

გიორგი (იური) ბიბილეიშვილი
ნანა ხახუტაიშვილი

ქართული ისტორიკოსები აღზრდის შესახებ

გამომცემლობა
„ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“
ბათუმი – 2013

წინამდებარე ნაშრომი მკითხველს წარმოუდგენს ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო წარმომადგენლების – ჟამთააღმწერლის, ვახუშტი ბატონიშვილის, იოანე ბატონიშვილის, ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიას, ნიკო ბერძენიშვილის და სხვათა შეხედულებებს აღზრდის საკითხებზე.

ავტორები სიამოვნებით მიიღებენ მკითხველის კომპეტენტურ შენიშვნებსა და წინადადებებს, რომელიც გათვალისწინებული იქნება ნაშრომის მეორე, შევსებულ გამოცემაში.

რედაქტორი: პროფ. ბიჭიკო დიასამიძე

რეცენზენტები: პროფ. ლელა თავდგირიძე
პროფ. შოთა მამულაძე

*ვეუძღვნით საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტის, პროფესორ დავით ხახუტაიშვილისა და
პროფესორ აბელ სურგულაძის ნათელ ხსოვნას*

შესავალი

აღზრდის შესახებ ქართველ ისტორიკოსთა შეხედულებების შესწავლას, სამწუხაროდ, დიდი ტრადიცია არ გააჩნია, მიუხედავად იმისა, რომ თვით პედაგოგიკური აზროვნების ისტორია საჭიროებს ამგვარ კვლევას. ამის აუცილებლობა, პირველ რიგში, გამოწვეულია იმ გარემოებით, რომ ახალგაზრდა თაობის აღზრდის ხარისხზე ბევრად არის დამოკიდებული ქვეყნის მომავალი, მისი ისტორიული ბედი.

ადამიანებში პიროვნების აღზრდა ხანგრძლივი და სათუთი საკითხია, ამდენად, პედაგოგიკური მეცნიერება, ფაქტობრივად, არის მეცნიერება პიროვნების აღზრდის შესახებ. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ცოდნა არა მხოლოდ სიმდიდრეა, არამედ ძალაც, რომელიც ცხოვრებას უფრო შინაარსიანს და მიზნიდევს ხდის.

ქვეყნის ბელის განსაზღვრაში საზოგადოების აღზრდაგანათლების მნიშვნელობის შესახებ სწორად შენიშნავს პროფ. მანანა გიგინეიშვილი: „დავით გურამიშვილი როცა ქვეყნის მრავალრიცხოვან მტრებზე გვესაუბრებოდა („თურქი, სპარსი, ლეკი, ოსი, ჩერქეზ, ლლიღვი, დიდო, ქისტ“) მათში კი არ ხედავდა „ქვეყნის წახდენის მიზეზს“, არამედ ქართველთა სულიერ დაკნინებაში, საღვთო გზიდან გადახვევაში. „საცნობლად თავისად“ გარჯას ითხოვდა იგი ქართველთაგან, თვითშემეცნებისა და გონიერებისაკენ მოგვიწოდებდა“ (მერაბ მამარდაშვილი, თბ., 2007წ., 166). ამიტომ, ბუნებრი-

ვია, ქართველი ისტორიკოსები სახელმწიფოს მშენებლობისა და საზოგადოების განვითარების პროცესში განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ საზოგადოების აღზრდისა და სწავლა-განათლების სოციალურ ფაქტორებს. ეპოქის ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების წარმოსახვაში ფართო ადგილს მიუჩენდნენ განათლების კერებისა და აღზრდა-განათლების სისტემების დახასიათებას. შემთხვევითი არ არის, რომ საქართველოს გამოჩენილმა მეფე არჩილმა ქართველთა ზნეობრივ აღზრდასა და ინტელექტუალურ განვითარებას სპეციალური პოეტური ტრაქტატი მიუძღვნა „საქართველოს ზნეობანის“ სახით. ზნეობრივი აღზრდის დიდი მნიშვნელობის წარმოსაჩენად, იგი ბრძანებდა:

„ზნეობა საქციელები არ ბნელობს, არის ნათელი,
კამკამებს დაუფარავად, ვითა წყვილადში სანთელი,
ეს უნდა კაცმან იცოდეს, მის-მის დროს რაა საქნელი,
ნურას მიზეზობთ, ისწავლეთ, ეს არის თქვენი მსწავლელი“.

*(არჩილი, საქართველოს ზნეობანი,
ქართული მწერლობა, ტ., VI, თბ., 1989წ).*

ამასთან, მეფე-პოეტი თვლის, რომ ადამიანი ზნეობრივი პრინციპებით უნდა ზელმძღვანელობდეს ყოველთვის და ყველაფერში. მეტაფორულად ეს აზრი გამოიხატა ტაეპში „საქართველოში იტყვიან სამასსამოცდახუთსაო / ზნეობას ...“ ე.ი. წელიწადის 365 დღეს ზნეობრივ წეს-კანონებს უნდა იცავდე, ზნეობრივი კანონებით უნდა ცხოვრობდე.

სახელმწიფოს ნორმალური განვითარება შეუძლებელია სრულფასოვანი სასწავლო-აღმზრდელობითი სისტემისა და იდეოლოგიის გარეშე. ქართული ისტორიოგრაფიის კორიფეები თავიანთ კვლევებში თითქმის ყოველთვის ეხებიან მეფეთა, ერისთავთა, მთავართა, აზნაურთა და სხვათა აღზრდა-განათლების საკითხებს და ეს ძიებანი დღეს ჩვენთვის უაღრესად მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენს

იმის გასაცნობიერებლად, რომ აღზრდა-განათლება ყოველთვის იყო, არის და იქნება ეროვნული ფენომენი.

„საბჭოთა პედაგოგიკის“ მთავარი ნაკლი იყო მისი იდეოლოგიური კარჩაკეტილობა, სადაც აღზრდა მიჩნეული იყო კლასობრივი ხასიათის მოვლენად და, სადაც, სოციალიზმის იდეოლოგიისათვის მიუღებელი იყო აღზრდა-განათლების ყოველგვარი არაკომუნისტური კონცეფცია. იმ პერიოდში გამოქვეყნებულ მეცნიერულ შრომებში აღმზრდელ-მასწავლებლები ვერ პოულობდნენ პასუხს კითხვაზე - როგორ ვასწავლოთ? როგორ აღვზარდოთ? როგორ განვავითაროთ? ჭარბობდა „უნდა“-ს პედაგოგიკა. უცნობი იყო უცხოეთის მოწინავე ქვეყნებში ამ მიმართულებით მიღწეული შედეგები და წარმატებები.

ეს შეზღუდულობა უკვე მოიხსნა, მაგრამ ერთი უკიდურესობიდან მეორე უკიდურესობაში არ უნდა ჩავევარდეთ. ჩვენს ქვეყანაში ადრე არსებული აღზრდა-განათლების საბჭოური სისტემა იცვლება დემოკრატიული, საერთო-ვერობული სისტემით. ამ სისტემაში ჩასატარებელ ცვლილებებზე საუბრის დროს და იმაზე მსჯელობისას, თუ რა უნდა შეიცვალოს და რა — არა, როგორ უნდა შეიცვალოს, სამწუხაროდ, ხშირად უემპირიზმის განცდა გვეუფლება. ვიმეორებთ, სწავლა-აღზრდის მეთოდიკა უნდა შეიცვალოს და სწავლა-დაზეპირებას უნდა დავუპირისპიროთ გაგება და გამოყენება, დამახსოვრებული ცოდნის რაოდენობა კრიტიკული აზროვნებით უნდა შეიცვალოს. მაგრამ არავითარ შემთხვევაში არ უნდა დაიკარგოს აღზრდის ეროვნული შინაარსი და ხასიათი. ქართველი მამულიშვილის აღზრდა ევროპულ-ამერიკული ტრადიციებითა და ნოვაციებით არ შეიძლება იყოს სწორი.

ანალოგიური ვითარება იყო XIX საუკუნის რუსეთშიც. რუსი პედაგოგები ცდილობდნენ თარგმნილი ლიტერატურით მაინც შეეცნოთ რუსულ პედაგოგიკურ აზროვნებაში გაჩენილი დიდი ვაკუუმი და დროისა და ენერგიის დაუზოგავად თარგმნიდნენ გერმანულ პე-

დაგოგთა ნაშრომებს. ასე იყო პედაგოგიკურ სამყაროში კ.დ. უშინ-სკის გამოჩენამდე. უშინსკიმ გაილაშქრა ამ მანე მიმდინარეობის წინააღმდეგ და დაუმტკიცა რუს განმანათლებლებს, რომ რუსი მოზარდის აღზრდა გერმანული პედაგოგიკით დაუშვებელია. რუსი მოზარდი უნდა აღზარდოს რუსულმა ენამ, რუსი ხალხის ზეპირმა შემოქმედებამ, რუსულმა ლიტერატურამ, რუსეთის ისტორიამ. ამ კონცეფციას უშინსკიმ უწოდა „ხალხურობის იდეა საზოგადოებრივ აღზრდაში“. ხალხურობის იდეით არის გამსჭვალული ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, იაკობ გოგებაშვილის და სხვების პედაგოგიკური შეხედულებები.

ჩვენ ილიას, აკაკის, იაკობის მემკვიდრეები ვართ. ჩვენ ვერ გადაუხვევთ აღზრდის ეროვნული მიმართულების გზიდან. ამ საქმეში ფასდაუდებელ სამსახურს გვიწვევენ ქართული ისტორიოგრაფიის კორიფეთა შრომები, სადაც თვალსაჩინოდ არის წარმოდგენილი ქართველი ხალხის - ერისა და ბერის - აღზრდის ეროვნული ხასიათი. ქართველი ქართულ ტრადიციებზე, ქართული ენის საუნჯეზე, ქართული ხალხური შემოქმედების მარგალიტებზე, ქართული მწერლობისა და საქართველოს ისტორიის ტრადიციებზე, ქართული ბუნების სიყვარულით უნდა იზრდებოდეს.

ქ ა მ თ ა ა ლ მ ნ ე რ ე ლ ი

(XIII ს. II ნახ. – XIV ს. I ნახევარი)

XIV საუკუნის ანონიმი მემკვიდრე, „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთი ნაწილის – „ჟამთააღმწერლის“ („ასწლიანი მატიანის“) - ავტორი, ვარაუდობენ, რომ გიორგი ბრწყინვალის თანამედროვე უნდა ყოფილიყო. მისი ვინაობა დღემდე უცნობია. აკად. ივ. ჯავახიშვილმა მას პირობითად „ჟამთააღმწერელი“ უწოდა. თ. ჟორდანიას აზრით, ის იყო ვარძიელი ბერი, რომელმაც გააერთიანა და გადაამუშავა სარგის და ბექა ჯაყელების მიერ დაწერილი მატიანეები, ხოლო კ. გრიგოლია ფიქრობს, რომ ის მაწვერელი იყო. ისტორიკოსი, პროფ. ვაჟა კიკნაძე მიიჩნევს, რომ ჟამთააღმწერელი და ასწლოვან მატიანეში მოხსენიებული მღვდელ-მონაზონი მოსე – ერთი და იგივე პიროვნებაა, ანუ ის პირი, ვინც საკუთარი თვალთ იხილა დემეტრე თავდადებულის სიკვდილით დასჯის სცენა და ვინც პირადად მიიღო მონაწილეობა ქართველი მეფის ნეშტის მოპარვისა და გაპატიოსნების საქმეში.

თხზულებაში აღწერილია საქართველოს ისტორია XIII საუკუნის 10-იანი წლებიდან XIV საუკუნის 10-იანი წლების ბოლომდე, ანუ გიორგი ლაშას გამეფებიდან გიორგი ბრწყინვალეს გამეფებამდე. სამწუხაროდ, ნაწარმოების სათაურიც დაკარგულია. ამჟამად იგი გამოქვეყნებულია პირობითი სათაურით „ჟამთააღმწერელი“ ანუ „მონღოლების-დროინდელი მატიანე“.

ავტორი ისტორიას „ჟამთააღმწერლობას“, ხოლო ისტორიკოსს „ჟამთააღმწერელს“ უწოდებს. მისი აზრით, „ჟამთააღმწერლობა ჭეშმარიტების მეტყველება არს“.

ჟამთააღმწერელი განათლებული პიროვნებაა. იცნობს თავისი დროის როგორც საეკლესიო, ისე საერო ლიტერატურას. ქართული წყაროებიდან გამოყენებული აქვს ვინმე „ბერი მღვიმელის“ თხზულება, „წიგნი მეფეთა ბაღუაშისთა

და ნათესავთა მისთა“, ხალხის აღწერის დავთრები, ქართული სიგელები, გადასახადებისა და ბაჟის წიგნები და სხვ.

იცის უცხოური ენები, იყენებს ბერძნულ, სომხურ, სპარსულ და მონღოლურ წყაროებს, სარგებლობს ზეპირი გადმოცემებითაც. წყაროებსა და საისტორიო თხზულებებს ხშირად მხოლოდ კრიტიკული განხილვის შემდეგ იყენებს, თუმცა სწამს პროვიდენციალიზმი (განგება) და ხანდახან სასწაულებიც.

საქართველოს მონღოლებთან მარცხი, ავტორის შეხედულებით, იყო ღვთის სასჯელის გამოვლინება, რაც ქართველთა, განსაკუთრებით, მეფე-მთავართა მიერ ჩადენილი ცოდვებით იყო გამოწვეული. საერთოდ კი ქვეყნის დაცემის ერთ-ერთ მიზეზად ყოველთვის ასახელებს ქვეყნის მეთაურთა შორის ჩამოვარდნილ შურსა და ქიშპს, განცალკევებულ და შეუთანხმებელ მოქმედებას, პირად კეთილდღეობაზე ზრუნვას და სხვ.

ნაშრომში იგრძნობა პესიმისტური ტონიც, რაც არ გვხვდება XI-XII საუკუნეების საისტორიო მწერლობაში.

უამთააღმწერელი კარგად იცნობს და ვრცლად ახასიათებს ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების მდგომარეობას მონღოლთა დაპყრობების ეპოქაში. მას მოეპოვება ძვირფასი ცნობები მონღოლთა ისტორიისა და ზნე-ჩვეულებათა შესახებ. ფართო საერთაშორისო ფონზე აქვს გაშლილი თხრობა საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის შესახებ. გარდა პოლიტიკური ისტორიის ფაქტებისა, თხზულებაში საინტერესო ცნობებია ქვეყნის ეკონომიური მდგომარეობის, სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წყობილების, საზოგადოებრივი ურთიერთობების თაობაზე და სხვ. აკად. ივანე ჯავახიშვილის აზრით, უამთააღმწერელის თხზულება სანდო საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს. ივანე ჯავახიშვილი მაღალ შეფასებას აძლევს უამთააღმწერელის ნაშრომს და წერს: „უამთააღმწერელის თხზულება შინაარსიანი ნაწარმოებია და თვით მოთხრობის ასპარეზიც ფართოა: იქ საქართველოს მარტო პოლიტიკური თავგადასავალი კი არ არის აღწერილი, არამედ სახელმწიფო ცხოვრება და წეს-

წყობილებაც ცხადად არის დახატული, მრავალი ძვირფასი ცნობები მოიპოვება მოხელეობისა და მართვა-გამგეობისა, გადასახადებისა და ბეგარისა, მეხარკეობისა და მელაშქრობისა, მცხოვრებთა რაოდენობისა და მოძრაობის შესახებ, საეკლესიო საქმეებიც, ქვეყნის ზნეობრივი მდგომარეობაც, შინაური საცოლქმრო ვითარებაც საკმაოდ არის დასურათებული“ (ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 247-262).

ჟამთააღმწერლის, როგორც განმანათლებლის, დახასიათებისათვის აკად. ივანე ჯავახიშვილი კიდევ არა ერთ დუტალს, ეპიზოდს იმოწმებს და დაასკენის, რომ ისტორიულ თხზულებაში ხალხის აღმზრდელობის შესახებ ადრე ნაკლებად იყო ლაპარაკი. აღზრდაზე საუბრობდნენ ეკლესიაში, ოჯახში. მაგრამ პოლიტიკაში პირველად ჟამთააღმწერელმა მიაქცია ამას ყურადღება. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „ამქვეყნად, მაშასადამე, ყოველივე ამაოა და წარმავალი, დაუნდობელი და ცვალებადი, საუკუნო მხოლოდ საიქიოს ცხოვრებააო, ამტკიცებს ჟამთააღმწერელი. ამგვარი აზრი ეკლესიაში ჩვეულებრივი იყო, მაგრამ პოლიტიკურს აზროვნებაში საქართველოში წინათ არას დროს არ ყოყილა მიღებული და პირველად ჩვენს ავტორს აქვს ისტორიაში შეტანილი. მაგრამ შემდეგ საუკუნეებში ეს აზრი პოლიტიკურ მსჯელობაშიაც გაბატონდა“ (ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 255).

ჟამთააღმწერელი, როგორც ისტორიკოსი და მწერალი, ხალხის საყოველთაო აღზრდის იდეით ხელმძღვანელობს და საესებით საფუძელიანად არის დარწმუნებული იმაში, რომ ხალხის კარგად აღზრდა არ გულისხმობს მხოლოდ ეთიკური ნორმების დაცვას საზოგადოებაში. ხალხის კარგად აღზრდა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ცხოვრების წარმატებით განხორციელების ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორიცაა.

ქამთააღმწერელი ხალხის საყოველთაო აღზრდას მრავალმხრივი პროცესის სახით წარმოადგენს. მისი შეხედულებით, თითოეული პიროვნება აღზრდას ღებულობს ოჯახში, ტაძარში, საზოგადოებაში და თავისი აღზრდილობით სახელმწიფო ძლიერების ფაქტორად იქცევა. მაგრამ ქამთააღმწერელი, როგორც ისტორიკოსი, მხედველობიდან არ უშვებს იმ ფაქტსაც, რომ ხალხის საყოველთაო აღზრდის ეფექტი დამოკიდებულია თვით სახელმწიფოს მდგომარეობაზე. ძლიერ სახელმწიფოში ხალხის საყოველთაო აღზრდა წარმატებით მიმდინარეობს. აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „XI-XII საუკუნეებში საქართველომ უმწვერვალეს ძლიერებას მიაღწია და წინანდელი მწუხარება და განსაცდელი დაეიწყოებული ჰქონდა: გამარჯვება გამარჯვებას მოსდევდა, ქართველობამ უძლეველობის სახელი მოიხვეჭა“ (ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 254). ქართველ ხალხს, თითოეულ ქართველს ღირსეულად ეჭირა თავი. მისი ეს ღირსებები ვლინდებოდა როგორც შინაურ ცხოვრებაში, ისე საზოგადოებრივ ურთიერთობებში და სამშობლოს ინტერესებთან დამოკიდებულებაში. მაგრამ XIII საუკუნეში საქართველოს თავს დაატყდა მოულოდნელი უბედურება მონღოლთა შემოსევების სახით. ამ მოულოდნელმა უბედურებამ, – წერს ი. ჯავახიშვილი, – ადამიანთა რწმენა შეარყია და სასოწარკვეთილებაში ჩააგდო. ყურადღების ღირსია, რომ წინანდელ ქართველ ისტორიკოსთა ნაწარმოებებში არ მოიპოვება არც ერთი იმგვარი ღრმა სასოწარკვეთილებით გამსჭვალული აზრები, რომელიც გამოთქმული აქვს ქამთააღმწერელს. „უგუნურებასა შინა ვართ ნათესავნი ადამისნი და გულსმოდგინედ მიდრეკილ არს გული კაცისა ბოროტისა მიმართ, ვითარცა წერილ არს: „არა ინებეს შეგონებად“, არამედ გარდაგვდით ცხოვრებასა ჩვენსა და ყოველნი ვართ ამოუებასა შინა, ვითარ იტყვს ბრძენი ეკლესიასტე: ამოუება ამოუებათა და ყოველივე ამო არს“ და მზესა ამას ქვეშე

ხილულსა ყოველთა ამაოებასა მისცემს“ (ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 254).

* * *

ქამთააღმწერელი, როგორც განმანათლებელი, თეოლოგიურ პოზიციაზე დგას და ქვეყნის უბედურებას მისი ხალხის ღვთისადმი დაუმორჩილებლობისა და განდგომილებით ხსნის. ურწმუნონი ღმერთმა დასაჯა თათარ-მონღოლთა შემოსევებით. ისტორიკოსი წერს: „ვინათგან ჩუენ შევაწუხეთ ღმერთი საქმითა ბოროტითა, ეგრეთვე ღმერთმან აღავსო გუელი ჩუენი მწუხარებითა და წინაშე მტერთა ჩუენთა სირცხვლეულ გეყო“ (ქამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, 1959: 165).

ეს ისტორიული კონცეფცია, საქართველოს ბედის ხალხის უზნეობით განსაზღვრულობის შესახებ, ქამთააღმწერლის შემდეგაც განაგრძობდა არსებობას. XVIII საუკუნეში ქართული მწერლობის კლასიკოსი პოეტი დავით გურამიშვილიც იზიარებს მას და იყენებს პოემაში „ქართლის ჭირი“, მის იმ ნაწილში, რომელსაც ჰქვია „ქართველთა და კახთაგან თავიანთ უფალთან შეორგულება“:

„გულმანკიერად შეიქმნენ, ქმნეს სამსახურზედ კლებანი,
დაცაივიწყეს მათ მისი ურიცხვი მოწყალებანი,
ზოგიერთს ვისმე შეუხდა ეშმაკის მანქანებანი,
დავით მამისა მისისა დამუსრეს ფსალმუნთ ებანი...
გაუორგულდა სპა-ჯარი, ერი მიმცემი ხარკისა,
ბაგით პატივ-სცეს, აჩვენეს გული მტყუვარი ზაკვისა:
უარყვეს მცნება უფლისა, ისმინეს თქმა ეშმაკისა,
რაც თესეს, ბოლოს მოიმკეს თავიანთ ნაჩუშაკისა“.

პოემის მომდევნო ნაწილში „საწყაულის მოწყეა ღვთისაგან“ შთაბეჭდავად არის დახასიათებული:

„რაც თესეს, ბოლოს მოიმკეს თავიანთ ნაჩუშაკისა,
მათ ღმერთსა სცოდეს, ღმერთმან მათ პასუხი უყო ცოდვისა,
ცა რისხვით შუეა განაპო, ქვეყანა შეიძროდისა.“

ვენახთ უწვიმეს სიტყვანი მზგავსი ნახეთქი ლოდისა,
მკალია დასცის ყანებსა, ქარი უქროდის ოდისა.
მოუგის დიდი სიყმალი, შემუსრის ძალი პურისა;
ადარვინ იყვის ღვინითა აღმავსებული ჭურისა.
შემცირდის ხართა ნახნავი, მოსწყდის ნაწველი ფურისა,
ყენის სასწაული, არ იყვის კაცი მიმგდები ყურისა“.

(დავით გურამიშვილი, ჩემი რჩეული, ტ. 89, თბ., 2013: 40)

უზნეო ხელისუფალთა პირადი მაგალითის წაბაძვით ხალხიც უზნეო ცხოვრებას მიჰყოფს ხელს. რუსუდან მეფემ ცუდი მაგალითი მისცა საქართველოს მოსახლეობას მხოლოდ პირადი ცხოვრებისათვის ზრუნვით. პირადი ინტერესებით გართული ხალხი სუსტი ძალაა საქვეყნო ინტერესებისათვის ბრძოლაში. ეს არავისთვის დაფარული არ შეიძლება იყოს და არ ყოფილა იგი დაფარული არც საქართველოს საზღვართან ახლოს მოთარაშე ურდოებისათვის. ჟამთააღმწერელი ძალზე შეწუხებულია ამ ფაქტით და წერს: „ვინათგან მეზობლობით მოეახლებოდეს ქვეყანასა საქართველოსასა, უდიდესნი და უბოროტესნი, ზემოცსენებულთა მათ განსაცდელთა მსგავსთაგან უმეტესცა მძვნვარენი განსაცდელნი აღიძვროდეს საქართველოსა საზღვართა, უკეთურებისათვს მკვდრთა ქართლისათა, რამეთუ ყოველი ასაკი ბერთა და ყრმათა, მეფეთა და მთავართა, დიდთა და მცირეთა მიდრკა სიბოროტეთა, რამეთუ დაუტევეს სიმართლე და ჭეშმარიტება, ვინათგან თვთ მღვდელთა მიერ იხილვებოდა არაწმიდება, ვინათგან ყოველი ერი იქმოდეს სიბილწესა, ვითაროდესმე ძენი ბენიამენისნი, ვითარ იგინი მიეცნეს მოსასრველად, ეგრეთვე ესენი აქა შინა მისცნა ღმერთმან ნათესავნი ქართველთანი მოსასრველად მსგავსად ძეთა ბენიამენისთა, ვითარცი იტყვს წინასწარმეტყუელი ესაია: „უფალი, უფალი საბაოთ უბრძანებს ნათესავსა ჭურვილსა მოსლვად ქვეყანით შორით, კიდით საფუძველითგან ცისათ, უფალი და ჭურვილნი და მბრძოლნი მისნი, განრყუნად ყოვლისა სოფლისა და ცოდვათა მოსპოლვად მისგან, ღაღადებდით, რამეთუ ახლოს

არს დღე უფლისა და შემეუსრვა ღმრთისა მიერ მოიწიოს.
და გაგრძელდა ოჯრება და მოსპოლვა ქუეყანისა სიმრავლი-
სათვს უსჯულოებათა ჩვენთასა“ (ჟამთააღმწერელი, ქარ-
თლის ცხოვრება, II. თბ., 1959: 187-188).

ქრისტიანული რწმენითა და ღვთის სიყვარულის სულის-
კვეთებით ზრდის თავის მკითხველს ისტორიკოსი. ჟამთააღ-
მწერელი თვლის, რომ მრავალ სამამაცო გმირობაზე უფრო
მამაცურია ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვა. შალვა
ახალციხელი, როგორც ცნობილია, საარაკო მებრძოლი იყო,
მაგრამ მტერთა სიმრავლემ სძლია და დატყვევებული მიჰ-
გვარეს ჯალალ ედ-დინს. ჯალალ ედ-დინმა დააფასა მისი
სიმამაცე და არ მოკლა მტერი, „არამედ თვისთა თანა იპყრო
დიდითა პატივითა და მიანიჭნა ქალაქნი ადარბადაგანისანი
და თავდთა თვისთა თან პატივ სცა“ (ქართლის ცხოვრება,
II. 1959: 171). მაგრამ ერთი წლის შემდეგ სულთანმა შალვა-
საგან მოითხოვა ქრისტიანული რწმენის უარყოფა. „აიძუ-
ლებდა დატყვევასა სჯულისასა და უქადაგებდა ნიჭსა და
პატივთა უმეტესთა. ხოლო მან არა უსმინა, არცა აღირჩია
წუთ ჟამისა ამის პატივი, არცა უარყო სახელი ქრისტესი.
კუალად სულტანი ღიქნიდა და ეტყოდა უარყოფასა ქრის-
ტესსა, არამედ იგი გარემიაქცევდა სიტყუათა მისთა. კუა-
ლად სულტანი ექადოდა მრავალფერითა სატანჯველითა და
აშინებდა, არამედ იგი მტკიცედ ეგო სარწმუნოებასა ზედა“.
და რაკი ვერ შეაცვლევიან რწმენა ღირსეულ მორწმუნეს,
სულთანმა ის ტანჯვით მოკლა. ტანჯული შალვა კი „მოწა-
მობისა გვირგვინითა შემკული აღვიდა წინაშე ქრისტესა“
(ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959: 171).

* * *

ჟამთააღმწერლის შეხედულებები აღზრდაზე ემყარება
ხალხის ეთნოგრაფიული ყოფის ღრმა ცოდნას. შეიძლება
ითქვას, ჟამთააღმწერელი აღზრდის ხალხური ტრადიციებით

ხელმძღვანელობს ზნეობრივი ღირებულებების დახასიათების დროს. სამწუხაროდ, ეთნოლოგიურ გამოკვლევებში გვერდი აქვს ავლილი ჩვენი ისტორიკოსის ეთნოგრაფიულ შეხედულებებს და რაც შეიძლება ადრე უნდა გამოსწორდეს ეს უყურადღებობა.

უამთააღმწერელი პროფესიონალი ეთნოლოგის გეშითა და თვალსაზრისით ახასიათებს, მაგალითად, მონღოლებს ნაშრომის იმ ნაწილში, რომელსაც ეწოდება „ამბავი ჩინგიზ ყანისა, თუ ვითარ გამოჩნდეს ქვეყანასა აღმოსავლეთისასა“. ის წერს: „ქვეყანასა მზისასა აღმოსავლეთით-კერძო, რომელსა ეწოდების ჩინმაჩინი, გამოჩნდეს კაცნი ვინმე საკვირველნი ადგილსა ყარყურუმად წოდებულსა, უცხო სახითა, წესითა და შესახედავადცა. რამეთუ არცა ძუელთა წიგნთა შინა სადამე იპოების ამბავი მათი; რამეთუ არიან უცხო-ენა, უცხო-სახე, უცხო-ცხოვრება. პურისა გემო არა იცოდინან, ხორცითა და პირუტყუთა სძითა ცხოვნდებოდეს. ხოლო იყვნეს ტანითა სრულ, გუამითა ახოვან და ძლიერ ფერხითა, შუენიერ და სპეტაკ ხორცითა, თუალითა მცირე ჭურიტ და გრემან, განზიდულ და საჩინო, თავითა დიდ, თმითა შავ და ხშირ, შუბლ-ბრტყელ, ცხვირითა მდაბალ ესოდენ, რომელ დაწენი უმაღლეს იყვნიან ცხვირთა და მცირედნი ოდენ ნესტუნი ჩნდიან ცხვირთა. ბაგენი მცირე, კბილნი შეწყობილნი და სპეტაკ, ყოვლად უწუერული, ესევეითარი აქუნდა უმსგავსო სახე. და ნუ ვის გიკვირს, რომელ აღმატებული რამე შუენიერება აქუნდა ამათ ყოველთა, მამათა და დედათა. ხოლო ამას თანა მოეგოთ სიმხნე და მოისარნი იყვნეს რჩეულნი, მაგრითა მშვილდითა უცთომრად მსროლელნი, რომელთა ნაკრავსა ვერამან საჭურველმან დაუდგნის. უფროს ცხენსა ზედა იყვნეს მხნე, რამეთუ აღზრდა მათი ცხენსა ზედა იყვის, საჭურველისა არასა მქონებელნი მშვილდისა და ისრისა კიდე“ (უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959: 157-158).

შემდეგ ისტორიკოსი ისევ ეთნოლოგიური თვალსაზრისით განაგრძობს მონღოლთა დახასიათებას და წერს: „ესე იყვნეს კაცნი განსაკვრეხელნი, რამეთუ, იხილნი რა, სულელ საგონებელ იყვნინან, ხოლო ყოველი სიბრძნე იპოებოდა მათ შორის და ყოველი გონიერება მოეგოთ, მცირემეტყველება და ტყუილი სიტყუა ყოვლადვე არა იყო მათ შორის, არა თუალ-ახუნიან პირსა კაცისასა, არცა დიდსა და არცა მცირესა, უმეტეს საბჭოთა შინა, რამეთუ კეთილნი წესნი ეპყრნეს, წინგიზ - ყაენისაგან განწინილნი, რომელთა თვითოეულად წარმოთქმა გრძელ არს“ (ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959: 158).

* * *

უამთააღმწერელი მრავალ საინტერესო პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიურ პრობლემას აღძრავს თავის ნაშრომში და გვაძლევს საფუძველს უფრო ღრმად გავიაზროთ დასმული პრობლემები. ერთ-ერთი ასეთი პრობლემა გახლავთ ზნეობრივ სათნოებათა მემკვიდრეობით გადაცემა მშობლებიდან შვილზე. უამთააღმწერელი თვლის, რომ მამიდან შვილზე მემკვიდრეობით შეიძლება გადაეცეს გამბედაობა და სიმამაცე. ის წერს: „დევნეს მზისა დასვლისა ჟამამდე. ხოლო მოხედნა ღმერთმან წყალობით მოსავთა ჯუარისათა, რამეთუ განსაკვირებელ არს სმენად, რომელ ეგოდენსა წყობასა შინა არა მოიკლა ბექას (ჯაყელი-ავტ.) ლაშქარი ხუთთა კაცთა კიდე, იგინიცა უსახელო ვინმე. ესრეთ მოსცა ღმერთმან ძლევა და გამარჯუება ბექას ლაშქართა თურქთა მათ ზედა. ხოლო სარგის, დაღათუ ყრმა იყო, არამედ მხნედ იბრძოდა, რამეთუ გვარისაგან მოაქუნდა სიმხნე და მამაცობა მამურ-პაპეულად“ (უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959: 314).

სიმხნე და მამაცობა ბუნებით თანდაყოლილი თვისებებია პიროვნებისა, რომელშიც ეს თვისებები განვითარდება,

თუ ამისათვის ხელსაყრელ გარემო პირობებში აღმოჩნდება იგი. ასეთ გარემოს სარგის ჯაყელისათვის წარმოადგენდა ამ გვარიშიელებისათვის დამახასიათებელი საბრძოლო ტრადიციები. ჭაბუკი სარგის ჯაყელი კარგ გარემოში აღიზარდა და შეიძინა ღირსეული მეზობლის თვისებები.

სხვათა შორის, ამ პრობლემას მწერალი ოტია იოსელიანიც შეეხო რომანში „შავი და ცისფერი მდინარე“. მეორე მსოფლიო ომში ქართველი ჭაბუკი ბრმა შემთხვევის გამო გმირად აღიარეს. მშობლიურ რაიონში მას დიდი შეხვედრა გაუმართეს, მაგრამ მამა არ წავიდა ამ შეხვედრაზე, რადგან დარწმუნებული იყო, რომ მისი შვილის გმირობა იყო შემთხვევითი. მან კარგად იცის, რომ მისი შვილი ბუნებით გმირი არ იყო (ო. იოსელიანი, ჩემი რჩეული, თბ., 2012).

ქვეყნის ხელისუფალთა ცხოვრების წესი, პირადი ზნეობრივი ქცევა ხალხის ცხოვრებაზე მაგალითის ძალით მოქმედებს – ამაში ღრმად არის დარწმუნებული ჩვენი ისტორიკოსი, ამიტომ უყურადღებოდ არ ტოვებს არც ერთ შემთხვევას, როცა ამის საფუძველი ეძლევა, მეტადრე თუ ეს ქცევა საზოგადოებრივი თვალსაზრისით უარყოფითია. სანიმუშოდ ასახელებს მეფე დიმიტრის, რომელმაც ქვეყნის მართვის დიდი ნიჭი კი გამოიჩინა („იყო უხვება პურისა და ღვინისა“), მაგრამ როგორც კი მოიცალა ომებისაგან და მშვიდი ცხოვრება დაუმკვიდრა ქვეყანას, თითქოს იგრძნო, რომ ქვეყნის წინაშე მოიხადა მთავარი ვალი და ახლა პირად ნეტარებაზე უნდა იფიქროს. დასაწყისში საში ცოლი შვირთო ქართული ტრადიციის წინააღმდეგ. რადგან მეფემ დაარღვია მართლმადიდებლური წესი ქრისტიანის ცხოვრებისა, ხელქვეითებმაც შეასუსტეს საქვეყნო ფიქრი და ზრუნვა. „მთავართა იწყეს ხელის შეხებად საყდართა და მონასტერთა და იწყეს მიტაცებად სოფელთა და აგარაკთა... დაღათუ ამათ უწესობათა დიდად ამხილებდა ნიკოლოზ კათალიკოსი და ნიკოლოზ მაწყუერელი ჯუანშერის-ძე, გარნა არავინ ყურად იღებდა სიტყვასა მათსა“ (ქამთაღამწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959: 276-277).

მეფის, ზნეობრივი თვალსაზრისით, თავისუფალმა ყოფა-
ქცევამ გამრყენელი გაელენა იქონია არა მარტო საერო,
არამედ სასულიერო პირთა ყოფაქცევაზე: „და კუალად სხუ-
ანიცა აღმოსცენდებოდეს ბოროტნი. რამეთუ იწყეს ურთიერ-
თას მძლავრებად და მიხუეჭად. და არაეინ იპოეებოდა სა-
მართლის მეოფელი, რამეთუ იყო მღვდელ-მთავარი და
მღვდელი ღალ-ამპარტაევან, ანგარ-ბოროტისმყოფელ, უწყსო“
(ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959: 277).

აღზრდის თეორეტიკოსები და პრაქტიკოსები შეთანხმე-
ბულნი არიან იმაში, რომ აღზრდის უმთავრესი ამოცანა
აღამიანში ეგოისტური ზრახვების დათრგუნვაა. აღამიანის
სრული გათავისუფლება ეგოიზმისაგან შეუძლებელია, მაგ-
რამ აღზრდით მისი დათრგუნვა შეიძლება. სამეფო კარზე
აღზრდის სისტემაში ეგოიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა პირვე-
ლი რიგის ამოცანა უნდა იყოს. მეფე რუსუდანის მიმართ
აღზრდის ასეთი სისტემა ყმაწვილქალობის წლებში არ ყო-
ფილა, ან არაეფექტურად მიმდინარეობდა მისი აღზრდის
პროცესი. ამ საკითხზე მიაქცევს ჩვენს ყურადღებას ჟამთა-
აღმწერელი, როცა რუსუდან მეფის პიროვნებაზე საუბრობს.
რუსუდანი გამეფების შემდეგ გამეღავენდა, როგორც ბორო-
ტების სათავე. ისტორიკოსი გაოგნებულია მისი ბოროტი ბუ-
ნების გამო. მტერთა შემოსევით შეჭირვებულ საქართველო-
ში რუსუდან მეფე მხოლოდ საკუთარი ოჯახის კეთილდღეო-
ბაზე ზრუნავს: „ამ ჭირთაგან შეიწროებული მეფე რუსუდან
იყო რა ქუთათისს და ყოველსა აფხაზეთსა, და იქმნა ძე მი-
სი დავით ვითარცა წლისა ხუთისა, ინება მეფედ ყოფად ძი-
სა მისისა. ვითარ არს წესი სოფლის მოყუარეთა, შეიყუარა
წარმავალი საწუთრო, დაივიწყა შიში ღმრთისა და სიყუარუ-
ლი ძმისა და მოიგონა საქმე ყოველთა მიერ განსაკრთომე-
ლი. რამეთუ ზემოხსენებული ძმისწული თვისი დავით, რომე-
ლი ძმისა მისისგან გიორგისგან ანდერძობით შევედრებულ
იყო და მას აღეზარდა, წარავლინა ფარულად ასულსა მისსა
და სიძესა მისსა სულტანსა ყიასდინს თანა, საბერძნეთს, რა-

თა წარსწყმიდონ და იყოს დაუშვოთვებლად ძისა მისისა დაეითისთვის არა განყოფად მეფობისა“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 179-180).

ბოროტება და ღალატი მძიმე ცოდვაა. ქალიშვილმა და სიძემ არ შეასრულეს მეფე რუსუდანის დავალება, არ გაიმეტეს დავით გიორგის ძე სასიკედილოდ, პირიქით, ბიძაშვილის ნახვამ თამარი დიდად გაახარა.

* * *

შური! – ყველა უზნეობათა შორის ყველაზე უფრო უზნეო და სიკეთის მტერი – ასე ესახება ჟამთააღმწერელს ეს უდიდესი ზნეობრივი მანკიერება. შურიანობამ სამეფო კარზე ერთმანეთს დაუპირისპირა ხელისუფლების პირველი პირები და ამან დააჩქარა ქვეყნის დამოუკიდებლობის დაკარგვა მონღოლთა სასარგებლოდ. „ჰე, შური, – წერს ჟამთააღმწერელი, – ყოველთა ბოროტთა დასაბამი და ძვირად მომწყვედელი ნათესავისა კაცთასა და ყოველთა ნათესავთა მწყვედელი!“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 170). ამ ბოროტების სახე თვალსაჩინოდ ჩანს ბრძოლის ველზე შალვა და ივანე ახალციხელების მტერთან შეტაკების ეპიზოდში: „და იქმნეს ძლიერნი ომნი, მოსწყდა ორგნითვე ურიცხვ. და ძლიერად მბრძოლობდეს შალვა და ივანე, ახოვანთა და ძლიერთა სრვიდეს. და განგრძელდა ომი სასტიკი. ხოლო ივანე ათაბაგი და სპანი ქართველთანი ხედვიდეს ძლიერსა ომსა და არა შეიწყალებდეს თანამონათესავეთა და ერთსჯულთა, ქრისტეს აღმსარებელთა თორელთა და მათ თანა მრავალთა სახელოვანთა, არამედ დგეს შორით და არა ინება შუელა ივანე ათაბაგმან, რომელსა შურითა იტყვიან ამას ყოფად და არა თუ შიშითა“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 170).

ჟამთააღმწერელი ფართო თეატალსაზრისით გაიაზრებს აღზრდის შინაარსს. მისი შეხედულებით, პიროვნებაში ღრმად უნდა იყოს დამკვიდრებული დიდსულოვნება, სიდიინჯე, მიღებული ინფორმაციისადმი კრიტიკული დამოკიდებულების უნარი, გადაწყვეტილების მიღების დროს აუქჩარებლობა. ეს ეთიკური ნორმები იკითხება ონხანის დახასიათებაში, როცა მას შეატყობინეს, რომ თემუჩინი უპირებს ტახტიდან ჩამოგდებას. თემუჩინი ონხანის აღზრდილი მოღვაწეა. „ვითარ იხილა, შეიყვარა სიკეთისა მისისათვის და დიდსა პატივსა აღიყვანა, უწარჩინებულეს ყოველთა სწორთა მისთა და მხედართა მთაერობა ხელთ უდგა ლაშქართა მისთა, ვინცა ყოველგნით გამარჯვებული მივიდის პატრონსა მისსა ონხანს ხელმწიფეს წინაშე. ხოლო მან უადრესსა პატივსა აღიყვანის“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 160). დაახლოებული პირები აფრთხილებენ ონხანს, რომ მისთვის ბოროტება სურს შეილივით გამოზრდილ თემუჩინს. ონხანის ადგილზე, ასეთი ინფორმაციის მიღების შემდეგ, ალბათ, ნებისმიერი ხელისუფალი შეიპყრობდა და სიკუდილით დასჯიდა თემუჩინს. ასე არ მოიქცა გონიერი ხელისუფალი, მაგრამ არც უყურადღებოდ დატოვა მიღებული ინფორმაცია. მიუხედავად იმისა, რომ მიღებულმა ცნობამ სასტიკად განარისხა მბრძანებელი, მან არ გადადგა ნაუცბადევი ნაბიჯი და გადაწყვიტა თავად გადაემოწმებინა მიღებული ინფორმაცია... მივიდა შინ, წაიყვანა თავისი ოჯახი და ერთი დღე-ღამის მანძილზე სრბოლის შემდეგ, დაბანაკდა ერთი მდინარის პირას. ამით ის ფიქრობდა, შეემოწმებინა აღზრდილის ნამდვილი ჩანაფიქრი. თემუჩინს თურმე მართლა ჰქონია გადაწყვეტილი პატრონის დალატი: „და სცნა ონხან სიელტოლა თემურჩისა, მსწრაფლ დევნა უყო, და მიეწია დედაწულსა და ბარგსა მისსა. აღიღეს ტყვე ურიცხვი და დამძიმდეს ალაფითა ლაშქარი მისი“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 160).

ჟამთააღმწერელი თავისი შეხედულებების გადმოცემის დროს ხელმძღვანელობს აღზრდაში დაშვებული შეცდომებისა და ცხოვრებაში მათი გამოვლინების შეფასებასთან დაკავშირებული მოსაზრებებით.

ჟამთააღმწერლის ეთიკური კრედო გამოხატულია მსჯელობაში სამგვარი ენების შესახებ: „სამნი არიან მიზეზნი ენებათანი, რომელთაგან იშვებიან ყოველნი ბოროტნი: გემოთ-მოყუარეობანი, ვერცხლის-მოყუარება და დიდების-მოყუარება. ამათნი პირმშონი არიან სიძვანი, მრუშებანი, რისხვა, მწყნარობა, ამპარტაენება. ამათ ბოროტთაგან გამოვლენ ხორცთმოყუარეობანი, უწესოდ ნებისა მიდევნებანი, რომლისა თვითოეულად არა არს ჟამი აღწერად, ვითარცა წინასწარმეტყველიცა იტყვის: „ჭამა იაკობ, განძლა, განსხვა, განსუქნა და დაუტევა ღმერთი შემოქმედი თვისი და განუდგა ღმერთსა მაცხოვარსა თვისსა“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 157).

ესოდენ დიდი ყურადღება ეთიკური პრობლემებისადმი ჟამთააღმწერელს სჭირდება იმისათვის, რომ „ქვეყნის უკუღმა სვლის“ მიზეზად ხელისუფლების პირველი პირების უზნეობა დასახოს. მეფის უზნეობამ, – გვარწმუნებს ისტორიკოსი, – უზნეობა გაავრცელა ქვეყანაში: „ეგრეთვე იქმნა ნათესავსაცა ამას შინა ქართველთასა, რამეთუ განძლეს და იშვებდეს და უწესოებად მიდრკეს სიძვათა შინა და მთრვალობათა უგუნური კაცნი, მეფის კარსა ზედა არა-ყოფისა-ღირსნი და აწ კარსა ზედა მყოფნი.. დაღათუ კათალიკოსთა ორთავე და თავადთა ამის სამეფოსათა, და უმეტეს ივანე ათაბაგსა უმძიმდათ საქმე ესე, არღარა ინებეს მას თანა სამარადისო ყოფა, არამედ განეშორნეს და თვის-თვისად იყოფოდეს. ამისთვის აღმოსცენდეს მიზეზნი ცოდვათა სიმრავლითა, საქართველოსა მოოხრებისანი, რომელი ქვემორე სიტყუამან ცხად ყოს“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 157).

უამთააღმწერელის ეპოქაში ფსიქოლოგიური ცნება „განწყობის თეორია“ უცნობი იყო, სამაგიეროდ, თვით ფაქტი განწყობის მნიშვნელობისა ნაცნობია ჩვენი ისტორიკოსისათვის და ის ფართოდ იყენებს მას თავის თხზულებაში. მაგალითად, პირველი ომი, რომელიც გიორგი ლაშას მეთაურობით ჩატარდა, გაიმართა განძის სახანოს დასასჯელად, რომელმაც თამარის დროს დაწესებული ხარკის მიცემა შეუწყვიტა საქართველოს თამარის გარდაცვალების შემდეგ. გიორგი ლაშამ პირველი წარმატების მოპოვების შემდეგ გადაწყვიტა მცირე ლაშქრით შემოეელო ქალაქისათვის გარშემო. ამ შემთხვევით ისარგებლეს განძელებმა და ლაშა გიორგის ოთხიათასიანი ჯარი განძელთა ათიათასიანი ჯარის ტყვეობაში მოაქციეს. „მსწრაფლ განახენეს კარნი ქალაქისა და ვითარ მხეცნი ზედა მიუხდეს“. მაგრამ ახალგაზრდა გიორგი ლაშა არ დაიბნა: „იხილა მეფემან ლაშა სიმრავლე მათი უშიშითა გულითა, განმხნობითა სპათა მათითა“ (უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 153). მეფის მხნეობა და შემართება უმაღლესად გადადეო თანხლებ ჯარს და შეჰფიცეს მეფეს: „სიკედელამდის ვიღვაწოთ და დავედვით თავი სასიკედლოდ და არა ვარცხვინოთ პირველსა ომსა მეფობისა შენისასა“ (უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 153) და დაიწყო შეტევა. „მეის მიეტევნეს ურთიერთას და იქმნა ბრძოლა ძლიერი და დიდად სასტიკი და მიეცნეს პირსა მახვილისასა უმრავლესნი რჩეულნი განძისანი. თვით მეფე ლაშა წინა მიეტევა მხნედ და ძლიერად, თვით გოლიათი მკლავითა სვიანითა და ხელითა გოლიათითა, რომლისა თანა წინამბრძოლობდეს ძლიერად ყუარყუარე ჯაყელისა შვილი პირმშო, ბიბილა გურკელი, ბოცო ბოცოს ძე, მემნას ძმა, რამეთუ ესენი წინა განაწესნეს“ (უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 153).

განძელები შედრკნენ, „ვითარ იხილეს სიმხნე მათი, სწრაფით ივლტოდეს პირისაგან მათისა“. განძელები დამარ-

ცხდნენ, ქართველებმა ბევრი მათგანი ტყვედ ჩაიგდეს. მეფე გამარჯვებული დაბრუნდა კარაუში: „მსგეფსამდის მხიარულება და გაცემა იყო ლაშქართა ზედა“ (ქამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 154).

გაიმარჯვა ნებისყოფამ, შემართებამ, საკუთარ თავში დარწმუნების ძალამ, რამაც წარმოშვა მტერზე უცილობელი გამარჯვების განწყობილება.

ქამთააღმწერელს სპეციალური პედაგოგიკური შინაარსის ნაშრომი არ დაუწერია. მაგრამ მისი, როგორც ისტორიკოსის, შეხედულებები აღზრდაზე ფართოდ არის წარმოდგენილი მის ნაშრომში. აქ ჩვენ აღზრდისადმი ორასპექტიან მიდგომას ვხვდებით: როგორი უნდა იყოს ან როგორი არ უნდა იყოს ზნეობრივი პიროვნება. მემკვიდრე განძიდან გამარჯვებით დაბრუნებული გიორგი ლაშას შესახებ ასე საუბრობს: „მოვიდა თვით მეფე ტფილისს და ალავსო საქართველო საბოძვართა, რამეთუ იყო ყოველთა მეფეთა უმეტეს უხვი და არავისთვის მოშურნე, მლოცველ, მმარხველ და განმკითხველ და მოწყალე“ (ქამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959წ: 154). ამავე დროს, მემკვიდრე სინანულით დასძენს, რომ „უკანასკნელ მიდრკა სიბოროტედ თანამიყოლითა უწესოთა კაცთა, ვითარცა სოლომონისათვის წერილ არს, რომელი შეაცთუნეს დედათა, ეგრეთვე ესე უწესოთა კაცთა, ვითარცა ქვემოთ სიტყვამან საცნაურყოს, ვითარ განისვენებდა ნადირობითა და მსმურთა თანა, მიდრკა სიბოროტედმი, ვითარცა წერილ არს ისრაელთათვის: „დასხდა ერი იგი ჭამად და სმად და აღდგეს სიმღერად“ (ქამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 154).

ქამთააღმწერელი ამით არ ამთავრებს გიორგი ლაშას მანკიერებათა ჩამოთვლას და განაგრძობს: „სმამან მღერასა და სილოდასა და ნაყროვნებამან სიბილწესა უმეტეს გარდარია. განიშორნა ვაზირნი სანატრელისა დედოფლისა და დედისა, წესთა მასწავლელნი, შეიყუარნა თანამოჰასაკენი მოს-

მურობითა და დედათა უწესოთა თანა აღრევითა“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 155).

ამ ეპიზოდში, პროფესორ ბიჭიკო დიასამიძის გამოკვლევით, ჟამთააღმწერელი ეყრდნობა ახალგაზრდა მეფის მიერ განხორციელებული რეფორმებით სამეფო კარზე ყოფილ და აწ განაწყნებული მოხელეების ჩვენებას და აზვიადებს თავისუფლად მოაზროვნე ახალგაზრდა მეფის ნაკლოვანებებს. პროფ. ბიჭიკო დიასამიძე საფუძვლიანად სვამს კითხვას: „მართლაც, რით უნდა აიხსნას XIII საუკუნის ქართველ და უცხოურ წყაროთა დემილი ლაშა-გიორგის ჟარყოფით თვისებათა შესახებ? ხომ არ ნიშნავს ეს, რომ იგი შემდეგ შეთხზეს მისი პოლიტიკით უკმაყოფილებმა, ან ლაშა-გიორგის შემდეგდროინდელი საქართველოს ბედით შეწყესებულიმა? შეიძლება თუ არა XIII საუკუნის საქართველოში განვითარებული მოვლენები ლაშა-გიორგის „უპასუხისმგებლობას“, იმ დროს ბევრისათვის გაუგებარ „თავისუფალ აზროვნებას“ მიეწეროს? ეს მისი პიროვნულია თუ იმ დროის საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების შედეგი? როგორ უნდა შეფასდეს მისი, როგორც პიროვნებისა და მეფის, როლი? ამ საკითხის სწორად და ობიექტურად გაშუქებით, – შენიშნავს მეცნიერი, – ჯერ ერთი, თანამედროვეებს, განსაკუთრებით, ახალგაზრდობას, სწორ წარმოდგენას შევუქმნით დიდ წინაპარზე და, მეორე, აღვადგენთ ისტორიულ სამართლიანობას“ (ბ. დიასამიძე, საქართველოს „ოქროს ხანის“ შუქ-ჩრდილები, ბათ., 2008: 36). ცხადია, ამგვარი მიდგომით, მართლაც ბევრი რამ შეიძლება შეიცვალოს ისტორიული მოღვაწის შეფასებებში.

სათქმელია ისიც, რომ გიორგი ლაშას პირადი ცხოვრება, ფაქტობრივად, სამეფოს ინტერესების მსხვერპლი გახდა. გიორგი ლაშა, როგორც თავისუფალი აზროვნების პიროვნებას ახასიათებს, თავისუფლად გრძნობს თავს სიყვარულშიც. მან შეიყვარა დაბალი წრის ველისციხელი ქალი, წაჰყვარა ის ქმარს და სასახლეში დაისვა, როგორც თანამეცხედრე.

მისგან შეეძინა მეფეს მემკვიდრე – დავითი, რომელიც იმ დროის ქართულმა სამართალმა უკანონოდ სცნო.

უბრალო გლეხის ქალის სასახლესა და სამეფო წრეში შემოყვანა გიორგი ლაშას არ აპატიეს არც საერო და, მეტადრე, სასულიერო პირებმა: „არა ჯერ არს, რათა მკვევალნი გესუას და არა ცოლი, ვითარცა დასწერს მოციქული პირი ქრისტესი პავლე: „ქორწილი წმიდა არს და საწოლი შეუგინებელ. ხოლო მსიძავნი და მემრუშენი საჯნეს ღმერთმან“ (უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 156), განუცხადეს მეფეს. მეფემ არ შეისმინა ეს შეგონება. სამაგიეროდ, იმძლავრა მისი საქციელის გამკიცხებმა საზოგადოებრივმა აზრმა და ეელისციხელი ქალი ქმარს დაუბრუნეს.

როგორ მოიქცა ამის შემდეგ გიორგი ლაშა? შეურიგდა საყვარელ ქალთან განშორებას და, სამეფო კარის მოთხოვნის მიხედვით, სამეფო სისხლის ასული შეირთო ცოლად? არა, ლაშა გიორგი დიდი სიყვარულის ერთგული დარჩა ბოლომდე, უქორწინებლად გადაეგო.

ამ ფაქტის შემდეგ იმის მტკიცება, რომ გიორგი ლაშა „დედათა უწესოთა აღრევითა“ ცხოვრობდა, სიმართლეს არ უნდა ასახავდეს.

ხელისუფალს პირადი პასუხისმგებლობა აქვს ქვეყნის წინაშე. ეს უამთააღმწერლის შეხედულებების მაგისტრალური ხაზია. მისი შეხედულებით, ხელისუფლების პირველ პირს უფლება არა აქვს პირადი ბედნიერების განცდის სურვილით იცხოვროს. ხელმწიფეს, ფაქტობრივად, პირადი ცხოვრება არა აქვს. ეს იკითხება უამთააღმწერელის იმ სტრიქონებში, სადაც რუსუდანის გამეფების პირველი ხანა არის აღწერილი: „იყო რუსუდან ხილვითა შეენიერი, ვითა სანატრელი დედამისი, მდაბალი, უხვი, პატივისმცემელი პატიოსანთა კაცთა, მოყვარე, ამან მოაწყო ყოველი საბრძანებელი თვისი და მეფობა მშვიდობით. და აღივსო ყოველი სამეფო რუსუდანისი ყოვლითა კეთილითა“ (ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 168). მაგრამ, მას შემდეგ, რაც რუსუდანს გაუტ-

კბა მეფობა და საზღვარი არ ჰქონდა მისი პირადი ნეტარების აღსრულებას, ქვეყანაში იმატა ბოროტი ძალების ძაღლისხმევამ: „გარნა იწყეს უძღვებება და განცხრომა ყოველმან ასაკიან და მიიქციეს ყოველნი სიბოროტედ. და ვითარ არ გამოიცდეს ღმერთი, ამისთვის მისცნა იგი ღმერთმან უჯეროდ გინებად და ხორცად წარმართთა მიერ. რამეთუ მეფეცა რუსუდან ჩვეულებითა წესსა ძმისად თვისისასა ვიდოდა განცხრომითა და სიმღერითა. ამისათვის აღდგეს ბოროტნი უდიდესნი“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 168).

ქვეყნის მოსახლეობის ზნეობრივი აღზრდილობის დიდი მნიშვნელობის საჩვენებლად, ჟამთააღმწერელი XIII საუკუნის საქართველოსათვის თავს დამტყდარ უბედურებებს არა მარტო ხელისუფლების პირველი პირის, არამედ მთელი ხალხის და სამეფო კარის უზნეო ცხოვრებით ხსნის. უზნეობისათვის ღმერთმა დასაჯა საქართველო და მოუვლინა მონღოლთა ურდოები. ამასთან დაკავშირებით, აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „ყველა ზემოთყვანილს მაგალითებში, ჩვენთვის სავალდებულო არ არის ჟამთააღმწერელის ახსნა. საყურადღებო ის არის მხოლოდ, რომ ავტორი ქვეყნის გაოხრების მიზეზად საქართველოს მმართველი წრეების უეღარდულობასა, უწესოებასა და ერის ზნეობრივ დაცემას აღიარებს, რომ იგი მარტო გარეგან პირობებს, მტრების შემოსევას არ აბრალებს ყველაფერს და ამით არ იქარვებს დამაფიქრებელ საკითხს, არამედ უმთავრეს მიზეზად თვით ქვეყნის შინაურ მდგომარეობას, თვით ქართველთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ გათახსირებულ ცხოვრებას ასახელებს. ეს არის ჩვენთვის საგულისხმიერო და ადამიანმა მართლაც უნდა სთქვას, რომ ამ მხრივ ჟამთააღმწერელის აზრი სრულიად უსაფუძვლო არ არის (ი. ჯავახიშვილი. თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 253).

ჟამთააღმწერელი ხალხის განათლებისა და აღზრდილობის პროგრესს საქართველოს სახელმწიფოებრივი ცხოვრების პროგრესს უკავშირებს. კარგად აღზრდილ და განათლ-

ბულ ერს ადვილად ვერ დაჩაგრავს მტერი. მაგრამ როცა ხალხში ფეხს იკიდებს ისეთი უზნეობანი, როგორიცაა ეგონიზმი და გაუტანლობა, აკად. ი. ჯავახიშვილი ამასთან დაკავშირებით ხაზგასმით წერს: „საქართველოს ძლიერების შერყევისა და დაცემის ერთ-ერთ მიზეზად ჩვენი ისტორიკოსი დიდებულ მოხელეთა შორის ჩამოვარდნილ შურსა და ქიშპობას თელიდა. აი, მაგალითად, როგორ აქვს მას პირველი დამარცხების მიზეზი ახსნილი: „აქა დაიპყრა ფერხი ივანე ათაბაგმან, იტყვიან შურითა და ყო ახალციხელი შალვა და ივანესთა. ჰე, შური, ყოველთა ბოროტთა დასაბამი და ძვირად მომწყვედუელი ნათესავისა კაცთასა და ყოველთა ნათესავთა მწყლეველი!“ (ქამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 170).

* * *

აღზრდას საზღვარი არა აქვს. აღზრდა სჭირდება ადამიანის სულის თითოეულ მოძრაობას. არ არის ქცევა ადამიანურ ცხოვრებაში, რომელსაც აღზრდა არ სჭირდებოდეს. ერთ-ერთი ასეთი ქცევა დაკავშირებულია მძიმე მდგომარეობიდან გამოსვლის საუკეთესო საშუალების არჩევასთან. ქამთააღმწერელი, უდავოდ, დიდი აღმზრდელი და განმანათლებელია მისი მკითხველისა, რადგან „მონღოლთადროინდელი მატიანე“ გაუღენთილია ადამიანური ცხოვრების ღრმა ცოდნით. მხედველობაში გვაქვს ამ ნაშრომის ის ნაწილი, რომელშიც აღწერილია ორი დავითის (ლაშა-გიორგის ძისა და რუსუდანის ძის) ერთობლივი მეფობა საქართველოში. ქამთააღმწერელი აღტაცებულია ამ ორი მეფის ურთიერთობის ნიჭით. ბიძაშვილ-მამიდაშვილმა, პირადი ამბიციების დაკმაყოფილებისათვის, საქართველო კი არ გაიყვეს შუაზე, არამედ სრულიად საქართველოსათვის იღვწოდნენ თავდადებით. მწერალი და ისტორიკოსი ქამთააღმწერელი წერს: „და ორნი დასხდეს ტახტსა ზედა და აზომ, რომელ მრავალი სიგელი იპოვების, და თვით მე მინახავს, რომელ სიგელებისა

თავსა სწერია: „მეფენი ბაგრატოანნი“ და „ნებითა ღვთისათა დავით და დავით“ და ხელიცა ორთავესი რთავს: „ჩემ, დავითისგან მტკიცე არს“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 227).

გარკვეული დრო ერთად მართავდა ორი დავითი საქართველოს. მაგრამ ფეოდალურ სამყაროში, როგორც მოსალოდნელი იყო, მოსვენებას არ კარგავდა განკერძოების ავი ზრახვები და რამდენიმე წლის ერთობლივი მოღვაწეობის შემდეგ ლიხს აქეთა საქართველომ (იმერეთი, რაჭა, აფხაზეთი და ა.შ.) რუსუდანის ძე დავითი დასაველეთ საქართველოს მეფედ გამოაცხადა. პოლიტიკურმა პარტიკულარიზმმა იმარჯვა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ზნეობაზე. ეს იყო ნაბიჯი უკან. მიუხედავად ამისა, პირადი ურთიერთობები ორ დავითს შორის ძველებურად გაგრძელდა: „გარნა ეგრეთცა იყენენს სიყვარულსა ზედა ერთმანერთისასა დავით და დავით და დარსა ლიხთ-აქათი ლაშას ძესა დავითს და ლიხთ-იმერი რუსუდანის ძესა“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 229).

პიროვნების ზნეობრივ მხარეს ჟამთააღმწერელი განმსაზღვრელ მნიშვნელობას ანიჭებს. მხოლოდ კარგად აღზრდილი ადამიანია სანდო. პირობის დამრღვევი, ტყუილზე დამფიცებელი, ორგული და სხვა საეჭვო თვისებებით დამძიმებულ ადამიანს ღმერთი დასჯის. ამ იდეას განამტკიცებს ისტორიკოსი კახეთის ბატონის თორღვას განდგომისა და მისი შემორიგების ეპიზოდში.

დავით ლაშას ძის ურდოში სტუმრობით ისარგებლა თორღვამ და კახეთი ცალკე საბატონოდ გამოაცხადა. მეფის დაბრუნებით შეშინებული კი, გაიქცა პანკისში და დაიმაღა.

თორღვასთან მოსალაპარაკებლად გაგზავნეს ხორნაბუჯელი, რომელსაც ტყუილი ფიცით უნდა დაეთანხმებინა თორღვა მეფის სასახლეში მოსულიყო შესარიგებლად. თორღვამ ხორნაბუჯელის ფიცის დადება ალავერდის წმ. გიორგის ტაძარში მოითხოვა. ხორნაბუჯელმა დაიფიცა, მაგრამ ყალბად. „და წარმოიყვანა ხორნაბუჯელმა ფიცითა მტკიცით

მიერ შეკრულმან, ტაბახმელას. და შეურაცხყო აღთქმა და ფიცი იგი და შეიპყრა ჯიქურმან განსრახვითა დედოფლისათა, თვინიერ მეფისა ცნობისა და წარიყვანეს კლდე-კართა და გარდმოაგდეს“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 231).

ამის გამო, სასტიკად დასაჯა ღმერთმა ფიცის გამტეხი ხორნაბუჯელი. ჯერ მოუკედა ორი შვილი-შვილი, შემდეგ თვითონ მოკედა. მამის ცოდვის გამო დაიდუპა ხორნაბუჯელის ყოველი სიკეთით დაჯილდოებული შვილი, უდანაშაულო შალვა. ამ ეპიზოდს ისტორიკოსი ამთავრებს სიტყვებით „და ესრეთ შური იგო ალავერდისა მთავარმოწამემან“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 231).

ჟამთააღმწერელს არც აბსოლუტური უმანკოება სწამს, რადგან თვლის, რომ ზედმეტად პატიოსან კაცს ყველასი და ყველაფრისა სწამს და ამის გამო სწორი გადაწყვეტილებების მიღება არ შეუძლია. ამის საბუთად, დავით ლაშას ძის პიროვნებას მიიჩნევს ისტორიკოსი და წერს: „ხოლო ვინათგან დავით მეფე უმანკო იყო, რომლისათვის უმანკოსა ყოველი რწამან“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959წ., 238). ამავე ნაკლს აღნიშნავს ჟამთააღმწერელი სხვა ადგილზე: „იყო მეფე მალემორწმუნე და ლტონაცა“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 253).

ქვეყნის ხელისუფლების პირველი პირების პასუხისმგებლობას ზნეობის წინაშე განსაკუთრებულ პატივს მიაგებს ჟამთააღმწერელი. მისი იდეალია კაცი მართალი და პატიოსანი, არაამპარტავანი და გულისხმიერი. ისტორიკოსი წერს: „ხოლო ნოინთა დასუეს ტახტსა ულოს ძე უხუცესი, სახელით აბაღა, კაცი კეთილი, უხვი, მოწყალე, ტკბილი, მდაბალი, განმკითხველი, სამართლის მოქმედი, გლახაკთ მოწყალე და შემნდობელი ესეუომ, რომელ, დაღათუ დიდისა ბოროტის მოქმედი კაცი იყვის, არავე მოჰკლევდის, რამეთუ ესრეთ იტყოდა: ყოვლისა ქუეყანისა მპყრობელად დაუდგენივარო ღმერთსა და რასაცა ვერ მივსცემ, არცათუ წაუღებ...

და მრავალგზის სატურტლენი მისნი წარიხენეს მპარათეა.
და არა მოაკუდინის, არამედ იტყოდის:

– რად მაკლს მე სატურტლე. ისი წარიღონ გლახაკთა,
რამეთუ ნაკლულეჲან არიან და მით იპარევენ.

კეჲლად უბოროტო და კეთილი გონება აქუნდა ყოველ-
თათვის“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959:
253-254).

* * *

ჟამთააღმწერელი, როგორც ისტორიკოსი, „მართლის
თქმის პრინციპით“ ხელმძღვანელობს თავის ნაშრომში და
მყარად იცავს მკითხველში ეროვნული თავმოყვარეობის აღ-
ზრდის მეთოდოლოგიას.

ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი თავმოყვარეობა არ ამ-
ლევს ჟამთააღმწერელს უფლებას აუგად მოიხსენიოს სამე-
ფო სახლი. ის აღნიშნავს: „ჟამთააღმწერლობის მიზანი
ტეშმარიტების მეტყველება არს“ და უნდა შეიცავდეს, რო-
გორც „კეთილის მოქმედთა“. მაგრამ როცა რუსუდან მეფის
უკიდურესი სივერაგისა და საძრახისი საქციელის აღწერას
იწყებს, იტყვის: „აქაცა ვინებე დუმილად ვინათგან მეგულე-
ბის განსაკრთომელისა“ მოთხრობად, დადაცა თუ არა სა-
კადრებელ არს თხრობა მისთვის უშვერისა რასმე, რამეთუ
იტყვის მოსე მხილველი ღმრთისა: „მთავარსა ერსა შენისასა
არა ჰრქვა ბოროტი“. გარნა, ვინათგან წიგნი ესე შუამდება-
რე არს კეთილისმოქმედთა და ბოროტისმოქმედთა, შენდო-
ბილ იყვნენ სიტყვანი ჩემნი, რამეთუ ჟამთააღმწერლობა ტეშ-
მარიტების მეტყველება არს, არა თვალახმა ვისიმეო“ (ჟამ-
თააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 198).

შემდეგშიაც, თუმცა ჩვენს ჟამთააღმწერელს მეფის შე-
სახებ ცუდის თქმა არ სურს, მაგრამ მაინც სიმართლეს არ
მაღაღს, „ვერ მიძლევიეს დუმილადო“ და რუსუდანის მოქმე-
დებით აღშფოთებული ამბობს: „მოაელინა უფალმან სამაოთ
შენსა პატიოსნებასა ზედა უპატიოება, დიდებასა შენსა ზედა

ცეცხლი აღგზნებული აღტყდებოდეს, ვითარ აღესრულა პატიოსნებასა რუსუდანის ზედა, რამეთუ სირცხვილ მიჩანს კადრებად და კუალად ვერ მიძლევიეს დუმილად, რამეთუ უპატივო ჰყო თავი თვისი ბოროტითა მით, რომელ აღადგინა ძმისწულსა თავსა ზედა“ (უამთაადმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 204).

* * *

ქართველი უამთაადმწერელის ღირსებას მისი მიუდგომლობა და პირუთვნელობა შეადგენს. იგი, მაგალითად, არ მაღავს საქართველოს მტრების – ჯალალ ედ-დინისა (რომელმაც დიდი ცოდვა დაატრიალა ჩვენს ქვეყანაში) და მონღოლების (რომლებმაც საქართველო სასტიკად მოაოხრეს) ღირსებებს, მათ გამოორჩეულ თვისებებს, პირიქით, ყოველთვის პატივისცემით იხსენიებს ხოლმე მათ ამ თვალსაზრისით. თუმცა, ამასთანავე, არ ივიწყებს იმ საშინელ აოხრებას, რომელიც მონღოლების ბატონობას მოჰყვა და ასურათებს მათ. საგულისხმოა, რომ საქართველოს ამაოხრებლის, ჯალალ ედ-დინის სიკვდილის აღწერის დროს, მას წყევლა-კრულვა და სხვა საძრახისი სიტყვა კი არ წამოსცდენია განსვენებულის მიმართ, არამედ დიდი ღირსებით, თითქოს სინანულითაც კი, ამბობს: „მოიკლა კაცი იგი მაღალი და სახელოვანი, ხელმწიფე ვინა დაუდგრომელ არს მინდობა სოფლისა ამის ამოს“ (უამთაადმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 185).

ამგვარადვე, გულწრფელად, აქებს ჩვენი ისტორიკოსი მონღოლების მაღალზნეობრივ თვისებებს: „ტყუვილი სიტყუა ყოვლადვე არ იყო მას შინა, არა თვალახვნანი პირსა, არცა დიდსა, არცა მცირესა და უმეტეს საბჭოთა შინა, რამეთუ კეთილნი წესნი ეპყრეს ჩინგის ყაენისაგან განჩენილნი“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 261).

აღნიშნული პიროვნული თვისების დეფიციტი უამთაადმწერელის მიერ მტკივნეულად განიცდება. „მონღოლების

დროინდელი მატიანეს“ ავტორის მიხედვით, ხელისუფლების ავტორიტეტი არ არის პიროვნების ავტორიტეტი. ეს ორი ცნება ერთმანეთს არ ფარავს. ეს იცის ჟამთააღმწერელმა და ამბობს: „არა საკადრებელ არს თხრობა მეფეთათვის უშეკერისა რასმე, რამეთუ იტყვის მოსე, მხილველი ღმრთისა, ვითარმედ: „მთავარსა ერისა შენისასა არა პრქვა ბოროტი“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება“, II, 1959: 198).

მტრებისადმი ქართველი ისტორიკოსის პირუთვნელობა აიხსნება იმით, რომ საქართველოს იმდროინდელი დაცემისა და უბედურების მიზეზად ის თვლიდა არა მარტო გარეშე მტრებს, არამედ, უმეტესად, ქვეყნისა და მის მკვიდრთა საშინაო ცხოვრების მრავალ ნაკლულოვანებას, მთავართა განცალკევებულ და შეუზრახებელ მოქმედებას, საზოგადოებრივი აზრის დაძაბუნებას და ზნეობის დაცემას და სხვ. (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977წ., 261).

ეროვნული ღირსების აღზრდის მიზნით, ჟამთააღმწერელი მრავალი ფაქტის შეხსენებით აძლიერებს მკითხველის ცნობიერებას. მაგრამ, ამავე მიზნით, იგი ასევე შთამბეჭდავად აღწერს „შინათგამცემლობას“, დალატის სისასტიკეს. სანამ მოღალატენი ნაბიჯს გადადგამდნენ, სულთან ჯალალად-დინს საარაკო ბრძოლა გაუმართეს თბილისის დამცველებმა: „ხოლო მცველნი ქალაქისა აღიჭურნეს და იქმნა ძლიერი ბრძოლა და ბრწყინეალე ძლევა აჩვენეს ქართველთა“, მაგრამ შემდეგ მოღალატემ გადადგა საბედისწერო ნაბიჯი და „მას ღამესა სპარსთა ტფილელთა მიუვლინეს კაცი სულტანსა ჯალალადინს შიგნიდალმა მიცემად ქალაქისა“. „და იქმნა შინათ ომი, რამეთუ სპარსნი ზღუდით მიერ ბრძოდეს“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 174-175).

ისტორიკოსი გაოგნებულია თბილისელი მოღალატის საქციელით და აღარ სურს მის შესახებ სიტყვის გაგრძელება, მაგრამ ამ ანტიზნეობრივი ქმედების შედეგს მაინც აღწერს, რომ მკითხველმა მთელი არსებით დაჰგმოს მოღა-

ლატის საქციელი. სპარსელები დაერივნენ თბილისის მოსახლეობას, „ესოდენ მძინვარედ იწყეს მოსრვად, ვითარ ჩვილნიცა ძუძუთაგან დედისათა აღიტაცნიათ და წინაშე დედისა ქვაზედა დაანარცხიან და რომელსამე თუალნი წარსცვივდიან და რომელსამე ტვინი დაეთხიის. და უკანის დედანი მოიკვლიოდნან. ბერნი უწყალოდ ფოლოცთა შინა ცხენთა მიერ დაითრგუნვოდეს, ჭაბუკნი დაეკუთებოდეს. სისხლისა მდინარენი დიოდეს. ტვინი კაცთა, დედათა, ბერთა, ჩვილთა თმა და სისხლი, თავი მხართაგან განშორებული, ნაწლევნი ცხენთა მიერ დათრგუნვილნი უროიერთას აღრეულ იყო. არა ჰყოფდეს წყალობასა, რამეთუ რომელნიმე დანითა იღლიასა დასობილნი, სხვანი მეკრდსა დაცემითა, რომელნიმე მუცელსა და ზურგსა განიგმირებოდეს“ (ქამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 175-176).

ისტორიკოსი მწერლის თვალთ უყურებს ამ მოვლენებს და მწერლისე შემართებით აღწერს ღალატით დაცემული თბილისის ტრაგედიას: „ჰოი სალმობიერი ღალადი და დიდი ღალადი ცრემლთა! ყვირილითა და ზახილითა და ვაებათა საზარელთა ხმათაგან იძვროდა ქალაქი ყოველი, რამეთუ უმრავლესი ერი ვითა ცხოვარი შეკრიბიან და კუალად ხედვიდეს ზოგნი საყვარელთა შვილთა, ზოგნი ძმათა და მამათა, ცოლნი ქმართა და ქმარნი ცოლთა უპატიოდ მეუდარ მდებარეთა, ცხენთა მიერ დათრგუნვილთა და ფოლოცთა შინა ძაღლთა მიერ ზიდულთა, და არცა თუ დაფლვასა მიწასა შინა ღირს ჰყოფდეს. ეკლესიანი და ყოველნი პატიოსანნი სამსხუერპლონი შეურაცხ იქმნებოდეს, და პატიოსანნი მღვდელნი ეკლესიათა შინა, თვით ხატთა და ჯუართა თანა, შეიმუსროდეს“ (ქამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 176).

ქამთააღმწერლის ეს ადამიანურად გამჟღავნებული ემოცია, გვაგონებს ვაჟა ფშაველას ერთ ფრაზას პოემა „ბახტრიონიდან“, სადაც ლაპარაკია ომიდან გამოქცეული წიწვოლას შესახებ: „წიწვოლას დანაშაული აწედენილია ცამდინა“ (ვაჟა ფშაველა, თხზულებანი, თბ., 1986: 170). პოეტის სწო-

რად მიგნებული ფრაზა გულის სიღრმემდე წვდება მკითხველს. არ გადავაჭარბებთ, თუ ვიტყვით, რომ ასეთივე ძალით ზემოქმედებს მკითხველზე ჟამთააღმწერელის მიერ ღალატით დამარცხებული თბილისის სურათის აღწერა.

ქართველთა ეროვნული ღირსების დაცვა და პატივისცემა ჩვენს ისტორიკოსს უმაღლეს ზნეობრივ სათნოებად ესახება. მისი შეხედულებით, ქართველთა ეროვნულ ღირსებას, პირველ რიგში, უნდა იცავდეს სახელმწიფოს მეთაური. მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა მთლიანად უნდა ეფუძნებოდეს ხალხის ეროვნული ღირსების დაცვას. ჟამთააღმწერელი წერს: მეფეს, დავით რუსუდანის ძეს, აცნობეს, რომ საზღვარს უახლოვდება ხალხმრავალი მტერი და ტყეში გახიზნას ურჩევენ მას: მეფემ არ მიიღო ეს რჩევა და განაცხადა: „არა არს წესი ჩუენ ქართველთა, უკეთუ ვიხილოთ მტერი ჩუენ კერძო მომავალი, შეუბმელად ზურგი შემოვაქციოთ, დაღათუ იყოს სიკუდილი“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959: 262).

ეროვნული ღირსებების დაცვის პრობლემა ფართო შინაარსის კატეგორიაა. ყველა ნიშნის დეტალურად ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს, მაგრამ ერთ-ერთზე, რომელიც სხვადასხვა დონის კულტურის მქონე ხალხთა ურთიერთობას ეხება, უთუოდ უნდა გავამახვილოთ ყურადღება. უცხო ძალის (მეტადრე, თუ ეს უცხო ძალა კულტურული განვითარების დონით დაპყრობილ ხალხზე დაბლა დგას) გაბატონებას საქართველოში ყოველთვის სავალალო შედეგები ახლდა. ამით იმის თქმა გვინდა, რომ ყველა ომის შედეგად ირღვეოდა საქართველოს არა მხოლოდ ეკონომიკა, არამედ დაქვეითებას განიცდიდა ერის სულიერი კულტურაც. ამის თვალსაჩინო გამოვლინებად აკად. ივანე ჯავახიშვილი თვლის ჟამთააღმწერლის მიერ ისტორიული მოკლენების შეფასების დროს

დაშვებულ გულუბრყვილობისა და ცრურწმენის ფაქტებს და წერს: „ჩვენი ჟამთააღმწერელის ზემოაღნიშნული გულუბრყვილობა ნათლად გვიჩვენებს, რამდენად დაქვეითდა მონღოლების ბატონობის დროს ქართველთა გონებრივი ცხოვრება და აზროვნება“ (ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 251).

* * *

მწერალი და ისტორიკოსი ჟამთააღმწერელი მტრის სახე-ხასიათის წარმოჩენასაც კი პიროვნებაში დადებითი თვისებების აღზრდის წყაროდ სახავს.

ვახტანგ V-ის მეფობის წლებში კელავ გაუღერდა სარწმუნოებრივი დაპირისპირების თემა. ამის პასუხად, ქართველთა მეფე ვახტანგმა ასე მიმართა ურდოს ბატონს: „ისმინე, მაღალო და ძლიერო ყაენო! მოვიდა ბრძანება, რათა ყოველთა ქრისტიანეთა დაუტოოთ სჯული ჩუენი. აწ ისმინე: ბედნიერთა პაპათა და მამათა თქუენთა ჰმონა და მსახურა პაპამან და მამამან ჩუენმან ამით სჯულითა, და აროდეს გუასმიეს, თუ სჯული ქართველთა ავი არს, არამედ უწარჩინებულეს ვყოფილვართ ყოველთაგან. და სპარსთა სჯული უფროს საძაგელად შეერაცხა პირველთა ყაენთა. ამისთვისცა იგინი მოსწყეიდნეს... მე ვარ მეფე ქართველთა, და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი შენს წინაშე არიან, და მე მზა ვარ სიკუდილად სჯულისათვის ქრისტიანობისა, და მერმე ესე ყოველნი, შენს წინაშე მყოფნი ქრისტიანენი, აჰა, თავნი ჩუენნი წარგუჟეუთენ“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959: 321).

მონღოლებიც აღაფრთოვანა მეფის ვაჟეაცობამ და ღირსებამ და „განკვირდა და პატივ-სცა მეფესა, და სიტყვითა ტკბილითა აღადგინა, და შეინანა, და აბრალა რომელთა აქმნევინეს“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959: 322).

ვახტანგ V-ის სარწმუნოებისათვის თავგანწირვამ „დახსნა შური და შფოთი მომავალი საქართველოსა ზედა (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება“, II, თბ., 1959წ., 322).

ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი თავმოყვარეობის გარდა, ჟამთააღმწერელს ასევე მძაფრი განცდით აქვს წარმოდგენილი სარწმუნოებრივი ღირსებაც. ის სირცხვილით მოგვითხრობს, თუ როგორ შეურაცხევეს მაჰმადიანებმა ქრისტიანობა. აი, რას ამბობს იგი: ჯაღალედდინმა ტფილისში „მოიგონა სხუაცა სიბოროტე, რომლისა კსენება სირცხვლ მიჩნს, რამეთუ გლოვათა და ცრემლთა მიერ შევიცვები, თუ ვითარ განვარისხეთ მოწყალე და შემწყნარებელი ღმერთი არა შეწყალებად ჩუენდა; იწყო რღუევად ეკლესიათა... იკადრა და ხელ-ყო სიონისა გუმბადსა შემუსრვად და ზედა ბილწისა საჯდომისა მისისა აღშენებად“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959: 177; ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 250).

ადამიანური ღირსებების დაცვის იშვიათი ნიჭით გამოირჩევა ჟამთააღმწერელი. მისი ნაშრომის თითქმის ყოველ პასაჟში იკითხება მოკრძალება და მოწიწება დიდ საქმეთა შემოქმედი ადამიანების წინაშე. იგი არასოდეს ღალატობს თავის ეროვნულ-სარწმუნოებრივ პრინციპებს დიდ მოღვაწეთა შეფასებაში. მაგალითად, ეროვნულ-სარწმუნოებრივი იდეით არის გამსჭვალული ჟამთააღმწერლის მონათხრობი დემეტრე თავდადებულის ტრაგიკული აღსასრულის შესახებ. ისტორიკოსი გულისტკივილით ამბობს: დემეტრე თავდადებულმა „წარუპყრა ქელი. აჰა დღე საშინელი, ზარის აღსახდელი, რომელი იკადრეს ბილწთა ცხებულსა ზედა ღმრთისასა, და წარკუეთეს მეფეს დიმიტრის თავი... ხოლო გამოჩნდა მასვე ჟამსა პატივი ღმრთისა მიერ ცხებულსა მისსა, რამეთუ მზემან შარავანდედი თვისი უჩინო ყო სრულიად...

ვითარ-იგი ყოვლისა სოფლისა ცხოვრებისა ვნებასა მეუფი-სასა, აგრეთვე ამისი ნეტარისა და საქართველოსათვის წამე-ბულისა მეფისასა, რათა საცნაურ იქმნენ, რამეთუ პატიოსან არიან ცხებულნი ღმრთისანი“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 291).

* * *

ჟამთააღმწერელის თვალსაზრისით, როგორც ხელისუფა-ლი, ისე ცალკეული პიროვნებები აღზრდამ უნდა მოამზა-დოს დამარცხებული მტრისა და დაპყრობილი ხალხისადმი დამოკიდებულებისათვის. როცა აღზრდის ექტორი ამ მიზ-ნისაკენ არ არის მიმართული და, საერთოდ, დაბალია ქვეყ-ნის მოსახლეობის აღზრდილობის დონე, ყოველთვის დატრი-ალებს ცოდვა, რომლის შესახებ ისტორიკოსი იტყვის, მო-ღალატის ხელშეწყობით თბილისის დამორჩილების შემდეგ სპარსელების ძალმომრეობით, „ესევეითარნი ჭირნი მოიწი-ვნეს, რომელ არაოდეს ძველთა სადმე წიგნთა მიერ სმენილ არს“. ყველა ომს, საერთოდ, საკუთარი სამხედრო კანონები აქვს, მაგრამ არსებობს კიდევ ომის ეთიკური კანონები – მო-წინააღმდეგე არმიის მებრძოლის არა მოკვლა, არამედ მწყობრიდან გამოყვანა. მაგრამ დაბალ კულტურულ ტრადი-ციებზე აღზრდილი არმია და მისი სარდალი ანგარიშს არ უწევს ომის წარმოების ეთიკურ ნორმებს. სპარსელმა სარ-დალმა ჯაღალ ად-დინმა ქალაქის დამორჩილების შემდეგაც ვერ დაიცხრო მხეცური ბუნება და კვლავ განაგრძო მშვიდო-ბიანი მოსახლეობის განადგურება. ჟამთააღმწერელი წერს: „ესრეთ რა ძლიერად ჰელთ იგდო ქალაქი სულტანმან, კუა-ლად იწყო უბოროტესთა ბოროტთა ქმნად ქრისტიანეთა ზე-და. ესოდენ მძევარედ მოსრვიდა, რომელ სავსე იყვნეს ფო-ლოცნი, ხრამნი და ჭნარცუნი მოკლულთა მიერ და უმრავ-ლეს მკუდართა მტკუარსა შეუტეობდეს. ამას თანა არავე დამშვიდნა ცუდრჯული იგი და ბილწი: მოიგონა სხვადა სი-

ბოროტე, რომლისა ხსენება სირცხულ მიზნს, რამეთუ გლო-
ვათა და ცრემლთა მიერ შევიცევი... იწყო რღუევად ეკლესიათა, ვიდრე საფუძველადმდე აღფხურა, რომლისათვის
იკადრა და ჯელყო სიონისა გუმბადსა შემუსვრად და ზედა
ბილწის საჯდომისა მისისა აღშენებად, რომელი-იგი ხიდიოთა
მალლითა და გრძლითა განხიდა აღსლუად. და ესეცა შესძი-
ნა, რამეთუ ხატი უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი და ყოვე-
ლად წმიდისა ღმრთისმშობელისა, რომელი სიონს მკვიდრ
იყო, ბრძანა მოყვანებად და ხიდისა შესავალსა დადებად პი-
რამდართ, და ბრძანა ყოველთა მათ პყრობილთა ქრისტიანე-
თა, მამათა და დედათა, იძულებით დათრგუნვა პატიოსანთა
ხატთა და დატევება სჯულისა, უკეთუ არა პყონ, წარკუეთა
თავთა“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 177-
178).

ქვეყნის თავსდატეხილ ამ უბედურებას ჟამთააღმწერელი
ისევ ღვთისადმი ქართველთა შეორგულებით ხსნის და წერს:
„რამეთუ ქუეყანა საქართველოსა მიეცა განსარყუნელად,
ამის ძალითა, რამეთუ დეუტევეს მეფეთა და მთავართა სა-
მართალი, მოწყალება, სიყუარული, სიწრფოება, სიმშვიდე,
სიმართლე და ამის წილ მოიპოვეს ამპარტავანება, ზაკუა,
შური, ხდომა, სიძულილი, ანგარება, მიმძღაჲრება, კლვანი,
პარვანი, სიძვანი, უწესობანი, ვითარცა იტყვის წინასწარ-
მეტყუელი: „ვაი მათდა, რომელნი კუალსა ბალამისასა შე-
უდგეს“ და საქმეთა სოდომელთასა იქმან“ (ჟამთააღმწერელი,
ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 178), მაგრამ ჩვენ ეს საკითხი
წამოვიწყეთ ადამიანების აღზრდის აუცილებლობისათვის,
მოწინააღმდეგეზე გამარჯვების შემდეგ შურისძიების გაგ-
რძელება სარდლის ზნეობრივი აღზრდილობის დაბალ დო-
ნესზე მიუთითებს.

შოთა რუსთაველმაც დასვა ეს საკითხი XII საუკუნეში,
როცა ხატაელთა დამარცხების შემდეგ, ტარიელმა, პიროვნე-
ლი შეურაცხყოფის მიყენების გარეშე, დატყვევებული რაბა-
ზი განსაჯა:

„რამაზ ვარკეი: „შემიგია საქმე შენი სამუხთაღე,
აწ ეგრეცა შეკურობილმან თავი გამოიმართაღე,
სიმაგრეთა ნუ ამაგრებ, ყველა ხელთა მომათვაღე,
თვარა შენი შეცოდება მემცა ზედა რად წავსთვალე?“

(შოთა რუსთაველი, ეფუხისტყაოსანი, თბ., 1986: 108)

დამარცხებულმა ხატაეთის მეფე რამაზმა აღიარა თავი-
სი დანაშაული და პატიება ითხოვა. გამარჯვებულმა ტარი-
ელმაც მიუტევა და ერთი თხოვნაც შეუსრულა: „ერთი ჩემი
დიდებული მომეც, ზედა მაპატრონე“. შემდეგ ტარიელი ამ-
ბობს:

„მივეც ერთი დიდებული. თანა ყმანი წაეატანენ,
ციხოვანნი ერთობილნი ჩემს წინაშე მოიყუანენ,
ხელთა მომცნეს სიმაგრენი, ომნი ასრე შეევანანენ,
საჭურჭლენი სიმრავლითა რასმცა ვითა ღაფაგვანენ“.

შემდეგ დატყვევებული რამაზ მეფე სარიდანს წარუდ-
გინა, მაგრამ არც ინდოეთის მეფეს უკადრებია დამარცხებუ-
ლი მტრის ადამიანური ღირსებების შეურაცხყოფა:

„მას მეფესა ხატაელსა უმასპინძლა, უალერსა,
ჟამიერად უბრძანებდის საუბარსა მათსა ფერსა“.

მაგრამ მკაცრად გააფრთხილა:

„რამაზს უბრძანებს: „იცოდი, გაგზავნით შეწყნარებულსა,
მაგრა ნუ გნახავთ კელაცალა ჩვენს წინა გაწბილებულსა“.

(შოთა რუსთაველი, ეფუხისტყაოსანი, თბ., 1986: 109).

ასე იქცევიან მაღალზნეობრივი ადამიანები, რომელთათ-
ვის, ჟამთააღმწერლის შეხედულებით, დამახასიათებელია
„სამართალი, მოწყალება, სიყვარული, სიწრფელობა, სიმშვი-
დე და სიმართლე“.

ეს პრობლემა არ არის მხოლოდ ისტორიის საკუთრება.
იგი დღესაც გვახსენებს თავს. 2008 წლის აგვისტოს რუსეთ-
საქართველოს ომის დღეებში რუსი ჯარისკაცების ქცევა,
ზნეობა გაშიშვლდა და სამარცხვინო ლაქად დაედო თანა-
მედროვე რუსული გენერალიტეტის სახეს. XXI საუკუნეში
ადგილი არ ექნებოდა მარადიურობის ისეთ სამარცხვინო

ფაქტებს, რასაც რიგითი რუსი ჯარისკაცები აელენდნენ, მათ რომ ღირსეული აღზრდის სკოლა გაეწეოთ.

* * *

ცნობილია, რომ გმირობა არ ისწავლება. გმირად უნდა დაიბადოს ადამიანი, გმირული თვისებები პიროვნების თანდაყოლილი ნიშანია, რომელიც უმაღლეს გამოვლინდება, როგორც კი ამის პირობები წარმოიქმნება. ამ კონცეფციით ხელმძღვანელობს ჟამთააღმწერელიც. თავის ამ კონცეფციას ავტორი რატი სურამელის მაგალითზე ცხადყოფს. რატი სურამელმა გაიგო, რომ „ვითარ ვიდოდეს ხუარასანს, შეკრებს სპანი ვინმე უწესონი და ცუდნი კაცნი და მტერნი ქრისტიანეთანი, რომელ ქრისტიანის კაცის სიკუდილი დიდად ღუაწლად უჩნდეს, რამეთუ უღმერთოსა მის მოჰმედის მოძღურება ესრეთ იყო, რომელ დაეწერა ცუდი სიტყუა წიგნსა მისსა „ყურანსა“ შინა, ვითარმედ: უკეთუ მოჰკლათ ქრისტიანე, სამოთხეს შესვლად ხართ. და უკეთუ მათგან მოიკლათ, მაშინაც შესვლად ხართ“... ამისთვის უღმერთო იგი კრებული ჯიმრთა შეკრება, და სადაცა პოებდეს ქართველსა ერთსა გინა ორსა, მოკლვიდიან“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II. 1959: 284).

სანამ ამასთან დაკავშირებულ შემდგომ მოვლენას შევხებოდეთ, ჩვენი დამოკიდებულება უნდა გამოვხატოთ ჟამთააღმწერელის მიერ გამჟღავნებული კონფესიური მრწამსის მიმართ. თანამედროვე მკითხველმა უკრიტიკოდ არ უნდა მიიღოს ეს ცნობა. პირადად ჩვენ ხელი არ მიგვიწვდება მუჰამედის წიგნის არაბულ ტექსტზე, მაგრამ ხალხური გადმოცემით საპირისპირო ცნობა გვაქვს. წმინდა წიგნი მუსლიმანს ავალებს, ქუჩაში უმწეო ადამიანი თუ ნახა, იგი ჯერ მის სამლოცველოში უნდა მიიყვანოს და შემდეგ წაივდეს მუსლიმანი თავის სამლოცველოში. ჩვენ ეს უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია.

ეს კომენტარი საჭიროდ ჩავთვალეთ იმისათვის, რომ ჟამთააღმწერლის თხზულება მიჩნეულია არა მხოლოდ ისტორიის სპეციალისტთა ვიწრო წრის ინტერესთა საგნად, არამედ აღიარებულია, როგორც მხატვრული ნაწარმოები მკითხველთა ფართო წრისათვის (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II. თბ., 1959წ., ქართლის ცხოვრება, II, 2002).

ახლა მიეუბრუნდეთ რატი სურამელის გმირობას. სიძნეულებისა და წინააღმდეგობების დაძლევის აუცილებლობის შემთხვევაში, ის ვერდაძლევის მიზეზებზე კი არ ამახვილებს ყურადღებას, არამედ ეძებს დაძლევის გზებსა და საშუალებებს. ეს მამაცების თვისებაა. რატი სურამელი 60-მდე თანამებრძოლის იმედით შეებრძება შედარებით მრავალრიცხოვან მტერს – „პოვნა მოასა რასამე მაგარსა შინა მყოფნი, კაცი სამასი ოდენ, ზედა მიეტევა და იქმნა ბრძოლა ფიცხელი და პირველსავე შეკრებასა მეოტ იქმნეს და უმრავლესი მათი მოსწყდა, და სხუანი მოიყვანნა წინაშე მეფისა, რომლისათვისცა დიდად პატივ-სცა მეფემან, და მრავალი ნიჭი უბოძა“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 284).

გმირობის ფენომენი ყოველთვის იყო აღზრდის თეორეტიკოსებისა და მწერლების ინტერესის საგანი. მწერალი ოტია იოსელიანიც შეეხო ამ საკითხს რომანში „შავი და ცისფერი მდინარე“. მამუკა ომიდან საბჭოთა კავშირის გმირის ორდენით დაბრუნდა, მაგრამ ეს არ იყო მამუკას გააზრებული და თავგანწირულობით მოპოვებული გმირობა, მისი გმირობა შემთხვევას უფრო მიეწერება, ვიდრე გააზრებულ, გაცნობიერებულ გადაწყვეტილებას. მამამ კარგად იცის მისი შვილის ბუნება და არ თვლის მას გმირად. რაიონის ხელმძღვანელობამ კი დიდი ზარზეში გამართა რაიონული გმირის საპატივცემულოდ. მამა არ დაესწრო მამუკას საპატივცემულოდ გამართულ საზეიმო შეხვედრას.

ჟამთააღმწერელი განსაკუთრებული ყურადღების საგნად მიიჩნევს ზნეპაღალი ადამიანების პირად ცხოვრებას და საზოგადოების წინაშე მათ პასუხისმგებლობას. ასეთ ადამიან-

თა საუკეთესო განსახიერებას მისთვის წარმოადგენს ცოტნე დადიანი. „დადიანი ცოტნე, კაცი პატიოსანი და სათნოებანი, და ბრძოლათა შინა სახელოვანი (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 195).

ცოტნე დადიანის ისტორიის შეხსენება მკითხველისათვის ზედმეტად მიგვაჩნია. ცოტნე დადიანი ყველა თაობის ქართველისთვის ეროვნული გმირია. მისი გმირობის მაგალითს დრო ვერ გააფერმკრთალებს, იგი ამადღდა დროზე. მისი გმირობის ისტორიას ჟამთააღმწერელი ამდიდრებს ცოტნე დადიანის მიერ წარმოთქმული სიტყვის უკუდაყოფით. როცა ცოტნემ გაიგო ქართველ შეთქმულთა უიმედო შეხვედრის შესახებ, „მწუხარე იქმნა უზომოდ, და თვისად სიკუდილად და სირცხვილად შერაცხა საქმე იგი. და წარავლინა ლაშქარი თვისი, და ორითა კაცითა წარვიდა ანისად, დამდები სულისა თვისისა და აღმსარებელი მცნებისა უფლისასა“. ამ დროს წარმოთქვა მან მაღალ ზნეობაზე დამყარებული სიტყვები: „უფროს ამისსა სიყვარული არა არს, რათა დადვას კაცმან სული თვისი მოყუასისა თვისისათვის“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 216).

ამ სიტყვების წარმოთქმის შემდეგ ცოტნე დადიანი დაადგა გზას ანისისაკენ, სადაც მისი თანამოაზრეები ხანგრძლივი ტანჯვით სიკვდილისათვის იყვნენ განწირულნი. გზა ანისამდე დიდი იყო. ცოტნე დადიანს საკმარისი დრო ჰქონდა მოვლენების უფრო გულდინჯად შეფასებისათვის, მაგრამ იგი სულით-ხორცამდე გმირი აღმოჩნდა, როცა ერთხელ დაფიცებულის ბოლომდე ერთგული დარჩა: „რომელყო პატიოსანმანცა ამან კაცმან ცოტნე სათნოება მაღალი და განსათქმელი საქმე საკრველი და ყოვლისა ქებისა ღირსი“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 216).

აქ ერთხელ კიდევ მივუბრუნდეთ დემეტრე თავდადებულის ფაქტს. ფრიად გმირული სული ედგა მეფე დემეტრე თავდადებულს. მან წინასწარ იცოდა, რომ ურდოში ჩასულს სიკვდილი ელოდა. მეფეს არჩევანი უნდა გაეკეთებინა: ან გა-

ხიზნულიყო თრიალეთში და ეცადა, სიცოცხლე გადაერჩინა, ხოლო გაბოროტებული მონღოლი ჯავრს ხალხზე იყრიდა, ააოხრებდა ქვეყანას, ან წასულიყო ურდოში და მშვიდად შეგუებოდა სიკვდილს, სამაგიეროდ, ქვეყანა გადაურჩებოდა განსაცდელს. ეს არჩევანი ასე წარუდგინა სამეფო საბჭოს მეფე დემეტრემ: „აწ განრისხებულ არს ყაენი, და ყოველი მთავარი მისი მოუწყუედიან, და აწ მე მიწოდს წინაშე მისსა. ვგონებ ბოროტის ყოფასა ჩემთვის, თუ არა წარვიდე ურდო-სა. და წარვიდე მთიულეთს, სიმაგრეთა შინა, და დავიცვა თავი ჩემი, და აჰა ყოველი სამეფო ჩემი წინაშე მათსა ძეს, იხილეთ რავდენი სული ქრისტიანე სიკუდილსა მიეცემის და ტყუე იქმნების, და ეკლესიანი შეიგინებიან და მოოხრდები-ან, ხატნი და ჯუარნი დაიმუსრვიან. და უკეთუ წარვიდე ყა-ენს წინაშე, დასტურობით უწყი მომკლავს. და აწ სიბრძნი-თა თქუენითა განაგეთ საქმე ესე, რამეთუ მე ესრეთ ვგონებ: მრავალმდეღვარე არს საწუთო ესე, დაუდგრომელ და წარ-მავალ, დღენი ჩუენნი სიზმრებრ და აჩრდილებრ წარვლენ, და უნებელ და მსწრაფლ თანა-გუაც წარსლვა სოფლისა ამისგან. რა სარგებელ არს ცხოვრება ჩემი, უკეთუ ჩემთვის მრავალი სული მოკუდეს და მე ტვირთ-მძიმე ცოდვითა გან-ვიდე სოფლისა ამისგან. აწ მნებავეს, რათა წარვიდე ყაენს წინაშე, და იყოს ნება ღმრთისა: უკეთუ მე მომკლან, ვგონებ რომე ქუეყანა უვნებელად დარჩეს“ (ქამთააღმწერელი, ქარ-თლის ცხოვრება, II, 1959: 288).

მეფე დემეტრეს თავდადებას კლასიკური ღირებულება გააჩნია. ჩვეულებრივ, ღიდი გადაწყვეტილებები მყისიერად მიიღება და აღსრულდება. მეფე დემეტრე კი საკმაოდ დიდ-ხანს ფიქრობდა, ყოველმხრივ აფასებდა საკუთარ გადაწყვე-ტილებას. მან თათბირი მოაწყო სამეფო ელიტასთან, საერო და სასულიერო პირებთან და მხოლოდ შემდეგ მიიღო საბო-ლოო გადაწყვეტილება. „აწ მნებავეს, რათა წარვიდე ყაენს წინაშე... უკეთუ მე მომკლან, ვგონებ, რომე ქვეყანა უვნებე-ლად დარჩეს“ (ქამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II,

1959: 287-288). ასე ჭეშმარიტად მაღალზნეობრივი გმირები იქცევიან.

მეფე დემეტრე თავდადებულისა და ცოტნე დადიანის ფენომენი ბევრ პრობლემაზე დააფიქრებს თანამედროვე მკითხველს. პირველ რიგში – რა არის ადამიანური ცხოვრების საზრისი? რა თქმა უნდა, სახელი, იდეალის ერთგულება, რწმენისათვის თავგანწირვა. შოთა რუსთაველი გეასწავლის – „სჯობს სახელისა მოხევეჭა ყოველსა მოსახევეჭელსა“; მეორე, ცხოვრება დედამიწაზე ხანმოკლე და წარმავალია. ვერავითარი სიმდიდრე ვერ დაიცავს ადამიანს სიკვდილისაგან; მესამე, ხალხისათვის, სამშობლოსათვის თავგანწირვა – ამ ნიჭით რჩეულები იბადებიან და მათი ცხოვრება უკუდავ, ზნეობრივ გაკვეთილად რჩება მშობელ ხალხს.

ეს არ არის ადვილად აღსასრულებელი მისია. ამიტომაც, ხალხის წიაღში იშვა ასეთი არაკი: ჩვეულებრივ მოკვდავს ჰკითხეს, თუ იყო მზად სამშობლოსათვის მომკვდარიყო. მან დემაგოგიურად უპასუხა – „მე თუ მოგვედები, მაშინ ვინ შეიყვარებს სამშობლოს?“ ცხადია, ამ ტიპში გმირობის ნიშანწყალი არ არის. გმირობა – განსაკუთრებული ფენომენია.

მაგრამ ამით არ ამთავრებს მწერალი და ისტორიკოსი ჟამთააღმწერელი საუბარს გმირობაზე. ის მიიჩნევს, რომ გმირს თანაუგრძნობენ ზეპუნებრივი ძალებიც. ის მოგვითხრობს, რომ მეფე დემეტრეს სიკვდილით დასჯის დროს მზე დაბნელდა: „ხოლო გამოჩნდა მასვე ჟამსა პატივი ღმრთისა მიერ ცხებულსა მისსა, რამეთუ მზემან შარავანდედი თვისი უჩინო ყო სრულიად, და იქმნა სიბნელე დიდი“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 291).

პიროვნების ზნემაღალი თვისებების დიდ მორალურ ძალისხმევაზე განაგრძობს საუბარს ჟამთააღმწერელი და სანიშნოდ ასახელებს კათალიკოს ნიკოლოზის პიროვნებას. „კათალიკოსი ნიკოლოზ, კაცი მხილველი სულითა, ანგელოზთა მობაძავი, და მრავალთა მოღუაწებათა შინა საკვირველი, მართლმადიდებელი, ძლიერი და თუქალ-უხუცავად მამ-

ხილებელი მეფეთა და მთავართა, რამეთუ იყო უმანკოცა, და არავის თუალნი აუხუნის“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 224). როცა ამ ღირსებებით აღსავსე მოღვაწე წარუდგა მონღოლთა ყაენს, ყაენიც კი მოიხიბლა მისით: „იხილა რა ყაენმან, განკვირდა წესსა და ხილვასა შესახედავსა მისსა, რამეთუ არა მეცნიერ იყო ნათესავსა ქრისტიანეთასა... და ვითარ პატივ-სცა, დაუწერეს იერლაცი, რომელ არს წიგნი შეწყალებისა,... და მოსცეს შანად ჯუარნი ოქროსანი, და შეუმკუნა თვალითა და მარგალიტითა, და უბოძა ერთი თვით კათალიკოსსა და ერთი მოძღუარსა ვარძიისასა, რომელი თანა ჰყვა კათალიკოსსა. და არგანიცა იგი ოქროთა შემკული მოანიჭა კათალიკოსსა ოდენ, ჯუარიანი იგიცა, და ესრეთ პატივითა წარმოაველინეს. და დაიცვნა ყოველნი საყდარნი და მონასტერნი“ (ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 224).

ამ შემთხვევაში ჟამთააღმწერელი აღზრდილობისა და განათლებულობის მაღალი ხარისხის აღიარებას შთააგონებს მის თანამედროვე და მკითხველთა მომავალ თაობებს. ქართველი ისტორიკოსი გვარწმუნებს, რომ კარგად აღზრდილი და განათლებული ადამიანი შედარებით ადვილად წყვეტს დიდ პრობლემებს დაპირისპირებულ მხარეთა ურთიერთობებში. კარგი აღზრდილობა და განათლება უფრო დიდი ძალაა, ვიდრე სამხედრო საჭურველი. ამ თვალსაზრისით, ჟამთააღმწერლის ზნეობრივ-ეთიკური კრედიო აქტუალურია დღესაც. მისგან ბევრი უნდა ვისწავლოთ ყველა ასაკის მკითხველმა.

ჟამთააღმწერელი, როგორც ისტორიკოსი, სულით ხორცამდე ქართველია. მისი ისტორია არ შემოიფარგლება მხოლოდ მეფეებით, ომებით, ფაქტებით. იგი ვრცლად მიმოიხილავს ადამიანური ყოფის დეტალებსაც. ჟამთააღმწერელი მწერლის თვალით უყურებს ცხოვრებას, ადამიანებს. მაგალითად, მეფე დემეტრეს (შემდეგ მეფე დემეტრე თავდადებული) პიროვნების დახასიათების დროს, ჩვენი ისტორიკოსი, აღნიშნავს მეფის როგორც სულიერ, ისე ფიზიკურ მხარეს

და მკვეთრი ფერებით ხატავს მის პორტრეტს: „რამეთუ იყო ესე დიმიტრი ტანითა ახოვან, ფერთა ჰაეროვან, შესახედავად ტურფა, თმითა და წუერიტა მწყაზარ და შუენიერ, თუალითა გრემან, ბეჭბრტყელ და შეწყობილ სამხედროთა წესითა, სრული ცხენოსანი და მშვილდოსანი რჩეული, უხვი, მოწყალე და მდაბალი, გლახაკთა, ქურიეთა და დაერდომილთა მოწყალე, რომელ არა სმენილ არს ნათესავი მეფეთა გინა სხუათა კაცთა. რამეთუ აქუნდა ჩუეულება, აღიღის საფასე და აღდგის ღამე, და მოვლის ქალაქი, და მოიხილნის გლახაკნი და დაერდომილნი და ობოლნი, და თვისითა ხელითა მისცემდის, და ყოველთა უწყოდნიან მოწყალეა მეფისა, და ამისთვის გლახაკნი ღამით ფოლოცთა შინა (ქეჩებში) ვიდოდიან, რათა შეემთხვიენენ მეფესა (უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959: 271-272).

უამთააღმწერელი თავისი პროგრესული ეთიკური შეხედულებებით სასარგებლო სამსახურს უწევს ჩვენს თანამედროვეობას.

ვახუშტი ბატონიშვილი

(1696–1757)

ქართული კულტურისა და მეცნიერების ისტორიაში გამორჩეული ადგილი მიეკუთვნება ქართლის მეფის, ვახტანგ VI-ის ძეს – ვახუშტი ბატონიშვილს, გამოჩენილ ისტორიკოსს, გეოგრაფს, ეთნოგრაფს და კარტოგრაფს.

ვახუშტი ბაგრატიონი, ისევე, როგორც მისი მამა ვახტანგ VI, ენციკლოპედიურად განათლებული ადამიანი იყო. ის საფუძვლიანად იცნობდა ქრისტიანულ

მწერლობას, ასტრონომიას, მედიცინას, გეოგრაფიას, კარტოგრაფიას, მათემატიკას და სხვა დარგებს.

ვახუშტი ბატონიშვილი სიყმაწვილეშივე შეუდგა მასალების შეგროვებას საქართველოს ისტორიისა და გეოგრაფიის შესასწავლად, რომლებიც შემდგომ საფუძვლად დაედო მის ფუნდამენტურ ნაშრომს „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“.

ვახუშტი ბატონიშვილი აქტიურად მონაწილეობდა ქართლის სამეფოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში. 1721–24 წლებში იყო სომხით–საბარათიანოს სარდალი, სადროშოს გამგებელი. ვახტანგ VI-ის დავალებით, ის ერთხანს ქართლის სამეფოსაც მართავდა. იმხანად ვახტანგ VI ჯარით განჯაში იყო დაბანაკებული და პეტრე I-თან შეხვედრას ელოდა (1723 წ.).

1724 წ. ვახუშტი ვახტანგ VI-ს გაჰყვა რუსეთში, დაბინავდა მოსკოვში და სახელმწიფო ჯამაგირი დაენიშნა.

ვახუშტი ბატონიშვილმა რუსეთში სახელი გაითქვა, როგორც შესანიშნავმა მეცნიერმა. 1755 წელს ის მონაწილეობდა მოსკოვის უნივერსიტეტის დაარსებაში. ამ წიგნის ერთ-ერთ ავტორს პირადად უნახავს 1956 წლის ზაფხულში მოსკოვის უნივერსიტეტის ძველი შენობის კედელზე გაკეთებული ბარელიეფი, სადაც მოსკოვის უნივერსიტეტის დამაარსებელთა შორის საპატიო ადგილზე მოხსენიებული იყო ვახუშტი ბატონიშვილის სახელიც. მაგრამ 1958 წელს გასაგები მიზეზების გამო ეს წარწერა ვეღარ იხილა ძველ ადგილზე. ალბათ “კარგმა” რუსმა მოხელემ იუკადრისა ქართული გენის მონაწილეობა რუსეთის უნივერსიტეტის ნამოყალიბებაში.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცხოვრება და სამეცნიერო მოღვაწეობა ერცლად არის წარმოდგენილი აკად. ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომში „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“. ივანე ჯავახიშვილმა ყურადღება მიაქცია იმას, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი ისტორიას ორ ნაწილად ყოფს: სამოქალაქოდ და საეკლესიოდ, ხოლო თითოეული მათგანი კიდევ 4 ნაწილად აქვს დაყოფილი: 1. „ადგილის აღწერა“ (გეოგრაფიული მიმოხილვა), 2. „ნათესავთმეტყველება“ (გენეალოგია), 3. „წლისმრიცხველობა“ (ქრონოლოგია), 4. „მოქმედების აღწერა“ (პოლიტიკა, ისტორია). ივანე ჯავახიშვილის აზრით, ისტორიის ამგვარი სისტემით დანაწილება პირველად სწორედ ვახუშტი ბატონიშვილმა მოახდინა ქართულ ისტორიოგრაფიაში. აკად. ივ. ჯავახიშვილი სამართლიანად უწოდებს ვახუშტი ბატონიშვილს „უებრო ბუმბერაზს“ და ფართოდ იყენებს ვახუშტის ნაშრომს საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა საკითხზე (პოლიტიკა, ისტორია, ეკონომიკის ისტორია, სამართლის ისტორია, პალეოგრაფია, დიპლომატიკა, ნუმიზმატიკა, ეთნოგრაფია, საისტორიო გეოგრაფია და ა.შ.) მუშაობის დროს (ივანე ჯავახიშვილის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., 2002).

ვახუშტი ბატონიშვილი არა მხოლოდ მრავალმხრივი ინტერესებით გამორჩეული მეცნიერია (ისტორიკოსი, გეოგრაფი, კარტოგრაფი, ეთნოგრაფი), არამედ თავისი ხალხის განმანათლებელიც. ეს კი იმ დროის მეცნიერთა შორის გამონაკლისი შემთხვევაა. მეცნიერთა უმეტესობა თავისი კვლევის სფეროს არ შორდება. ვახუშტი ბატონიშვილის, ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიას, ნიკო ბერძენიშვილის ბადალი ისტორიკოსები კი, განმანათლებელნი და აღმზრდელნიც არიან. თავიანთ შრომებში ისტორიის შემოქმედ, მამოძრავებელ ძალად ისინი წარმოსახავენ ხალხს, ხოლო ხალხის ჩამოყალიბება საზოგადოებად დაკავშირებულია აღზრდასთან და ისინიც ფართო ადგილს უთმობენ ხალხის აღზრდის საკითხებს, მათი ზნე-ჩვეულებების შესწავლას.

ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ აღიარებულია, როგორც ახალი სიტყვა ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ამ ნაშრომით საფუძველი ჩაეყარა ისტორიული მეცნიერების ახალ დარგს – ისტორიულ გეოგრაფიას. მაგრამ ეს ნაშრომი უნიკალურია პედაგოგიკის ისტორიკოსისათვისაც. განათლებული ბატონიშვილი თავის ისტორიულ-გეოგრაფიულ ნაშრომს იწყებს ხალხის გონებრივი განვითარებისა და ზნე-ჩვეულებათა დახასიათებით.

პირველი სტრიქონები, რომლითაც იწყება ბატონიშვილის თხზულება „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ (შესავალი სათაურით „მკითხველთათვის სიტყვა რადესათვის არს შრომა ესე“), ეძღვნება ცოდნის შეძენისადმი მისწრაფების თემას. ცოდნის შეძენას, – წერს განმანათლებელი მეცნიერი, – უნდა ესწრაფვოდეს ყველა – ახალგაზრდა და ასაკოვანი.

ვახუშტი ბატონიშვილს აუნაზღაურებელ დანაკარგად მიაჩნია სწავლის შეძენაში დაკარგული არათუ თითოეული

დღე, არამედ, საათიცა და წუთიც. მისი შეხედულებით, ისევე დადგება ახალი დღე, ისევე დადამდება და გათენდება, მაგრამ ეს ის დღე და ღამე არ იქნება, რომელიც ჩვენ დავეკარგეთ ცოდნის შეძენაში. სწავლისათვის განკუთვნილი დრო ფასდაუდებელია. სწავლისათვის განკუთვნილ დროს გაფრთხილება სჭირდება. ეს იდეა ასეა გადმოცემული ამ ამონარიდში: „იტყვის ბრძენი პლინი სთოიკი, რამეთუ „ყოველი უამი იგი წარწყმდეს, რომელიცა სწავლასა ზედა არა საჭმარ ეყოთ. ჭეშმარიტ არს სიტყვა ესე, ვინათგან უამი მლტოლვარე არს, არავის ძალუცს მოქცევად, და წარწყმდეს ჩვენგანა, უკმთუმცა არა მოვიდოთ ნაყოფი მისი უამსა მისსა; და არა თუ უამისა, წამისა და წუთისა, არამედ თთვისა და წელიწადისაცა არღარა შემძლებელ ვართ ცელყოფად. ხოლო არს უამი უამიცა, კვალად დაისახების დღეცა უამად, თთვე, წელიწადი და საუკუნოცა. განა თუმცა მოიქცევის ესენი, არამედ არა იგინივე არიან, რომელნი წარხდენ ჩვენგან, და არა ძალგვიცს მის წინანდელთაებრ ყოფად მათ შინ, რაოდენცა წადიერ ვიყუნეთ. და ესე ვინათგან ჭეშმარიტ არს, ამისათვის არა ჯერ არს, რათა უქმ ვჰყოთ უამი და განუტეოთ ჩვენგან, და დაერჩეთ ურგებნი მის მიერ“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 1).

ვახუშტი ამით არ ამოწურავს მსჯელობას ცოდნის მნიშვნელობაზე და, როგორც განმანათლებელი, უადრესად ფართო თვალსაზრისით უდგება საკითხს. ის მიმართავს ამგვარ შედარებას: ყველაფერი წარმატებულია. რაც უნდა დიდი საუნჯე დავაგროვოთ, „წარვალს და არა დაადგრების ერთისაცა საუკუნისად“. წარმატებულია დიდება აღექსანდრე მაკედონელის ბადალი დამპყრობლებისა. ჩვენც რომ იმდენი ქვეყნები დავიპყროთ, რამდენიც მაკედონელმა, „არცა ესე დაადგრეს და წარწყმდეს მასვე წინათქმულსავე დროსა“. სახლები და სასახლეებიც რომ ავაშენოთ, „განვაშენოთ სავარდითა და წალკოტითა, და წყლითა აღმა აღმცენართა და წყაროებითა, წარწყმდეს იგინიცა მასვე ხანებთა შინა“.

მაგრამ სულ სხვაა ლტოლვა ცოდნის შეძენისათვის. მართალია, არც ეს არის წარუვალნი, მაგრამ „წარვალს ესეცა და არა ვითარცა წინათქმულნი იგინი“, არამედ შეძენილი ცოდნით ხალხი უფრო ბრძენი გახდება და ეს სიბრძნე თაობიდან თაობას გადაეცემა: „სწავლა განაბრძნობს, თავისუფალ ჰყოფს, აცნობებს ღმერთსა და შიშსა მისსა დანერგავს, მოაცურვებს ზღვასა ზედა და ახილვებს მას შინა სრულიადსა, აღაფრენს და წინა დაუდებს ყოველსა ქმნულესა ცისა და ქვეყნისასა, შეკრებულად თვალთა შინა, აჩვენებს ბუნებასა და ნიშანსა ვარსკულაეთა, ცხოველთა და ნერგთა, განსდევნის ბოროტსა, შეაყვარებს მოყვასსა, შემოიყვანს კეთილსა, მატებს ქვეყანასა, აღაშენებს და დაამშვიდებს. სულგრძელ ჰყოფს მეფეთა და დიდებულთა პატივისცემას და ერთა მოურნე ექმნების, მტერთა დაამდაბლებს და მშიშრეულ ჰყოფს, თვისთა აღამაღლებს და აკადნიერებს“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 1).

წიგნის კითხვას ვახუშტი ბატონიშვილი უკავშირებს არა მხოლოდ ცხოვრების შესწავლას, არამედ ცხოვრებისათვის მომავალი თაობის ინტელექტუალურად მომზადებას. მისი შეხედულებით, განათლებული ადამიანი იხედება წინ, უფრო შორს და უფრო ღრმად: „აღიმაღლოს გონებისა თვალი სიწრფოებით, ვითარცა ორბმან, რომელი ტრფიალებით აღვალს, რათა განიხილოს სრულიადი ქვეყნის შუენიერება და ესე ოდენს სიმაღლესა ზედა, რომელ ყოველსა სოფელსა გუგათა შინა შემოიკრებს, არამედ ამისი მოქმედი და უგონებელი განახლდების და კვალად გაჭაბუკდებისცა“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 4).

ვახუშტი ბაგრატიონის ეს ციტატა გვახსენებს გენიალური ფიზიკოსის ისააკ ნიუტონის სიტყვებს: მე შორს ვიხედები იმიტომ, რომ წარსულში მოღვაწე დიდი ადამიანების მხრებზე ვდგევარო.

ისააკ ნიუტონის ამ სიტყვებში კლასიკოსი მეცნიერები იგულისხმება, რომელთა შრომის შესწავლამ ნიუტონი ახალ აღმოჩენებთან მიიყვანა. სამწუხაროდ, ამის გახსენება არ

სურთ თანამედროვე პედაგოგიკაში ახალგაზრდა რეფორმატორებს. ისინი თვლიან, რომ კომენსკი, ჟ.არუსო, პესტალოცი, ფრიდრიხ ჰერმარტი, ადოლფ დისტერვეგი, კონსტანტინე უშინსკი, ვასილ სუხომლინსკი მოძველებულია თანამედროვე სკოლისათვის და ავიწყდებათ, რომ კლასიკური მემკვიდრეობა არ კედება, იგი ყოველ დროში სანიმუშოა.

აღზრდისა და სწავლების თეორიაში კლასიკურ მემკვიდრეობას არ სჭირდება გათანამედროვეობა – მათ შრომებში თანამედროვეობისათვის საჭირო იდეების მიგნებაა მხოლოდ საჭირო და ვისაც ეს არ შეუძლია, ის ეერც რეფორმებს გაუწევს კეთილ სამსახურს.

ჩვენი თვალსაზრისით, ორბივით რომ ძალიან მაღლიდან დახედო საქმეს, გულდასმით უნდა შეისწავლო კლასიკური მემკვიდრეობა, ანუ „შვილმა იცოდეს სად გაჩერდა მამა“ (ი. ჭავჭავაძე, ერი და ისტორია, გაზ. „ივერია“, 1888).

* * *

წინასიტყვაობის დანიშნულებით ავტორისაგან შედგენილი „მკითხველთათვის სიტყვა რადსათვის არს შრომა ესე“ – პირველი ოდაა ქართულ ენაზე წიგნის შესახებ, რომელშიც განათლებული ბატონიშვილი და განმანათლებელი მეცნიერი საგანგებოდ მსჯელობს ცოდნის და მისგან განსხვავებული მატერიალური ღირებულებების მსგავსება-განსხვავებაზე და მკითხველს შთააგონებს, რომ იყოს წიგნის ერთგული; წიგნი ცოდნის შეუცვლელი საუნჯეა. ჩვენი ხსოვნა და მეხსიერება არ არის ისე ღრმა და ისე მტკიცე, რომ მან წიგნის მაგიერობა გაუწიოს ადამიანს. მეხსიერებაში შენახული ეერბალური ცოდნა შეიძლება მესამე-მეოთხე თაობას გადაეცეს, ხოლო მეხუთე თაობას, როგორც ამბობს ვახუშტი, იგი არ ემახსოვრება. მაგრამ დაწერილი და წიგნში შენახული ცოდნა, „რომელი გვასწავებს სიბრძნეთა წინა თქმულთა და მოგვასხენებს დასაბამითგანთა წამთა, ჟამთა, თვეთა და წელი-

წადთა და საუკუნოთა, კვალად უმეტესთაცა და არა წარმწყდების, არამედ ჰგიებს უკუნისამდე“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 2).

ამ სიტყვების ავტორს მხედველობაში აქვს არა კონკრეტულად თუნდაც წმიდა წიგნები, ან ისტორიკოსთა შრომები, არამედ წიგნი საერთოდ. ამასთან დაკავშირებით, ის იმოწმებს ძველი ბერძენი მწერლის პლინიუს სტოიკის სიტყვებს: „არა არს არცა ერთი ეგრეთი წიგნი, რომელიცა რაიმე მისგან ნაწილი სარგებლისა არა მივიღოთ“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 2).

წიგნის დანიშნულების შესახებ მსჯელობაში ვახუშტი ბატონიშვილი ხაზგასმით მიუთითებს განათლების დონის ამაღლების აუცილებლობაზე. მართალია, X საუკუნის მოღვაწის – გიორგი მერჩულეს მსგავსად, ვახუშტი ვერ მიდის სრული განათლების კონცეფციამდე, რომლის მიხედვით, კარგად განათლებული ადამიანი თანაბარი დაინტერესებით უნდა ეუფლებოდეს საერო და სასულიერო მეცნიერებას, მაგრამ საკმაოდ დამაჯერებლად მიუთითებს, რომ ადამიანისათვის სასულიერო ლიტერატურასთან ერთად სასარგებლოა აგრეთვე საერო შინაარსის წიგნები. ის იმოწმებს პლინი სტოიკის სიტყვებს საერო ლიტერატურის შესახებ და წერს: „არა განსაგდებელ არს გარეშენიცა (საერო–აეტ.) წიგნნი და ვითარისა უჯერო საგანცა მოვიგებთ სარგებელსა, რაოდენით უმჯობეს არს რომელნიცა წარმოვსთქვით მათნი კითხვანი და რაოდენ სასარგებლო და შესაწყნარებელ არს წიგნნი მატიანთა“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 3).

შემდეგ ვახუშტი დარგობრივად აჯგუფებს წიგნის სამყაროს და პირველ ადგილზე „სადეთო წერილსა და წმიდათა წერილნის“ ავტორებს აყენებს. „სადეთო წერილნი და წმიდათა წერალნი, რომელნი მოგუფენენ მადლსა ზეცისასა და მოგუმაღლებენ სოფლისა კეთილობასა და შემდგომად აღვიტაცებს წინაშე ქრისტეს ღვთისა ჩვენისა“.

სადეთო წერილის შემდეგ პირველ ადგილზე, პიროვნების აღზრდის თვალსაზრისით, ფილოსოფიური წიგნების დახასიათებას იძლევა და წერს: „წიგნი ფილოსოფოსთა მიერ ქმნულნი აღგვავსებენ სიბრძნითა, ხელოვნებითა და სიტყვიერებითა, გეაცნობენ თავსა და გვასწავებენ, ვითარ ჯერ არს ცხორებად“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 2).

ვახუშტი ბატონიშვილი პიროვნებაში ღვთის სიყვარულის განმტკიცების („გვასწავებენ, ვით ჯერ არს ცხორებად“) შემდეგ ადამიანთა ისტორიული მეხსიერების აღზრდა-განვითარებას თვლის აუცილებლად. ცხოველს არა აქვს მეხსიერება, ადამიანს აქვს მეხსიერება და ეს არის მისი ერთ-ერთი მთავარი ადამიანური ღირსება. ამ ღირსებას კი ისტორიული წიგნები გვანიჭებენ. თავის დროზე სწორად შენიშნავდა იან ამოს კომენსკი – ისტორიის ცოდნა ჩვენი განათლების უმნიშვნელოვანესი ნაწილიაო. ვახუშტი ბატონიშვილიც ამ თვალსაზრისით აფასებს მემკვიდრეობას შრომას და წერს: „კვალად მატთანე მოგვახსენებს ქმნულებასა და ყოფათა მეფეთა, მთავართა და დიდებულთა, ვიდრე მცირედმდე (მშრომელი გლეხობა იგულისხმება–ავტ.) და ვითარებასა მათთა, განგვაშორებს ბოროტსა და შეგვერთავს კეთილსა“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 2).

სხვა ადგილას, ისტორიის ზნეობრივ-აღმზრდელობითი და საგანმანათლებლო მნიშვნელობის გამდიდრების მიზნით, ვახუშტი ბატონიშვილი წერს: „მატიანე მოგვახსენებს დასაბამითგანსა ჟამსა, წელსა და საუკუნოსა; მატთანე განარჩევს კეთილსა და ბოროტსა; მატთანე აღამაღლებს კეთილის ქმნულებასა და გმობს უკეთურთ ქმნულებასა; მატთანე მეტყველებს ჭეშმარიტსა და არა სცბის და მოწმობს სხვათა და სხვათა; მატთანე განმცნობს კაცსა და ერთგულ ჰყოფს ქვეყნისად; მატთანე აცნობებს ნათესავთ-ჩამომაველობასა, და დასდებს თავსა სარწმუნოებისათვის, და მოყვარულ ჰყოფს მოყ-

ვასსა მოყუსისა მიმართ“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 3).

ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ შესავლის შემდეგ იწყებს მსჯელობას თემაზე „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“. აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი უმაღლეს შეფასებას აძლევს ბატონიშვილის ნაშრომის ორიგინალურ დასაწყისს და აღნიშნავს, რომ თვით შრომას ვახუშტიმ წინ წაუძღვარა შესავლის სახით ზოგადი მიმოხილვა, რომელსა უწოდა „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“. ეს შესავალი საქართველოს და ქართველთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ წეს-წყობილების, სარწმუნოებისა და სამართლის, ზნე-ჩვეულებისა და შინაურ ყოფა-ცხოვრების ისტორიულ მიმოხილვას შეიცავს, თუმცა ვახუშტის მიმოხილვა, – დასძენს ივ. ჯავახიშვილი, – მოკლეა, მაგრამ მეტად შინაარსიანი არის და უმთავრეს მოვლენათა მკაფიოდ აღმნუსხველი. ამასთანავე, ეს პირველი მაგალითი იყო და მას შემდგომაც ამ შესავლის მსგავსი, ამნაირადვე მრავალმხრივი საერთო ისტორიული მიმოხილვა ჯერაც არავის დაუწერია (ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტტომეული, ტ. VIII, თბ., 1977: 337).

შემდეგ ივ. ჯავახიშვილი განაგრძობს მსჯელობას ამ ორიგინალური შესავლის თაობაზე და მეცნიერულად ასაბუთებს მის მნიშვნელობას. მეცნიერი აღნიშნავს, რომ „ბატონიშვილმა ვახუშტიმ იცის, რომ ქართველთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წეს-წყობილებაც, ზნე-ჩვეულებანიც და შინაური ყოფა-ცხოვრებაც საუკუნეთა განმავლობაში თანდათან იცვლებოდა, ზოგჯერ არსებითადაც“ (ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტტომეული, ტ. VIII, თბ., 1977: 338). ამ ფონზე ნათლად იხატება საზოგადოების მთლიანი სახე.

ნაშრომის ამ ნაწილში – „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“ – ავტორი ადამიანის წარმოშობის ბიბლიურ კონცეფციას ეყრდნობა, ადამისა და ევას შეცოდების შემდეგ სამოთხიდან გამოდევნის გამო ახალი ეტაპი იწყება ადამისა და ევას ცხოვრებაში. ეს ახალი ეტაპი იწყება დედამიწაზე ცხოვრებით. ადამმა და ევამ გააჩინეს შვილები და გაჩნდა კიდევ ერთი ადამიანური შეცოდების ფაქტი: ძმამ მოკლა ძმა. თუ სამოთხეში მცხოვრებ ადამისა და ევას ცხოვრებაში ბოროტება მაცთურმა მტერმა გარედან შეიტანა, დედამიწაზე დაბადებულ ადამისა და ევას შვილს კაენს შიგნიდან დაჰყვა ბოროტი ბუნება. ამ თემას (შინაგანი და გარედან შეძენილი ცოდვის შესახებ) პირველად ვახუშტი ბატონიშვილმა მიაქცია ყურადღება და შესაბამისად ჩამოაყალიბა საკუთარი ანთროპოლოგიური კონცეფცია, გამოსატული ფორმულით: „ძენი ღეთისანი და ძენი კაცთაგანი“. ძენი ღეთისანი არიან ადამი და ევა–„ძენი სულიერისა ღეთის ტრფიალებისანი“. ძენი კაცთანი „არს ძენი გულისთქმისანი და ნდომისანი“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 11).

„გულისთქმისა და ნდომის“ გზა ადამიანს აშორებს ღმერთისაგან და მისი ბედი მთლიანად აღზრდაზეა დამოკიდებული. ვახუშტი ბატონიშვილი არაფერს გვეუბნება აღზრდის დაწყების შესახებ, როდის და როგორ წარმოიშვა ადამიანის პიროვნებად ჩამოყალიბების ეს პროცესი, მაგრამ ეგოიზმი („გულისთქმისა და ნდომის“ პრინციპი) რომ დამლუპველია ადამიანისათვის, ამას ცხადყოფს ბიბლიური ნოეს შვილებისა და მემკვიდრეების მაგალითზე: „შემდგომად ძეთა ნოესთა, რომელნი ვიდოდნენ კეალთა ძეთა გულისთქმისა და ნდომისათავე, შესძინეს დატევება დამბადებელისა ღეთისათვისისა და ქმნეს ნივთიერნი ღმერთნი: კერპნი უსულონი, უტყუნი და ყრუნი და თაყვანისცემდნენ მას, ვიდრე სრულიად ქუეყანა, ნათესავნი ადამისი და ტომნი ნოესი“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 11).

ვახუშტი ბატონიშვილის პედაგოგიური შეხედულებების მეთოდოლოგია დამყარებულია თეოლოგიურ მოძღვრებაზე: – ადამიანის აღზრდის, მის პიროვნებად ჩამოყალიბების საფუძველი არის ღვთის რწმენა და ცხოვრების ღვთიური კანონი. თუ ადამიანი დაშორდა ღმერთს, აღზრდა უშედეგო პროცესად იქცევა. ამ კონცეპციას სწავლული ბატონიშვილი კარგად ასაბუთებს ქართველთა ზნეობის მაგალითზე. როცა ლეონტი მროველი ქართველური ტომების ჩამოყალიბებაზე საუბრობს ერთი წინაპრის – თარგამოსისგან (ჰაოს, ქართლოს, ბადროს, მოვაკან, ჰეროს, ეგროს, ლეკოს, კავკასოს), იქვე აღნიშნავს, რომ „სარწმუნოება მათი იყო ერთისა დამბადებელისა ღვთისა თაყვანისცემა...“ (ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 3).

ერთი ღმერთის რწმენა განამტკიცებდა ქართველთა ტომში ისეთ მაღალზნეობრივ თვისებებს, როგორიცაა „პირმტკიცობა, მტერთა ზედა ერთობა, თავისუფლებისათვის მხნედ ბრძოლა, მაგრად დგომა მისთვის, ციხე-სიმაგრეთა და ქალაქთა შენება, მაგრება ქვეყნისა, ერთისა ცოლისა ქმრობა, რამეთუ მოიყვანონ თვისთა თანასწორთა: მთავარი მთავართა, აზნაურნი აზნაურთა და უმცირესნი უმცირესთა“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 12).

ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ ყურადღების გამახვილება მეუღლეთა თანასწორობის შესახებ აქტიურად განიხილება თანამედროვე ანთროპოლოგიურ პედაგოგიკაში. აღიარებულია, რომ მტკიცე, ხანგრძლივი მეუღლეობა ცოლისა და ქმრის მხოლოდ სულიერი სიმდიდრის საფუძველზე ყალიბდება. თუ ცოლ-ქმარს შორის სულიერი სიმდიდრის დისბალანსი გაჩნდა, მისი გადრმავება უარესობისაკენ გარდუვალია, რადგან სულიერი სიმდიდრის დონის ამაღლების ხელოვნური, ტექნიკური საშუალებები ბუნებაში არ არსებობს. ამ მწვავე პრობლემას გამოეხმაურა ქართველი პოეტი ნიკოლოზ ბარათაშვილი 1842 წელს დაწერილ ლექსში „რად პყევდრი კაცსა, ბანოევანო, პირუმტკიცობას“, სადაც გადმოგ-

ვცემს, რომ ფიზიკური სილამაზე წარმატალია, მყარი და მდგრადი მხოლოდ სულიერი სილამაზეა.

„რად ჰყვდრი კაცსა, ბანოვანო, პირუმტიცობას?
თუ ემდური შენ ტრფიალისა ცვალებადს გრძნობას,
რომ არ გემსჭვალვის საუკუნო ტრფიალებითა?
ჰგავს, არ პასუხს სცემ შენ მას სულით მშვენიერითა.
სილამაზეა ნიჭი მხოლოდ ხორციელების
და, ვით ყვავილი, თავის ღროზე მსწრაფლად დატკნების.
აგრეთვე გულიც, მხოლოდ მისდა შენამსჭვალელები,
ცვალებადია, წარმატალი და უმტკიცები!
მშვენიერება ნათელია, ზეცით მოსული,
რომლით ნათლდება ყოვლი გრძნობა, გული და სული.
და კაცსა შორის, ვით კერძოსა ღეთაებობისა,
რად გრწამს არ იყოს საუკუნო მადლი ტრფობისა?
თვით უკვდავება მშვენიერსა სულში მდგომარებს,
მას ვერც შემთხვევა და ვერ ხანი ვერ დააბერებს.
მხოლოდ კავშირი ესრეთთ სულთა შობს სიყვარულსა
ზეგარდმო მადლით დაუხსნელად დამტკიცებულსა!
მხოლოდ მათ შორის არის გრძნობა, ესთ სანუკველი,
რომ მის უტკიბლეს არც თუ არის სასუფეველი!
მას ცისა სხივით აცისკროვნებს მშვენიერება
და უკვდავებით აგვირგვინებს ჭეშმარიტება“.

*(ნიკოლოზ ბარათაშვილი, ჩემი რჩეული,
ტ. 48, თბ., 2013: 34)*

ეს აღზრდის მარადიული თემაა. ახალგაზრდობას ღრმად უნდა შთავაგონოთ ჭეშმარიტი სიყვარულის ერთ-ერთი საიდუმლო – გამუდმებული ზრუნვა საკუთარ სულიერ სიმდიდრეზე, რაც აღზრდით, სწავლებითა და განათლებით შეიძინება და განმტკიცდება.

* * *

მოწინავე ქართველ მოღვაწეთა ყველა თაობის მთავარ საზრუნავს ყოველთვის წარმოადგენდა ეროვნული ტრადიციების დაცვა და მისი გამდიდრება. ყოველ დამპყრობელს თა-

ვისი ზნე და ჩვეულება მიაქვს საქართველოსთანა მცირერიცხოვან ხალხში და ამიტომაც არც საქართველო იყო და არის გამონაკლისი. სამწუხაროდ, დღესაც, თითქოს მშვიდობიან პირობებში, სამაგიეროდ კომუნიკაციების საშუალებათა არნახული გაფართოების პირობებში, ქართულ ეროვნულ ტრადიციებს მეტი საფრთხე ემუქრება. ამის ხილული ნიშანი კი, საკმაოდ ბევრია და ვფიქრობთ, საქართველოს ხელისუფლებამ უნდა გამოიჩინოს პოლიტიკური ნება და შეიმუშაოს იდეოლოგიურ-ორგანიზაციულ ღონისძიებათა სისტემა, რომელიც დაიცავს ქართველი ხალხის ეროვნულ სახეს. ამის შესახებ არაერთი განცხადება და გაფრთხილება უკვე გააკეთა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა, მაგრამ ის, რაც სახელმწიფოს ფუნქციებში შედის, სწორედ სახელმწიფომ უნდა გადაწყვიტოს.

ვახუშტი ბატონიშვილი თავის ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ხაზგასმით მიუთითებს უცხო ხალხის ზნე-ჩვეულებების ქართულ ზნეობა-ჩვეულებებზე მავნე გავლენებისა და ამ გავლენების შედეგების შესახებ. ამ საკითხს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია აკად. ივანე ჯავახიშვილმა ვახუშტის ღვაწლის შეფასების დროს. ის წერდა: ჩვენი მეცნიერი ისტორიკოსი განსაკუთრებულს ყურადღებას უცხოელთაგან შეთვისებულს დაწესებულებებსა და ზნე-ჩვეულებებს აქცევს. მას საგანგებოდ აღნიშნული აქვს, რომ „წესნი ესენი (ადგილობრივნი) რომელნიმე ფლობასა თათართა ყეენებისასა შეიშლებოდნენ, ვითარცა დაბლანოხთა ზედა სხდომანი, ეკლესიასა შინა მოუხდელობა ქუდისა... არცაღა ბოდიშობდიან ქუდის მოხდითა და სხუანი უჯერონი მრავალნი, ვითარცა იტყვის ორცოლიანობასა და სამცოლიანობასა“-ო (ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 339).

ვახუშტი ბატონიშვილისა და ივანე ჯავახიშვილის ეს მითითებები აქტუალურია დღესაც.

ხალხის ზნეობრივი საყრდენები გლობალიზაციის პროცესში ყოველთვის ვერ ინარჩუნებს სიმტკიცეს. ხალხის ზნეობრივი მრწამსი და პრინციპები რომ დავიცვათ, სახელმწიფო უნდა იყოს დამოუკიდებელი და თავისუფალი. როცა ეკითხულობთ ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომის პირველ ნაწილს „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“, შემოერთება გვეუფლება ბევრი თანამედროვე მოვლენის გამო, კერძოდ, ეს არის მომძლავრება უცხო სახელმწიფოთა მოქალაქეებისა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში. იყო ასეთი ეპოქები ძველ საქართველოში და მეცნიერი ბატონიშვილი ასე ახასიათებს ქართველთა ზნეობის გარდასახვის გამოვლინებებს: „გარნა თუმცა სამცხეს და კახეთს შემოერთიან, მათ ურუმთაგან და ამათ ყიზილბაშთაგან, წესი რაიმე მათნი, არამედ ქართველნი და იმერელნი ეგნენ ზნეთა მათ ზედვე. ხოლო აწინდელთა ჟამთა აქუნდათ წესნი იგინივე და შერეულნი ყიზილბაშთა ესენი, რამეთუ სხდიან ნოხთა უსკამოთ, ხელითა სჭამდიან. სანოვაგე ქართველთა და კახთა უმეტეს ყიზილბაშთა რიგისა, ხოლო მესხთა ურუმთა და იმერთა—ურუმელთაგან შერეული. და სასახლეთა შენებანი მათივე რიგისა და არღარა ქართული, თვინიერ დარბაზისა და მესხთა ურუმთა რიგისა“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 23).

ამ მოვლენების აღწერის პარალელურად, ვახუშტი ბატონიშვილი სწორედ იმ არსებით მომენტზე ამახვილებს ყურადღებას, რასაც სახელმწიფოს დამოუკიდებლობა და თავისუფლება ჰქვია. მონღოლთა, სპარსთა, ოსმალთა ბატონობის ხანაში ბევრი ქართული წესი ცხოვრებისა და საზოგადოებრივი ურთიერთდამოკიდებულებისა შეიბღალა და შეიცვალა, მაგრამ როცა სახელოვანი მეფე გიორგი ბრწყინვალე ჩაუდგა სათავეში სამეფოს და განახორციელა დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკა, იგი უმაღლ ქართულ ზნეობასაც დაეტყო. ქართველთა ცხოვრებიდან თანდათან ამოიძირკვა ქართული ზნეობისათ-

ვის შეუფერებელი წესები და თავის უფლებებში აღსდგა ეროვნული ზნეობრივი ნორმები.

აი, როგორ აღწერს ყოველივე ამას მისთვის დამახასიათებელ ლაკონურ ფორმებში ვახუშტი ბატონიშვილი: „წესნი ესენი რომელნიმე ფლობასა თათართა ყეენობისასა შეიშლებოდნენ, ვითარცა დაბლა ნოხთა ზედა სხდომანი, ეკლესიასა შინა მოუხდელობა ქუდისა თუ არა ჟამად, რამეთუ საუფლოთა სიტყვათა ზედა მოიხდიდიან, თვინიერ მისსა არა, არცადა ბოდიშობდიან ქუდის მოხდით, და სხვანიცა უჯერონი მრავალნი, ვითარცა იტყვის ორცოლიანობასა და სამცოლიანობასა და მეფეთა წინააღმდეგომობასა, და განდგომილებასა.

ხოლო შემდგომად ბრწყინვალემან მეფემან გიორგიმ კვალად აგო წესსავე მას ძველსა ზედა, და შემდგომთა მისთა მეფეთა, ვიდრე შიხთა მეფისა სპარსთათა გამოჩინებისამდე“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 22).

ეს ამონაწერი ვახუშტის ნაშრომიდან ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ ხალხის ეროვნული ტრადიციების, ზნეობრივი სახის დაცვისათვის აუცილებელი გარანტია არის ქვეყნის ეროვნული ხელისუფლების განმტკიცება. ხელისუფლება უნდა იყოს ეროვნული, რომ შესძლოს მისი ხალხის ეროვნული სახის დაცვა.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი მაღალ შეფასებას აძლევს ვახუშტი ბატონიშვილის ეროვნულ თვალსაზრისს ხალხის აღზრდა-განათლებაზე და წერს: ვახუშტის შრომა საისტორიო წყაროების ეგოდენ საფუძვლიან შესწავლისა და იმდროინდელ საქართველოს ყოფა-ცხოვრებისა და მდგომარეობის ღრმა დაკვირვების ნაყოფია, რომ შემდეგშიაც იგი მუდამ უკვდავების შარავანდედით იქმნება მოსილი და არას დროს მნიშვნელობა არ დაეკარგება (ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 328).

ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ხალხის აღზრდილობის ორ ასპექტზე მიგვანიშნებს. პირველი – ეს არის ზოგადქართული ჩვეულებები, თვისებები და ზნეობრივი ქცევის ნორმები, მეორე – მხარეებისათვის (ქართლი, კახეთი, იმერეთი, სამცხე, გურია, აჭარა, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი, მთის საქართველო) დამახასიათებელი ჩვევები და ზნეობრივი ქცევის ნორმები.

ზოგადქართულ თვისებებად არის მიჩნეული შემდეგი: „კაცნი ამის ქვეყნისა არიან სარწმუნოებით ქრისტიანენი... ანაგებით არიან კაცნი და ქალნი შვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ თვალ-წარბ-თმოსანნი, თეთრყირმიზნი, იშვით შავგრემან და მოყვითან, იშვით თვალჭრელ და გრემანი, და მწითურ ანუ თეთრ. ქალთა თმა გარდაშეებული და დაწნული, ხოლო კაცთა ყურთა ზედა მოკვეცილნი; წერწერტნი, უმეტეს ქალნი, იშვით სქელნი, მცნენი მუშაკნი, ჭირთა მომთმენნი, ცხენსა ზედა და მკედრობათა შინა კადნიერნი, მკვირცხლნი, მსწრაფლნი... სტუმართა და უცხოთ მოყვარენი; მხიარულნი, უკუეთუ ორნი ანუ სამნი არიან, არარაჲ“ შეიჭირვიან... საუნჯეთა არა მმესველნი, გონიერნი, მსწრაფლ მიმხდომნი, მჩემებელნი, სწავლის მოყვარენი. არამედ არს ჟამი რაოდენიმე, არღარა ისახელების ცოდნა, თვნიერ წიგნის კითხვისა და წერისა, გალობა სიმღერისა და სამკედროსაგან კიდუ და ჰგონებენ დიდ-მცოდნეობად. ურთიერთის მიმყოლნი, სიკეთის დამსწავლელნი, და მიმგებელნი, სირცხვილის მღევარნი, კეთილ-ბოროტზედ ადრე მიმღევარნი, თავხედნი, დიდების მოყვარენი, თვალმგებნი და მოთაკილენი“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 31-32).

ეთნოლოგები – ვახტანგ შამილაძე და ოთარ მიმინოშვილი წერენ: „განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ვახუშტი ბაგრატიონის თხზულების ის ნაწილი, რომელიც ეძღვნება ერთიანი, მთლიანი საქართველოს ზნე-ჩვეულებებს. აქ დაწერილებითაა მოთხრობილი ხალხის სხვადასხვა ჩვეულებებ-

სა და რიტუალებზე, ცხოვრების ქართულ წესზე და ა.შ., სადაც ავტორი ასხეავებს „შერეულ“, „შეძენილ“ და „ახალ“ წეს-ჩვეულებებსა და დღესასწაულებს, მმართველობის აპარატს, ჯარსა და შეიარაღებას, საერთოდ ყოფისა და კულტურის სხვა საინტერესო დეტალებს“ (ვ. შამილაძე, ო. მიმინოშვილი, საქართველოს ეთნოლოგიის ისტორია, ტ. I, თბ., 2009: 97).

„საქართველოს ეთნოლოგიის ისტორიის“ ავტორები აგრძელებენ ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომის გარშემო მსჯელობას და უფრო კონკრეტულად წარმოსახავენ ქართველთა ერთიანობის იდეას. ისინი აღნიშნავენ, რომ ტრადიციულ-ყოფითი კულტურის კომპონენტების ღრმა მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე, მან, ერთ-ერთმა პირველმა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ყურადღება გაამახვილა და თვალნათლივ ჩამოაყალიბა ქართული ეთნოსის შემადგენელი ეთნოგრაფიული ჯგუფების ლოკალურიდან ზოგადქართული ცნობიერების ფორმირებისა და ჩამოყალიბების ფენომენი, ქართველი კაცის ზოგადქართული ბუნებისა და რაობის, ცხოვრების ზოგადქართული წესისა და მენტალიტეტის პრევალირება: „უკეთუ ჰკითხო ვისმე ქართველსა (ქართელსა, ავტ.) ანუ იმერსა, მესხსა და ჰერ-კახსა – რა რჯული ხარ, წამს მოგიგებს: „ქართველი“-წერდა ვახუშტი. მისივე სიტყვებით, ამ ერთობლივი ეთნოსის წარმომადგენლებს „ზნენიც“ საერთო ჰქონდათ. „ზნენი ჰქენდით პირმტკიცობა, მტერთა ზედა ერთობა, თავისუფლებისათვის მხნედ ბრძოლა, მაგრად დგომა მისთვის, ციხე-სიმაგრეთა და ქალაქთა შენება, მაგრება ქუეყანისა, ერთისა ცოლისა ქმრობა“ (ვ. შამილაძე, ო. მიმინოშვილი, საქართველოს ეთნოლოგიის ისტორია, ტ. I, თბ., 2009: 97).

* * *

საერთო ეროვნული ნიშნების დახასიათების შემდეგ, ვახუშტი ბაგრატიონი ზედმიწევნით იკვლევს ყოველ დეტალს,

რაც ტიპურად ვლინდება მოსახლეობაში. მაგალითად, ის ხშირად ადასტურებს ქართლში ჩამოსახლებული უცხო ტომის ხალხთა ზნეობრივი ცხოვრების ქართულ ზნეობასთან მიმსგავსების ფაქტს. მაგალითად, ძველი საერისთაო ხუნანის, რომელიც ახლა სომხეთის ტერიტორიაზეა, „მოსახლენი არიან სარწმუნოებით სომეხნი და მცირედად ქართლის სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა-ზნითა ქართულითა“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 37).

ხოლო ქსნისხევისა და მისი მამულის აღწერის დროს ასევე დეტალურად ახასიათებს ამ ხეეში მცხოვრებ თითოეულ ხალხს: „სამხრით ჟამურისა არს მთა, განმყოფელი ჭურთისა და ჟმურისა. თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი და ნადირიანი. ამ მთის სამხრით არს ჭურთისხევი, რომლისა წყალი გასდის ამაჲ მთას და სარ ერთვის ამ წყალს ცხრა წყაროსწყალი, მუნ, ამ ორთა წყალთა შუა არს ციხე წიქიბე, ფრიად მაგარი... ამას შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით ქართველნი, ეგრეთვე ქსნისხევისა და ცხრაზმისა. მოსავლით არის ჭურთა, ვითარცა სხვანი მთის ალაგნი. კაცნი და. ქაღნი ამ სამთა ხეობათანი არიან, ვითარცა დაესწერეთ მთიულნი, მათნი მიმგზავსებულნი და ისინი ყოვლითა უმჯობესნი, ხოლო ესენი ქურდნი, მპარავნი, მპარცველნი, უსირცხონი“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 69).

ნიშანდობლივია, რომ თითოეული ხევის, მხარის, ხეობის ბუნებრივ-გეოგრაფიული თავისებურებების აღწერისას ვახუშტი ბატონიშვილი, უმეტეს წილად, იქ მოსახლე ხალხის ზნეობრივ თავისებურებებსაც გულდასმით აკვირდება და ახასიათებს. მაგალითად, დიდი ღიახევისა და პატარა ღიახევის ხეობის დახასიათების დროს წერს: „ხოლო ბჟის-კევი, სადაცა სდის კაეკასსა, მუნ დამდაბლდების ზეკარის კაეკასი, და გარდავალს გზა ზამთრისა და ზაფხულისა ზახას და დვალეთს. კვალად ღიახეს ერთვის ბჟას ზეით, სამკრიდამ, მშხლების-კევი და გამოსდის გერის მთას. და ამას ზეით არს მადრან დვალეთი, ვითარცა აღესწერეთ. არამედ სევრს

ზეით... არს უვენახო, უხილო; მსახლობელნი არიან ოსნი, დვალნი; მოსავლით მთის ალაგებრი და პირუტყვთაცა ეგრეთი. ხოლო ქცხილვანის დასავლით არს... თიხრევის ხევი, გამოსდის ძარს, დის სამხრით, არამედ მინდორად ვერღარა დის. ტბეთ ზეით არს ნაციხარი. ამას ზეით ითხრების ქვა შავი დუდეთს. ამ ქვით ბურვენ ეკლესიებთა, სიბრტყისა და სიმსუბუქისათჳს. გარნა არიან ქცხილვანის ქეობის კაცნი შვენიერ—ჰაეროვანნი, მებრძოლნი, სირცხვილის მღევარნი, ამაყნი, ერდგულნი. სახლობენ თავადნი და აზნაურნი და ქალნიცა ეგრეთვე რიცხვე“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 78).

„აღწერა ჰერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა, კვალად თუშეთისა და დიდოეთისა“ მკითხველს გადაუშლის საქართველოს ამ მხარის ბუნებრივ-გეოგრაფიულ მრავალფეროვნებას და შესაბამისად, ადამიანთა ზნე-ხასიათის მრავალფეროვნებას. ამ არეალში მოსახლე ხალხი, პირველ რიგში, გამოირჩევა შრომისმოყვარეობით, საბრძოლო თვისებებით, მაგრამ ვახუშტის დაკვირვებული თვალი იმ ნაკლოვანებებსაც ხედავს, რომლებიც ცალკეულ ადამიანთა ჯგუფებს კომპაქტურად დასახლებულ რეგიონებში ახასიათებს.

ვახუშტის აღწერით, კახეთი „ესე არს ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარცვლითა, ვენახითა, ხილითა, პირუტყვითა, ნადირითა, ფრინველითა და თევზითა“. ამ ბუნებრივი სიმდიდრის წიაღში ადამიანებიც ბუნებით მდიდარნი, მაღალი ზნისა და სხვა ღირსებებით გამოირჩევიან. „ხოლო კაცნი და ქალნი შვენიერნი, ჰაეროვანნი და მგზავსნი ყოველითავე ქართველთა ზნითა, ჩვეულებით და ქცევით, არამედ ლაღნი, ამაყნი, მეხოტბენი, დიდმთქმელნი, მეჩხუბარნი, შემმართებელნი, უფრო გლეხნი, ერთგულნი, მოსილნი ქართულად, ენითა და სარწმუნოებითა ქართლისათა და სამწყოსნი ქართლის კათალიკოზისანი“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 88).

მაგრამ, გეოგრაფიულ გარემოში, რომელიც ხასიათდება კლიმატური პირობების სიმკაცრით, ბარისაგან მოშორებულია და, იგულისხმება მოშორებულია ცივილიზებული სამყაროსაგან, – მცხოვრები ადამიანები შედარებით უზნეონი და უღირსნი არიან. მაგალითად, დიდოეთის აღწერაში ვახუშტი აღნიშნავს: „და არს ქვეყანა ესე ფრიად მაგარი და შეუვალი მტერთაგან. მწირი, ვითარცა აღესწერეთ ოსეთი, და უმეტესადცა მისსა. გარნა ესენი (დიდოელები–ავტ.) უბილწესნი ზნითა, ჰაეროვნებით და სხხითა. ენა აქუსთ თვისი საკუთარი, სარწმუნოებით არიან კერპნი და უმეტეს ეშმაკის მორჩილნი, რამეთუ იტყვიან, ოდეს დიდმან აღექსანდრემ შემუსრა სარკინეთი, განხვრიტეს მთა იგი ამათ, მოვიდნენ და დაეშვნენ აქა და მიერიტგან არიან მასვე რჯუელსა და წესსა ზედა, ვითარცა ჩანს ქცევა–ზნითა მათითა, რამეთუ არა უწყიან სრულიად ღმერთი არცა ნათესავი და ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა სჭამენ“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 103).

ამ უკეთურობასთან ერთად, ეს ხალხი ღამის პირუტყვთანაა გათანაბრებული იმის გამო, რომ მათ ოჯახებში უგულვებელყოფილია სისხლით ნათესაობის ზნეობრივი კანონები. მაგალითად, „მოგვრის მამა თვისი მცირესა ძესა თვისსა ცოლსა და, ვიდრე აღიზრდების ძე მისი იგი მცირე, თვით მამა თანა–ეყოფის აღრევითა დედაკაცსა მას. ხოლო ოდეს აღიზრდების ძე მისი, მაშინ მისცემს მას ძესა დედაკაცსა მას ცოლად და განუყოფს შვილთაცა, რომელნი უეის მის დედაკაცისა თანა შობილი მამასა, ნახევარს მისცემს ძესა და არს ძე ძისა მისისა, და ნახევარს დაიპყრობს თვით და ძმა არს ძისა მისისა, მის ქალის ქმრისა“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 103).

ვახუშტი ბატონიშვილის ესოდენ ღრმა დაკვირება ადამიანების ზნე-ქცევასა და ჩვეულებებზე, პირველ რიგში, გამოწვეულია იმით, რომ ავტორი, ისტორიკოს-გეოგრაფოსის გარდა, ნიჭიერი ეთნოგრაფიც არის. „ვახუშტი ბატონიშვილი – ეთნოლოგი“ – ცალკე კვლევის თემაა, მაგრამ პედაგოგი-

კური თვალსაზრისით, სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ ავტორის განზოგადებებს აღზრდაზე, რადგან გეოგრაფიული გარემო ვერ იქნება განმსაზღვრელი ფაქტორი ზნეობრივი აღზრდის თვალსაზრისით.

ვახუშტის გეოგრაფიული გარემოს ზეგავლენის შედეგად აქვს წარმოდგენილი ოსების ცხოვრების, ქცევა-ჩვეულებების ხასიათი. ამდენად, ავტორი უშენიშვნოდ იზიარებს შეხედულებას, რომლის მიხედვით, აღზრდის მთავარი ფაქტორი არის გეოგრაფიული გარემო. ვახუშტი წერს: „ხოლო კაცნი და ქალნი არიან შეენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ-თვალ-წარბანი, შავ-თმოსანნი, თეთრ-ყირმიზნი, ტანოვანნი, წერწერტნი, გარნა უმეტეს ქალნი წერწერტნი, მკვირცხლად ფიცხელნი, თვსთა ქვეყანათა შინა მცირედ მჭამელნი, რამეთუ კმა იყოფენ თვნიერ წყალსა და პურსა და შრატსა, სხვათა ადგილთა და სტუმრობათა შინა გაუძღომელნი, ვერ შემმართებელნი ბრძოლასა შინა, რამეთუ ეშინისთ ლაშკართაგან ფრიად. არამედ ღამით შემმართებელნი და შემპარავნი ლაშკართა შინა და გამომსვლელნი, უსაქციელონი, ბრიყუნი, ქვეყანათა თვსთა ლაღნი და ამაყნი, სხვათა ქვეყანათა შინა მდაბალნი; გონიერად მოუბარნი, ქურდნი, მპარავნი, მტყუარნი, ხარბნი, მომხვეჭნი, მესისხლენი, მემრუშავნი, ტყვის მყიდველნი, გარნა არა თვსთა ჰყიდიან...“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 109).

ოსებში ვახუშტი ხაზგასმით აღნიშნავს უხუცესთა მიმართ განსაკუთრებული პატივისცემის შესახებ. ასაკით უფროსი ადამიანები, უხუცესები, მიჩნეულნი არიან ოჯახის პატრონად და სათემო საქმეების მოგვარებისათვის ჭკუისსაკითხავ ხალხად. ვახუშტი წერს: „კვალად უწყონ პატივი მოხუცებულთა თვისთა ფრიად, და უვისთ, ვითარცა პატრონნი თვისნი. ამათ მოხუცებულთაგან ჰყოვენ ბრჭობასა და ზავსა და ყოველსავე სამჭირნოსა თვისთა განაგებენ მათით“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 111).

ვახუშტი ბატონიშვილი უყურადღებოდ არ ტოვებს ოსებს შორის სტუმართმოყვარეობის, სტუმრის დაფასების

წესს: „უწყიან უცხოთა სტუმართა პატივი და უვნებლობით დაცვანი, რამეთუ ვერაინ რაის ავნებს ერთისა ვისმე სტუმარსა, ვინათგან მოსწყდებიან მისთვის გვართ, არამედ თვით გამოუხმენ, რაოდენნი ძალუკს სტუმარსა და ამას უწოდებენ საჩუქარსა, რომელიცა ჯერარს მათგან, იგინივე მუხმენ“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 111).

სამცხე-საათაბაგოს მხარის აღწერის დროს, ცხადია, ისევ გეოგრაფიულ გარემოზე ხაზგასმით, ახასიათებს ამ მხარის მოსახლეობის კეთილზნობრივ თვისებებს. ვახუშტი წერს: „ხოლო კაცნი და ქალნი არიან მგზავსნი ქართველთანი, არამედ უმეტეს ნელიად და ენატკბილად მოუბარნი, ტანოვანნი, მცნენი, შემმართველნი, შევნიერნი, ცოდნა-ველოვნების მოყვარენი, არამედ აწ მაჰმადიანობის გამო, არღარა. სარწმუნოებით იყუნენ წლისამდე ქრისტესისა ჩქევ (1626 წ.-ავტ.) სრულიად ქრისტიანენი ქართველთა თანა და სამწყსონი ქართლის კათალიკოზისანი, ხოლო აწ მთავარნი და წარჩინებულნი არიან მოჰმადიანნი და გლეხნი ქრისტიანენი, . . . ენა საკუთრად აქუსთ იგივე ქართული. გარნა წარჩინებულნი ნადიმთა და კრებულთა შინა უმბობენ აწ თათრულსა და თუსთა სახლებთა ანუ ურთიერთის მეგობრობათა შინა იტყვიან ქართულსავე“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 123).

ამ ამონაწერიდან ჩანს, რომ ოსმალთა დაპყრობის შემდეგ ბევრი რამ შეიცვალა საქართველოს ამ მხარეში, მაგრამ არ შეიცვალა ქართული ცნობიერება: ოჯახში და თავისიანებთან ისევ ქართულ ენაზე და, შესაბამისად, ქართულ წესჩვეულებებზე ღაპარაკობენ. აღზრდა ტრადიციის მიხედვით გრძელდება. აღზრდის ხალხური ტრადიციები განაგრძობს სიცოცხლეს.

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ვახუშტი ზოგადად ღაპარაკობს ზოგადქართულ ზნეობრივ ღირებულებებსა და ქცევა-ჩვევებზე და ასევე საგანგებოდ მიუთითებს საქართველოს მხარეებისა და რეგიონების მიხედვით აღზრდის ლოკალური

ტრადიციების შესახებ. აღზრდის ამ ტრადიციების გამძლეობის შედეგად გახდა შესაძლებელი, რომ გამაჰმადიანებულ ჭანეთში კვლავ განაგრძობს სიცოცხლეს ქართული სული. ვახუშტი ბატონიშვილი წერს: ჭანეთ (ლაზეთის) „კაცნი არიან ხელოვანნი ხის მუშაკობითა და შენებითა ნავთათა, დიდთა და მცირეთა და სარწმუნოებით აწ სრულიად მაჰმადიანნი. გარნა მცირედნი ვინმე მოიპოვებიან ქრისტიანენი, არამედ იციან კვალად ქართული ენა ვიეთთამე“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 142).

ადამიანთა ფიზიკურ და ზნეობრივ გაუმჯობესებაზე გეოგრაფიულ-ბუნებრივ გარემოს გამაკეთილშობილებელი გავლენის კონცეფციითაა დაწერილი „აღწერა ეგრისის ქვეყანისა“. ამ ქვეყანაში გლეხებიც კი თავადიშვილებს მოჰგვანან გარეგნობით: „ხოლო კაცნი და ქაღნი, – წერს ვახუშტი ბატონიშვილი, – ეგრეთცა იუწყე, გარნა უმშვენიერესადცა და უუპროვნესადცა, ეინადგან გლეხთაცა შვილნი მიგვანან წარჩინებულთა შვილთა: სუფთანი, სამოსელთ გამწყოსნი, ეგრეთვე ცხენთა და იარაღთა და საჭურველთა; ცქეიტნი, კისკასნი, ენატებილნი, მსუბუქნი, ფიცხნი, ბრძოლასა შემმართებელნი და ძლიერნი... მომღერალ-მგალობელნი და მწიგნობარნი წარჩინებული და უმეტესნი კეთილ-ხმოვანნი და სხვათა და სხვათა შემძინებელნი“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 146). მაგრამ იქვე ვახუშტი იმაზეც მიუთითებს, რომ აბსოლუტურად სრულყოფილი ადამიანები არ არსებობენ. ეგრისელთა შორისაც არის გავრცელებული ზოგიერთი მანკიერი თვისება, კერძოდ, „ბრძოლასა შემმართებელნი და ძლიერნი და არა სულგრძელნი მას შინა და სხვათა შინაცა; უხუნი და მომხევეჭნი, დღეისის მძიებელნი, ხეაღისას არა გამომკითხველნი“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 146).

ასეთივე შენიშვნას აკეთებს ვახუშტი ბატონიშვილი გურულების სიკეთესთან ერთად ზოგიერთ ნაკლოვანებათა შესახებ: „ხოლო კაცნი და ქაღნი მგზავსნი იმერთა ზნითა,

ქცევითა, სარწმუნოებითა, რჯულითა...სამწყსონი აფხაზეთის კათალიკოზისანი, შემოსილნი ეგრეთე და შევნიერებითაცა, არამედ უმეტეს კეკელანი და რბილნი, ენა ტკბილმოუბარენი... სტუმრის მოყვარენი, მშვიდნი,“ თუმცა, ამასთან ერთად, გულფიცხოვაც გურული კაცისა მხედველობიდან არ რჩება ვახუშტი ბატონიშვილს და წერს: „მეის გულ-მწყრალნი“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941: 176).

„აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ მთავრდება იმის აღნიშვნით, რომ საქართველოს ყველა კუთხე-ხეობა-მხარეს საკუთარი დამახასიათებელი ზნე-ჩვეულებანი გამოარჩევს, მაგრამ მთელი საქართველო ერთი საერთო ეროვნული ენა ქართულითა და ერთი ქართული წიგნით სარგებლობს. საკუთარი დამწერლობა არც ერთ მხარეს, მათ შორის არც სვანეთსა და სამეგრელოს, არ გააჩნია. ქართული ენა, ქართული მწიგნობრობა და მართლმადიდებლობა ადუღაბებს სრულიად საქართველოს ერთ ეროვნულ მთლიანობად.

ამ იდეას ვახუშტი ბატონიშვილი კიდევ უფრო საფუძვლიანს ხდის თავისი ფართო ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით საქართველოს თითოეული კუთხის ღრმად შესწავლის საფუძველზე. საქართველოს ეროვნული მთლიანობა უზრუნველყოფილია მისი შემადგენელი მხარეების საერთო ეროვნული ყოფა-ცხოვრებით, ზნე-ჩვეულებებით და ტრადიციებით, რომელნიც კარგად აღზრდის მეშვეობით თაობიდან თაობას გადაეცემა.

იოანე ბატონიშვილი

(1768–1830)

იოანე ბატონიშვილი (ბაგრატიონი) დაიბადა ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის, გიორგი XII-ის ოჯახში. ის იყო ქართველი სახელმწიფო მოღვაწე. განმანათლებელ-ენციკლოპედიტი, მწერალი, მეცნიერი, ლექსიკოგრაფი.

1799 წელს იოანე ბატონიშვილმა გიორგი XII-ს წარუდგინა მოხსენება ქართლ-კახეთში, მისი აზრით, აუცილებლად გასატარებელი რეფორმების შესახებ.

იოანე ბატონიშვილის პროექტის მიხედვით, სხვა საკითხების მოგვარებასთან ერთად, თბილისში, გორსა და თელავში უნდა გახსნილიყო სასწავლებლები.

გიორგი XII-ს გარდაცვალების შემდეგ, იოანე ბატონიშვილი რუსეთში გადასახლდა და პოლიტიკურ მოღვაწეობას ჩამოშორდა, სამაგიეროდ, დიდი გულმოდგინებით განაგრძო სამწიგნობრო-საგანმანათლებლო მოღვაწეობა, რათა ამით მაინც მოეტანა სარგებლობა თავისი ქვეყნისათვის.

იოანე ბატონიშვილის მთავარი ნაწარმოებია ენციკლოპედიური ხასიათის თხზულება „კალმასობა“, რომელიც თხუთმეტი წლის მანძილზე იქმნებოდა (1813–1828). მასში იკვეთება ავტორის მრავალმხრივი განათლება, ცხოვრებისეული გამოცდილება და მწერლური ნიჭი. თხზულება საკმაოდ სისრულით ასახავს XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოში მეცნიერული ცოდნის დონეს. აქ წარმოდგენი-

ღია ცნობები საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა თითქმის ყველა დარგიდან. ზოგ შემთხვევაში, მასალა თარგმნილია რუსული და სხვა უცხოური წყაროებიდან. უმეტესწილად კი, ავტორი საკუთარ დაკვირვებებს გვთავაზობს. განსაკუთრებით ფასეულია ცნობები საქართველოს ისტორიის, ქართული ენისა და ლიტერატურის საკითხებზე, მათ შორის აღსანიშნავია „მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“, რომელიც წარმოადგენს X-XVIII საუკუნეების ქართული მწერლობის თავისებურ ლექსიკონს.

„კალმასობა“, ანუ, როგორც თვით ავტორი უწოდებს, „ხუმარსწავლა“, ორიგინალური ჟანრის ნაწარმოებია. მეცნიერული მსჯელობანი მკითხველისათვის მოსაწყენი და ძნელად ასათვისებელი რომ არ ყოფილიყო, ავტორმა თხრობის თავშესაქცევი ხერხი აირჩია. არქაული მწიგნობრული ენით გამართულ მეცნიერულ ნაწილს მსუბუქი და ხატოვანი, ზომიერად მოხმობილი დიალექტიზმებით გაცხოველებული, დიალოგებით უხვად გაჯერებული თხრობითი ნაწილი ჩაანაცვლა.

„კალმასობის“ სიუჟეტურ ღერძს ქმნის ორი მთავარი პერსონაჟი—იონა ხელაშვილი და მისი მხლებელი გლეხი — ზურაბა დამბარაშვილი. მათი ფათერაკებით აღსავსე მოგზაურობის ფონზე გაშლილია მეცნიერული მსჯელობანი, წარმონეწილია საქართველოს იმდროინდელი ვითარება, დაუზოგავად არის მხილველი საზოგადოების მაღალი ფენის ზნეობრივი დაკნინება.

ღრმა პატრიოტული და ჰუმანისტური ტენდენციით გამსჭვალულ თხზულებაში ქვეყნის დამღუპველ გარემოებად მიჩნეულია საყოველთაო უმეცრება, რაც ნიადაგს უქმნის ყოველგვარ ბოროტებას.

„კალმასობა“ რეალისტური შემოქმედებითი მეთოდით გამართული ნაწარმოებია, რომელიც ძველი ქართული მწერლობის უკანასკნელ და ახალი ქართული ლიტერატურის პირველ თვალსაჩინო ძეგლად შეიძლება მივიჩნიოთ.

იოანე ბატონიშვილს ეკუთვნის აგრეთვე „საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ენციკლოპედია“ (1814 წ.), ყრმათა

სასწავლებლად განკუთვნილი „სხვათა და სხვათა სწავლათა შეკრებილებანი“ (1829 წ.), რუსულ-ქართული ლექსიკონი; სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონიდან გამოკრებილი ქართული განმარტებითი ლექსიკონი. ნარევი ტიპის (განმარტებითი, ენციკლოპედიური, თარგმნითი) „ქართული ლექსიკონი“, რომლის მხოლოდ ნაწილია ჩვენამდე მოღწეული;

იოანე ბატონიშვილის კალამს ეკუთვნის ლექსად დაწერილი „მიბაძვა იოანე სინელის კიბისა“ (1807 წ.), ორიგინალური თხზულებანი „პატარა ედემით განძევა“, „აღსარება“ და სხვ. ასევე, მან თარგმნა აბატი კონდილიაკის „ლოგიკა“ (1806 წ.).

იოანე ბატონიშვილის ღვაწლი ფართოდ არის შეფასებული აკად. ივანე ჯავახიშვილის შრომებში. ის განიხილავს იოანე ბატონიშვილის მიერ გიორგი XII-სათვის წარდგენილ პროექტს და აღნიშნავს, რომ ავტორს კარგად ჰქონდა წარმოდგენილი იმდროინდელი საქართველოს მძიმე მდგომარეობა და აუცილებლად მიაჩნდა გარდაქმნები. იოანე ბატონიშვილის შრომებს ივ. ჯავახიშვილი ხშირად იყენებს საქართველოს ეკონომიკის ისტორიის საკითხების კვლევისას.

იოანე ბატონიშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ ნაშრომები გამოაქვეყნეს აკად. ალექსანდრე ბარამიძემ („იოანე ბატონიშვილის ბიოგრაფიიდან“, იხ. მისი წიგნი „ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, თბ., 1952 წ.), გერონტი ქიქოძემ (ეტიუდები და პორტრეტები, თბ., 1958 წ.), ლ. ქუთათელაძემ (იოანე ბაგრატიონის „ქართული ლექსიკონი“, თბ., 1976 წ.)

* * *

იოანე ბატონიშვილის შეხედულებები აღზრდაზე ემყარება მეცნიერებაში იმ დროისათვის შემუშავებულ ეთიკურ კონცეფციებს. ზნეკეთილობის პრაქტიკული ასპექტების გულმოდგინე განმარტებები მას გამოჰყავს ზნეობრივი აღ-

ზრდის თეორიული საფუძვლებიდან. ამიტომ მწერალი დიდ ყურადღებას აქცევს ეთიკის განმარტებას. „რამ არს ითიკა“ – მეცნიერულად გააზრებულ პასუხს მიუგებს ი. ბატონიშვილი: „ითიკა არს ზელოვნება ზნეთჳსწაველულებისა, წინადვე მოსაწერელი კანონთა, თუ ვითარ ჯერ არს უბნობა და ცხოვრებასა შინა თვისსა წესიერად და ჰსწაველულებით განმართვად ენებათა თვისთა. ხოლო უკანასკნელ განხილვად ერთ ზნეთსწაველულება კეთილმოქმედებისა საშვადლობისათა და ყოველთა კეთილმოქმედებით კაცობრიობისათა, ხოლო სახელი ესე ითიკა არისტოტელმა უწოდა თვისგან შეთხზულსა ზნეთჳსწაველულებისა წიგნსა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 391).

ამ განმარტების მთავარი არსი არის ის, თუ როგორ მოვემზადოთ, როგორი კანონები უნდა შევიმუშაოთ საკუთარი ენების სწორად მართვისათვის. ამ თვალსაზრისით, ეთიკას ბატონიშვილი უწოდებს ყოფა-ქცევის ფილოსოფიას, რომელიც ოთხი განყოფილებისაგან შედგება: „1) პრაქტიკისა ფილოსოფიასა საზოგადოდ, რომლისა ცნობა არს ნებისა ჩვენისა წადილისა 2) ბუნებითი სამართალი, რომელიცა შეგვისწავებს ჰსჯულსა განწესებულთა ბუნებისაგან, 3) ითიკა, რომელ არს საყოფაქცევო, 4) პოლეტიკა. „საეთიკო პოლეტიკად ყოველთვის დაფუძნებულ არს ჭეშმარიტებასა ზედა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 392).

როგორ ესმის ი. ბატონიშვილს ეთიკური ჭეშმარიტება? მისი შეხედულებით, „ითიკებრი ჭეშმარიტება არს ესე: ვინმცა ვისთანმე საქმით ანუ სიტყვით უბნობდეს, უბნობად მისი და საქმენი იგი იყო ჭეშმარიტისა გულითა და პირითა საუბარ, და ესე არს ითიკებრი ჭეშმარიტება; და უკეთუ უბნობს იგი მხოლოდ პირითა და არა ჭეშმარიტითა გულითა, მაშინ ესე არა მიეწერების ითიკებრსა ჭეშმარიტებასა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 393) ე.ი. ეთიკურად უნდა მივიჩნიოთ მხოლოდ გულწრფელად ნათქვამი, ხოლო ყო-

ველივე ის, რაც არაგულწრფელია და ნათქვამია მხოლოდ გარკვეული ანგარებითი მიზნით – არაეთიკურია.

ეთიკურის ამ გაგებით არის გამსჭვალული ი.ბატონიშვილის ყველა ზნეობრივი შეგონება, რომლითაც მდიდარია მისი „კალმასობა“.

* * *

იოანე ბატონიშვილი ენციკლოპედიური განათლების მქონე მწერალია. მისი ინტერესების სფეროში ვრცლად არის წარმოდგენილი ადამიანთმცოდნეობის ანთროპოლოგიური პრობლემებიც. ბატონიშვილი ადამიანობის არსში გარკვევას ადამიანის აგებულების გარკვევით იწყებს.

„ – რაისაგან შედგმულ არს სხეული კაცისა?

– ცეცხლისა, წყლისა, ჰაერისა და მიწისაგან“.

ამის შემდეგ პირველი და არსებითი ადამიანური რაობისა, ავტორის შეხედულებით, არის სული.

„ – რაი არს სული?

– სული არს პსიხი (ფსიქიკა–ავტ.), რომელიც ჟამიერად კაცთა შორის მწერტელობს (ჩხვლეტს, აღვიძებს–ავტ.) ყოველსავე შემემცნებასა, ჰაზრსა, მსაჯულებასა და წინასწარმიღებასა (წინასწარმეტყველება–ავტ.), (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 35). ი. ბატონიშვილის შეხედულებით, ამ პროცესში ადამიანის სხეული არ მონაწილეობს, ან მცირე ოდენობით, „თვინიერ მცირისა მონაწილეობითა სხეულისათა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 36).

შემდეგ განმარტავს სულის ძირითად თვისებებს: გულისხმიერებას, ნებას, მეხსიერებას. გულისხმიერებას განმარტავს როგორც ჭეშმარიტების შეცნობის სურვილს („ცნობისათვის ჭეშმარიტებისა“).

„ – რაისადმი მსახურებს კაცსა ნებად“?

– რათა იგი ისწრაფდეს კეთილისადმი და გარეიქცეოდეს ბოროტისაგან.

- რამ არს კეთილი და რამ არს ბოროტი?" (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 36)

სიკეთისა და ბოროტების თემა მუდამ კაცობრიობის ინტერესს წარმოადგენდა. ეს საკითხი ყოველთვის იდგა ფილოსოფიაში. ამ პრობლემისადმი დამოკიდებულების მიხედვით იქმნებოდა მსოფლიო რელიგიები. იოანე ბატონიშვილიც დაინტერესებულია ამ საკითხით. მისი შეხედულებით, „კეთილი არს ყოველი იგი, რაიცა შეგვიქმს ჩვენ კეთილშემთხუშულებასა, ხოლო ბოროტი არს იგი, რომელიცა გვეოფს ჩუჴნ უბედურად“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990:36).

ხოლო მეხსიერებას განმარტავს, როგორც ადრე შეძენილი ცოდნის განახლების, არდავიწყების, აღდგენის ფსიქიკურ უნარს („განახლებისათვის ჰაზრთა ნამყოთა ნიეთებთა“), ხოლო ცოდნის შეძენის საშუალებად აღქმის უნარების (ხედვა, სმენა, შეხება, ყნოსვა, გემო) განვითარებას მიიჩნევს „საშუალობითა უკუჴმ ამა ხუთთა გრძნობათაგან სული ჩუჴნი მიმღებლობს მცნობელობასა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 36). კერძოდა შეწვევითა მხედველობისათა განარჩევს დიდსა მცირისაგან; მყნოსეფელობითა მცნობს უკუჴმ კეთილსუნოვნებასა და საზიზღელთა სუნებთა; სმენითა უკუჴმ განარჩევს მაღალთა და მდაბალთა ხმებთა და ხმიანობათა; შეხებისა გამო სცნობს უთანასწორობასა სხეულისასა; ამოვნებასა და უსიამოვნებასა, ეგრეთვე სითბოსა და სიცივესა; ხოლო გემებისა გამო გრძნობს ტკბილსა და მწარესა, მუავესა და მლაშესა და ესევეითართა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 36-37).

აღქმის ორგანოები რისი მეშვეობით გადასცემენ ტვინს შეძენილ ინფორმაციას? – პასუხი: „საშუალებითა ნევრებთათა (ანუ მგრძნობელთა ძარღვებთაგან), რომელნიცა უკუჴმ არიან თანაზიარნი კერძოთადმი გრძნობისა შემადგენელთა, რომელნიცა მიაართმევენ მოქმედებათა თვისთა გონებასა, რომელიცა მდგმოებს ილასო ოსთამებრ უმეტეს ტვინსა შინა, ხოლო ტვინსა მას შინა არს უწყებული უკუჴმ ადგილი, სა-

დაცა ყოველნი უკუშ წევრნი შეერთდებიან. და ესე არს ადგილი იგი, სადაცა ხელმწიფებს უკუშ სული და ამა მოქმედებათა ძლით მომპოვნელობს იგი ყოველთა მცნობელობათა ნივთათჳს, მყოფთა გარეშე მისა და მიიღებს უპირველესა შემემცნებასა, რომლისა შემზგავსებელი ჰყოფს უკუშ გამსჯელობასა, შეცუასა, დამტკიცებასა და ყოველსა მას, რაცაღა მოისწრაფვის სისრულისადმი მცნობელობისა მისისათა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 37). ი. ბატონიშვილის ფსიქოლოგიური კონცეფციები გამოირჩევა ფსიქიკის ცოდნით და ღვას თავისი დროის მეცნიერული აზრის განვითარების დონეზე.

* * *

ტყვეებით ვაჭრობა გვიანფეოდალური საზოგადოების ცხოვრებამ მოიტანა. ფეოდალის მეურნეობა, თავისი კარჩაკეტილობის გამო, ვერ იძლეოდა კაპიტალს, ცოცხალი სინამდვილე კი დიდ ფულს მოითხოვდა. შემოსავლების მიღების ერთ-ერთ, ყოველად მასინჯ და უზნეო საშუალებად თანამემამულეების ტყვედ ჩაგდება და მათი უცხოეთში გაყიდვა იქცა. ამ უზნეობამ, განსაკუთრებით, დასავლეთ საქართველოში, იმდენად საშიში ანტისაზოგადოებრივი სახე მიიღო, რომ იმერეთის მეფეებს ტყვეებით მოვაჭრეების წინააღმდეგ სასტიკი სადამსჯელო ზომების გატარება მოუხდათ. ამ უზნეობას აღწერს იოანე ბატონიშვილი, მაგრამ აღწერს ზნეობის პოზიციებიდან: ტყვეებით ვაჭრობას სულის წარმწყმედ დანაშაულად თვლის ავტორი და სამმაგ დანაშაულს ხედავს ამ საქმეში: „პირველად ბუნებითის ჰსჯულისა, რომ რაც ჩვენთვის არ გვინდოდეს, იგი არც სხვას უყოთ. მეორე, საღმრთო ჰსჯულიც ამასვე ამტკიცებს; და ესრეთ შეჴყარებად მოყვასისა თვისისა, ვითარცა თავისა თვისისა; ხოლო მესამე, სახელმწიფო და სამოქალაქო ჰსჯულდებაც

გვაყენებს ესგვარისა უწესოს საქმისაგან, რომელიც არა ჰქვენის კაცსა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 35).

რა თვისებები შეენის კაცსა? მოაზროვნე და განმანათლებელი მწერალი თელის, რომ კარგად აღზრდილ კაცს უნდა ამშვენებდეს ამაღლებული სული, მხნეობა, მშვიდობისმოყვარეობა, სამართლიანობა. დაახლოებით ასე ადღეგრძელებს საკალმასოდ წასული იონა ხელაშვილი ერთ-ერთ მის მასპინძელს; რომლის მიმართ გამოთქმულ სურვილებში იხატება სწორედ მწერლისათვის სასურველი ადამიანის სახე: „და ესე ადიდებს სახელსა შენსა, ესე აჩვენებს სიმტკიცესა სულისა შენისას, ესე ცხად ჰყოფს მშვიდობის მოყვარეობასა შენსა და მოგვითხრობს მხნეობასა შენსა. ღირსო ქებისაო, ღირსო გალობისაო, რომელმან განატარე კეთილად ცხოვრება შენი ვიდრე სამეოცდა ათისა წლისამ, არა ებრძოდე მხეცებრთა გევამთა, არავინ ჰკალ, არცა მოიკალ, არც დააქციე სისხლი მართალი, განაგრძე სიცოცხლე შენი ბედნიერებით და გვსურისცა ესგვარვე განტარებად დანაშთთა დღეთა შენთა. ნეტარ ხარ შენ კაცო! ესთხოე მე ცოდვილი ზენასა, რათამცა შევილნიცა შენნი იყვნენ მომბაძველ კეთილისა მამისა და შედგომილ კვალთა შენთა. ჰსცოცხლებდი, მოხუცო და მე გიგალობ ესრეთ: „მრავალჟამიერ, მრავალჟამიერ, მრავალჟამიერ!“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 31).

მწერალი აგრძელებს საუბარს ადამიანურ ხასიათებზე და სულიერად ღარიბ პიროვნებასაც გვიხატავს. ცნებები „სულიერი სიმდიდრე“ და „სულიერი სიღარიბე“ ნაწარმოებში არ გამოიყენება, მაგრამ როცა ხასიათებს ხატავს, ერთნი სულიერად ღარიბ ადამიანებად გესახებიან, სხვები – სულიერად მდიდრად. შედარების მეთოდის გამოყენებით ამ ანტიპოდებს ერთ-ერთ ეპიზოდში გვერდიგვერდ აღწერს.

მეკალმასენი – იონა ხელაშვილი და ზურაბა ღამბარაშვილი სოფელ სკრაში საღამოხანს შევიდნენ. მოიკითხეს ღამის გასათევი. მიასწავლეს ნაზირ გლახას. მასპინძელმა უბინაო უცხო მგზავრებს უარი უთხრა ღამის გათევასე იმ მოტივით, რომ „მე აწ ნაზირი არღარა ვარ და გლახადაც ვარ

დაშთომილიო, თქვენ იზრუნეთ თქვენთვისა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 22).

ეს ხდება ქართული სტუმართმოყვარეობით განთქმულ საქართველოში, სადაც სტუმარი ღვთის წყალობად არის მიჩნეული. მაგრამ, თუ პიროვნება დაღდასმულია სულიერი სიღარიბით, იგი არად დაგიდევთ მამაპაპურ ტრადიციებს და ამ ტრადიციებით დაკისრებულ მოვალეობას.

იონა ხელაშვილმა ამხილა ცუდმასპინძლის სულიერი სიმდაბლე და მიუგო: „ჭეშმარიტად გლახა ყოფილხარ, შეწყალება არ გცოდნია და მოწყალება“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 22).

ამის პარალელურად, მწერალი ხატავს კარგად აღზრდილ გლეხკაცს, რომელიც იმავე სოფელში ცხოვრობს და იცის განათლებული კაცის ფასი. იცის, რომ განათლებული კაცისაგან განსაკუთრებულ სულიერ საზრდოს შეიძენს.

სტუმართმოყვარე გლეხს ზურაბ ღამბარაშვილმა ასე გაცნო იონა ხელაშვილი: „ესე არს ქვეყანით ქიზიყით, აღზრდილი სკოლასა შინა თელავს ქალაქისასა და აწ ჰსცხოვრობს ქვაბთახევის მონასტერსა შინაო და [იღვწვის იმა] მონასტრისათვის, რათა მუნებურნი კრებულნი გამოჰზარდოს“.

მოხუცი გლეხი: „ჰოი, რა ბედნიერი ვარ, რომელ ესიგვარ ბრძენ-განათლებული გონებითა მოვიდა სახლად ჩემდა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 22).

მწერალი კარგად იცნობს ცხოვრებას გამოხატულს ურთიერთობებში. ადამიანურ ურთიერთობებში კი ათასი რამ იჩენს თავს. მაგრამ, ავტორის აზრით, ყველაზე ცუდია ურთიერთობა, რომელიც დამყარებულია ფულზე. მისთვის მიუღებელია ურთიერთობა, რომელსაც „აწესრიგებს“ ფული და სიმდიდრე. ეს იდეა განზოგადებული სახით გამოხატულია ოქროსადმი იონა ხელაშვილის დამოკიდებულებაში.

„ჰოი ოქროო, თუ რაოდენ შემძლებელ ხარი შენ, შენგან აღიღებიან უძლეველნი ციხენი, შენგან იძლევიან მხედრობანი, შენ გყვარობენ ხელმწიფენი, შენი ძლით დაეცემიან მეფენი, შენ მიიზიდავ გულსა მდიდართა და ღარიბთაცა, შენ

ხარ მხიარულება ყოველთა კაცთა; მხიარულებით შეგიტკობენ მღუდელმთავარი და სხუანი სამღუდელონი; მრავალგზის გაადვილებ კანონთა, მრავალგზის გაამტყუნებ მართალთა; შენ მიიზიდავ გულთა მსაჯულთა და კარისკაცთა; შენ ასწავებ ცოდვასა ანგაარებისასა; შენ ხარ კეთილი და აგრეთვე ბოროტი, კინადგან ორივე ძალგის“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 40). მაგრამ თუ ეს ოქროსეთ საქველმოქმედო მიზნებს ემსახურება, რისთვისაც საკალმასოდ წამოსული ბერი გახლავთ, მის ხელში ოქრო ღირსეულად წარადგენს კაცს: „მოვედ, განგიწილო! შენ დააწყენარე მძრწოლარე გული ჩემი; შენ მიეც სიმტკიცე გულსა ჩემსა; აჰა, შთაგიდებ უბესა, მახლობლად გულისა, განმხიარულდი, გულო! აჰა წამალი ყოვლისა მწუხარებისა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 40).

მრავალი კუთხით გაიაზრებს მწერალი ადამიანის სიცოცხლის საზრისს. უპირველესი – სათნოებაა. ეს არის რწმენის, ამ შემთხვევაში, ქრისტიანული რწმენისადმი ერთგულება. მაგრამ თუ პოლიტიკური ვითარება მოითხოვს სახელმწიფო ინტერესების გათვალისწინებას, ეს სხვა ვითარებას წარმოქმნის. ეს იდეა გამოხატულია სურამში ქაიხოსრო მურვანისშვილთან სტუმრობის ეპიზოდში. ვახშამზე იოანეს სამარხვო კერძი მიაართვეს, ქაიხოსროს – სახსნილო. იოანეს გაუკვირდა და შეახსენა, რომ „დღეს ოთხშაბათია“.

„ქაიხოსრო: ვიცი.

იოანე: და რად ჰსჯამ?

ქაიხოსრო: თათრებში დავეჩვიე.

იოანე: ახლა ხომ ქრისტიანებში ჯარ?

ქაიხოსრო: ჩუშულება სჯულს უმტკიცესია.

იოანე: ვიცი, ფილასოფოსნი ჩუშულებას მეორე ბუნებას ეძახიან, მაგრამ კაცმა კეთილი საქმე უნდა გაიბუნებოს“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 42).

ამ შენიშვნასა თუ ჭკუის სწავლებაზე ქაიხოსრომ მიუგო:

„მე მეფე ირაკლის ორმოცდათუთხმეტი წელიწადი ვმსახურე და ჩემის მსახურებისათვის ყაზახის თათრებში განმანდესა და იმათი თავაზით შევეჩვიე მარხვის ჭამას, რომ იმათ არ ვაძლევდი დაბრკოლებას, და ამ სახით უფრო გაუერდგულე ის ერი მათ სიმაღლეს“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 43).

რას ფიქრობთ, მკითხველო, როგორ უნდა შეფასდეს ქაიხოსრო მურვანისშვილის სარწმუნოებრივი კრედო? ერთმანეთის პირისპირ დგას სახელმწიფო ინტერესები („უფრო გაუერთგულე ის ერი მათ უმაღლესობას“) და სარწმუნოებრივი წესების დაცვა. რომელს მიანიჭებთ პრიორიტეტს? ცნობისათვის: ბერი იოანე ხელაშვილი და ქაიხოსრო მურვანისშვილი გ'ულითად მეგობრებად დაშორდნენ ერთმანეთს. მეოთხედღეს ძალინისაკენ გაუდგა გზას ბერი იოანე ხელაშვილი თავის თანამგზავრთან - ზურაბა ღამბარაშვილთან ერთად.

იოანე ბატონიშვილი ამით არ ამთავრებს თავისი შეხედულებების გადმოცემას ყველა დროში მწვავე ზნეობრივი აღზრდის საკითხებზე და ქმნის ხალხურ პედაგოგიკაში დღემდე სათანადოდ შეუფასებელ ზნეობრივი ცხოვრების ჭეშმარიტად სახალხო კოდექსს, რომელიც 73 პუნქტისაგან შედგება და მოიცავს იმ ძირითად საკითხებს, რაც დაკავშირებულია მართლმადიდებლობასთან და კერძო, პიროვნულ ურთიერთობებთან.

აღზრდის ხალხური ტრადიციების შესწავლას არა აქვს სიღრმე და საზღვარი. ვერ იტყვიან რომ ავტორმა თავის ნაშრომით სრულად გამოიკვლია აღზრდის ხალხური ტრადიციების თუნდაც ერთი ასპექტი. ამ დასკვნამდე მივყავართ ჩვენ იოანე ბატონიშვილის „კალმასობას“.

ი. ბატონიშვილის მიერ ჩამოყალიბებული ოთხმოცამდე პუნქტი ზნეობრივი აღზრდისა მოიცავს თითქმის ცხოვრების ყოველ დარგს. იწყება იგი ღვთის რწმენისა და ეკლესიის პატივისცემის შთაგონებით. შემდეგ დასახელებულია მშობელი, რომლის წინაშე შვილის მოვალეობა განუსაზღვრელია.

მესამე რიგის ზნეობრივ სათნოებად მიჩნეულია ერთგულება მეფის, მამულისა და სარწმუნოებისადმი. ეს წრე საკითხებისა მთავრდება მოძღვრისადმი ნდობითა და პატივისცემის სწავლეებით.

შემდეგ მოდის გონიერი დამოკიდებულების თემა ყოველგვარი საქმისადმი. მართალია, ავტორი აქ არ იყენებს ხალხურ გამოთქმას – „ასჯერ გაზომე და ერთხელ გაჭერი“, მაგრამ აღზრდის ხალხური ტრადიციები საერთოდ გამსჭვალულია ხალხური სიბრძნით და ი. ბატონიშვილიც ერთგულად მიყვება მას.

ი. ბატონიშვილი კარგად იცნობს ანტიკურ ფილოსოფოსთა ზნეობრივ-ეთიკურ შეხედულებებს, კერძოდ, სოკრატეს მოძღვრებას „შეიცან თავი შენი“. ამასთან, ორასი წლით უსწრებს ბევრ ჩვენს თანამედროვე მორალისტს, კერძოდ, XX საუკუნის ცნობილ ამერიკელ ფსიქოლოგსა და პედაგოგს დეილ კარნეგის, რომელსაც თავი მოსწონდა თავისი მართლაც საინტერესო იდეებით, რომელიც გადმოცემული აქვს ნაშრომში – „როგორ ვიმოქმედოთ ადამიანზე“. კარნეგი წერს: „თუ გინდათ სასიამოვნო მოსაუბრე იყოთ, იყავით ყურადღებიანი მსმენელი (დეილ კარნეგი, როგორ მოვიპოვოთ მეგობრები და როგორ ვიმოქმედოთ ადამიანზე, თბ., 1992: 70).

ქართველი ბატონიშვილი ამ ზნეობრივ იდეას XVIII საუკუნეში ავითარებდა და წერდა: „იყავ მდუმარ, ვიდრე მოუბარ; ოდეს იწყოს ვინმე უბნობად, მაშინ შენ ჰსდუმენ“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 68).

XVIII საუკუნის ქართველი მწერლები, პედაგოგები და ისტორიკოსები არ იცნობდნენ XVII საუკუნის გამოჩენილი მოაზროვნისა და მორალისტის, კლასიკური პედაგოგიკის მამათავრის იან ამოს კომენსკის შრომებს, კერძოდ, „ბუნებრივი ნიჭის კულტურისათვის“, რომელშიც ავტორი განათლებული და კარგად აღზრდილი ადამიანისათვის საჭირო ღირსეულებს შორის ასახელებს ზომიერების დაცვას როგორც ბედნიერების, ისე უბედურების განცდაში. იან ამოს კომენ-

სკი წერდა: „თუ ყველაფერი მისი სურვილისამებრ მიდის, იგი არ ქედმაღლობს, არ ამაყობს, არ ხდება ამპარტავანი. უბედურებაში თუ ჩავარდა, – იგი მაინც ისეთივე რჩება, არ ძაბუნდება, სულით არ ეცემა, სასოწარკვეთილებას არ ეძლევა“ (იან ამოს კომენსკი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებები, ტ. II. თბ., 1958: 96). ამავე იდეებს პარალელურად და დამოუკიდებლად ავითარებდა XVIII საუკუნის მოღვაწე იოანე ბატონიშვილი თავის „კალმასობაში“: „უბედურებასა შინა ნუ შესწუხდები, ბედნიერობასა შინა ნუ მოუძღურდები. ბედნიერობასა შინა ნუ დაივიწყებ კაცობრიობასა, რამეთუ კაცნი ქვემდებარე არიან ბედნიერებისა და უბედურებისა-ცა...“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 69).

ი. ბატონიშვილი დიდ პასუხისმგებლობას ანიჭებს არისტოკრატის ოჯახს, სადაც ბავშვი იზრდება და სადაც მისი განათლებისათვის ზრუნვას არ იჩენენ, ან თვითონ მოზარდი არ არის დაინტერესებული სწავლით, ცოდნის შეძენით: „გიყვარდეს ჰსწავლა და უკეთუ არას ისწავლი, დიდის კაცის შვილს უსწავლელს ფილასოფოსნი „ოქროს ვირს“ უძახიან“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 68).

ი. ბატონიშვილი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს უანგარო ქველმოქმედებას, შეწყალებას, შეცოდებას, დახმარების აღმოჩენას შეჭირვებულთათვის: „იყავ კეთილ მიდრეკილ და მოწყალე. მთხოელთა მიეც, რაოდენ ძალგედვას და უკეთუ არა გაქუნდეს, კარგისა სიტყვითა გაისტუმრე. დაერდომილთა შეეწიე, უკეთუ შეგეძლოს... ქვრივთა და ობოლთა ნუგეში ეც... უცხო შეიწყნარე“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 69-70).

აქ სრულად გთავაზობთ ი. ბატონიშვილის ზნეობის კოდექსს:

1. იყავ კეთილმსახურ და მართლმადიდებელ.
2. სასოებდე ღვთისა ზედა და გიყვარდეს ყოვლითა გულითა შენითა.

3. იყავ ერდგულ წმიდა ეკლესიისა და ყოველი განწყება მისი წმინდად დაიცევ და წმინდათა მამათა განწყესება კეთილად შერაცხე.
4. გიყვარდეს მშობელნი შენნი, მორჩილ ექმენ მათ და პატივ ეც შეძლებისამებრ შენისა და დღეგრძელ იქმნე.
5. შეუდებ კეთილმოქმედებასა და ივლტოდე ბოროტისაგან.
6. იყავ ერდგულ მეფისა შენისა, მამულისა და ჰსჯელინსა.
7. იყავ კეთილგონიერ, ჰსჭერეტ[დე დასას]რულსა საქმისასა; განჰსჩხრიკე საშუალი მისი და ნუ უტ[ევებ] პატიოსანთა საქმესა შინა დროსა.
8. იყავ პატივისმცემელ და მორჩილ მოძღვრისა შენისა და მღვდელმთავრისა შენისა.
9. ნურარასა ჰყოფ განუჰსჯელად და, ოდეს განსაჯო კეთილად, ნუ იქმნები მას შინა დაყოვნებულ.
10. გიყვარდეთ ძმებთა ერთმანერთი, ვინადგან ერთის მამისაგან წარმოებულნი ხართ, და ერთის დედისა მუცლიდგან გამოსრულნი; გიყვარდენ კეთილის მყოფელნი თქვენნი და მოძულეთა თქვენთა ულოცევდით.
11. რაოდენ ძალგედვათ, ილოცევდით და მაშინც ყოველ დღივ იტყოდეთ საუფლო ღოცვასა „მამაო ჩვენოსა“
12. ნუ ყოველსა იტყვი, რაიცა იცი, ანუ გაგეგონოს, არამედ თვისსა დროსა და ჟამზედა.
13. ნუ მოუმატებ დაბარებულსა საქმესა ზედან სიტყვასა, ნურცა გარდაცვლი, და ნურცა გაგონილსა ზედან სხვასა რასამე მეტსა შეჰსძინებ.
14. ნუ ყოველსა სიტყვასა ზედა ერწმუნები.
15. ნუ ყოველი გსურიან, რაიცა იხილო.
16. ნუ ყოველსა იქმ, რა ცა ძალგიცს, არამედ ჰქმენ იგი, რაიცა ჯერ იყოს.
17. ნუ შეებში ესგუარ საქმესა, რომლისა აღსრულება არა ძალგედვას.

18. რაიცა არა იცოდე, ნუ დაამტკიცებ და უარყოფ და უფრორე მაშინ, ოდეს კითხუა იყოს შენდამი, რომლითა იქმნე კეთილგონიერ.
19. იყავ მომთმინე, კრძალულ და დამპყრობელ თავისა თვისისა, და ამისა ჰძლით ჰსცნობ თავესა თვისს.
20. ნუ იქმნები მეშურნე და ნურცარა ვისიმე შეგშურდებო.
21. ცილსა ნერავის შესწამებ და ნურცა ვისმე შენს უფროსთან დააბეზღებ, გარდა სჯულისა, მამულისა და მეფისა მუხანათისა კიდე.
22. უჯეროდ ნურასა ჰსჭამ და ბევრს სამთვრალოს სასმელს ერიდე, ვითარცა საწამლავსა.
23. თუ არ გშიოდეს, ძალად ნუ ჰსჭამ.
24. თუ არ გწყუროდეს, ბევრ წყალს ნუ დაღევ.
25. გაუფრთხილებლობისა გამო და ცუდის ყოფაქცევისა მიზეზითა წარმოდგებიან სხუადასხუაგვარნი სნეულებანი და ამასთან სიკედილი.
26. დამპყრობნი თავისა თვისისა და წადილისა თვისისა-ნი ჰსცოცხლობენ კეთილად და ხანგრძელად.
27. იყავ მშვიდ და ნუ იქმნები კადნიერ.
28. იყავ მდუმარ, ვიდრე მოუბარ; ოდეს იწყოს ვინმე უბნობად, მაშინ შენვე ჰსდუმენ.
29. ოდეს შენდამი უბნობდენ, გონიერად უსმენდე.
30. ოდეს გიბრძანებდენ მთავარნი შენნი, მორჩილ ექმენ.
31. ნუ იქმნები მოქადულ.
32. ნუ იქმნები ზევად და ამპარტავან.
33. ყოველთაღმი იყავ აღერსით და ნუ პირმოთნეობით.
34. იყავ მართლ და სარწმუნო.
35. ნურარაი გსურინ სხვისა და უფრორე, ნუ იპარავ.
36. რაისაცა შინა გაქუნდეს საჭიროება, მოირეწე იგი შრომითა.
37. უკეთუ დაგლაზავდე, ნუ გრცხვენის, ითხოვდე და ვინცა რაი მოგცეს, მიიღე მადლობით.

38. რაიცა ივასხო, ანუ ისესხო კვალადეუ მიეც აღნათქუ-
ამსა დროსა, რათა საჭიროებისა დროს სხვათაგანცა
მიიღო შეწევნა.
39. ვისიც რა გემართოს, ნუ გალანძლამ, რათა სხვანი არ
დააფრთხო.
40. უკეთუ არა ძალგედვას, ნუ აღუთქვამ.
41. და რაიცა აღსოქუა, აღასრულე.
42. იქმენ მხნე და შრომის მოყუარე; ხოლო მცონარება
უბრძე უქმთა, ვინადგან მცონარება არს დასაბამი
ყოვლისა უბედურებისა.
43. გიყვარდეს ჰსწავლა და უკეთუ არას ისწავლი, დიდის
კაცის შვილს უსწავლელს ფილასოფოსნი ოქროს
ვირს უძახიან.
44. უკეთუ გენებოს რაისამე წყება, პირველად გამოიცა-
დე ძალი შენი და მერე განაგრძე იგი, და ნუ მომედ-
გრდები მას შინა.
45. უბედურებასა შინა ნუ შესწუხდები, ბედნიერებასა ში-
ნა ნუ მოუძღურდები.
46. ბედნიერებასა შინა ნუ დაივიწყებ კაცობრიობასა, რა-
მეთუ კაცი ქვემდებარე არიან ბედნიერებისა და უბე-
დურებისა. და კუალად ვინადგან ბედნიერება არს
დაუდგრომელი, რომელი ამიზეზებს სხუადასხუა შემ-
თხვევასა და შხირად მწუხარებასაცა.
47. რაისაცა სულგრძელებით მოითმენ, მისთვის სულმოკ-
ლენი ოხვრენ, სტირიან და ვაებენ.
48. იყავ კეთილ მიდრეკილ და მოწყალე.
49. მთხოელთა მიეც, რაოდენ ძალგედვას, და უკეთუ არა
გაქუნდეს, კარგისა სიტყვით გაისტუმრე.
50. დავრდომილთა შეეწიე, უკეთუ შეგეძლოს.
51. თუ შეგაწუხოს ვინმე, მიუტევე მას.
52. თუ შეაწუხო ვინმე, მშვიდობა ჰყავ მისთანა.
53. საქებელ არს დაპყრობა რისხვისა და მიტყუება შეცო-
დებისა.
54. ყმათა შენთა უდიერსა ნურას დასდებ ხარკსა.

55. ყმანი შენნი შეძლებისამებრ იმსახურე და უსამართლოდ ნურას წაართმევ.
56. ყმათა შენთა მსახურებისამებრ მათისა უწყალობე და დანაშაულსა შინა იყავ მოწყალე, გარნა ყოველთვის ნუ მიუტყეებ, რათა არა განირყევენ.
57. ოდეს იქმნე კაცთმოყუარე, იქმნეცა შეყვარებულ ყოველთაგან.
58. იყავ უმაღლესთა შენთა მორჩილ, თანასწორთა კეთილად მქცევ და უმაღლესთადმი თავაზიან.
59. ვინც მოგეგბოს, მოიკითხე და ვინც მოგიკითხოს, ნაცვალი აგე.
60. ვინმც დაგპატიჟოს, მადლობა ჰკადრე, და შენც მიიწვიე.
61. მკითხველთა მიუგე.
62. უმეცართა ასწავე.
63. შეწუხებულთა ნუგეში ეც.
64. უკეთუ შეძლება არ აქუნდეს მკედრის პატრონს, დამარხვად, შეეწიე.
65. ნუ ვინმე გძულს, არამედ ყოველთადმი კეთილ მსურველ იყავ.
66. გიყვარდენ მეზობელნი შენნი და უსამართლოდ ნუ ებრძვი მამულთათვის.
67. მსახურე ვისიცა თანაგამს, რაოდენ შეგეძლოს, რომლითა ათნებდე ყოელთა.
68. მოყუარეთა ექმენ საყუარელ და მაშინ მტერთაცა არღა ძალუძსთ მოძულება.
69. იტყოდე მრადის სიმართლესა და ნურაოდეს იუბნებ ცრუდ.
70. ნუ იქმ უსამართლობასა.
71. ქერივთა და ობოლთა ნუგეში ეც.
72. სნეულთა მოუარე.
73. უცხო შეიწყნარე.
74. საპყრობილეთა მყოფთა მოიკითხამდე და ნახემდე.

(ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 66-70).

ეს ვრცელი ამონარიდი იოანე ბატონიშვილის „კალმასობიდან“ აქ იმიტომ მოვიყვანეთ, რომ ერთხელ კიდევ გაგვესვა ხაზი აღზრდის ფენომენის ეროვნული ბუნებისათვის. ქართველი ყოველთვის ქართული ზნეობით იზრდებოდა, როგორც კი უცხოური მოეძალებოდა, იგი ყოველთვის ანტიქართულის სახით იმკვიდრებდა ადგილს ცხოვრებაში. მაგალითად, ქართული ოჯახის ზნეობრივი სიმტკიცე მეუღლეების ზნეობრივ სისპეტაკეზეა დამოკიდებული. ცოლი, როგორც დედოფალი, ქართულ ოჯახში უმანკოდ უნდა შემოვიდეს. ამ წესის დაცვით არის უზრუნველყოფილი საქართველოში ოჯახების სიმტკიცე, რომელიც, სამწუხაროდ, რუსეთის იმპერიაში ორსაუკუნოვანმა თანაცხოვრებამ და ახლა უკვე გლობალიზაციის თანმდევემა პროცესებმა საკმაოდ შეასუსტა. იგივე შეიძლება ითქვას ქართული ბუნებისთვის სრულიად შეუთავსებელ და მიუღებელ მანკიერებაზე – ბილწსიტყვაობაზე.

მონღოლთა სამასწლიანმა ბატონობამ ქართულ არისტოკრატიაში სამცოლიანობის წესი დანერგა. მართალია, მრავალცოლიანობამ ქართულ სოფელში ფეხი ვერ მოიკიდა, მაგრამ არისტოკრატიულ წრეებში იგი ფართოდ გავრცელდა და საზოგადოებაში ვნებათაღელვა გამოიწვია, განსაკუთრებით, ქართულ ეკლესიაში.

XXI საუკუნეშიც კი ქართული ზნეობა და ქართული ოჯახური ტრადიციები ვერ გადაგვარდება, თუ უფრო ფხიზლად დაუდგებით დარაჯად აღზრდის ეროვნულ ტრადიციებს. ქართული სინამდვილე ვერ გაიზიარებს დასავლეთში დღეს გავრცელებულ ზოგიერთ ნორმას, რომლითაც ქალისა და საზოგადოების ურთიერთობა „წესრიგდება“.

ქართული ზნეობა არასდროს შერიგებია ოჯახში დედამამისადმი შვილის მედიდურობას, უყურადღებობას, უპატივცემულობას. გავიხსენოთ ნიკო ლორთქიფანიძის ნოველა „თავსაფრიანი დედაკაცი“.

1. შვილი დედ-მამის ამაგს უნდა აფასებდეს და მას პატივისცემით ექცეოდეს;

2. შვილი დედ-მამას არ უნდა აყვედრიდეს გაწეულ სამსახურს;

3. შვილმა დედ-მამისადმი მორიდება და მოკრძალება მაშინაც არ უნდა დაივიწყოს, როცა თვითონაც გახდება შვილებისა და შვილიშვილების პატრონი;

4. შვილი დედ-მამის ერთადერთი პატრონია. ქართული ზნეობისთვის მიუღებელია შვილის მიერ დედ-მამის მიბარება მოხუცებულთა თავშესაფარში (ნიკო ლორთქიფანიძე, ჩემი რჩეული, ტ. 83, თბ., 2013: 3-12).

გლობალიზაციის „სუსხი“ ამ სიწმინდესაც შეეხო, და სწორედ ამიტომ, ამ თვალსაზრისით საჭირო სიტყვა უნდა თქვას მწერლობამ, პედაგოგიკურმა მეცნიერებამ. შემთხვევითი არ არის, რომ მრავალსაუკუნოვანი ქართული მწერლობის ერთ-ერთ უმთავრეს თემას ყოველთვის წარმოადგენდა ქართული ზნეობის დაცვა. ამ მიზნით დაიწერა, კერძოდ, არჩილ მეფის „საქართველოს ზნეობანი“, რომლის იდეაა აღზრდაში ეროვნული ტრადიციების დაცვა (არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ., VI, თბ., 1989წ.).

* * *

მოგზაურობის დროს სხვადასხვა შემთხვევასთან დაკავშირებით ი. ბატონიშვილი ხელიდან არ უშვებს ეპიზოდებს, რომელშიც აღზრდის რომელიმე ასპექტი ვლინდება. მაგალითად, რუისში შესული იოანე ხელაშვილი ღამის გასათევისა და სადილისათვის ოჯახის შესარჩევად გზავნის ზურაბა ღამბარაშვილს. შეარჩევენ მინბაშ ამირეჯიბის ოჯახს. იოანე შენიშნავს, რომ ამ ოჯახს დიდი საჯინიბო აქვს და დაქირავებულ მომვლელებთან ერთად ცხენებს უვლის ოჯახის ორი შვილიც. ისინი უსუფთაოდ ჩაცმულნი არიან, რადგან ნეხეს ეზიდებიან საჯინიბოდან და თუმცა სახით ძალიან სანდომიანი ბიჭები არიან, მათმა უსუფთაობამ მაინც ატკინა გული ბერს. ამის შესახებ საუბარი გაიმართა მასპინძელსა და

სტუმარს შორის და გაირკვა, რომ ოჯახის ორი ვაჟიშვილი სპეციალურად არის დასაქმებული საჯინიბოში. ამას მინბაში ამართლებს იმით, რომ სიყვავილეში „ჩვენც მაგ სახით ვყვანდით მშობელთა ჩვენთა“.

„იოანე: ცუდი მაგალითი გამსწავლიათ.

– მინბაში: ცხენები ჩვენი მაცოცხლებელნი და სახელის მომპოვებელნი არიანო... ჩუშნ მრავალნი მტერნი გვებრძვიან და ომში თუ დაე[მარცხდე]ბით, სიკვდილისაგან მოგვარჩენენ და თუ [გავემარ]ჯვებთ, ჩვენს მტერს მიგვწევენ, მოკლა[მ]თ და შევიპყრობთ“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 65-66).

ამ საუბარში ისიც ირკვევა, რომ მინბაშის ოჯახში შრომითი აღზრდის საქმე ბოლომდე სწორად გააზრებული და წარმართული არ არის. ოჯახის უფროსი შვილები არ მონაწილეობენ შრომაში. მამა ამას უფრო შვილების სიჯიუტით ხსნის. სინამდვილეში, ჩანს, რომ აღზრდა რთული და ძნელი საქმეა. ამჟამად, სწორად არის მიჩნეული, რომ სწორი აღზრდა მეცნიერებაა, მაგრამ XVIII საუკუნის საქართველოში მოზარდები მხოლოდ აღზრდის ხალხური ტრადიციების ნორმებითა და მეთოდებით აღიზრდებოდნენ. აღზრდის ხალხური ტრადიციები, რომლებიც მაგალითზე დაყრდნობითა და მიბაძვით ხორციელდება, საკმარისი არ აღმოჩნდა ბავშვის სწორად აღზრდისათვის და ეს ამგვარად გამოავლინეს ოჯახის უფროსმა შვილებმა: „რა ეპყოთ, არავინ არა გვასწავლა რა, და არცა თქვენისთანა ვინმე მოსცა აქა, და რასაც მცნებას მოგვცემენ, ვეცდებით დამარხვასა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 66). ამ ფაქტში კარგად იკითხება ის, რომ საკმარისი არ არის მხოლოდ მაგალითის მიცემა. აღზრდაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება გონივრულ რჩევა-დარიგებასაც („არც თქვენისთანა ვინმე მოსცა აქა“).

ოჯახში უნდა გამოუმუშავდეს ადამიანს ჭამის კულტურა. მინბაშმა სადილზე ჭამის ცუდი ჩვევები გამოავლინა. სტუმარმა შენიშნა, რომ მინბაში უზომოდ ჭამს. იგი ფიქ

რობს, რომ ჭამით ადამიანი განაახლებს შრომის და ბრძოლის ჯან-ღონეს: „საზრდელი არის მათხლი კაცთა ძალისა ცხოველობისა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 70), მაგრამ ჭამის პროცესი აუცილებლად ღამაზად უნდა შესრულდეს. მინბაში არ ერიდება ნაყროვანებას ჭამის დროს. რა არის ნაყროვანება?

„ - იოანე: ნაყროვანება არს ერთი შვიდთა მომაკვდინებელთა ცოდებათაგანი, კაცთა ძალისა ცხოველობისა დამაკლებელი და უკანსკნელ სულისა წარმწყმენდელი; ხოლო ნაყროვანება ნიშნავს უწყსად სიმაძღრესა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 71). ამის შემდეგ იოანე იძლევა რჩევა-დარიგებას ჭამის პატიოსანი წესებისათვის: „რაც ჩუშნს ცხოველობას შეეწიოს, ეგოდენი უნდა მიიღოს და არა მეტი... თუ კაცმან უჯეროდ და ურიგოდ ჭარბობით მორწყოს ბოსტანი, ბაღი, ვენახი ან სხვა მოსავალი და მალ-მალ, როცა არ ეჭირება, ხომ წაუხდება იგი მოსავალი და არღა რიგიან გამოსცემს ნაყოფსა? ეგრეთვე კაცნიც მოზარდობით მსგავსნი მათნი ვარო და თუ დამეტებით მივიღებთ სასმელს, საჭმელსა და უჯეროდ, მაშინ, დაამძიმებს კუჭსა, შეუქმს ინთილასა, შემოიტანს მრტუალსა, მუცლის ჩხუშრასა, ცივებასა, სნებასა, თავის ტკივილს და სხუათა მრავალთა სნეულობათა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 71).

* * *

იოანე ბატონიშვილი განმანათლებლობის კლასიკური ტრადიციების ერთგული მიმდევარია. გორელი ამილახვარის 'შენიშვნაზე - „ცოდნამ დააქცია ქვეყანა“, იოანე პასუხობს: „ქვეყანა დააქცია ცოდვამ, მაგრამ თუ ცოდნა გვექნება, ცოდვას დავამარცხებთ“. ამილახვარი თავს იმართლებს იმით, რომ „ბევრი მეცნიერია, რომ ცოდვაშია იყოს და ავსაც ასწავლიდეს კაცსა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 81).

„იოანე: მაგისტანა კაცსა ფილოსოფოსნი მერალს ჭურჭელს ეძახიან. რომ მას შინა იდგეს მირონი სურნელი, ცუდს სუნს მიიღებს მისგან. ეგსახედ მეცნიერებისაცა ცუდად მხმარებელი განრყუნის თავსა თვსსაცა და სხვათაცა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 81).

ამასთან დაკავშირებით, ი. ბატონიშვილი დეტალურად განმარტავს ცოდნის რაობას და ადგენს მის რვა ძირითად დარგს, რომელთაგან თითოეული ჭეშმარიტების დადგენას ემსახურება.

„სწავლა არს ცხადი მცნობელობა ჭეშმარიტებისა, განმანათლებელი გულისხმისყოფისა, უბიწო მხიარულება ცხოვრებასა შინა, ქება ჭაბუკისა და შესაყრდნობელი მოხუცებულობისა, ნუგეშინისმცემელი უბედობასა, ხოლო ბედნიერებასა შინა განმაშვენებელი.

– რაოდენნი არიან უპირველესი სწავლანი?

– რვანი: ესე იგი: ღვთისმეტყველება, იურისპრუდენცია, ფილოსოფია, მედიცინა, რიტორიკა, პოეზია ანუ ლექსთმთხუშუშლობა, ფიზიკა, მათემატიკა.

1. ღვთისმეტყველება—აგტორის გაგებით,—არის „სწავლა ღვთისათვის და საღმრთოთა ნივთებთათვის.

2. იურისპრუდენცია არს ჰსწავლა სიმართლისა და მართლიადობისა ჩუშულებათა, და ჰსჯულთა შესახებელთა ვიდრე მართლმჰსაჯულობისადმი.

3. ფილოსოფია არს სიბრძნის მოყუარება, რომლისა ძალით შევემცნებით საღრმთოთა და კაცობრიეთა საქმეთა.

4. მედიცინა ანუ მკურნალობა არს სახმარი დაცვისათვის კაცობრივისა სიმრთელისა.

5. რიტორიკა არს ჰსწავლა, რომელიცა ასწავებს გუარზედ უბნობასა და წერასა, ქებასა და დიდებასა, შეთანაჰსწორებასა, ვითარცა წერილითა, ეგრეთვე სიტყუათაცა მიდრეკადად და სხუათა თვისდამი კერძოდა.

6. პოეზია ანუ მეღექსეობა არს ხელოვნება გამოთქმად ენითა ვნებათა თვისთა, აგრეთვე საქებრად ანუ საკიცხვე-

ლად, შეწყობა კანონიერად ხმოვანთა და უხმოთა მარცვალ-
თაგან ლექსისა კანონიერად ხმოვნთა და უხმოთა მარცვალ-
თაგან ლექსისა და განწყობით დაბოლოებად სიტყვათა და
გამოხატუა საგანთა ცხოვლად, რათამცა მის ძლით აღძრულ
ჰყოს გულის და სული.

7. ფიზიკა არს ჰსწავლა, რომელიცა ცხად გვიყოფს ჩუშნ
ბუნებითთა გამოცხადებათა, გუასწავებს მცნობელობასა
თვსებათა სხეულთასა, თუ ვითარ იგინი მოქმედებენ ნაც-
ვალგებობით და სხუშბრ; მას შორის იგი განსხუავდების
ბუნებითისა ისტორიისაგან, რომელიცა მხოლოდ გუასწავებს
ჩუშნ მცნობელობასა ბუნებისა წარმოებისასა და გვაჩუანებ-
სცა მაგალითთა მათ, რომელთაგანცა იგინი განსხუავდები-
ან.

8. მათემატიკა არს ჰსწავლა, რომლისა ძლით განერთვის
მცნობელობითა რაოდენობათა და განზომათა სხეულთა შო-
რის. და იგი არს პირველი და უმთავრესი სწავლა ყოველთა-
გან ჰსწავლათა მით, რამეთუ იგი მდგომარეობს მხოლოდ
ერთისა ოდენ დამტკიცებათა შინა, ხოლო ესე შეიცავს თვს
შორის არიხმატიკასა, ლეომეტრიასა, შტერომეტრიასა, ტრი-
ლეომეტრიასა და აღლებრასა, რომელსაც მე თვსსა ჟამსა
შინა ყოველსავე ნათლად განცხადებულ ვჰყოფ და მაშინ
ჰსცნობთ სრულებით, თუ რად სარგებლობა აქუს ამა ზემოხ-
სენებულთა ჰსწავლათა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I,
1990: 81-82).

ცოდნის დარგების იოანე ბატონიშვილისეული კლასიფი-
კაცია დღეს არსებითად შეცვლილია. არ შეცვლილა მხო-
ლოდ პოეზიის, ანუ მეღექსეობის არსი და ბუნება.

ზემოჩამოთვლილ დარგთა შორის, რომელთა შესწავლა
შეიძლება სასწავლებელში, გამოჩაგლისია პოეზია და მწერ-
ლობა საზოგადოდ, რომლის სწავლება შეუძლებელია.

შემთხვევითი არ არის, რომ ხელოვნების ყველა დარგის
შემსწავლელი სასწავლებლები, ინსტიტუტები და აკადემიები
არსებობს (თეატრალური ინსტიტუტი, კონსერვატორია, საო-

პერო და საბალეტო სტუდიები, სამხატვრო აკადემია, ქორეოგრაფიული სასწავლებლები), მაგრამ არ არსებობს მწერლობის შემსწავლელი ინსტიტუტი და აკადემია. მწერალი (პოეტი, პროზაიკოსი, დრამატურგი) ან დაიბადება თანდაყოლილი მხატვრული აზროვნების ნიჭით და შექმნის მხატვრულ ნაწარმოებს (ლექსი, მოთხრობა, რომანი, პიესა), ან დაბადებიდან არ დაჰყვება მას ეს ნიჭი და იგი ვერაფერს ღირებულს ვერ შექმნის, კიდევ რომ ასწავლო ლიტმცოდნეობის თეორია, გრძნობების გამოხატვის მხატვრული საშუალებები, დიდხანს და მუყაითად რომ ავარჯიშო რითმების თეორიაში, ვერ დაწერს მაღალი მხატვრული ღირებულების მქონე პოეტურ ნაწარმოებს. ამის შესახებ კარგ ცოდნას გვაძლევს ილია ჭავჭავაძის „პოეტი“: „მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის, მიწიერი ზეციერსა, ღმერთმან მისთვის ვლპარაკობ, რომ წარუქდევ წინა ერსა“ (ილია ჭავჭავაძე, I, ჩემი რჩეული, ტ. 42, თბ., 2012: 58). „მე ცა მნიშნავს“ – სწორედ პოეტობის თანდაყოლილი ნიჭის აღიარებაა.

საბჭოთა პერიოდში მოსკოვში დაარსდა მ. გორკის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტი, რომელშიც სტაჟირებას გადიოდნენ და გადიან მწერლობის ნიჭით გამორჩეული ახალგაზრდები, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში ისინი, რომელთაც მხოლოდ სურვილი აქვთ იყონ მწერლები.

ასევე კრიტიკულად უნდა მოვეყიდოთ ქალ-ვაჟის სიყვარულისადმი იოანე ბატონიშვილის დამოკიდებულებას. სიყვარული ენებაა და მასზე ხელის აღება ერთხელ მიღებული წერილის წაკითხვისთანავე, არარეალურია. ცხინვალში თავადმა მაჩაბელმა ოჯახში მიიღო სტუმრად იოანე ხელაშვილი და შესჩივლა „ჩემი უფროსი შვილი ჩემ უნებურად გლეხის ქალს ირთავს და ეს არის, კაცი მომივიდა, რომ თუ არას უშველით, ამ კვირია ჯვარს დაიწერსო; და ამ სიბერის დროს ამ სირცხვილში მაგდებს“ (ი. ბატონიშვილი, სუმარსწავლა, I, 1990: 84). მოველოდით, რომ იოანე ბატონიშვილი, როგორც მწერალი და პუბლიცისტი, თავის სოციალურ მდგო-

მარეობაზე ამადლდებოდა და სიყვარულს დაუჭერდა მხარს. ბატონიშვილი კი წოდებრივი ცნობიერების დონეზე დარჩა და კატეგორიულად დაგმო ჭაბუკის სასიყვარულო გატაცება:

„იოანე: რატომ თავადის ქალზედ არავისზედ რთავთ?

მაჩაბელი: რამდენი გამოურჩიე, მაგრამ ის გლეხის ქალი შეკეყარებია.

იოანე: სიყვარულს ბევრი რამ შეუძლიან, მაგრამ შეილს კი არ უჯობს თავის დედ-მამის ურჩება. ამისთვის სულითაც მავნებელ ექმნების და ხორცითაც“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 84).

შემდეგ, მაჩაბლის თხოვნით, მამის სახელით, ბერმა წერილი მიწერა შეყვარებულ შეილს სწორედ წოდებრივი იდეოლოგიის პრინციპით. „საყუარელო ძეო, გარნა ურჩო მამადედისაო! ძრწოდე განუჰსჯელობისათვის შენისა, ძრწოდე წყევისაგან მშობელთა შენთა, გეშინოდეს ღვთისა და უკანასკნელ გენიისა, რომელსაცა სირცხვილეულნი საქმენი შენნი გიმზადებენ შენ...“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 84).

ამ წერილის მიღებისთანავე, ჭაბუკმა უარყო საყვარელი ქალი და დაუბრუნდა ოჯახს. სხვა საკითხია, რამდენად დამაჯერებელია თავადიშვილის მხრიდან დიდი სიყვარულის ერთბაშად და მყისიერად უარყოფა.

* * *

მართალია, იოანე ბატონიშვილი თავისი კლასის შვილია და ბატონყმობას ღვთის მიერ დაწესებულ ცხოვრების წესად აღიარებს, მაგრამ როცა ყმისა და მებატონის ურთიერთობებს აფასებს, პირველ რიგში, ზნეობრივი აღზრდის პრინციპებით ხელმძღვანელობს. ამ მიზნით მოგვცა მან ყმა-გლეხისა და მებატონის თანაცხოვრების ზნეობრივი კოდექსი, რომელშიც ყმის ოთხი თვისება და მებატონის თხუთმეტი ვალდებულებაა ჩამოყალიბებული და ყველა ზნეობრივ ურთიერ-

თობაზეა დამყარებული. მაგალითად, მებატონე მოვალეა, „რათა იყვნენ მყვარებელი და ბრძანება მათი იყოს მრთელითა განმსჯელობითა და სამართლიანის საქმითა. რომლისა ძლით უფრორე ადვილად მოიყვანს მორჩილებასა შინა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 92).

ამ მთავარი მიზნიდან გამომდინარე, ი.ბატონიშვილი ადგენს ამოცანებს, რომელთა გადაწყვეტის შემთხვევაში, მისი ღრმა რწმენით, ქვეყანაში დამკვიდრდება მშვიდობა, ურთიერთპატივისცემა და მოისპობა უსამართლობა. ცხადია, ყოველივე ეს პატრონიშვილი იდეოლოგიაა და არა ჭეშმარიტი დემოკრატიზმი. დავაკვირდეთ ი. ბატონიშვილის მიერ წარმოდგენილ მებატონის ვალდებულებებს:

„1. არა შესაბამ არს, რათა ფიცხელად ექცეოდეს უფალი ქვეშევრდომთა თვისთა, არცა უჯეროდ ართმევდეს და სტაცებდეს ანუ ამუშაებდეს, ვინაიდან იგიცა კაცი არს გულისხმიერი და აქეს გრძნობა შეწუხებისაცა, რათა არა ამის ძალით შთაიგდოს გულსა თვისსა შიში და სიძულვილი, რომლისა გამო არღა ექმნების შთანერგულ თვის შორის ჭეშმარიტისა სიყუარულისა და ერდგულებისა.

2. ოდესცა ამხილოს სიტყვით ან საქმით მსახურთა შენთა, მერეთ მასთანვე შეაერთე მოწყალებაცა; და სიმართლე იხმარე ხელმწიფებასა შინა და ესევეითართა ხატითა სიტყვა შენი ამხილებს გულსა მისსა და თანამდებობასა თვისსა ჰყოფს მხიარულებით.

3. ოდეს ნაკლულევან იქმნენ მოსაველითა ანუ ჰაერისა გამო, ანუ სხვებ, შეეწიე ნაკლულევანებასა მათსა, და მის ძლით გაიერთგულე გულსა მათსა.

4. აგრეთვე ნაკლულევანებასა ზედა საქონელთა ანუ ხართა, ანუ ძროხათა ზედა იხილო ვინმე მონათა შენთაგანი და ძალგედვას, შეეწიე მათ მიცემითა მათთა, რათა მის ძლით შეიძლონ მუშაკობა, გამოზრდა თავთა თვისთა და მსახურებაცა შენი; ერთგულად მსახურებისათვის მათსა გაქუნდეს ნაცვლად წყალობა, რომლისა ძლით უმეტეს მასცა და

სხვათადაც განადგვიძებ ერთგულობისათვის შენისა, მორჩილებისა და მსახურებისათვის.

5. ნუ გექმნების შური, ნურცა თვაღლება, რაიცა აქუნდეს ანუ ჰყვანდეს, რათამცა აგრძნობინო მას სურვილი მისი და მწადვნელობა ნიეთისა მის.

6. მეძღენეთა და შემომწირველთა აჭმევდე შენთანა პურსა და მადლობით გაისტუმრებდე.

7. მუშაკთა ნუ დაუტევებ მშიერთ.

8. გარდა დებულებისა ნუ წაართმევ მსახურს.

9. ნუ გული გითქვამს ცოლსა ანუ ქალსა ყმისა შენისა ზედა, რომლისა ძლით უმეტეს გაიმუხანათებ.

10. დებულებასა კიდე სხვასა ნურას წაართმევ მეტსა, და უკეთუ დაგჭირდეს რამე, სიტკბოებით სთხოე იგი, რომელიცა შეძლებისამებრ სიხარულით მოგართმევს.

11. ყოველნი მოსამსახურენი შენნი გაშინჯენ და ვის რა ძალედვას, მას საქმესა შინა განაწესენ და სხუათა ნურდა აცილებ და იგი ერთგულად მოუვლის რწმუნებულსა თვისსა; და ოდეს იხილო, რომელ კეთილად მართებს, მაშინ შენცა ნაცვლად მიანიჭე წყალობა და ესრეთ ყოველნი იქმნებიან გულსმოდგინე.

12. ესეცა საზოგადოს მტერთა ზედა და მდევარსა შინა ყოველნივე განამხნენ და ნუ უტევებ მომედგრებად. და ყოველთა ჰქონიე საჭურველი, ტყვია და წამალი და ვისაცა არა ძალედვას, შეეწიე.

13. ავადმყოფს მოუარე, მკედრის პატრონს ნუგეში ეც.

14. ვაჭრობასა და საკუთარსა მუშაკობასა შინა თვისთა ნუ დაამცონარებ, რათა მის ძლით მოიპოვონ მცირე რამ სიმდიდრე და უკანასკნელ, ესრეთ გიყვარდენ ყმანი შენნი, ვითარცა ძე შენნი“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 92-93).

იოანე ბატონიშვილის ამ ბატონყმური კოდექსის თითოეული მუხლი შემოგთავაზეთ, რათა გვეჩვენებინა, რომ დამქირავებელსა და დაქირავებულს შორის, ნებისმიერი ფორმაციის პირობებში, ყოველთვის იყო და არის ინტერესთა შეუსა-

ბამობა, ინტერესთა დაპირისპირება. დამქირავებელს სურს წარმატებული წარმოება ჰქონდეს, დაქირავებული კი ცდილობს ცხოვრების უკეთესი პირობები შეიქმნას. ეს წინააღმდეგობა დღესაც შეგვახსენებს თავს.

* * *

ზნეობრივი აღზრდილობის მთავარ მაჩასიათებლებს შორის წამყვან მიმართულებად მიგვაჩნია ბრძოლა სიმართლისა და სამართლიანობისათვის. ეს კი ძალიან ძნელი საქმეა, იმდენად ძნელია, რომ ხალხმა არაორაზროვნად აღიარა: „სიმართლის მთქმელს ცხენი შეკაზმული უნდა ჰყავდესო“ მაგრამ ხალხური სიბრძნე ამ აღიარებით თუ გაფრთხილებით არ შემოიფარგლა და გამოიმუშავა ხუმარას ხელობა; ხუმარამ ხუმრობით უნდა თქვას სიმართლე და უსამართლობა უნდა ამხილოს, მაგრამ ისე, რომ იგი მტკივნეულად არ მიიღოს იმან, ვისაც იგი ეხება. ამიტომ, სავსებით ბუნებრივია, როცა ხუმარას ეკითხება „კალმასობის“ ერთ-ერთი პერსონაჟი: „შენის ხუმრობით ხომ არავინ შეგიწუხებია ან ბატონთან ხუმრობით ხომ არავინ დაგიბეზლებია?“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 402).

ხუმრობაში ეს მანკიერებაც არის მოსალოდნელი, მაგრამ პროფესიონალი ხუმარები მხოლოდ მაღალ მატერიებზე – სიმართლესა და სამართლიანობაზე მიაქცევენ ბატონების ყურადღებას: „ბატონის მკრიდამ თუ უსამართლო მინახავს რამე, ანუ მოხელეებისაგან და ან იასაულებებისაგან, ხუმრობაში ბევრი წარმომიდგენია და მიშველია შეწუხებულთათვის. აგრეთვე თუ თავადის მხრიდამ მინახამს რამე ან ურიგო ყოფაქცევა, ან კრივი, ან სხვა უსამართლობა რამ, ისინიც გამიტარებია ხუმრობაში და სხვები მრავალი ხუმრობა მიქმნია მოსაწონი და სასაცილო“, – აღიარებს პროფესიონალი ხუმარა (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 402).

პრაქტიკული ზნეობის გაკვეთილები უნდა ეუწოდოთ საუბრებს, რომლებიც კერძო შემთხვევის გამო იმართება ერთი კონკრეტული ვითარების, კონკრეტული ქცევის გამო. ერთ ასეთ ეპიზოდურ შემთხვევას წარმოადგენს შეხვედრა ბატონიშვილ ალექსანდრესთან. ამ ეპიზოდში ბატონიშვილს სტუმრობს იოანე ხელაშვილი და მათ შორის სპონტანურად გაიმართება წინასწარ დაუგეგმავი შემდეგი საუბარი.

ბატონიშვილი ალექსანდრე: „ვეგონებ, ჩვენი ვეზირები არ მოგწონდესთ?“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 455). იოანე თვლის, რომ ვეზირების მოწონება-არმოწონება დამოკიდებულია მათ რეალურ მოდერნიზაციაზე. თუ ისინი კარგად შეასრულებენ თავიანთ მოვალეობას, ვერავინ დაიწუნებს მათ პიროვნებას: „მათ მიერ დაწყებული საქმეები ოდეს გვაჩვენებენ კარგს წარმოებას, მაშინ ვერაზნ დაიწუნების“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 455).

შემდეგ გამოირკვა, რომ ვეზირები ძველებურად არ ემსახურებიან ახალგაზრდა ბატონიშვილებს. ამასეც სხარტი და გონიერი პასუხი აქვს იოანე ბერს. მისი შეხედულებით, ამის მიზეზია ბატონიშვილ ძმებს შორის არაჯანსაღი ურთიერთდამოკიდებულება. იოანე ბერის თვალსაზრისით, ვეზირების კეთილმოქმედებას გარემო განსაზღვრავს. რადგან ძმებს არა აქვთ კეთილი ურთიერთობა ერთმანეთში, ვეზირებიც მათ განსხვავებულად ემსახურებიან. ალექსანდრე ბატონიშვილი მიზეზს ეძებს და იოანე ბერიც პასუხობს: ძმებს შორის დაცული უნდა იყოს უფროს-უმცროსობა. ალექსანდრეს შენიშვნაზე, რომ გარემოებამ მოიტანა მის ძმებს შორის ასეთი ურთიერთობა, იოანე ბერი მაღლდება გარემოებაზე და პიროვნების პასუხისმგებლობაზე აკეთებს აქცენტს: „კაცი უნდა აღუდგეს წინა ნებასა და წადილსა თვსსა და ამასთან ჰკითხოს ერდგულთა და გამოცდილთა კაცთა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 455).

ვის თვლის იოანე ბატონიშვილი ჭკუის საკითხზე კაცად? მისი შეხედულებით, ჭკუის საკითხები კაცი და გონიერი მრჩეველი, უწინარეს ყოვლისა, „უნდა იყვნენ ჰსწავლულნი და მეტადრე გამოცდილნი, ზნეთჰსწავლულებათა და პოლტიკათა შინა საიდთიკოსათა, ერთგულნი მამულისანი, პირუთნებელნი და მეცნავი სხუათა სახელმწიფოთა ჰსჯულთა და ყოფაქცევათა და მქონებელნი ყმისა და მამულისა. აგრეთვე კარგნი გუარის კაცნი ესსახედ განჰსწავლულნი და მტკიცენი სარწმუნოებასა და ფიცსა ზედა ერდგულებისა მეფისა და მამულისასა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 456).

იოანე ბატონიშვილი თავის შეხედულებებში ცხოვრებაზე აცოცხლებს კლასიკური ქართული მწერლობის ტრადიციებს. მის თხზულებაში გვხვდება შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანზე“ მითითება, ეცნობთ სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე-სიცრუისას“ ნაკვალევს მეფის მოვალეობების ჩამოთვლის დროს, თუმცა „კალმასობაში“ ჩამოთვლილი სამეფო ვალდებულებანი საკითხთა გაცილებით ფართო წრეს მოიცავს, ვიდრე ს. ს. ორბელიანის – „მეფისათვის“.

რადგან ხელისუფლების პირველი პირის პრობლემა ყოველ ეპოქაში დგას, ვინც არა მარტო სახელმწიფოს მართავს, არამედ ხალხის ზნეობრივი აღზრდის მიმართულებასაც განაგებს, საჭიროდ ჩავთვაღეთ მკითხველს ერთხელ კიდევ შევახსენოთ ი. ბატონიშვილის მიერ შემუშავებული ე.წ. „სამეფო კოდექსი“. იოანე ბატონიშვილის მიხედვით, ხელისუფლების პირველი პირი (მეფე, იმპერატორი, პრეზიდენტი, კანცლერი, პრემიერი) სპეციალურად უნდა მომზადდეს ხელისუფლების სათავეში ყოფნისათვის. ეს საკითხი სამეფო დინასტიების ბატონობის პერიოდში შედარებით ადვილად წყდებოდა მოწვეული სპეციალური აღმზრდელების დახმარებით. მაგრამ დემოკრატიული წესით არჩევნების პირობებში ხელისუფლების პირველი პირის არჩევის საკითხი რამდენადმე გართულებულია. არჩევანს, ჯერჯერობით, კანდიდატის

პოლიტიკური პროგრამის მიხედვით ვაკეთებთ და ძალიან ცოტა ან სულ არაფერი ვიცით ამ კანდიდატის პიროვნული თვისებების შესახებ; თუმცა ჩვენ იმის მომხრე ვართ, რომ სახელმწიფოს მართვა არ უნდა იყოს დამოკიდებული ერთ პიროვნებაზე, სახელმწიფოს მართვის სისტემამ სახელმწიფო უნდა დაიცვას პრეზიდენტის, პრემიერ-მინისტრის პიროვნული ნაკლოვანებების ზეგავლენისაგან. მეფის მოვალეობათა ჩამოთვლა იწყება სარწმუნოებისადმი, ეკლესიისადმი მისი დამოკიდებულების განსაზღვრით.

„მეფე უნდა იყოს თვისსა სარწმუნოებასა ზედა მტკიცე, მღვიძარე სულითა, მცნობი თავისა თვისისა, მომგონი ხშირად, რომელ მოკედავ არს, მოსურნე კეთილისა, მმადლობელ ღვთისა და ყოვლის გულით მყუარებელ, სამღუდელთა პატივისმცემელ და ეკლესიათა შემწე და განმანათლებელ, სიმდიდრისადმი და ვერცხლისმოყვარებისადმი არა შემპსტვალეულ, არამედ კეთილის მოქმედებისადმი; მდაბალი, უბიწო სულით, ფრთხილ სიტყუათა და საქმეთა შინა, მოწყალე, არა მეშურნე, არა ძვირის მომხსენე, მტკიცე კეთილმსახურებისა და დამცველ, მოძულე მლიქვნელთა კაცთა, ერთსულაც მტკიცე, არა მიმხვეჭელ ერთაგან, არამედ მიმნიჭებელ, განმრჩევ კეთილთა და ბოროტთა კაცთა და დამჯილდოებელ ღირსთა და უღირსთა დამსჯელ; არა ამპარტავან, არცა ზუავ, არცა მცონარ; გვირგვინი კეთილმსახურებისა, მზრუნველ ქვეშევრდომთა თვისთა, მდიდართა და დავრდომილთათვის თანასწორ, მეცნიერ და ფილოსოფოს, განმმართველ ვნებათა; მოწყალება უფრორე აქუნდეს, ვიდრე შიშვნეულება; დიდებულება და ჭელმწიფება აქუნდეს მიხედვისამებრ მტერზედ და მონათა ზედა; თანასწორ მეურნე ყოველთა ზედა თვისთა ქვეშევრდომთა; სიყვარული უფრორე სასარგებლთა თანაგამზრახთა, მოჩივართა დროზედ და ადრიან პასუხის მიმცემ და არა დაგვიანებით შემაწუხებელ. საქმისა დროზედ აღმასრულებელ, რომელ დღევანდელი საქმეი არა უტეოს ხვალისათვის. მოწყალე თვისთა სახლისა მსა-

ხურთადმი, მჰსაჯულ მჰსგაესად ღვთისა და პირუთნებელ. ყოვლისა საქმისა კჰმნასა შინა აქენდეს განმარტება და ვედრება ღვთისა, არავისამე უგულებელსყოფა. დაცვა ჰსჯულისა, მღტოლველ ბოროტისა მომზრახთაგან, ხარისხსა შინა აღყუანება სიფრთხილით ვისამე, ქცევა ზომიერად წყალობასა შინა და ტანჯეასა, ყოლა ჭეშმარიტთა მეგობართა, უცვალებლობა კეთილთა საქმეთა. გაერდგულება რაოდენ ძაღედვას, ყმათა თვისთა. განმართვა თავისა თვისისა შეცთომილუბასა შინა, მჰსგაესება ღვთისა მოწყალებასა შინა, კეთილმოქმედებისა მესურნე, მიმდობელ ჭეშმარიტთა და სარწმუნოთა კაცთა საქმეთა შინა, მექონ ჭეშმარიტებისა და მოწყალებისა მართლმჰსაჯულებასა შინა და თანასწორ, ვითარცა მეგობართათვის, ეგრეთვე მწირთათვის; აღმრჩეველ და დამადგინებელ სარწმუნოთა და მეცნიერთა მსაჯულთა და ესსახედ სხუათა ყოველთა მოხელეთა. შიშსა შიში, პატივსა პატივი და სიყვარულსა სიყვარული აქენდეს. სამხედროთა და სამოქალაქოთა საქმეთა შინა გამოცდილ და მცოდნე; საღთოთა და სამოქალაქოთა ჰსჯულთა მეცნავე; სიტყვასა და საქმესა შინა გამჰსჯელ და შეურყეველ; მიმღებ უფრორე მთხოველთა, ვიდრე ძღვნის მიმრთმეთა. ძლიერ კეთილ მოქმედებითა, დიდებულ საქმიითა, გონიერებით კმნა ბრძანებისა; მახვილგონიერ მჰსჯავრთა შინა; მცნობელ ჩვეულებათა თანა მცხოვრებთასა; აქენდეს გულადლება სარგებლოვანთა სიტყუათა. ღვთის მვედრებელ, ლოცვისა მოყუარე და მავედრებელ ღვთისადმი სამფლობელოთა თვსთა. მეფობა აქენდეს რიგიან, თანანადებთა ღვთისათა აღმასრულებელ, ღვთისადმი თხოვნა გულსმოდგინედ შეწევნისათვს თვსისა, კეთილ მოქმედებისა კმნა უხვებით. მიმტეეებელ შემცოდეთა და შემწყნარებელ; კცხადთა და დაფარულთა ცოდვათა განკრძალულ, კრძალულ ბრალთაგან და მქნელ კეთილისა, სიმდიდრის მეძიებელ კათა შინა; მფლობელ თავისა თვსისა და მცხოვრებ სიწმინდით; მყუდრო და მშვიდ და აღერსიან შეყრათა შინა ქვეშეერდომთა ანუ უცხოთადმი; მხნე, მამაც და

პურად უხვ ყოველთა ზედა. თავდადებით მოსურნე მსახურებისათვის მამულისა, შემწყალებელ ქერივთა და ობოლთა გამოზრდელ, სნეულთა მომელელ, გლახაკთა ჯელისამწყრობელ და მხედრობისა მოწყალე და განმამხნობელ. თვსთა საკუთართა ნაქონებთა საჭიროებასა შინა ერთსა არა დამზოგველ, შემცოდეთა ვისთამე მხოლოდ მის გვამისა გამკითხველ და არაშემაწუხებელ სახლეულებათა მისთა, უკეთუ იგინიცა არა იყვნენ თანაზიარ. სიმდიდრესა ანუ ქონებათა სხუათასა არა მოშურნე და არცა სახისა მიცემა, რომელ სურის მას იგი. ყოველთს გულსმოდგინე, თუ რამ შესძინოს მამულსა თვსსა სამართლიანი სარგებლობად. ყოველთს მშვიდობის მოყუარე მეზობელთადმი თვსთა, რათა არა მტერ თვსა და მამულისა ყოს იგინი. ჯეროვანთა დროთა შინა საზოგადოდ მიმწოდებელ ტაბლათა ზედა მოხელეთა და ვაჭართა, აგრეთვე საკუთრად სამღვდელოთაცა. არა მემთვრალე სანიადაგოდ, სადილ-ვახშმად დიდებულნი გვამნი რიგ-რიგად იახლებოდნენ რაოდენიცა ენებოს. თვსთა ერდგულთა ყმათა ჟამსა ქორწინებისასა შეეწეოდეს და მკედარსაც იგლოვდეს და წასახურავს უბოძებდეს. მხიარულებასა შინა მათთანა იხარებდეს და ჭირთა შინა მათთანა მჭმუნვარებდეს. არცა ხშირად განმრთველ ნადირობასა შინა, საიდუმლოდ მოარულ და მჩხრეკელ ერთა და ხელოსანთა, თუ ვითარ ზომიერად იქცევიან იგინი. და ესრეთ ჯადდეს თვსთა ქვეშევრდომთა, ვითარცა საკუთართა შვილთა. ტყვის პატრონთა ყოვლის ღონით შეეწეოდეს და უსამართლოდ ნურვის, ნურცა თვსთა საკუთართა ყმათა და ნურცა თავადაზნაურთა ყმათა, ნუ შეაწუხებეს და ნურც მათ მებატონეთა უდიერად შეაწუხებინებეს თვსთა ყმათა. აგრეთვე ნუ მისცემს ნებათა დედოფალთა, მეფის ძეთა დიდთა საქმეთა შინა გარევის ნებასა და მბრძანებლობასა, რადსადმიცა იგინიცა არ არიან დანიშნულ მსგავსად მოხელეთა. ხოლო, უკანასკნელ, აღვირახსხას ყოველთა მგმობელთა ღვთისათა და ურჩთა სარწმუნოებისა და კანონთა ჰსჯულთასა და ცუდთა მოლა-

პარაკეთა და მამულდებელთა გუამებთა. და ესრეთ ვინმცა იქმნების, ესრეთ იგი არს ჭეშმარიტი მეფე“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 456-457).

ი. ბატონიშვილი, რომელიც კარგად იცნობს მეფის ოჯახს (თვითონ მეფე გიორგი XIII შვილია), მეფის გარემოცვას, განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს მეფის განკარგულებათა სწორად განხორციელებას. სადაც ეს განკარგულებები ირღვევა, იქ უსამართლობა იმარჯვებს. ამიტომ გვთავაზობს სახელმწიფო მოხელეების უაღრესად ნათელ და თან სხარტ დახასიათებას: „სულ ცუდის მოხელეებისაგან არის ქვეყანა ნაკლულოვანებაში (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 42).

იოანე ბატონიშვილი თავისი დროის საუკეთესო მემკვიდრეა. მისი ეთიკური რჩევა-რეკომენდაციები, უმეტესწილად, პრაქტიკული გამოცდილების შედეგია. ეს ისტორია კარგად უნდა იცოდეს თითოეულმა ადამიანმა, ვინც აქტუალურ ცხოვრებისეულ პოზიციებზე დგას და თან ახსოვდეს, რომ „ისტორია, თუკი დიდეს მიერ პელეპონესის ომის აღწერის შემდგომ დამკვიდრებული ტრადიციით, გადაიქცა სახელმწიფო მართვის ხელოვნების საუკეთესო მენტორად“ (პანს კიუნგი, მსოფლიო ზნეობა მსოფლიო პოლიტიკისა და მსოფლიო ეკონომიკისათვის, თბ., 2002: 33).

* * *

აღზრდაში ასაკობრივი თავისებურებების გათვალისწინების პრინციპი არაახალია. ამ პრინციპს კარგად იცნობს იოანე ბატონიშვილიც. მისი დაკვირვებით, ინდივიდი თუ „შობიდან ოც წლამდის სახით არს ღუხჭირი ან უშვერი, ოცდაათ წლამდის უღონო, ორმოცდაათ წლამდის უგუნური, სამეოცდაათ წლამდინ უღმრთო, ამათი წესსა შინა მოყუანებაი შეუძლებელ არს“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 486).

ავტორი აქვე დასძენს, რომ პიროვნების უზნეობის მიზეზად აღიარებულია: „მეძაობა, ვერცხლისმოყუარება, რისხვა ყოველთვის და სიმთვრალე მარადღე“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 455).

შემდეგ ეკითხულობთ: „ოთხი ნივთი მოიყვანენ კაცსა უწესობასა და უღთობას შინა, ესე იგი: უწესო განცხრომა და განმბნეველობა, გარყენილება და მსუნაგობა, მცონარება ანუ ზარმაცობა, შური ანუ მტრობა.

სამი ნივთი ღვთისა და კაცთათვის არა არს სათნო: გლახაკისა ამპარტავნობა, მდიდრისა სიწუწკე და ცრუობა, ხოლო მოხუცებულისა მეძაობა.

სამი ნივთი ცუდად იქმნების ხმარებულ მაშინ, უკეთუ შეხედეს ესევეითარად: ჩიტი ხელსა შინა ყმაწვილისასა, ყმაწვილი მუსაიბად მოხუცებულისა სულმოკლესადმი და მეგობრობა უგუნურისადმი“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 486).

ყოველთვის უნდა ერიდებოდე ტირანთან მეგობრობას. „ტირანი დახსნის კეთილობას, სძულობს მდიდარსა, აღამაღლებს ბოროტსა და დასორგუნავს კეთილმოქმედებასა. ხოლო სათანადო არს შენდა ძიებად ესეგუარსა მეგობარსა, რომელიცა იყოს სარწმუნო, მტკიცე სულითა, მყუდრო, უხვ და მოწყალე, მდიდარ, დიდ შემძლე საქმეთა შინა, კეთილად ზრდილ და პატიოსნისა მეუღლისა მყოლე“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 487).

ხალხის აღმზრდელი და განმანათლებელი მწერალი, როგორც იტყვიან, ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ფხიზლად ადევნებს თვალს ადამიანურ ცხოვრებას და ყოველთვის გვაწვდის ფრიად საჭირო და სასარგებლო ზნეობრივ შეგონებებს. მაგალითად, თითოეულ ჩვენგანს ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რისი დაფარვა ან ვერდაფარვა შეიძლება ცხოვრებაში.

ვერ დაიფარება სიყვარული, სიძულვილი, ცოდვა და ორგულობა, ხველება და ცეცხლი, მწუხარება და სიხარული, შიმშილი და წყურვილი, სიცხე და სიცივე და სხვ. (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 487).

როგორ უნდა ცხოვრობდეს „სიბრძნე-მეძიებლის“ მოძღვარი? „არა თანააძს ნამეტნავად სმა და ჭამა, ნამეტნავად ძილი, ნამეტნავად ლაპარაკი და არცა ნამეტნავად განრთვა მხიარულებასა და შექცევასა შინა, არამედ თანაძს ცნობად და მსახურებად ერთისა ღვთისა, ერთგულებად მეფისა და მამულისა თვისისა, აღკრძალვად ენისა თვისისა, დამცირებად მრისხანებისა თვისისა, მოძიებად ჰსწავლისა და ხელოვნებისა, მტკიცეგებად სარწმუნოებასა თვისსა ზედა, ცნობად კეთილისა, შემსუბუქებად ბოროტ შემთხუეულებისა მოყვასისა თვისისა, დაცემულთა აღმართებად. შეწყნარებად უცხოთა, სნეულთა ხელის აღპყრობად და უკანასკნელ, მოლოდებად საუკუნოსა ცხოვრებისა და ჯილდოისა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 487-488).

* * *

იოანე ბატონიშვილის ბრძნული ზნეობრივი შეგონებები დაკარგავდა მომხიბვლელობას და ინტერესს, მწერალი მხოლოდ მენტორული ტონით რომ აყალიბებდეს თავის რჩევებსა და დარიგებებს. პირიქით, ავტორი მრავალ ფორმას იყენებს თავისი შეხედულებების გადმოსაცემად. ერთ-ერთი ასეთი ფორმათაგანია დიალოგი. დიალოგში კითხვა-პასუხის სახით სრულად განმარტავს ზნეობრივი შეგონების იდეას. ზოგჯერ მიმართავს დისკუტის ფორმასაც. მარტივად კი არ სვამს კითხვას იოანე ხელაშვილის რესპონდენტი, არამედ დისკუსიას უმართავს მას, საკუთარ შეხედულებებს უპირისპირებს ბრძენი ბერის მოსაზრებებს. ეს კარგად ჩანს იოანე ხელაშვილსა და ბატონიშვილს შორის „ძმათა სიყვარულისათვის“ თემაზე საუბრის დროს. იოანე ხელაშვილი უმტკიცებს ბატონიშვილს, რომ ძმებს შორის უნდა იყოს ურთიერთსიყვარული, ერთმანეთს არ უნდა უყურებდნენ, როგორც უცხოს, პირიქით – „შეეწეოდნენ ურთიერთსა ძმანი განსაცდელსა შინა მყოფსა და ღებთაცა თვსთა, შფოთსა და მწუხარებასა შინა მყოფთა, ულხინებდენ და ყოვლისა ღონისა

ძიებათ ნუგეშინიძსცემდენ...“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 509).

ასევე სათანადო არს უმცროსისაგან უფროსი ძმის მორჩილება „ესრეთ, ვითარცა თვისისა მშობელისა მამისა, და უფროსისაგანაცა ესრეთ სიყვარული და შეტკბობა უმცროსისა, ვითარცა საკუთრისა შვილისა თვისისა, და არა გამწარება ურთიერთისა უჯჯეროსა საქმესა ზედან“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 509).

ბატონიშვილს ბერის ნათქვამი დიახაც მოსწონს, მაგრამ ეჭვს გამოთქვამს რეალურ ცხოვრებაში ძმებს შორის ასეთი დამოკიდებულების შესაძლებლობის მიმართ. ის ყურადღებას უფრო იმაზე ამახვილებს, რომ „დამაბრკოლებელნი მრავალნი არიან ამა კეთილობისა და უფრორე სახლისა შვილნი ჩუშნნი“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 509).

ბატონიშვილი სინანულს გამოთქვამს, რომ მეფის მოადგილედ მისი დანიშვნის გამო ძმები გაუორგულდნენ. მიაჩნია, რომ ეს მან პირადი დამსახურებით მოიპოვა, რომ „უმიზეზოდ არც განსვენებულმან მეფემან მამაჩემმან ირაკლი და არც ძმამან ჩემმა გიორგი დამნიშნეს მოადგილედ თვსად“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 510).

„იოანე: თუ ასე იყო, უფრო უნდა დაახლოვებოდი ძმასა თქუშნსა და შეგეყვარებინათ უფრო თავი თქუშნი სხვათა ზედა.

ბატონიშვილი: მეც ვწუხვარ მაგისტვს, მაგრამ ჩემ კერძოდ ჩემმან შემდგომმან ძმამ ვახტანგ და მის კერძოდ დავითმა დამაბრკოლეს. ერთი დიდების მაძიებლობის გამო და დედაბერებთა ზღაპრობისა სახელ მაგალითისა მოუბნობითა მაიძულებდა განშორებასა მეფისასა, ვითამც კეთილისმყოფელი ჩემი, ხოლო მეორე (ძმა) დაუდგრომელობისა და ცუნდრუკობისა გამო მაძლევდა მიზეზსა დაშორებასა მეფისასა. და ამათ შორისცა იყვნენ ესგუარნი კაცნი, რომელნიცა აბრკოლებდნენ ორსავე კერძოდ მშვიდობასა.

იოანე: მაინც თქუშნ კეთილს აჰზრს ნუ მოიშლით და რითაც იყოს, მოიგეთ თქუშნი ძმა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 510).

ბატონიშვილი კვლავ განაგრძობს საყვედურებს ძმების მიმართ. მაშინ „კალმასობის“ ავტორი კიდევ ერთ ასპექტზე ამახვილებს ყურადღებას და იოანე ბერის სიტყვებით გამოხატავს ეჭვს ოჯახში აღზრდილობის მიმართ: „პირველი, რომ, როგორც რიგია, ისე ვერა იზრდებიან სწავლითა მეფის ძენიცა და თავადნიცა, ხოლო მეორე—რადგან აზიელთ ჩუშულება შემოსულა ამ ქუშყანაში, ისე ვიქცევით ჩუშნ და ამისათვის, ვითარცა მათ შორის არს ძმათა შორის ამბოხება და ურჩება, ეგრეთვე აქ მიუღიესთ“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 510).

ბატონიშვილი კვლავ განაგრძობს ოპონირებას და არგუმენტად მოჰყავს ადამიანისათვის ბუნებით თანდაყოლილი სიკეთე: „თვითონ ბუნებაც უნდა აწვევდეს კაცსა კეთილობისადმი და არა იყოს მიდრეკილ შფოთისა და ანბოხებისადმი“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990, 510). დებულება – „თვითონ ბუნებაც უნდა აწვევდეს კაცსა“ – XIX საუკუნეში აკაკი წერეთელმაც გაიაზრა: „მაგრამ მარტო წრთენა რას უზამს, თუ ბუნებამც არ უშველა“ (აკაკი წერეთელი, ჩემი რჩეული, თბ., 2012). ეს დებულება ყველა დროში ცოცხლობს.

მოსალოდნელი იყო, რომ დისპუტი იოანე ბერის უდავო გამარჯვებით დამთავრდებოდა, მაგრამ სინამდვილეში ასე არ მოხდა. პირიქით, „იოანე ამა უბნობასა ზედა მწუხარე იქმნა და ფიქრმან მოიცო მიზეზითა მით, რომ იხილა ბატონიშვილი მწუხარისა საუბრითა მოუბარი“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 511).

იოანე ბატონიშვილის „კალმასობა“ ჭეშმარიტად ცხოვრების ენციკლოპედიაა. თითქმის არ გვევლება ადამიანის ცხოვრებაში მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი შემთხვევა, მომენტი, რომელიც „კალმასობის“ ავტორს არ ჰქონდეს ღრმად

გააზრებული და შესაფერისი დასკვნა-რეკომენდაციებით ჩამოყალიბებული: მაგალითად, რა არის ბედნიერება? „ბედნიერება ასეთი რამ არის, რომ მალე შეიძლება თავისს მეგობარს, და ამისათვის არ უნდა მიენდოს კაცი ბედნიერებას“.

ბედნიერებასა და უბედურებას იოანე ბატონიშვილი სიმდიდრისადმი დამოკიდებულებაში გაიაზრებს. თავისთავად, სიმდიდრით მონიჭებული ბედნიერება ძალიან ცვალებადია. ბედნიერებასთან შეჩვევის შემდეგ ქრება ყოველგვარი განცდა ბედნიერებისა. ამიტომ ავტორი ბედნიერებას ადარებს ფრინველს, რომელიც ადვილად გაფრინდება ჩვენგან. მაგრამ ამით არც იწყება და არც მთავრდება ბედნიერების არსის გარკვევა. როგორც აღვნიშნეთ, ი. ბატონიშვილი ბედნიერებასა და უბედურებას სიმდიდრის მოხმარების ხარისხით ზომავს. ბედნიერია მდიდარი, თუ მის სიმდიდრეს სიკეთის სამსახურში იყენებს. ი. ბატონიშვილი წერს: ბედნიერება დამოკიდებულია იმაზე, თუ სიმდიდრეს „ვითარი სახითა იხმევ მას, ესე იგი, უჭეშმარიტესითა კმაყოფილებითა და საშუალობათა მისითა შეუძლებ ქმნად კეთილსა მოყუასთა თვსთა და შეეწევი გლახაკთა და მყოფთა განსაცდელსა შინა და არა დაითმენ ძლიერისაგან შეწუხებასა უსამართლოდ უღონოთასა. და მეძიებელ იქმნები გულსმოდგინედ, ღირსთა შეწყალებისათა მსცნობ და ნაკლულევანებასა მათსა შეეწევი; და ამას მხოლოდ იქმ მოწყალებით და არა ხალხთაგან ქებისთვის, მაშინ იქმნები ნანდვილ მდიდარი და ამასთანავე უკეთუ ჰყოფ მრავალთა სამუშაოთა საქმეთა და მით განამდიდრებ ქუჩყანასა. მისცემ გულსმოდგინებასა ქუჩყნისმოქმედთა და შემოიყუან სრულებასა შინა მეცნიერებითა ხედვითა და საქმითა, მაშინ იწოდები ნანდვილ მდიდარიცა და სარწმუნო მოხელე და მოურნე ქვეყანისა“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 492-493).

XVIII საუკუნის მოღვაწისათვის არაფერი შეიძლება იყოს იმაზე დიდი ბედნიერება, რომ XXI საუკუნის თაობა მის ნააზრევს ყურადღების საგნად მიიჩნევს. ჭეშმარიტად

საყურადღებოა იოანე ბატონიშვილის რჩევა – მდიდრებო, სამუშაო ადგილები ამრავლეთ ქვეყანაში და „მით განამდიდრეთ ქვეყანაო“. XXI საუკუნის საქართველოში ბევრი მდიდარი ადამიანი დიდ და სამადლო საქმედ მიიჩნევს შეჭირვებულ ადამიანისათვის დახმარების გაწევას და ამას ხმაურის გარეშე აკეთებს, თუმცა ზოგიერთი საკუთარი ქველმოქმედების საყოველთაო აფიშირებას ახდენს. ამას ერთბაშად მოყვება სამადლობელი სიტყვების კორიანტელი, მაგრამ ი. ბატონიშვილს ასეთი ქცევა სათაკილოდ მიაჩნია: „ხალხთაგან ქებისათვის“ გადადგმული ნაბიჯი უსარგებლოა ქვეყნისათვის. ქვეყანას და, შესაბამისად, თითოეულ შეჭირვებულ ადამიანს, სიკეთის წყაროდ მოვევლინება წარმოების შექმნა, „მრავალთა სამუშაოთა საქმეთა“ გაჩენა.

ბატონიშვილის აზრით, თუ მდიდარმა არ იცის, რა არის შეჭირვებული ადამიანისათვის დახმარების გაწევა, ის ბედნიერი ვერ იქნება: „უბედურ არს იგი (მდიდარი) ვინმცა განმამრავლებელი საუნჯისა თვისისა, არა იქმნების სვინიდიისიან და უგულებელს ჰყოფს ყოველთა გამორჩომისათჳს თვისისა, არცა შეიწყალებს საწყალთა და არა მიხედავს ოფლთა პირთა ზედა მუშაკთასა მომდინარესა, არცა განიკითხავს. შეწუხებულთა და საწყალთა და არცა გრძნობს დაგლახაკებათა მათთა... დასტკებების ცრემლითა ობოლთათა, ვითარცა რძითა და ტირილთა ზედა ქვრივთასა, ვითარცა სმენითა საამოსა საკრავისათა. ესევეითარი არს ჭეშმარიტად უბედურ და კაცობრიობითაც დაგლახაკებულ“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 493).

ი. ბატონიშვილის შეხედულებით, ასეთ სიმდიდრეს სიღარიბე სჯობია იმით, რომ ღარიბნი „იხმარებენ მით, რადგანა აქუნ მას, და დასტკებებიან მოსვენებითა სულისა თვისისათა, და არცა უსხენან მას მრავალი პურისმტენი და არცა სხუათა მიტაცებულთაგან მასპინძლობენ მათ. იგინი არა შფოთვენ მრავალთა სახლეულთათჳს და არცა ვის თხოვნი-

თა უცხოთა ანუ თვსთა შეწუხებულ ჰყოფენ“ (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, I, 1990: 494).

* * *

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი მასალით არ ამოიწურება „კალმასობის“ ავტორის შეხედულებები აღზრდაზე. აღზრდის თემატიკა უხვად არის გაბნეული ნაშრომის იმ ნაწილებში, სადაც დახასიათებულია „წმიდათა ცხოვრებანი“ (14 მოღვაწე), „ღირსნი კაცნი და მეცნიერნი ქართველთა შორის“ (110 მოღვაწე), „ერისკაცთა ჩვენის დროსათა მეცნიერთა“ (5 მოღვაწე), „ტფილისსა შინა სომეხნი მეცნიერნი“ (3 მოღვაწე), „რომელთამე თავადთა დროსა მეფისა თეიმურაზისა და ირაკლისასა“ (9 მოღვაწე), „რომელთამე ქართველთა და იმერეთისა ღირსთა კაცთათვის“ (13 მოღვაწე), „ახალნი მთარგმნელნი ქართველნი“ (18 მოღვაწე); ამ მოღვაწეთაგან თითოეული თავისი დროის გმირია, სხვადასხვა ზნეობრივი თვისების მატარებელია და ჩვენი ახალგაზრდა თაობისათვის საინიშნოა (ი. ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა (კალმასობა), წიგნი I, თბ., 1990; წიგნი II, თბ., 1991).

იოანე ბატონიშვილის შეხედულებანი აღზრდაზე დღესაც აქტუალურია და მისი დაწერილებითი გამოკვლევა სასარგებლო სამსახურს გაუწევს როგორც პედაგოგიკურ მეცნიერებას, ისე ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიით დაინტერესებულ სპეციალისტებს.

ივანე ჯავახიშვილი

(1876–1940)

ქართველი ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე, თბილისის უნივერსიტეტის დამაარსებელი, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი – ივანე ჯავახიშვილი დაიბადა 1876 წელს, მასწავლებლის ოჯახში, ქალაქ სიღნაღში.

თბილისის გიმნაზია დაამთავრა 1895 წელს. გიმნაზიის დირექცია ივანე ჯავახიშვილს ახასიათებდა, როგორც შრომისმოყვარე, პატიოსან, ზრდილობიან, თავაზიან, თავ-

დატყუილ, ფრიად ნაკითხ და კულტურულ ყმაწვილს (ტ. სარიშვილი, ახალგაზრდობის აღზრდის აქტუალური საკითხები, თბ., 1978: 440). 1895 წ. ივანე ჯავახიშვილი შევიდა სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის სომხურ-ქართულ-ირანულ განყოფილებაზე; უნივერსიტეტის სრული კურსი დაამთავრა 1899 წელს და იმავე წელს დატოვეს უნივერსიტეტში საპროფესოროდ მოსამზადებლად. 1903 წლიდან პეტერბურგის უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტია სომხურ-ქართული ფილოლოგიის კათედრაზე. 1907 წ. 13 მაისს დაიცვა სამაგისტრო დისერტაცია თემაზე „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება“ და მიენიჭა ქართული სიტყვიერების მაგისტრის ხარისხი.

1907 წელს ივანე ჯავახიშვილმა ჩამოაყალიბა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართული სამეცნიერო წრე. ამავე წლიდან იყო საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების წევრი.

1917 წლის აპრილიდან ივანე ჯავახიშვილი გადმოვიდა თბილისში. 1917 წ. მას დოცენტის წოდება მიენიჭა, ხოლო 1918 წელს – პროფესორის. 1935 წელს დიდ მეცნიერს განსახკომის საკვალიფიკაციო კომისიამ დაუცველად მიანიჭა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი, ხოლო 1939 წელს აირჩიეს სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად. თბილისში დაბრუნების შემდეგ, 41 წლის ივანე ჯავახიშვილმა აქტიური მოღვაწეობა დაიწყო თბილისის უნივერსიტეტის დაარსებისათვის. ის სათავეში ჩაუდგა უნივერსიტეტის დაარსებისათვის მებრძოლი ინტელიგენციის ჯგუფს (კ. მელიქიშვილი, ე. თაყაიშვილი, ფ. გოგიჩაიშვილი, კ. კეკელიძე, დ. უზნაძე, ა. შანიძე, გ. ახვლედიანი, ი. ყიფშიძე, შ. ნუცუბიძე). 1918 წელს გაიხსნა თბილისის უნივერსიტეტი. 1918–1919 წლებში ი. ჯავახიშვილი იყო თბილისის უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების დეკანი, 1919–1926 წლებში – უნივერსიტეტის რექტორი.

1921–1931 წლებში ხელმძღვანელობდა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას. 1930-იანი წლების დასაწყისში ივანე ჯავახიშვილი უნივერსიტეტიდან გაათავისუფლეს და საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მეცნიერ-კონსულტანტად დანიშნეს. 1936 წლიდან იყო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიის განყოფილების გამგე, კავკასიისმცოდნეობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მეცნიერ-კონსულტანტი; 1937 წლიდან – შოთა რუსთაველის სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორი.

1940 წლის 18 ნოემბერს, თსუ სამეცნიერო დარბაზში, ლექციის კითხვის დროს, მოულოდნელად შეწყდა სახელოვანი ქართველი მეცნიერის მაჯისცემა. ივანე ჯავახიშვილი დაკრძალულია მის მიერ დაარსებული უნივერსიტეტის ეზოში.

აკად. ივანე ჯავახიშვილმა ღრმა კვალი დატოვა მეცნიერულ ქართველოლოგიაში. არ დარჩენილა ისტორიის, ფილოლოგიური მეცნიერების არც ერთი დარგი, რომელშიაც მას ფუძემდებლური ნაშრომები არ შეექმნა. მან პირველმა შეაფასა სწორად საქართველოს ისტორიის წყაროე-

ბი, ღრმა მეცნიერულ-კრიტიკული შესწავლის საფუძველზე ნათელყო, თუ რა იყო მისაღები და რა — უარსაყოფი. ქართველ მეცნიერთაგან აკად. ივანე ჯავახიშვილმა პირველმა გამოიყენა მეცნიერულად არქეოლოგიური მემკვიდრეობა. მან საგანგებოდ გამოიკვლია საქართველოს ეკონომიკის ისტორია, პალეოგრაფია, მნიშვნელოვანი ამაგი დასდო ქართული სამართლის ისტორიის შესწავლას, დიდ ყურადღებას უთმობდა ქართული ენის უძველესი აგებულებებსა და სხვა ენებთან ნათესაობის საკითხების, ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის დამუშავებას. აკად. ივანე ჯავახიშვილმა ფასდაუდებელი წვლილი შეიტანა ქართული კულტურის ძეგლების დაცვის საქმეში.

აკად. ივანე ჯავახიშვილმა დაწერა კაპიტალური მრავალტომიანი ნაშრომი „ქართველი ერის ისტორია“, რომელშიც სრულიად ახლებურადაა გამოკვლეული საქართველოს პოლიტიკური ისტორია, სოციალური ურთიერთობების ფორმები, ქართველი ხალხის ვინაობისა და მიგრაციის საკითხები, სახელმწიფოებრივი წყობილების ფორმები, მატერიალური კულტურა, იდეოლოგია, სარწმუნოება და სხვ.

აკად. ივანე ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორია“ მდიდარია ავტორის პედაგოგიკური შეხედულებებით. დიდი მეცნიერი იკვლევს არა მხოლოდ საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკურ, სოციალურ, ეკონომიკურ, სამართლებრივ და კულტურული ცხოვრების ისტორიას, არამედ ადამიანთა სულიერი და ინტელექტუალური სამყაროს განვითარებას, რომელიც ერთდროულად მიზეზიც არის და შედეგიც ქვეყნის საერთო განვითარებისა.

დიდი ისტორიკოსის პედაგოგიკური შეხედულებები არის სინთეზი ისტორიული გამოცდილებისა და თანამედროვე სინამდვილეზე დაკვირვების შედეგებისა.

აკად. ივანე ჯავახიშვილის მთავარი მიზანი თანამედროვეობის სამსახურია. იგი თავისი ხალხის განმანათლებელი მოღვაწეა, რომელიც მოწოდებულია ცოდნითა და რწმენით აღზარდოს ახალგაზრდობა. ამისათვის ის უმდიდრეს მასალას სთავაზობს მკითხველს წარსულიდან და აღძრავს ძეგლისა და ახლის მეშვეობით უკეთესი საქართველოს მშენებლობის მოდელს მომავლისათვის. უკეთესი საქართველო – ეს უკეთ აღზრდილი და უკეთესი განათლების მქონე მომავალი თაობაა, ვიდრე ჩვენ დღეს ვართ.

აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი საუკეთესოდ განასახიერებდა ისტორიული აზროვნების კლასიკურ ტრადიციებს. ამ ტრადიციების მნიშვნელობაზე მიუთითებდა XVII საუკუნის მოაზროვნე და მეცნიერული პედაგოგიკის მამამთავარი იან ამოს კომენსკი თავის „დიდ დიდაქტიკაში“, სადაც წერდა: „ისტორიის ცოდნა ჩვენი განათლების უმშენიერესი ნაწილია და ასე ვთქვათ, მთელ ცხოვრებას გვინათებს“ (იან ამოს კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, XXXI,15). აკად. ივ. ჯავახიშვილის ისტორიული გამოკვლევები, მისი თხზულებების 12 ტომი სწორედ მთელ განვლილ ცხოვრებას გვინათებს პოლიტიკოსებს, ეკონომისტებს, იურისტებს და, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, პედაგოგებს. აღზრდის გარეშე საზოგადოება ვერ განვითარდება. საზოგადოების განვითარების საჭიროებამ წარმოქმნა აღზრდის მეცნიერების განვითარების აუცილებლობა. ისტორიაში ცნობილია ფაქტები, როცა ძღვევამოსილი ომების დამთავრების შემდეგ, დიდი სარდლები მადლობის სიტყვებით, პირველ რიგში, პედაგოგებს მიმართავდნენ ღირსეული მამულიშვილების, მებრძოლთა აღზრდისათვის. საქართველოს ისტორია მდიდარია ღირსეულ მამულიშვილთა შრომისა და ბრძოლის გამოცდილებით. აკად. ივ. ჯავახიშვილი თავის ისტორიულ თხზულებებში ფაქიზად ადევნებს თვალს სწორედ აღზრდისა და განათლე-

ბის საქმეს, მეცნიერებისა და კულტურის კერების მშენებლობის საკითხს.

თეორიული პედაგოგიკისა და ფსიქოლოგიის საკითხებზე (აღზრდა, განათლება, განვითარება) აკად. ივანე ჯავახიშვილის სპეციალური შრომა არ დაუწერია, სპეციალურ პედაგოგიკურ თხზულებას არ წარმოადგენს დიდი ისტორიკოსის ნაშრომიც „ზნეობის ისტორია საქართველოში“. ეს ნაშრომიც, გამომდინარე სათაურიდან, რა თქმა უნდა, საგულისხმოა ივ. ჯავახიშვილის პედაგოგიური შეხედულებების გათვალისწინებისათვის, მაგრამ როცა სპეციალურ პედაგოგიკურ ნაშრომზე ვლაპარაკობთ, ჩვენ უფრო სხვა ფაქტი გვაქვს მხედველობაში, ვიდრე ზნეობის ისტორია, აღწერილი ისტორიკოსის მიერ. მაგრამ დიდი ისტორიკოსის ისტორიული გამოკვლევების თორმეტტომეული მდიდარია ავტორის ორიგინალური პედაგოგიკური შეხედულებებით.

არც სწავლულ პედაგოგებს შეუსწავლიათ აკად. ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიკური შეხედულებები. გამონაკლისია პროფ. ტიტუ სარიშვილის ნაშრომი „ივანე ჯავახიშვილის საგანმანათლებლო მოღვაწეობა და პედაგოგიკური შეხედულებები“ (1978 წ.), რომელიც დაწერილია აღზრდის მარქსისტული კონცეფციით („აღზრდა კლასობრივი მოვლენაა“), რასაც ნამდვილად არ იზიარებდა აკად. ივანე ჯავახიშვილი. ნაშრომი ძირითადად აგებულია საინსტრუქტაჟო ხასიათის წერილებზე, მკვლევარი არ იცნობს აკად. ივანე ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ თორმეტტომეულში წარმოდგენილ პედაგოგიკურ შეხედულებებს. მიუხედავად ამისა, პროფ. ტ. სარიშვილის ნაშრომს გვერდს ვერ აუვლის ქართული პედაგოგიკის მკვლევარი.

სიცარიელეს ვერ ავსებს ვერც შალვა კაკელიას ნაშრომი „ადამიანის პრობლემა ივანე ჯავახიშვილის მეცნიერულ მემკვიდრეობაში“ (თბ., 1977 წ.), რომელიც აგრეთვე დაწერი-

ლია მარქსისტული მეთოდოლოგიით და აკად. ივანე ჯავახიშვილის ნააზრევში ხელოვნურად ექებს ისტორიის მარქსისტული გაგების ელემენტებს.

აკად. ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიური 'შეხედულებების მეთოდოლოგიური საფუძვლები გადმოცემულია სპეციალურ ნაშრომში „ადამიანის პიროვნება და მისი მნიშვნელობა ძველ ქართულ საისტორიო და საფილოსოფო მწერლობაში“, რომელიც ახალგაზსნილი უნივერსიტეტის 'შენობაში პირველი ლექციის სახით იქნა წაკითხული. ლექცია შედგა 1918 წლის 30 იანვარს. ეს იყო ლექცია-მისაღმება და, ამავე დროს, ლექცია-პროგრამა იმათთვის, ვინც უნივერსიტეტში აპირებდა მოღვაწეობას და იმათთვისაც, ვინც უნივერსიტეტში აპირებდა სტუდენტურ ცხოვრებას.

ივანე ჯავახიშვილის ამ პირველ ლექციას საზოგადოებამ მაღალი შეფასება მისცა და მოგვიანებით ის გამოქვეყნდა კიდევ მცირეოდენი ცვლილებებით, სათაურით „ადამიანი ძველ ქართულ მწერლობასა და ცხოვრებაში“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956).

„ადამიანი ძველ ქართულ მწერლობასა და ცხოვრებაში“ სამი ნაწილისაგან შედგება: 1. მოძღვრება ადამიანზე; 2. ადამიანის სოციალ-უთიკური იდეალები; 3. ადამიანი ვითარცა მოღვაწე.

პირველ ნაწილში ავტორი ადამიანის ასაკობრივი თავისებურებების, ცალკეული ასაკობრივი პერიოდის პედაგოგიკურ-ფსიქოლოგიურ დახასიათებას გადმოგვცემს ძველი ქართული მწერლობის ისტორიული წყაროების მიხედვით. დიდი ისტორიკოსი დეტალურად აზუსტებს თითოეული ასაკობრივი პერიოდის სახელწოდებას და თავისებურებას. აკად. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ადამიანის სიცოცხლე ორ მთავარ ნა-

წილად იყოფებოდა; პირველს ნაწილს ყრმობა ეწოდებოდა, მეორეს ჰასაკს ეძახდნენ. „ჰასაკი“ ქართულში სქესობრივი სიმწიფის ხანითგან იწყებოდა და „ჰასაკად მოსულამ ამ სქესობრივ სიმწიფეს ეწოდებოდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 130).

პედაგოგიკური თვალსაზრისით, ასაკობრივი პერიოდისა და მისი თავისებურებების დადგენას ყველაზე არსებითი მნიშვნელობა აქვს აღზრდისა და სწავლების სტრატეგიის განსაზღვრისათვის. ის, რაც აღზრდასა და სწავლებაში ასაკისათვის შეუფერებელი და შეუსაბამოა, წარუმატებლობისთვისაა წინასწარ განწირული. ამიტომ აკად. ივანე ჯავახიშვილი განსაკუთრებული ყურადღებით ეპყრობა ამ საკითხებს არა მხოლოდ თეორიული, არამედ პრაქტიკული თვალსაზრისითაც. ის წერს: „ვაჟის ჰასაკი უფრო გვიან იწყებოდა. ეს თვით ბუნების კანონი არის, რაკი მისი სქესობრივი სიმწიფე ქალისაზე უფრო გვიან იწყება ხოლმე. „მატიანე ქართლისაჲს“ ავტორს გიორგი I-ის შესახებ ნათქვამი აქვს: ის გამეფდა „ჟამსა ოდენ სიყრმისა და სიჭაბუკისა მისისა, რამეთუ იყო რაჟამს მეფე იქმნა წლისა ათექუსმეტისა“ (მატიანე ქართლისაჲს, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 284). ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ თექესმეტი წლის ვაჟი უკვე ჭაბუკად ითვლებოდა, მაგრამ რაკი ისტორიკოსი ხაზგასმით ამბობს „ჟამსა ოდენ სიყრმისა და სიჭაბუკისაო“, საფიქრებელია, რომ მეთექესმეტე წელიწადი იმ სიჭაბუკის, ანუ ვაჟის სქესობრივი სიმწიფის სწორედ დასაწყისად უნდა ჩაითვალოს, ე. ი. სიყრმისა და სიჭაბუკის საზღვარი იყო“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 130). ამასთან, ისტორიკოსი დასძენს, რომ „ჰასაკის ვითარცა სქესობრივი სიმწიფის დასაწყისი წლოვანების მნიშვნელობა თავისთავად ცხადპყოფს, რომ ვინც „უჰასაკო“ იყო, ის ბავშვად, ყმაწვილად უნდა ჩათვლილიყო. მაშასადამე, „უჰასაკო“ თავისი წლოვანებით „ყრმად“-ს შესატყვისადაც იხმარებოდა, ყმაწვილს უდრიდა. ყრმობა ბავშვობის ხანას ეწო-

დებოდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 131).

თანამედროვე პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში მიღწეული შედეგების დონიდან თუ შევხედავთ ამ ტერმინოლოგიასა და მისი დახასიათების შინაარსს, გამოირკვევა, რომ აღზრდისადმი მეცნიერული მიდგომის, ქართული მეცნიერული პედაგოგიკის სათავეები საკმაოდ შორიდან იწყება.

პედაგოგიკით ღრმად დაინტერესებული ისტორიკოსი განაგრძობს საუბარს ასაკობრივი პერიოდების დახასიათებაზე და აღნიშნავს, რომ ადამიანის სიცოცხლის ზემოაღნიშნულ ორ მთავარ ნაწილს, ყრმობასაც და ჰასაკსაც, თავის მხრივ, ცალ-ცალკე რამდენიმე ნაწილად ჰყოფდნენ ხოლმე და თითოეულ მათგანს საკუთარი სახელი ეწოდებოდა. ჰასაკი, სახელდობრ, სამად იყო დანაწილებული წლოვანებისდა მიხედვით. პირველი წლოვანების ადამიანს „ჭაბუკი“ ერქვა, მეორე წლოვანებისას – „შუაკაცი“, უკანასკნელს ხანში შესულობისას – „ბერი“. ბერიკაცობის ღრმა მოხუცებულობის ხანასაც თავისი სახელი ჰქონდა და ამ წლოვანების ადამიანს „დღეთა სიმრავლითა მიმსცოვნებული“ ეწოდებოდა.

„ჭაბუკი“ და „სიჭაბუკე“ ვიწრო და სპეციალური მნიშვნელობით ნახმარი, ტერმინ „ჰასაკისგან“ იმით განსხვავდებოდა, რომ უკანასკნელი სქესობრივი სიმწიფის წლოვანების აღმნიშვნელი იყო, პირველი კი დავაუკაცების ხანისა და ვაჟკაცისა.

პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიური ტერმინოლოგიის გამდიდრებას უწყობს ხელს აკად. ივანე ჯავახიშვილის ძიებები ქართულ მწერლობაში ადამიანის ბუნების შესახებ, მხედველობაში გვაქვს სულიერი და გონებრივი ნიჭის თავისებურებათა დადგენა.

მეცნიერი არკვევს გამოთქმების – „ბრმა ხარ გონებისა თვალითა“ და „ერუ ხარ გონებისა ყურითა“ (ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 172) შინაარსს და დაასკვნის: „ძველი ქართული მოძღვრებისდა თანახმად, ადამიანს აბადია

თვალისა, ყურისა და ენის ორგანოები და ამას გარდა, გონებისა თვალი, ყური და ენაც აქვს“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 134).

ივანე ჯავახიშვილი საგულისხმო დასკვნებით ამდიდრებს ჩვენს ცოდნას ადამიანის ბუნების შესახებ, როცა გონიერებაზე მსჯელობს: „გონება ადამიანის საუკეთესო ნიჭი და სამკაულია იმიტომ, რომ გონება არის, რომ ადამიანის მთელ მოქმედებას „განაგებს ფარულად და უხილავად“. მაგრამ გონების შესაძლებლობები არ არის ყოველთვის დაკავშირებული ხანდაზმულობასთან, ჭაბუკიც შეიძლება ჭკუით იმდენად უხვად ყოფილიყო დაჯილდოებული, რომ მას ხანშიშესულზე მეტად ჰქონოდა სულიერი „მცოვანება“ და „კეთილი მოსუცებულობა გონებისად. ამის მიხედვით იყვნენ „მცოვანნი ჰასაკითარცა და გონებითა“, მაგრამ ისეთებიც იყვნენ, რომელნიც მხოლოდ ჰასაკით იყვნენ „მცოვანნი“, ან მხოლოდ „გონებით“ ითვლებოდნენ მცოვანებად“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 134-135).

ქართული პედაგოგიური აზროვნების ისტორიისათვის მნიშვნელოვანია აკად. ივანე ჯავახიშვილის მიერ დადგენილი სწავლის შეძენის ასაკის საკითხი. ისტორიკოსი წერს: „მაშინაც კარგად იცოდნენ, რომ სწავლისათვისაც თავისი დრო არსებობს, რომ უკვე დაჰასაკებული ადამიანის განსწავლა მეტად ძნელი იყო. ამაზე მეტიც ითქმის, ხშირად „შეუძლებელ იყო ჰასაკითა სრულთა და განმწესებულთა განსწავლა“. ამიტომ, ვისი სწავლებაც ჰსურდათ, უნდა პატარაობითგანვე დაეწყებინებინათ; როდესაც გიორგი ხუცეს-მონაზონის სიტყვით, ბავშვის „ბუნებად – იგი ლბილი და ჩხვილი – ყველაფერს ადვილად ითვისებს და „ვითარცა ცვლი საბეჭდავსა, ეგრეთ მიიღებს სწავლულებასა“ (გიორგი მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ.,

1967: 172; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 135).

ბავშვის შესაძლებლობათა ფარგლებს მნიშვნელოვნად აფართოებს აკად. ივანე ჯავახიშვილის მიერ გამოვლენილი ფაქტები 8 წლის ყმაწვილის ეკლესიაში წიგნის მკითხველად დანიშვნის შესახებ. „რუის-ურბნისის 1103 წ. საეკლესიო კრებამ 8 წლის ყმაწვილის ეკლესიაში წიგნის მკითხველად დადგენის უფლება დართო და ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ამ ასაკის ბავშვი იმდროინდელ საქართველოში იმდენად განსწავლული შეიძლებოდა ყოფილიყო, რომ სამღვდელმსახურო წიგნების შეგნებული კითხვა შესძლებოდა. რადგან ასეთი განსწავლისათვის საკმაო წინასწარი მუშაობა იყო საჭირო, ამიტომ საფიქრებელია, რომ, როცა მაშინ ბავშვის სწავლება ჰსურდათ, სწავლას 5-6 წლისას აწყებინებდნენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 135).

დღეს ამ თემაზე საუბარი ფრიად საჭიროდ მიგვაჩნია იმიტომ, რომ კომპიუტერული სწავლება კიდევ უფრო უადვილებს მოსწავლეს გონებრივ შრომას და რეალურად დგება იმ თეზისის განხორციელების ქამი, რომელზეც ოცნებობდა მეცნიერული პედაგოგიკის ფუძემდებელი – იან ამოს კომენსკი: „ადამიანს სიცოცხლე ეძლევა არა მხოლოდ სწავლისათვის, არამედ ცხოვრებისათვის“. პედაგოგიკის კლასიკოსს მხედველობაში ჰქონდა ახალგაზრდობის რაც შეიძლება ადრე მომზადება ცხოვრებისათვის. ძველი ქართული საგანმანათლებლო სისტემა, როგორც ჩანს, რეალურად წყვეტდა იმ პრობლემებს, რაც XVII საუკუნის ევროპაში მხოლოდ იდეის სახით არსებობდა.

თანამედროვე კრიტიკული აზროვნების განვითარების მოტივები გვესმის აკად. ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიკურ ძიებებში ადამიანში გონებამახვილობის აღზრდისა და განვითარების შესახებ. „ძველ დროს, – წერს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, – გონების საქებურ თვისებად ითვლებოდა „სი-

მახულშ გონებისად". ამიტომ ის ადამიანი, რომელსაც აზროვნებისა და შეგნების სისწრაფე ჰქონდა, იყო „ბრძენი და გონიერი გონებითა და გულისკმისყოფითა“ (გ. მთაწმინდელი, ცხოვრებად იოვანესი და ეფთვმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 42; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 135).

ისტორიკოსი სწორად შენიშნავს, რომ გონებამახვილობა ბუნებრივი ნიჭია, რომელსაც განვითარება სჭირდება. ამისათვის, პირველ რიგში, აღსაზრდელი უნდა იყოს აქტიური და მოწადინებული. ადამიანის სულიერი წარმატებისათვის მარტო გონებამახვილობა საკმარისი არ არის, თუ მას „მისწრაფება და „გულმოდგინება“ არ ახლავს. მეცნიერი ხაზგასმით დასძენს, რომ მარტო გონების სიმახვილით ვერას გახდება. როდესაც ეს ორი თვისება შეერთებულია, მაშინ ყველა დარწმუნებულია, რომ ამგვარი თვისებებით დაჯილდოებული ადამიანი გამარჯვებულია ცხოვრებაში.

აკადემიკოს ი. ჯავახიშვილის პედაგოგიკურ ძიებებში ლაპარაკია აგრეთვე მეცნიერისა და შემოქმედებითად მოღვაწე ადამიანის შრომის სპეციფიკურ ბუნებაზე. მეცნიერების გზაზე სელა არასდროს იყო ადვილი. დღეს შესაძლებელი გახდა 160–200-გვერდიანი ნაშრომის დაწერით მოიპოვოს ადამიანმა პროფესორის საპატიო წოდება. ასე არ ფიქრობდნენ ჩვენი ძველი წინაპრები. ისინი, როგორც ივ. ჯავახიშვილმა გამოავლინა, მეცნიერის შრომას ადარებდნენ მეტალის მიღების მძიმე ქიმიურ-მეტალურგიულ პროცესს.

„საგულისხმოა, – წერდა ივანე ჯავახიშვილი, – რომ გონების შემოქმედებითს მუშაობასაც ჰქონია ყურადღება და ცოდნისმოყვარეობა მიჰყრობილი. აღსანიშნავია, ამ მხრივ, რომ მეცნიერისა და მწერლის გონებრივ მოღვაწეობას გ. ხუცეს-მონაზონი ქიმიურ-მეტალურგიული მუშაობის პროცესს და „მრავალ-ღონეობას“ ადარებდა“ (გ. მკირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიუ-

ლი ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 146; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956:138).

გიორგი მთაწმინდელის სამწერლო მოღვაწეობის შესახებ გიორგი მცირე ამბობს: „ემსგავსა იგი ოქროსმღებელსა მას ჳელოვანსა, ვითარცა იგი ქიმიათათჳს წერილ არს, რომელნი იგი მრავალ-ღონეობითი სიღრმეთაგან ქუეყანისაგან გამოიღებენ და ბრძედისა მიერ და ცეცხლისა ბრწყინვალეობასა მისსა წარმოაჩენენ“ (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 145-146; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 138). ამ ბიოგრაფიის აზრით, მსგავსება იმაში გამოიხატებოდა, რომ გიორგი მთაწმინდელის სამწერლობო მუშაობით გატაცებული „გონება სიტყვიერისა ამის ოქროისა ბრძმედ იქმნა, განმახურებელ ცეცხლითა სულისა წმიდისაგთა, მდნობელ და განმრჩეველ ოქროსა ბრძენისაგან და თიხისაო“ (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 146; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 138).

როგორც ი. ჯავახიშვილი მიიჩნევს, ამ დიდებული ქართველი მეცნიერის გონებრივი მუშაობის ეს თვისება განსაკუთრებით მის სარედაქციო მოღვაწეობაში ვლინდებოდა. როდესაც წინანდელი, შეცდომით „თარგმნილნი და წუთვერ-კეთილად გადმოღებულნი, გინა ჟამთა სიგრძითა უცებთა და უგუნურთა მკმარებელთაგან დაგესლებულნი“, გიორგი მთაწმინდელმა „ბრძედსა მას შინა... გონებისა თჳისისასა გამოადნენა და გამოაჯურენა,“ დედნებთან გულდასმითი შედარების შემდგომ სხვათა თარგმანები „ყოელისა ნაკლულოვანებისაგან განასრულნა და სიტყუა-დუხჭირობისა და ვერაგობისაგან განაშუენნა და განაბრწყინენა“ (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგ-

რაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 146; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 138).

1918 წლის 30 იანვარს ივ. ჯავახიშვილის მიერ წაკითხული ეს მოხსენება, რომელსაც უნივერსიტეტის შენობაში გამართული პირველი ლექცია უწოდეს, სამუშაო პროგრამად გაეცნო უნივერსიტეტის მაშინდელ ახლად შექმნილ პროფესურასა და სტუდენტებს. დიდმა მეცნიერმა და პედაგოგმა აუწყა იმ დღის მსმენელს და საერთოდ, მომავალ თაობებს, რომ მეცნიერებაში მოღვაწეობა მეტალურგისა და ოქროს მაძიებლის მძიმე შრომაა და ვისაც საამისოდ ინტელექტი, ნებისყოფა, ნიჭი და შრომისმოყვარეობა არ ეყოფა, ის, უმჯობესია, შესაფერის და ხელმისაწვდომ პროფესიას დროულად ეზიაროს.

სამწუხაროდ, დემოკრატიულ საქართველოში აკადემიური განათლება ამ მოთხოვნებით არ მიდის (გამონაკლისების გარეშე). მხედველობაში გვაქვს წიგნიერების დონე, ანუ მომავალი, კონკურენტუნარიანი სპეციალისტის მომზადების საძირკველი. აკად. ივანე ჯავახიშვილის ძიებები გვაიძულებს უფრო ღრმად ჩავიხედოთ წარსულში და სწორი მიმართულებით წარვმართოთ უმაღლესი განათლების რეფორმა დღეს. პირველ რიგში, უნდა გადაიხედოს საუნივერსიტეტო განათლებისადმი ჩვენი დამოკიდებულება და შესაბამისად, უნდა შეიცვალოს სტუდენტის შეხედულება სწავლაზე. სამწუხაროდ, ეს შეხედულება, რომელიც საბჭოთა პერიოდიდან მომდინარეობს, უცვლელი სახით და ინერციით განაგრძობს არსებობას. საბჭოთა უნივერსიტეტს სპეციალისტების მომზადების სახელმწიფო გეგმა ჰქონდა შესასრულებელი. თავის მხრივ, სახელმწიფო წინასწარ გეგმავდა სასწავლო წლის ბოლოს რამდენ სპეციალისტს მიიღებდა და ვის სად დაასაქმებდა. სოციალური თვალსაზრისით, ეს ცუდი როდი იყო. იგი სპეციალისტების უმუშევრობას გამოიწვია. სამაგიეროდ, ასეთი სისტემა ვნებდა სპეციალისტის მომზადე-

ბის ხარისხს. საბჭოთა უნივერსიტეტის ყველა პირველკურსელს, უნარის მიუხედავად, შეჭველად უნდა დაემთავრებინა უნივერსიტეტი. ჭეშმარიტად დემოკრატიული ქვეყნების საუნივერსიტეტო პრაქტიკა კი სხვა სტრატეგიით ვითარდებოდა და საუნივერსიტეტო ცხოვრება ორიენტირებული იყო არა რაოდენობაზე, არამედ ხარისხზე. ევროპისა და ამერიკის უნივერსიტეტებში, სპეციალისტის მომზადებისადმი მკაცრი დამოკიდებულების გამო, პირობითად, 100 პირველკურსელი სტუდენტიდან, უნივერსიტეტის სრულ კურსს დაახლოებით 50-60 ახალგაზრდა სპეციალისტი ამთავრებს. ამ ქვეყნების ოჯახებშიც ზემოთს შვილის პირად ცხოვრებაში ახალი მნიშვნელოვანი ეტაპის დადგომის გამო, მაგრამ ჩვენგან განსხვავებით, დემოკრატიულ ქვეყნებში ბედნიერებად ითვლება არა შვილის უნივერსიტეტში ჩარიცხვა, არამედ უნივერსიტეტის სრული კურსის დამთავრება კვალიფიციური სპეციალისტის სახით. უნივერსიტეტში სწავლის მისაღებად ყველა სტუდენტი სურვილის კარნახით შედის, მაგრამ შემდეგ აღმოჩნდება, რომ სტუდენტს საუნივერსიტეტო განათლებისათვის მარტო სურვილი არ ჰყოფნის, ამისათვის მას საკმაო ინტელექტი, ნიჭი, უნარი და შესაძლებლობებიც უნდა გააჩნდეს.

სამწუხაროდ, ზოგიერთი დღევანდელი სტუდენტი არასწორად გაიაზრებს „დემოკრატიის“ ცნების შინაარსს და ავიწყდება, რომ უფლება და მოვალეობა თანაბარი შემადგენლებია ამ ცნებისა. სწავლა შედეგით ფასდება და ამ შედეგის დადგომას გარკვეული პასუხისმგებლობა უძღვის წინ. აკად. ივანე ჯავახიშვილი შემთხვევით არ შეგვახსენებს ოქროს მოპოვების სიძნელეს. ოქროსმაძიებელი ასობით ფუთ შლამსა და მიწას გადაამუშავებს ერთი ციდა ოქროს მეტალის აღმოსაჩენად. ზოგიერთ ჩვენს „დემოკრატ“ სტუდენტს კი ერთბაშად უნდა ოქროს ზოდი „ჩაიგდოს ხელში“.

უნივერსიტეტში ჩარიცხულმა ახალგაზრდამ მაქსიმალურად უნდა გამოიყენოს მის ცხოვრებაში ყველაზე ბედნიერი

ასაკი, როცა წარმატებით მიმდინარეობს მასში ინტელექტუალური უნარების (აღქმა, მეხსიერება, ყურადღება, წარმოსახვა, აზროვნება, მეტყველება, მოქმედება, ნებისყოფა) განვითარება და საფუძველიანი ცოდნის დაგროვება – წიგნის კითხვით! ეს არამდგრადი ასაკია, მაგრამ რასაც სტუდენტი ამ ასაკში მოასწრებს, იმით დარჩება მომავალ მოღვაწეობაში. 50-60 წლის ასაკში ინტელექტუალური უნარების განვითარება, ფაქტობრივად, წყდება. შემდეგ მხოლოდ ცოდნის შევსება ხდება იმის მიხედვით, თუ რა დონეზე შეძლო ადამიანმა ინტელექტუალური უნარების განვითარება სტუდენტობის წლებში.

ასრულებს რა ნაშრომის პირველ თავს – „მოძღვრება ადამიანზე“ – აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერს, რომ მეცნიერი თავის გონებრივ მუშაობაში მთავარ ყურადღებას აქცევს რთული მოვლენების „გამოდნობის“, „გამოხურვებისა“ და გარჩევა-განწმენდისა და გაბრწყინების, ანუ ანალიზის, კრიტიკული განხილვის შემდგომი სინთეზის საშუალებით ჭეშმარიტების გამორჩევის პროცესებს (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 146; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 138).

ნაშრომის მეორე თავში – „ადამიანის სოციალ-ეთიკური იდეალები“ – აკად. ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ მას მიუღებლად მიაჩნია ყოველივე, რაც პიროვნების თავისუფლებას, ინიციატივასა და პირადი ღირსებების გამოვლინებას ზღუდავს, ახშობს. „ცხოვრების პირობები ადამიანს ძველად გაცილებით უფრო ნაკლებ საშუალებას აძლევდა თავისი პიროვნების ყველა თავისებურება გამოეჩინა, ვიდრე ეხლა... ძველ დროს ადამიანის პიროვნება მრავალგვარი გარემოებით იყო შეზღუდული და შებოროკილი: ჯერ საგვარეულო წესწყობილება და ზნე-ჩვეულებანი, შემდეგ წოდებრიობა, პატრონყმობა, სარწმუნოებრივი მცნებანი და კანონ-წესები ადა-

მიანის-პიროვნების თავისუფალ განსახიერებას ზღუდავდა და მის მოქმედებას საზღვრებს უდებდა. ასე იყო ყველგან და ყველა ერთა წარსულში, ასევე იყო ძველად საქართველოშიაც“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 138).

საქართველოში ყოველთვის ფასობდა ადამიანის პიროვნული ღირსება. ამ ღირსებას იცავდა არა მხოლოდ ტრადიცია, არამედ სახელმწიფო, კანონი. დიდი ისტორიკოსი პიროვნების დაფასების პრაქტიკას ვრცლად გვიჩვენებს წოდებრიობის სფეროში. მისი შეხედულებით, წოდებრიობა არ წარმოადგენდა დახშულ და უცვლელ ისტორიულ კატეგორიას, მას არეგულირებდა „აღზევებისა“ და „ჩამომცრობის“ ინსტიტუტები (ქართული სამართლის ისტორია, II თბ., 1965; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 139).

„აღზევება“ ადამიანის პირად თვისებებთან, შრომასა და სამსახურთან იყო დაკავშირებული, რაც, ბუნებრივია, კარგად აღზრდილობასთან იყო და არის კავშირში. „სამსახური წოდებრიობას ღირსებას ჰმატებდა და ამაღლებდა. ადამიანს „საპატიო“ და „საჩინო“ პიროვნებად ხდიდა“ (ქართული სამართლის ისტორია, II, თბ., 1965; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 139).

„დამცრობას“ ეკონომიური საფუძველი ჰქონდა. ვინც ქონებრივად და სამსახურითაც განსაზღვრულ დონეს ვერ შეინარჩუნებდა, იმას ვეღარც მისი წოდებრივი შთამომავლობა უშველიდა, მისი ღირსებაც საზოგადოებრივ სარბიელზე უეჭველად შესაფერისად უნდა ჩამომცრობილიყო. „ბექას სამართალში ნათქვამია, თუ რომელსამე აზნაურს „უამისაგან მამული დამცრობოდეს, უციხო, უმონასტრო იყოს“, მეტადრე, როდესაც ეს ჩამომცრობის პროცესი დროებითი და ხანმოკლე არ იყო, არამედ უკვე „მესამე ნათესავი (ე.ი. თაობა) იყოს რომე დამცრობა დაეწყოს“ (ქართული სამართლის ძეგ-

ლები, I, კან. §3, თბ., 1963: 427), მაშინ მისი წოდებრივი ღირებულება კარგ და საპატიო გლესს არაფრით აღემატებოდა. შემდეგშიც, ამ ძლიერ გარემოებას, ეკონომიურ ფაქტორს, თავისი მოქმედება არ შეუხსუსტებია. იგი ულმოვლად ამსხერვედა წოდებრივი კარდასშულობის ზღუდეებს და წოდებათა შემადგენლობის ერთგვარ ცვალებადობასა და განახლებას უწყობდა ხელს. მეფე ვახტანგ VI-საც აღნიშნული აქვს ეს მოვლენა და იგი ამბობს, რომ ზოგნი თავიანთი წოდებრივი ღირსების წინანდელს, „მაშინდელს დიდებაზე ისრევ მოუშლელნი იყუნენ და არიან ზოგნი, ჩამოქცრობილ იყუნენ, და ზოგნი მდაბალნი ამაღლებულ იყუნენ“ (სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა, კან. §23, ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963: 487).

ადამიანური ღირსების დამცველი ისტორიკოსი ქვეყნის საზოგადოებრივ და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებას სოციალური და პუბლიკური პოზიციებიდან იკვლევს. ადამიანს მიიჩნევს უფრო მაღალ ღირებულებად, ვიდრე სახელმწიფოს ცხოვრების სოციალურ და პოლიტიკურ პრინციპებს: ყურადღების გარეშე არ ტოვებს არც ერთ ფაქტს და დეტალს, რომლითაც შესაძლებელია ადამიანის პიროვნების დაფასება. აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „XVI-XVIII საუკუნეებშიც გვაროვნობასა და წოდებრიობას პირადი სამსახურიც ამაღლებდა, ღირსებას უმატებდა: წოდებრივ ღირებულებას, „გვარობის, ანუ გვარეულების სისხლს“ როდესაც ადამიანი მსახურობდა, ზედ ერთვოდა პირადი სამსახურის ღირებულებას, „სახელის სისხლი“ (სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა, კან. §34, ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963: 490). ამის წყალობით, შესაძლებელი იყო, რომ ერთი და იგივე წოდების წევრი, გვაროვნობით და შთამომავლობით სხვებზე უფროსი, დანარჩენ თანამეწოდე წევრზე დაბლა მდგარიყო, თუ უკანასკნელნი სახელმწიფო ან საპატრონემო სამსახურშიც იყვნენ, პირველი კი მხოლოდ შინაკაცად ითვლებოდა

(ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 139).

წოდებრიობის განკერძოებას საქართველოში არსებული მოყმეობის, ანუ რაინდობისა და ძმადნაფიცობის წესებიც ასუსტებდა, რაკი ამისათვის უმთავრესი მნიშვნელობა ადამიანის პირად თვისებებს, მამაცურ სიქველეს, განუსაზღვრელ სიყვარულსა და უმწიკველო ერთგულებას ჰქონდა (ქართული სამართლის ისტორია, II, თბ., 1959; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 139).

„ადამიანის სოციალ-ეთიკური იდეალების“ დახასიათებისას, აკად. ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ „ყოველ ადამიანს და წრეს თავისი იდეალები აქვს, რომელთა მიღწევაზეც ის ოცნებობს. ამიტომ მაშინდელი ცხოვრების ზოგადი თვისებებიც უნდა ვიცოდეთ და სოციალ-ეთიკური იდეალებიც (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 138).

რომელ იდეალებს ესწრაფვის დიდი მეცნიერი? – ცხადია, ადამიანს, როგორც ბუნების უმშვენიერეს ქმნილებას, ღვთის ხატად შექმნილს. ამ იდეალს ემსახურებოდა სოციალურ სფეროში ადამიანის პიროვნული ღირსებისა და კარგად აღზრდილობის საფუძველზე „აღზევება“. ამ „აღზევების“ სრულიად ორიგინალურ კონცეფციას გეთავაზობს მეცნიერი და აქცენტს აკეთებს საზოგადოების საერო და სასულიერო სფეროებში ადამიანის პიროვნული ღირსებებით წოდებაზე ამაღლების შესაძლებლობაზე.

ძველ საქართველოში მცხოვრებნი ორ მთავარ ბანაკად იყოფოდნენ. ერთ და უმთავრესს ბანაკს „ერისკაცი“ შეადგენდნენ, მეორეს, შედარებით უფრო მცირერიცხოვან ჯგუფს, „მოწესენი“ (სასულიერო) ეკუთვნოდნენ.

„ერისკაცი“ ქვეყნიერი (ცხოვრების მიმდევარი იყო, ვითარცა „წყობათა შინა აღზრდილი“ და „სალაშქროთა საქმეთა“ მოტრფიალე, სიმდიდრისა და კეთილდღეობის მონატრუ-

ლი. ის მთელი თავისი არსებით „მაცდურ“ ქვეყანასთან იყო დაკავშირებული.

ერისკაცი, ჩვეულებრივ, ოჯახის პატრონი უნდა ყოფილიყო, მას „სახლეულნი“ ჰყავდა და ცოლშვილნი, „დედაწულნი“. იმაზე მეტი უბედურების წარმოდგენა შეუძლებელი იყო, თუ მას შვილი არ ეყოლებოდა და შთამომავლობა არ დარჩებოდა. ჯერ ერთი, ამის გამო მისი ხსენება მოისპობოდა და მისი სულის ცხოვნების შემავედრებელი არავინ იქნებოდა. მეორეც, მასაც შეიძლებოდა ისეთივე უკუღმართი ბედი სწეოდა, როგორც მესტუმრე ჯიქურს, რომლის შესახებ ნათქვამია, რომ „არავინ იბოვა დამფლეველი მისი, რამეთუ არა ესუა შვილი“ (ყამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 2002: 238; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 140).

ერისკაცის მისწრაფებას, რასაკვირველია, თავისი სახლობის ქონებრივად უზრუნველყოფა, სარჩო-საბადებლის შეძლებისამებრ უხვად მოგება და გამდიდრება შეადგენდა, რომ მას „ხორციელ სიმდიდრე უხუებით“ ჰქონოდა. ამქვეყნიური თვალსაზრისით, ვინც დიდ უძრავ-მოძრავ ქონებას შეიძენდა და ქონებრივ კეთილდღეობას მოიპოვებდა, შეეძლო პატივისცემაც დაემსახურებინა ხალხში. მაგრამ ამ სოციალურ-ეკონომიკური რეალიების აღწერით არ ამთავრებს ივანე ჯავახიშვილი ადამიანის სოციალურ-ეთიკური იდეალების დახასიათებას, პრობლემა მაღალი ზნეობის სიბრტყეზე გადააქვს და აცხადებს: „მაგრამ ეს მაინც არ კმაროდა და მარტო ამით დაკმაყოფილება არ შეიძლებოდა. თუ ზნეობრივი სიფაქიზე და ღვთისმიერი ცხოვრება არ სდევდა თან ეკონომიკურს კეთილდღეობაზე ზრუნვასა და გამდიდრებას, მაშინ მას მაშინდელი შესედულებით, მომხიბლავი მიმზიდველობა აკლდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 140).

ისტორიკოსი აქ გვთავაზობს ორიგინალურ იდეას „ორთავე ცხოვრებითა შეზავებულად“ წარმართვის შესაძლებ-

ლობის შესახებ, ისე, რომ „სიმდიდრესა თანა საღმრთოდსა მოქალაქობისასა კორციელიცა სიმდიდრე უხუებით აქუნდა“ (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 115; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 140). ივანე ჯავახიშვილი იდეალურად მიიჩნევს, როდესაც ადამიანი „საღმრთო-საკაცობოთა შინა სრულ იყო“ (უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 2002: 315; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 140).

ამასთან, ის უპირატესობას იმ პიროვნებას ანიჭებდა და ზნეობრივი ხარისხით უფრო მაღლა აყენებდა, რომელიც მარტო თავისი და თავისიანების კეთილდღეობასა და გამდიდრებაზე კი არ იოცნებებდა და იზრუნავდა, არამედ ღარიბ-ღატაკთა და უძლურ-სნეულთა დახმარებისათვისაც გაირჯებოდა. „ღირსთა“ და „პატიოსნებით“ მოსილ ადამიანად ისეთი ერისკაცი ითვლებოდა, - წერს ივ. ჯავახიშვილი, - რომელიც თითონაც თავისი მარჯვენით ირჩენდა თავსა და შრომით მონაპოვართ „გლახაკთაც“ ეხმარებოდა, როგორც, მაგ. „ღლიტონად ცხორებულთა“ წრეს წიაღითგან გამოსული სერაპიონ ზარზმელის დედ-მამა იყო, „რომელნი შრომით და ქუეყანის-მოქმედებით იზარდებოდეს“ თითონაც და „ნაშრომისაგან მათისა მდიდრად ზრდიდეს გლახაკთა და ძალისა-ებრსა მისცემდეს უღონოთა კელის-აპყრობასა“ (ბასილ ზარზმელი, ცხოვრებაჲ სერაპიონ ზარზმელისაჲ, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963: 321; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 141)

აკად. ივ. ჯავახიშვილის მიერ სოციალური ღირებულებების ამ უნიკალური მოვლენების დადგენით, ქართული პედაგოგიკური აზროვნების ისტორიკოსი სრულიად დამოუკიდებელი გზით წარმართავს პედაგოგიკაში შრომითი აღზრდის პრობლემების კვლევას. ჩვენ დღემდე ნდობით მივყევ-

ბოდიტ მსოფლიო პედაგოგიური აზროვნების ისტორიის სახელმძღვანელოებში დამკვიდრებულ შეხედულებას იმის შესახებ, რომ შრომითი აღზრდის თემატიკა არ მუშავდებოდა მონათმფლობელურ საზოგადოებაში, რადგან შრომა მონის საქმე იყო, ხოლო მონა პიროვნება და მოქალაქე არ იყო.

ვითარება ადრეფეოდალურ ეპოქაშიც არ შეცვლილა. ყმის მოკვლა მებატონეს არ შეეძლო, მაგრამ იმდენად უარყოფილი იყო ყმის უფლებები, იმდენად არაადამიანურად ეპყრობოდნენ მას, რომ შრომითი აღზრდის პრობლემა ვერც იმ პერიოდის პედაგოგების შრომებში ვერ პოულობდა თავის ადგილს. აღზრდის შინაარსის განსაზღვრისას, სულ სხვა სურათს გვიჩვენებს აკად. ივანე ჯავახიშვილი ადრეფეოდალური საქართველოს ისტორიიდან და წერს: „შრომა არ იყო ადამიანის ღირსების დამამცირებელი, პირიქით, „საზოგადოდ პირადი შრომით მოპოვებული სარჩო მაშინ, სიმდიდრის ყოველგვარ სხვა წყაროსთან შედარებით, უფრო ზნეობრივი მიმზიდველობით იყო მოსილი“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 141). ეს შეხედულება, – დასძენს შემდეგ ისტორიკოსი, – „ისე გაერცვლებული ყოფილა და შეურყეველ რწმენად ქცეულა, რომ ქველმოქმედების დროს ყოველი ჩვეულებრივი „ცოდვილი“ ერისკაციც ცდილობდა, რომ საქველმოქმედოდ განკუთვნილი „საჯმარი“ პირადი შრომითა და ალაღ-მართალი გზით ყოფილიყო მოპოვებული“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 141).

ისტორიკოსი კიდევ უფრო აძლიერებს პირადი, ღირსეული შრომის ზნეობრივ ასპექტებს, როცა გვაცნობს სახელოვანი ქართველი მეფეების – დავითისა და თამარის დამოკიდებულებას ხელით შრომისადმი. იმის რწმენა, რომ პირადი შრომით მოპოვებული სარჩო უფრო ზნეობრივი მომხიბვლელობით იყო მოსილი, „ყველას იმდენად აქონდა ძვალ-რბილში გამჯდარი, რომ თვით მეფეებიც კი, როგორც მაგ. დავით

აღმაშენებელი და თამარ მეფე, რომელთაც არც დრო და არც გარემოება პირადი, ფიზიკური შრომის წარმოებას ხელს არ უწყობდა, მაინც იმის ცდაში იყვნენ, რომ მათი ქველმოქმედების წყაროც „მამულით“ ან „კელოსანთაგან მორთმეული“, ან სახელმწიფო საჭურჭლითგან კი არ ყოფილიყო წარმომდინარე, არამედ საკუთარის მარჯვენით შენაძენი, „კელთა თვსთა ნადირებულთაგან“ და „კელთასაქმარის“ გაყიდვით ყოფილიყო მოპოვებული (ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1983; ქართული სამართლის ისტორია, II, ნაწ. 2). „ეს შეხედულება ადამიანის პირად შრომას ამადლებდა და ასპეტაკებდა და ზნეობრივ მიმზიდველობას ანიჭებდა“, – დაასკვნის დიდი მეცნიერი (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 141).

ზნეობრივი ღირებულებების სიბრტყეზე აძლევს შეფასებას აკად. ივანე ჯავახიშვილი ერთი შეხედვით ისეთ ნაკლებად ღირსეულ საქმეს, როგორიცაა აღებმიცემობა (ვაჭრობა). ისტორიკოსის დაკვირვებით, „თვით აღებ-მიცემობასაც კი, თუ რომ იგი მართალსა და პატიოსან გზას მისდევდა, არავინ სათაკილოდ არ თვლიდა ივ. ჯავახიშვილი (ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 141).

შემდეგ აკად. ივანე ჯავახიშვილი კიდევ მრავალ ასეთ საქველმოქმედო ისტორიულ ფაქტს ჩამოთვლის და ყველაფერს ამყარებს ერთ ნათელ მეთოდოლოგიაზე: ზნეობრივია ყოველივე, რაც ალალი, პირადი შრომით შეუქმნია ადამიანს საკუთარი და საზოგადოების ბედნიერებისათვის“. ამ თვალსაზრისით მიმართავს ის თამარ მეფის ისტორიკოსის მონათხრობს, რომ საქართველოს დიდებული მეფე თამარიც თავის ხელსაქმეს ჰყიდდა და ამნაირად შეძენილ ფულს დარიბ-ლატაკთა დახმარებას ანდომებდა. ისეთ ხელისუფალს, დიდებულ აზნაურსა და შეძლებულ მეჩამულებსაც კი, როგორც ვაზირი მეჭურჭლეთ-უხუცესი კახა იყო, აღებ-მიცემობა თავისთვის სათაკილოდ არ მიაჩნდა. ის თვითონვე ამბობ-

და: „ბაღდადში რომ ვიყავი, ვიარებოდი და ვიყიდდი თვალ-
სა, მარგალიტსა და ზარქაშსა, რომელიც მაშინ იქ იაფად
იყო, და შემდეგ გაყვიდდე და ამის წყალობით „ეზოში დამ-
რჩა“, რომ „სოფელ ხოვლისა ფასი მითა მოვიგე და ვიყიდე
ხოვლე და ჩემის სულის საოხად და სააღაპედ რკონის მო-
ნასტერს შევწირეო ამ ჩემი პირადი შრომით მოპოვებული
ფულით შეძენილი და არავისი მომიხმარებია ხოვლის ფასს
შიგა, არც მამულისა, არც დედულისა და არც სხუა რა გუ-
არისაო“ (1259 წლის რკონის სიგელი, თ. ჟორდანი, ქრონი-
კები, II, 1898: 134).

ზნეობრივი თვალსაზრისით, მტრისაგან ნადავლი სიმ-
დიდრე უფრო ღირსეულია, ვიდრე „მამულისა და „სოფელ-
თაგან ანაღები“ ფული, ანუ მოსახლეობისაგან აკრეფილი
გადასახადი. ისტორიკოსი წერს: „საღვთისნიერო საქმისათ-
ვის მოსახმარებლად თვით „ჭრმლითა ნაშოებისაგან“ მოპო-
ვებული ფულიც კი, სჯობდა „მამულისა და სოფელთაგან
ანაღებს“ ფულს (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და
მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 141). ივ. ჯავა-
ხიშვილი აღნიშნავს, რომ ძაგან აბულეთის ძე თავის 1260
წლის შიომღვიმის მონასტრისადმი შეწირულობის წიგნში
ამბობს: „ჩემგან შემოწირული ს. ანგროინი „უკმოვიყიდე
ბაღდადს ნაშოებითა ოქროდთა, იცოდენ ღმერთმან, მუნ ჩემი-
თა ჭრმლითა ნაშოებისაგან კიდე არაი ვისი ყოფილა ამის
ადგილის სყიდვასა შიგან, არ მამულისა და არ სოფელთა-
გან ანაღები“-ო (თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, 1898: 146; ივ.
ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის
საკითხები, თბ., 1956: 142).

ადამიანის უმაღლეს სოციალ-ეთიკურ იდეალად ივანე
ჯავახიშვილს მიაჩნია ქრისტიანული ცხოვრების წესით
ცხოვრება. მისი აზრით, ურიგო არ არის, როცა ერისკაცი
იცავს ცხოვრების ქრისტიანულ წესებს, მაგრამ პიროვნების
იდეალური სისრულე, მაშინდელი შეხედულებით, მხოლოდ
იმ შემთხვევაში იყო შესაძლებელი, თუკი ის ადგილები, სა-

დაც სისრულეს მონატრული კაცები დაბინავდებიან, „სრულიად თავისუფალ იქმნეს სოფლისა საცთურისაგან“ (გ. მერჩულე, ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისაჲ, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963: 269). „უცხოება“ და „მაცდური“ ქვეყნისაგან განშორება, ერთი მხრივ, და სრული „უპოვარება“ და „სიგლახაკე“ – მეორე მხრივ, აუცილებელი პირობა იყო იმ ადამიანისათვის, რომელიც პირად სისრულესა და ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი სისპეტაკის მიღწევაზე ოცნებობდა... ვისაც იდეალური სისრულის მიღწევა უნდოდა, მას უნდა აღძვროდა გულწრფელი და ღრმა „სურვილი უცხოებისა და სიგლახაკისა და თვისთა და მეგობართაგან განშორებისა (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 119), ხოლო სამონასტრო წესდების ძირითადი დებულება იმაში მდგომარეობდა, რომ ბერებს კერძო საკუთრება არ უნდა ჰქონოდათ და არამცთუ თავიანთთვის პირადად, „არც გაჰყიდდეს და არც იყიდეს და არცა მოირეწდეს და არცა რას მოიგებდეს“, არამედ ყველაფერი საერთო და საძმო უნდა ყოფილიყო (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 142).

ამ ნორმების დაცვა და პირად ცხოვრებაში უნაკლოდ განხორციელება დამოკიდებული იყო აღზრდის ხარისხზე. აკად. ივ. ჯავახიშვილი ასახელებს აღზრდის ისეთ კატეგორიებს, როგორიცაა **სურვილების, განზრახვისა და წადიერებათა** აღზრდა, და **„გულის სიტყვა“**, ანუ შინაგანი ზნეობრივი სამყარო.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი ისტორიულ ანალებში პოულობს და აღწერს ადრეფეოდალური საქართველოს ზნეობრივ კოდექსებს ღირსეულ პიროვნებათა ქცევა-ცხოვრების შესახებ. მაშინდელი შეხედულებით, კერძო საკუთრებისა და „მაცდური“ ქვეყნის გარდა, ადამიანის „ცოდვათა სიმრავლე“, საერთოდ ცოდვიანობა, ადამიანის გულისთქმასა და ნებისყოფა-

ზეც იყო დამოკიდებული. მისი მცდარი მოქმედება ცოდვად ჩაითვლებოდა, როდესაც იგი შეგნებული მოფიქრების შედეგს წარმოადგენდა.

აქ ისტორიკოსი ეხება ცოდნის ჩვევად გადაქცევის ურთულეს საკითხს, რაც მხოლოდ აღზრდამ უნდა გადაწყვიტოს. ჩვევის ჩამოყალიბება (იგულისხმება ზნეობრივი ხასიათის ჩვევები) პედაგოგიკური თეორიის ერთ-ერთი ვიწრო ადგილია. ჩვენ ყველაფერს ვასწავლით, რაც მეცნიერების საფუძვლების შინაარსითაა გათვალისწინებული საშუალო სკოლაში, მაგრამ როგორ იქცევა ეს ცოდნა მოსწავლის მოქმედების ჩვევად, ამ მხრივ თითქმის არაფერს (ან ვერაფერს) ვაკეთებთ. ალბათ, იმიტომაც, რომ მეცნიერებაში დღემდე სრულყოფილად არ არის დამუშავებული ცოდნის ჩვევად ჩამოყალიბების მეთოდოლოგია.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს ამ სიძნელეზე და გრიგოლ ხანძთელის მაგალითზე გვიჩვენებს – ადამიანი უბრალო იყოს არა მხოლოდ საქმით, არამედ გონებითაც და სიტყვითაც, უფრო კონკრეტულად: ადამიანის კეთილი სურვილები და წადიერება უნდა იქცეს **განზრახვად**. ისტორიკოსი განაგრძობს მსჯელობას ამ მიმართულებით და მიდის იმ დასკვნამდე, რომ „გულის სიტყვა“ – ანუ ზნეობრივი გრძნობა და განზრახვა – ადამიანს უნდა ექცეს მოთხოვნილებად და „გულის სიტყვას“ უნდა დაერთოს „ნება გულისა“, აი, მაშინ ადამიანის მოქმედება იქნება შეგნებული და „ნებისით“.

ამრიგად, მივადექით ქრისტიანის, როგორც იდეალური ადამიანის, ცხოვრების საზრისის გაგებას და ივანე ჯავახიშვილი მას **სულის ცხოვნებას** უწოდებს. ის წერს: „ყოველი ქრისტიანის იდეალს მაშინ სწორედ ეს „ცხოვნება“ სულისა“ შეადგენდა, ამიტომ მისი საზრუნავი იყო თავისი თავის საუკუნო სასჯელისა და ჯოჯოხეთისაგან დაცვა უზრუნველყო. მართალია, ამისათვის ერთგვარ საშუალებად ჩადენილ ცოდვათა მონანიება იყო მინიჭებული, მაგრამ, რასაკვირველია, გაცილებით სჯობდა ადამიანს არ შეეცოდა და ამით თავისი

თავი ცოდვების მონანიებისაგანაც გაეთავისუფლებინა“ (ი. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 143).

ცოდვისაგან თავის დაღწევის საიმედო გარანტიად ივანე ჯავახიშვილს სამართლიანად მიაჩნია ნებისყოფის აღზრდა ადამიანში. ნებისყოფის უნარი ადამიანისათვის თანდაყოლილი უნარია, მაგრამ მისი აღზრდა-განვითარება სწორი მიმართულებით ადამიანს ძნელი ამოცანების გადაწყვეტას გაუადვილებს. აკადემიკოსი წერს: „რაკი ადამიანის მოქმედებისათვის უმთავრესი მნიშვნელობა „ნებისთობას“ და თვით ნებას ჰქონდა, ამიტომ მხოლოდ ამ ნების კეთილად მიმართვას შეეძლო ადამიანი ცოდვისაგან დაეცვა, რადგან მაშინ ყოველი ჩვეულებრივი ადამიანი თავის თავს ცოდვილად თვლიდა. ამაზე მეტის თქმაც შეიძლება, ერისკაცთაგანს არავის თავისი თავი უცოდველად არ მიაჩნდა. ამიტომ, მაშინდელი რწმენით, ცოდვის შვილს, ადამიანს, მხოლოდ განსაკუთრებული ხელმძღვანელობით შეეძლო ცოდვათა ჩადენის საშიშროებისაგან თავი დაეღწია, მარტო მოძღვრის სწავლა-დარიგება და მუდმივი თვალყურის დევნა დააყენებდა მას სწორ და უცოდველ გზაზე (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 143).

აკად. ივანე ჯავახიშვილის ეს დაკვირვებები გვხიბლავს არა მხოლოდ თავისი მრავალფეროვნებით, არამედ აღზრდის პროცესის რეალისტურად დანახვის ოსტატობითაც. პედაგოგი ყოველთვის რეალისტურ პოზიციებზე უნდა იდგეს. რეალიზმის ამგვარი შეგრძნება გვეუფლება, როცა აკად. ივანე ჯავახიშვილი საუბრობს აღზრდის საერთოდ, და ნებისყოფის აღზრდის პრინციპულ სიძნელებზე. აღმზრდელის განმსაზღვრელი როლი პიროვნების ჩამოყალიბებაში ყოველთვის პრინციპული იყო ძველ საქართველოში. ის ბერ-მონაზონიც კი, რომელიც თავის მრევლს წვრთნიდა, ცდილობდა მონასტერში თავის ხელმძღვანელად რომელიმე ცნობილი მოღვაწე გაეხადა. გიორგი ხუცესმონაზონის (გიორგი მცი-

რის) სიტყვით, თვით გიორგი მთაწმინდელმაც კი, მონასტერში შესვლისას, „ყოვლისა პირველად იწყო ძიებად წინამძღურისა და მოძღურისა სულიერისა, რამეთუ უწყოდა, ვითარმედ თვნიერ მოძღურისა არა არს ცხოვნება სულისად და წარმატება მონაზონებისად და პოვა... ბერი წმიდამ, შეყენებული, ვითარც გურიტი უბიწო და ტრედი უმანკო“ (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 121; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 143).

აღზრდაში ეკლესიის როლის შესახებ საუბარი საერო მეცნიერებაში, ბუნებრივია, ფართო მსჯელობის საგანი არ ყოფილა. მატერიალისტური პედაგოგიკა თვლიდა, რომ ადამიანის ურთულესი ბუნების ყველა კუნჭული ან უკვე გამოკვლეულია, ან მალე ამოხსნის ყველა საიდუმლოს. ადამიანის აღზრდისადმი ასეთი მიდგომა მისი სისუსტის გამოვლინება იყო. დაეუშვათ, შეუძლებლის შესწავლა მართლა შეძლო მეცნიერებამ, ადამიანის სულიერ სამყაროს კი ვერასოდეს ვერ ამოხსნის მხოლოდ მატერიალისტური პედაგოგიკა. ამ სირთულეებზე ამახვილებს ყურადღებას აკად. ივანე ჯავახიშვილი, როცა გიორგი მთაწმინდელის სულიერი სამყაროს შესახებ წერს: „თუ ისეთ პირებსაც კი, როგორც გიორგი მთაწმინდელი იყო, თავისი მოღვაწეობის დასაწყისში უმოძღვროდ სულის ცხოვნების იმედი არ ჰქონია, ერისკაცს მაშინ, მით უმეტეს მარტო, თავისით ცოდვათაგან თავის დაღწევის იმედი როგორ გაუჩნდებოდა“. ამიტომ ისტორიკოსი განაგრძობს კვლევას ამ დარგში და აღმოაჩენს: „რაკი ადამიანის ცოდვილობის მიზეზად ადამიანის საკუთარივე ნება იყო მიჩნეული, ამიტომ ცოდვათაგან თავის ასაცილებლად ერთადერთ საშუალებად მაშინ „ნებისა თვისისა განკუეთაი“ ან „მოკუეთაი“ იყო მიჩნეული“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 143-144). „ნებისა თვისისა განკუეთას“ ან „მოკუეთას“ აკად. ივა-

ნე ჯავახიშვილი ასე განმარტავს: ვისაც თავისი თავის ცოდვის ჩადენისაგან უზრუნველყოფა უნდოდა, თავის საკუთარსავე ნებისყოფაზე უნდა უარი ეთქვა და თავისი მოქმედება მთლად ხელმძღვანელისა და მოძღვრის ნებისათვის დაექვემდებარებინა. მაშინ ის თავისი მოქმედების პასუხისმგებელი თითონ კი აღარ იყო, არამედ მისი ხელმძღვანელი. თუმცა, – შენიშნავს ივანე ჯავახიშვილი, – ეს მაშინ უცილობელ დებულებას წარმოადგენდა, რომელსაც გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწეები, თვით მეფეებიც კი იზიარებდნენ და რომლითაც თავიანთ ცხოვრებაში ხელმძღვანელობდნენ კიდევ ამის დასამტკიცებლად ისტორიკოსი იმოწმებს ცნობილი სარდლის – თორნიკე ერისთავის მაგალითს. ათონის ქართველთა მონასტერში ბერად შემდგარი, იოანე მთაწმინდელს თურმე ეუბნებოდა: „მამაო, თუთ იცი, რომელ დიდად ცოდვილ ვარ და სიკუდილი ჩემი მოახლოებულ არს და უნებელი სიწმინდისა თქუენისაჲ არა ვარ, არამედ ნებაჲ ჩემი და თავი ჩემი შემდგომად ღმრთისა შენდა მომიცემია; ვითარცა გნებავს, აცხოვნე სული ჩემი“ (გ. მთაწმინდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 50²⁴⁻²⁷). ამაზე დამახასიათებელი ვედრების წარმოთქმა, – ამბობს ივანე ჯავახიშვილი, – ძნელია. ყოველი სიტყვა საუცხოოდ გამოხატავს იმ თავისებურ გრძნობასა და რწმენას, რომლითაც ისეთი დიდი ნებისყოფის პატრონი სახელმწიფო მოღვაწეებიც კი, როგორიც თორნიკე იყო, მაშინ გამსჭვალული ყოფილან. ყოველ მათგანს სწამდა, რომ „სათნობათა ყოველთა თავი მორჩილებაჲ არს სულიერთა მამათაჲ და ნებისა თჳსისა განკუეთაჲ“ (გ. მთაწმინდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგ. II, თბ., 1967: 50¹⁵⁻¹⁶; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 144).

ზემოთ აღნიშნული ფაქტები (კოდვისაგან თავის დაღწევის შესახებ, თანამედროვე პედაგოგიკური ტერმინოლოგიით,

თვითაღზრდის კატეგორიაში მოიაზრება და გვიჩვენებს, რომ თვითაღზრდაც არ არის ბოლომდე საიმედო, რადგან ადამიანი ვერასოდეს განთავისუფლდება ეგოიზმის ელემენტებისაგან, ამიტომ მან შეიძლება უნებურადაც ჩაიდინოს ცოდვა.

ცოდვათა მონანიების გრძნობა და ახალი ცოდვების ჩადენის შიში ზოგს ისეთ უკიდურესობამდე მიიყვანდა ხოლმე, რომ ყოველგვარი დამოუკიდებელი მოქმედების ხალისს უპარგავდა და მოძღვრის ბრძანების შემაყურებლადღა ხდებოდა. ასეთ უკიდურესობამდე თორნიკე ერისთავიც მისულა: „ეგვიტარმან მან განთქმულმან და საჩინო კაცმან ყოველივე ნებაჲ თვისი მოიკუეთა და სრულებით შეუდგა მორჩილებასა მისსა და ესეზომი მხურვალეებაჲ აჩუნა, რომელ, უკუეთუმცა შესაძლებელი იყო, თვინიერ მისისა ბრძანებისა არცამცა წყლისა გემოჲ იხილა და არცამცა სიტყუაჲ ერთი აღმოთქუა და არცა თუ ფოლისა ერთისა ზედა უფალ იყო, არამედ ყოველსავე მამაჲ იოანე განაგებნ და მისცემნ“-ო (გ. მთაწმინდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967, გვ. 507-13; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956 წ. გვ. 144).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი თვლის, რომ კარგად აღზრდის პირობებში, ადამიანის თვითცნობიერების, თვითგამოხატვის უნარი მუდმივი თვითსრულყოფისათვის აღძრავს მას. ეს კარგად შეუნიშნავს ისტორიკოსს და გეთავაზობს ახალ საინტერესო და საგულისხმო ფაქტებს: თორნიკე ერისთავის ფენომენი მარტო იმ პირთა შორის კი არ იყო გავრცელებული, რომელნიც ერისკაცობასა და სახელმწიფო მოღვაწეობას თავს ანებებდა და მონასტერში შედიოდნენ, არამედ თვით ერისკაცთა შორისაც, ცნობილ პოლიტიკურ მოღვაწეთა შორისაც. გიორგი ხუცეს-მონაზონს მაგ. მოთხრობილი აქვს, რომ საქართველოსა და ბიზანტიის ისტორიაში ცნობილმა „ფერის“ ჯოჯიკის ძემ და მისმა მეუღლემ განიზრახეს... „რათა კაცი საღმრთოდ იძიონ სულისა მათისა კეთი-

ღისა მასწავლელად და უწესოებისაგან დამაყენებლად და რათა ყოვლადვე მახლობლად მათდა იყოს... ამისთვის... გიორგი მწერალი წარიყვანეს და ყოველი საქმე მათი, სულიერი და ხორციელი, მას დაუმორჩილეს“ (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 117; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 144).

სულიერი სიმშვიდისა და ზნეობრივი სიწმინდისათვის ზრუნვის, ასევე, აღზრდის დიდი შესაძლებლობების შესახებ ახალ-ახალ ცნობებს და მასალებს გვაწვდის აკად. ივ. ჯავახიშვილი და ჩანს, აღზრდის საიდუმლოებათა გარკვევაში ძალასა და ღონეს არ იშურებს. ადამიანის პრობლემა აკად. ივ. ჯავახიშვილის მეცნიერულ მემკვიდრეობაში არ არის პარალელური ან თანმხლები მოტივი ისტორიული და პოლიტიკური, სოციალური და კულტურული პრობლემების კვლევაში. ადამიანის პრობლემა, როგორც ქვემოთაც ვნახავთ, ივანე ჯავახიშვილის მეცნიერულ მოღვაწეობაში ცენტრალური პრობლემაა. ამაზე მეტყველებს ცოდვისაგან თავის დაზღვევის ის ცნობები, რომლებიც დაკავშირებულია თორნიკე ერისთავთან, დავით აღმაშენებელთან, დემეტრე I და ალექსანდრე I-თან. საკითხი ეხება ჩადენილი ცოდვის გამო სხვა პიროვნების თავდებას. ასეთი აზროვნება და მიმართულება, – შენიშნავს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, – იმ თავისებურ რწმენაზე იყო დამყარებული, რომ ზოგს, განსაკუთრებული სიწმინდის მქონე პირს, სხვათათვისაც ცხოვრების უცდომელი გზის ჩვენება შეეძლო და, რომ არამცთუ ასეთ პირებს, თვით ჩვეულებრივ მომაკვდავსაც კი, სხვათა ბრალისა და ცოდვების თავის თავზე მიღება, ხოლო ბრალეულისა და ცოდვილის საიქიოს პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლებაც კი შეეძლო. მაგალითად, ბიზანტიის მთავრობის წინააღმდეგ ბარდა სკლიაროსის აჯანყებით განსაცდელში ჩაყარდნის მცირეწლოვანი ბასილი და კონსტანტი

უფლისწულების დედა-დედოფალმა როცა ბერად შემდგარ თორნიკეს სთხოვა დავით დიდ კურაპალატთან საქართველოში გამგზავრება და ქართველთა მაშველი ჯარის გამოსთხოვა, თორნიკე მონაზვნობის გამო სამხედრო საქმეებში კვლავ ჩარევას ცოდვად თვლიდა და ამ მინდობილობის თავის თავზე აღებას არ კისრულობდა. დედოფალთან ამის თაობაზე მოსალაპარაკებლად ათონიდან წასვლა არც კი უნდოდა. მაშინ თორნიკეს დასაყოლიებლად, მონაზონური აღთქმის დარღვევით წარმოშობილი „ყოველი ბრალი მამამან ათანასი და მამამან იოვანე მიიღვეს“ და ძლიეს დაარწმუნეს თორნიკე ერისთავი ბიზანტიის კეისრის სასახლეში გამგზავრებულყო. კონსტანტინეპოლში დედოფალთან მოლაპარაკების დროს, როცა თორნიკემ მინდობილობის აღსრულების სიმძიმეზე დაიწყო ლაპარაკი, დედოფალმა თურმე თორნიკეს განუცხადა: ოღონდ ეს დავალება აასრულე და „რა-ცა ბრალი იყოს, ღმერთმან ჩუენგან იძიენ“ (გ. მთაწმინდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 4623-25, 4722).

ამავე თემატიკაში ზის მეფე დემეტრე II თავდადებულად წოდებულის ფაქტი. მონღოლური წესების მიმბაძველობით, მეფე დემეტრე II-მ სამი ცოლი შეირთო და ამით, ქრისტიანული წესის მიხედვით, დიდი ცოდვა ჩაიდინა. ამის გამო საეკლესიო და მორწმუნე წრეები მეფეზე განაწყენებულნი იყვნენ და ცოდვილად მიაჩნდათ. მაგრამ, როდესაც შეთქმულებაში მონაწილედ დასმენილმა და მონღოლთა ყაენისაგან ურდოში მიწვეულმა მეფემ თავისი თავის სიკვდილისაგან გადასარჩენად მთებში შეხიზვნა არ ისურვა, რომ მისი გულისათვის ყაენისაგან უდანაშაულო ქართველი ერი არ დაზარალებულიყო, მეფის ასეთი თავგანწირულობით აღტაცებულმა სამღვდელოებამ დემეტრე II-ს განუცხადა: „თუ შენ დასდებ სულსა შენსა ერისათვის, ჩუენ ყოველნი ეპისკოპოსნი ვიტვირთავთ ცოდვათა შენთაო“ (ყამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 2002: 270-293).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი დასძენს: „მაცდური“ ქვეყნისა და საწუთრისადმი უარყოფითი გრძნობა და შეხედულება, მისი დატოვებისა და განშორების სურვილი და თავის „ნების მოკუეათა“ მაშინდელ დროში იმდენად ძლიერი იყო, რომ ამგვარი სურვილი ისეთ მოქმედ პოლიტიკურ მოღვაწეებსა და შეუდრეკელი ნების პატრონ პიროვნებებსაც კი ჰქონდათ, როგორიც საქართველოს გვირგვინოსნები – დავით აღმაშენებელი, დემეტრე I და ალექსანდრე I იყვნენ. დემეტრე I და ალექსანდრე I თავიანთი წადილის განხორციელება მოასწრეს კიდეც და სიცოცხლის დასასრული მონასტერში გაატარეს.

დავით აღმაშენებელს თუმცა თავისი სურვილის განხორციელება ვერ მოუხწრია, მაგრამ ამგვარი წადილი მასაც ჰქონია. ამას თვით მისივე სიტყვები ცხადყოფს. თავის ანდერძში მეფე ამბობს: „ღმერთმან და მე ორის წლითგან მოძღუარმან ჩემმან უწყით“, რომ მე მეფობისაგან გადადგომა, ჩემი შვილის დემეტრეს მეფედ დასმა და საწუთროს დატოვება მინდოდა, „მენებამცა მოცლა საწუთროსაგან მეფე ყოფითა ჩემი ძის დიმიტრისათა“, მაგრამ ამას ვერ ველირსე, „ვერ უძლე დატევებად საწუთოსა, ვიდრე არა დამიტევა მე საწუთომან“ (თედო უორდანია, ქრონიკები, II: 51; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 145).

ადამიანის პრობლემის მესამე ასპექტი ივ. ჯავახიშვილს წარმოდგენილი აქვს თემით – „ადამიანი ვითარცა მოღვაწე“.

ნაშრომის ამ ნაწილში დასმულია საკითხი ადამიანის ბუნებით თანდაყოლილი ნიჭის შესახებ. მეტყველება არა მხოლოდ ფიქრისა და ნააზრევის გადმოცემის მთავარი იარაღია, არამედ ადამიანთა შორის ურთიერთობების მოწესრიგების იარაღიც არის. ამიტომ აკად. ივ. ჯავახიშვილი ვრცლად ჩერდება მეტყველების განვითარების პრობლემაზე. ისტორიკოსის შეხედულებით, მეტყველება ადამიანის ღირსების ერთ-ერთი გამოხატულებაა. ძველ საქართველოში „მეტი“

ველების თვისებას ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომლის გამოსახატავად მიმართავენ ასეთ გამონათქვამებს: „სიტყვიერი კაცი“ – „სიტყვითა მარჯუე კაცი“, „ენა-კეთილი“, „კეთილმეტყველი“ (ნიკოლაოზ კათალიკოზი, საკითხავი სუეტის ცხოველისად, ტფილისი, 1908: 110).

მაგრამ იყვნენ ადამიანები, რომლებიც ან მხოლოდ ლაპარაკობდნენ და საქმით ვერაფერს აკეთებდნენ, ან ძალიან ბევრს ლაპარაკობდნენ. ასეთ ადამიანებზე იტყოდნენ „იყო მოსწრაფე ენა-მჭევრობისა“ „ენა მანქანა“ კაცი, ლაპარაკად ქცეული „მეტყუელება ცუდი“, „სიტყუა დამპალი“, „ექმსიტყვაობა“ და ა.შ. მეტყველების დადებითი ღირსებები მეტყველების განვითარების შედეგია. ადამიანისათვის ბუნებით თანდაყოლილი მეტყველების ნიჭი თუ არ განვითარეთ, იგი შეიძლება ენაბრვეილობად ჩამოყალიბდეს – ეს პრობლემა თანამედროვე პედაგოგიკურ ფსიქოლოგიაშიც აქტიური კვლევის საგანია.

ძველ საქართველოში კარგად სცოდნიათ სიტყვის ფასი და ამიტომ საუბრის დროს ზომიერების დაცვა დიდ ღირსებად და საუკეთესო ზრდილობის ნიშნად ითვლებოდა. გონიერ ადამიანს კარგად უნდა ხსოვებოდა საღმრთო წერილიდან სოლომონის დებულება: „ბრძნად მეტყუელება ვერცხლი არს წმიდად, ხოლო დუმილი ოქროდ რჩეული“. გრიგოლ ხანძთელს მადლიანი და ზომიერი ლაპარაკი სცოდნია: „სიტყუად მისი შეზავებულ იყო მარილითა მადლისაითა. რაჟამს იტყვნ, ბრძნად ადაღის პირი და წესი განუჩინის ენასა თესსა“ (გ. მერჩულე, ცხოვრებად გრიგოლ ხანძთელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963: 250). მაშინდელი შეხედულებით, – დასძენს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, – გონიერი ადამიანის ღირსებას მრავალმეტყველება არ შეადგენდა, პირიქით, მოსაწონ თვისებად სწორედ ბრძნული „მცირემეტყუელება“ წარმოადგენდა. ტყუილუბრალოდ ლაპარაკი, გინდაც მჭევრმეტყველური, „უქმსიტყვაობად“ ითვლებოდა. მითუმეტეს, არაფრად ფასობდა

„ენამანქანა ადამიანი“, რომელიც ლაპარაკად იყო გადაქცეული. ერთი სიტყვით, საუბრის გარკვეული „წესი“ არსებობდა, რომელიც გონიერ მოსაუბრეს ყოველთვის უნდა დაეცვა – ყოველ გონიერსა და სათანადოდ გაზრდილ მოსაუბრეს უნდა „სიბრძნით მოხელოვნებითა ენისაძთა დაემტკიცებინა თავისი დარბაისლობა (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 147).

ასევე ვრცლად და დეტალურად არის დახასიათებული ენა (მეტყველება), როგორც ადამიანთა შორის ურთიერთობების მთავარი იარაღი, რომლისთვისაც გამოიყენებოდა გამოთქმები „ტკბილი და ჰამო სიტყვა“, „მყისედ მეტყუელი“, „მკუეთრ მეტყველი“, „ფიცხელი სიტყუა“. მაშინაც კარგად ესმოდათ, რომ ტკბილი საუბრით ადამიანის დაყოლიება და მოხიბლვა, „მონადირება“ ხშირად უფრო ადვილი იყო, ვიდრე მკაცრი ლაპარაკით, როდესაც მოკამათეს „ფიცხელი სიტყუა“ წამოსცდებოდა. ეს გარემოება მეტადრე გათვალისწინებული უნდა ჰქონოდა მოსაუბრეს ქალთან საუბრის თუ კამათის დროს“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 148).

კეთილად მეტყველ ადამიანთან ურთიერთობაში მსმენელის გონიერებაზეც ამახვილებს ყურადღებას დიდი მეცნიერი. კეთილად მოლაპარაკესაც გონიერად, კრიტიკულად უნდა უსმენდეს ადამიანი. ამასთან დაკავშირებით, სერიოზულ გაფრთხილებას აძლევს ივ. ჯავახიშვილი მკითხველს: დიალოგში ადამიანი არ უნდა იყოს „გულუბრყვილო და მალემრწმენ“. „მოსაუბრის მეტყველების გავლენიანობა, რასაკვირველია, მსმენელის გონებრივსა და ნებისყოფის თვისებებზეც იყო ბევრნაირად დამოკიდებული... ზოგი ადამიანი ბავშვივით „უმანკო“ და „ლიტონი“, მარტივი ბუნების პატრონი იყო, რომელიც გულუბრყვილოდ ყველაფერს იჯერებდა, „მალემრწმენი“ იყო, როგორც მაგ. დავით ლაშა-გიორგის ძეზე აქვს ნათქვამი უამთადმწერელს: „დავით მეფე უმანკო იყო, რომლისათვის უმანკოსა ყოველნი რწამნ... დაიჯერა მეფემან,

რამეთუ იყო უმანკო და მალემრწმენი სიტყუათა კეთილთა და ბოროტთა ორთავეო“ (ეპითაადმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 2002: 199; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 148).

შემდეგ ივანე ჯავახიშვილი უფრო დეტალურად ახასიათებს გულწრფელობასა და უმანკო ხასიათს და წერს: ადამიანის გულწრფელობა და უმანკო ხასიათი, რასაკვირველია, ყოველთვის გულუბრყვილობის მომასწავებელი არ არს, არამედ ხშირად მხოლოდ მისი უბოროტო ბუნებისა და პატიოსნების გამომჟღავნებელი არის და იყო, გონებით კი არა, არამედ მხოლოდ „გულითა უმანკოდ იყო. ამიტომ არის, რომ „კაცი წრფელი და უმანკო“ პატიეცემული და დინჯი ადამიანის დამახასიათებელ გამონათქვამად იხმარებოდა, როგორც, მაგალითად, გიორგი მთაწმიდლის ბიძა, ხახულის მონასტრის ბერი, საბა ყოფილა (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 115). ასეთი პატიოსანი ადამიანი სხვასაც პატიოსნად თვლიდა და გულწრფელად ეპყრობოდა. ზოგი პირიქით, სკეპტიკოსი და ურწმუნო იყო, რომლის დაჯერება, რასაკვირველია, ადვილად არ შეიძლებოდა, რომელიც არაფერს ირწმუნებდა, სანამ თვითონ არ შეამოწმებდა. ასეთი ყოფილა, მაგალითად, ბაგრატ IV, რომელსაც ერთ-ერთი სასწაულთმოქმედების ამბის გაგონებაზე, გ.ხუცესმონაზონის სიტყვით, პირდაპირ განუცხადებია: „ვიდრე თუალითა არა ვიხილო, არა მრწამსო“ (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 137).

ადამიანთმცოდნეობის ივანე ჯავახიშვილისეული კონცეფცია ადამიანს მრავალ განზომილებაში წარმოგვიდგენს. ერთ-ერთ ადამიანურ სათნოებად სიბრალულის გრძნობაა წარმოჩენილი. ისტორიკოსი ემყარება გიორგი ხუცეს-მონაზონის შეხედულებებს, რომელსაც, ცხადია, იზიარებს ივანე ჯავახიშვილიც და წერს: „ხუცეს-მონაზონის სიტყვით, სიბ-

რალულის გრძნობა ადამიანის ბუნების თანდაყოლილი თვისება იყო, თავდაპირველად მაინც მას ნათქვამი აქვს: „უწყით ესე ყოველთა, რომელ მოწყალებად ბუნებით არს კაცსა თანა“ (გიორგი მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 136), მაგრამ პირველი ადამიანის ცოდვის გამო, მის მიერ ღვთაებრივი „მცნების გარდასლვითა ბუნებით იგი შჯული და ხატება „ღმრთისა“ ორკერძო განიყო: ადამიანის ამნაირი თვისების ორად გაყოფის წყალობით არამცთუ „მოწყალება“, რომელიც თავდაპირველად თითქოს მის ბუნებრივ თვისებას შეადგენდა, არამედ ყოველნივე სათნოებანი, რომელნიმე სრულიად კეთილისაგან ბოროტად შეიცვალნეს და რომელნიმე მცირისა ნაწილისა ზედა დადგრესო“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 149).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი ასე განმარტავს ამ პროცესის შინაარსს: „ადამიანის სათნო და მოწყალე ბუნების შეცვლისდა მიუხედავად, ქრისტეს მოძღვრის შეგნებული აღმსარებლისათვის კაცთმოწყალება ძირითადი მცნება უნდა ყოფილიყო, მაგრამ... გიორგი მთაწმინდელის რწმენის თანახმად, ადამიანი მარტო კაცთმოყვარეობით არ უნდა დაკმაყოფილებულიყო. ეს თვისება უკვე საკმარისი აღარ იყო, არამედ მისი გრძნობისა და შეგნების სიღრმე უფრო შორს უნდა წასულიყო; მას უნდა შეეგნო, რომ „ღმერთის მსგავსი მოწყალებად ესე არს, რათა კაცი არა ხოლო თუ ზიართა ბუნებისა თვისისათა სწყალობდეს, არამედ, რათა პირუტყვეთაცა მისწუთეს მოწყალებითა“ (გ. მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 136; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 149).

ივ. ჯავახიშვილი უყურადღებოდ არ ტოვებს ზნეობრივი და სხვა თვისებების მშობლიდან შვილზე მემკვიდრეობით გადაცემის საკითხს. ისტორიკოსი იმოწმებს იოვანე საბა-

ნისძის თხზულებას, რომელშიც არის „მამაპაპეულ თვისებათა“ არსებობის შეგნების დამადასტურებელი ცნობა. ამ ავტორს აღნიშნული აქვს, რომ არაბთა მკაცრი ბატონობისა და დევნის მიუხედავად, ზოგიერთი ქართველი „ჩვეულებისა-ებრ მამულისა სლვისა, ჭირთა მოთმინებითა, არა განეშორებოან“ ქრისტიანობას (იოანე საბანისძე, მარტვილობამ ჰაბო ტფილელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963: 50) ე. ი. წინაპართა ჩვეულებრივ „ქცევისამებრ დევნულობის“ გაჭირვებას მოთმინებით იტანენ და მაჰმადიანად არა ხდებიანო. გაჭირვებისა და ჭირ-ვარამის ატანა აქ, მაშასადამე, ამ პირთა მამაპაპეულ თვისებად არის წარმოდგენილი (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 149).

ადამიანის ხასიათის მემკვიდრეობითი თვისებებისა და მიდრეკილებების შესახებ აზრი სრულებით მკაფიოდ აქვს გამოთქმული დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს, რომელსაც ზოგჯერ მსგავსი თვისების გამოსწორება შეუძლებლად მი-აჩნდა. მემკვიდრეობითი თვისებების არსებობის შესახებ რწმენა, – წერს იოანე ჯავახიშვილი, – ქართულ საისტორიო მწერლობაში XII-XIV საუკუნეებში სრულებით განმტკიცებული ჩანს: უამთააღმწერელსაც ნათქვამი აქვს, რომ კახაბერ რაჭის ერისთავმა, როდესაც მეფემ განდგომილობა და და-ლატი აპატიო, ამის შემდეგ „დაყო მცირედი ჟამი“, მაგრამ მერმე „იწყო მათვე მამურ-პაპურთა კუალთა სლვად და ისევ დალატს მიჰყო ხელი, რათგან „გუარისაგან მოაქუნდა ორგუ-ლობაო“ (უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 2002: 268-269; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერ-ლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 150).

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ აკად. ივ. ჯავახიშვილის ამ ნაშრომის („ადამიანი ძველ ქართულ მწერლობასა და ცხოვ-რებაში“) გამოქვეყნებიდან დღემდე გასულია 95 წელი. ამ ხნის მანძილზე ფსიქოლოგიური და პედაგოგიკური მეცნიე-რება შორს წავიდა ადამიანის ბუნების შესწავლაში და

დადგენილია, რომ სინამდვილეში მართლაც არსებობს მემკვიდრული ნიშნების თაობიდან თაობაზე გადაცემის ფაქტები. მემკვიდრეობით გადაეცემა მშობლიდან შვილს თმისა და კანის ფერი, ხმის ტემბრი, მემკვიდრული სენი, ნიჭი, მანერები, მაგრამ არ გადაეცემა ზნეობრივი თვისებები და ხასიათი. ის, რაც აღნიშნული აქვს გიორგი ხუცეს-მონაზონს, უამთააღმწერელს და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს, – ბავშვი ოჯახში მაგალითის საფუძველზე იძენს. ბავშვი მშობლების, ოჯახის სხვა წევრების მიბაძვით გამოიმუშავებს ზნეობრივი ცხოვრების წესს და ხასიათს, რაც გარეგნულად მემკვიდრეობით ნიშან-თვისებად გვეჩვენება, სინამდვილეში კი შეიძენილია აღზრდითა და მიბაძვით. აკად. ივ. ჯავახიშვილი უდავოდ ამდიდრებს ჩვენს ცოდნას ადამიანთმცოდნეობაში სიღრმისეული და კრიტიკული გააზრების მეშვეობით.

უაღრესად საინტერესოა ივ. ჯავახიშვილის მიერ აღმოჩენილი ძეგლები ხალხის ეროვნული თანდაყოლილი თვისებების შესახებ. მეცნიერებაში დღეს მიღებულია თვისებების ასეთი კლასიფიკაცია: 1. ზოგადადამიანური თვისებები – სიყვარული, სიძულვილი, სიხარული, გლოვა და მისთ. 2. ეროვნული თვისებები – სიყვარულის, სიძულვილის, სიხარულის, გლოვისა და მსგავსი თვისებების მიმართ დამოკიდებულების გამოხატვის ფორმა. მაგალითად, სტუმრის ამაღლებული, საზეიმო განწყობილებით მიღება ტრადიციულია საქართველოში. 3. პიროვნული თვისებები – სიმკაცრე, ღიბერალობა, დემოკრატიობა, ეგოისტობა, ალტრუისტობა და მისთ. 4. სოციალური მოვლენები–კორუფცია, ბიუროკრატია, ტირანია, მექრთამეობა და მისთ. (ი. ბიბილეიშვილი, პედაგოგიკის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, ბათ., 2011: 41). ამ თვალსაზრისით, საყურადღებოდ გვეჩვენება კრიტიკული შესწავლა და შეფასება ისტორიული გამოცდილებისა, რომელიც აკად. ივ. ჯავახიშვილმა აღმოაჩინა XII საუკუნის მოღვაწის ნიკოლოზ კათალიკოზის „საგულისხმო თხზულებაში“.

ნიკოლოზ კათალიკოსი წერს, რომ ყოველ ადამიანს თავისი მიდრეკილება და ნიჭი აბადია, თავისებურობა ემჩნევა, რომ ამგვარადვე, „ესე სახედვე უკუშ იხილვების ნათესათვა შორისაც, რამეთუ რომელნიმე ნათესავნი ანუ ერნი „ესევეითარნი არიან ბუნებით, ხოლო რომელნიმე ეგევეითარნი“ (ნიკოლოზ კათალიკოსი, საკითხავი სუეტის ცხოველისად, ტფილისი, 1908: 101; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 150). ასეთი ეროვნული თვისებები „ესევეითარი ბუნებაჲ პირველთაგანვე“ აქეთ ყველა ერებს დამკვიდრებულო. აკად. ივ. ჯავახიშვილი მკითხველის განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევს გონიერ და კრიტიკულად მოაზროვნე ადამიანების დამსახურებას საზოგადოების წინაშე. თანამედროვე ცხოვრებით უკმაყოფილების გამოხატვა უნდა ხდებოდეს არა ემოციურ ფონზე, არამედ ცივი გონებით, განსჯის საფუძველზე. ასეთი ადამიანები იყვნენ იოანე მთაწმინდელი, გიორგი მთაწმინდელი, და ბევრნი სხვანიც. მათი კრიტიკული დამოკიდებულების გამწვავების გამო, იყო შემთხვევა, პიროვნება იცვლიდა ცხოვრების წესს და სფეროს. მაგალითად, იოანე მთაწმინდელს შუღლიანობისა და შფოთის გამო ერისკაცობისათვის თავი მიუწებებია და ათონის მთაზე თორნიკე ერისთავთან ერთად გადახვეწილა მყუდრო სამონასტრო ცხოვრებისათვის.

საგულისხმოა, რომ ადამიანები, გამოჩენილი მოღვაწეები, რომელთაც ოპოზიციური, კრიტიკული შეხედულებები ჰქონდათ, უცხოეთში წასვლით ცდილობდნენ სულიერი სიმშვიდის დამკვიდრებას. სწორედ ამ ადამიანების ცნობიერებასა და მოღვაწეობაში ჩამოყალიბდა ქართული ეროვნული თვისებების იდეალიზების იდეა. „თუ ამაზე უწინარეს არა, უკვე XI საუკუნეში იგი ჩამოყალიბებულია. ამ დროისათვის დამთავრებული შეხედულება ჩამოინაკეთა ქართულ ეროვნულ თვისებებზე, რომელსაც მაშინ და შემდგომშიც ყველა იზიარებდა და რომელიც ქართველთა და სხვა ეროვნებათა თვისებების ერთგვარ დაპირისპირებას წარმოადგენდა. გიორ-

გი ხუცეს-მონაზონის აზრით, მაგალითად, „პირველთაგანვე ქართველები, ნათესავი ჩუენი წრფელ იყო და უმანკო“ და უძველეს დროითგანვე „პირველობითგანვე გუაქუნდეს წერილნიცა და სარწმუნოებაჲ ჭეშმარიტი და მართალი“, ხოლო გიორგი დაყუდებულის რწმენით, თვით ღვთისმშობელსაც უყვარდა ქართველობა და მას მფარველობას უწევდა: „დიდად უწყალის და უყუარს ნათესავი ჩუენი“ მიუხედავად ამისა, საქართველოში არასდროს წარმოშობილა ქართველი ხალხის განსაკუთრებულობის შოვინისტური იდეა. ქართველი ხალხი გონივრულად და მამაცურად იცავდა ეროვნულ ღირსებას და ხშირად დასმულ კითხვაზე – რამ გადაგვარინა ამ ათასწლეულების მანძილზე, როცა ბევრი მეზობელი ქვეყანა აღიგავა პირისაგან მიწისა, პასუხობს – გადაგვარჩინა ჩვენმა ეროვნულმა მრწამსმა, ეროვნული კულტურის და თავისთავადობის შეგნებამ. ივანე ჯავახიშვილის მიერ 1918 წელს გაუღერებული ეს იდეა ახალ სასიცოცხლო ძალას იძენს დღეს, მსოფლიო გლობალური პროცესის აღზევების ხანაში. მსოფლიო გლობალიზაციის პროცესს ჩვენც უნდა შევეუერთდეთ, მაგრამ იგი არ უნდა შეეხოს ჩვენს ეროვნულ ცნობიერებას, ეროვნულ კულტურასა და ტრადიციებს.

ნაშრომში ფართო ადგილი უჭირავს ისტორიაში პიროვნების როლის ყოველმხრივ შეფასებას. ივ. ჯავახიშვილი ამისათვის მიმართავს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს და შენიშნავს: დავითის ისტორიკოსს კარგად ესმოდა, რომ მოღვაწის სუბიექტური შესაძლებლობანი, სიბრძნე და ორგანიზატორული უნარი არ ემარა მის მიერ დასახული გეგმების შესასრულებლად, თუ ამ გეგმებისთვის ქვეყანა და ხალხი შესაფერისად არ არის მომზადებული და პიროვნების მაღალი აზრების განხორციელებისათვის ჯეროვანი პირობები არ მოიპოვება. აკად. ივანე ჯავახიშვილი იზიარებს დავითის ისტორიკოსის მიერ შემოთავაზებულ შედარებას დავით აღმაშენებლისას – ალექსანდრე მაკედონელთან. დავით აღმაშენებელი პირადი ნიჭითა და მიზანდასახულობათა მასშტა-

ბით ალექსანდრე მაკედონელს არაფრით ჩამოუვარდებოდა, მაგრამ მისი მოღვაწეობის შედეგი თუ იმდენად დიდი არ აღმოჩნდა, როგორიც ალექსანდრე მაკედონელისა იყო, რაც საქართველოს იმდროინდელი პირობებით აიხსნებოდა. ამავე პირობებში, - შენიშნავდა დავითის ისტორიკოსი, - „ქართველთა ოდენ სპითა ვერცა რასა ალექსანდრე იქმოდა კარგსა“. მსგავსად ამისა, დავით აღმაშენებელსაც რომ „სპარსთა კქონებოდა მეფობა, ბერძენთა და ჰრომთა ძალი, ანუ სხვათა დიდთა სამეფოთა“, ფართო სახელმწიფოებრივი ასპარეზი და დიდი გეგმების განსახორციელებლად საჭირო დიდი ძალა, „მაშინმცა გენახნეს ნაქნარნი მისნი“ (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 359; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977: 219-220).

პიროვნების როლს ისტორიაში ფართოდ ეხება აკად. ივ. ჯავახიშვილი ბაგრატ IV-ის დახასიათების დროსაც. „ბაგრატ მეფის მტკიცე ხასიათმა, ბრძნულმა და წინდახედულმა მმართველობამ, ვაჟკაცობამ, გულადობამ და შორსმჭვრეტელურმა პოლიტიკამ საქართველო გააერთიანა და მის ძლიერებას მკვიდრი საფუძველი დაუდვა. არც გასაკვირია, რომ იმდროინდელი ქართველი ისტორიკოსები, მისი მოღვაწეობით აღტაცებულნი, ცოტა არ იყოს, გაზვიადებით გვისურათებენ მისის მეფობის ნაჭირნახულევს“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, თბ., 1983: 192).

ნაშრომი მთავრდება ადამიანის, ვითარცა მოღვაწის, დახასიათებით. რა ნიშნები ახასიათებდა დიდ ადამიანებს, დიდ მოღვაწეებს? ჩვენი ძველი წინაპრების აზრით, მათ უნდა განასხვავებდეს „სივრცე – გონებისად“. ეს თვისება მათ ფართო აზროვნების საშუალებას აძლევდა და შორსმჭვრეტელობის უნარით აიარაღებდა.

ნაშრომში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა სახელმწიფო მოხელის, მეცნიერის, მორწმუნის, ღვთისმეტყველის

კომპეტენტურობას, პროფესიონალიზმს, გულმოდგინე დამოკიდებულებას საქმისადმი.

ყოველი მოხელის თუ მოღვაწის ნაყოფიერება, – წერს აკად. ივ. ჯავახიშვილი, – უპირველესად, ნიჭსა და ცოდნა მომზადებაზეა დამოკიდებული: უნდა შესაფერის „ნიჭთა მქონებელი“ და შემეცნებული საურავთა“, თავისი მოვალეობის სათანადო ცოდნის პატრონი ყოფილიყო“.

ივანე ჯავახიშვილი საესებით სამართლიანად ამახვილებს ყურადღებას ცოდნაზე და აღნიშნავს, რომ საქმისა და პროფესიის ცოდნა განაპირობებს ოსტატის წარმატებას.

როდის არის ცოდნა ძალა? რატომ მოეთხოვება მოხელესა და მეცნიერს, მორწმუნესა და ღვთისმეტყველს საფუძვლიანი და პროფესიული ცოდნა? დიდაქტიკის ეს კატეგორია, ცხადია, XI-XII საუკუნეების პედაგოგიკურ აზროვნებას არ დაუმუშავებია, სამაგიეროდ, რა მოთხოვნებსაც უყენებდნენ XI-XII საუკუნეებში ცოდნას, ეს მოთხოვნები დღესაც აქტუალურია. ამიტომ, ერთხელ კიდევ უნდა შევახსენოთ თანამედროვე მკითხველს ცოდნის შეძენის და შეძენილი ინფორმაციის ჭეშმარიტ ცოდნად გადაქცევის საფეხურები. ცოდნის შეძენა იწყება: 1. აღქმით; 2. აღქმული მასალის გაგებით; 3. გაგებულის გააზრებით; 4. გააზრებულის დასწავლით; 5. დასწავლილი ცოდნის აღდგენით; 6. აღდგენილი ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენებით. ამ გზის გავლა ძნელი და რთულია, სამაგიეროდ, პროფესიონალიზმის დაუფლების სხვა გზა არ არსებობს. ამ მოთხოვნებით ეზრდით და ვამზადებთ უნივერსიტეტში ახალგაზრდა სპეციალისტთა კადრებს. ბევრი აქტიურად არის ჩართული სპეციალისტად მომზადების პროცესში, ბევრს უჭირს, რადგან წიგნზე დამოუკიდებელი მუშაობის გამოცდილება სკოლიდან არ მოყვება.

შემდეგი ძირითადი მოთხოვნა ნებისმიერი დარგის მოღვაწისათვის, – წერს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, – არის განზრახვის ფართო მასშტაბი, სიმხნევე, ნებისყოფა და ენერგია. განზრახვა იგივე იდეაა. მეცნიერისათვის – მეცნიერული იდეა, პოლიტიკოსისათვის – პოლიტიკური იდეა, ბიზ-

ნესმენისათვის – ბიზნესიდეა, ინჟინრისათვის, რაციონალიზატორისათვის – ტექნიკური იდეა. იდეა ნიჭიერ ადამიანს ებადება. იდეის წყარო ნიჭია. ყალბია გამოთქმა – „ქართველი ნიჭიერია, მაგრამ ზარმაცია“. ადამიანი თუ ნიჭიერია, მას მუდამ ახალი იდეა ებადება, რომელიც მოსვენებას უპარგავს პიროვნებას. ნიჭიერი ადამიანი ზარმაცი ვერ იქნება.

ივანე ჯავახიშვილიც იდეის (განზრახვის) წყაროდ მხოლოდ ნიჭს ასახელებს, რადგან ახალ იდეას სხვა ვერაფერი თანდაყოლილი უნარი ვერ აღძრავს. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „განზრახვის თვისება ადამიანის ნიჭზეა დამოკიდებული“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 151). ახალი იდეის განხორციელება კი, ნამდვილად არის დამოკიდებული ნებისყოფაზე. ნიჭიერებასთან სიზარმაცე არ თავსდება, მაგრამ ნიჭიერი შეიძლება ვერ იყოს მტკიცე ნებისყოფის ადამიანი და ამის გამო მისი ნიჭიერება უშედეგო აღმოჩნდეს. აი, ამ რთული მექანიზმის სწორად გააზრებისათვის გვთავაზობს ივანე ჯავახიშვილი: „განზრახვის თვისება თუ ადამიანის ნიჭზეა“, „სიმხნე“ და „საქმე“, რა გასაკვირია, მოქმედი პირის ნებისყოფაზე იყოს დამოკიდებული. გეგმის განხორციელებისათვის მარტო განზრახვა არ კმაროდა. შეიძლება იგი საუცხოოდ, „სივრცითა გონებისათა“ ყოფილიყო მოფიქრებული, მაგრამ მაინც არაფერი გამოსულიყო, რადგან დიდ გეგმას დიდი ნებისყოფა და ენერგიაც სჭირდება. „უნდა მღუღარება სულისად დაუცხრობელი კრთომა და წადიერება სულისად ჰქონოდა“, რომელიც მოღვაწეს ყოველგვარ სიძნელეს გადააღახვინებს. მოღვაწეს უნდა უხვად ჰქონდეს ის თვისება, რომელიც გარბანელს დაბურულსა და გაუვალ ტყეებში სამოღვაწოდ წამოსულ სერაპიონ ზარზმელში ასე აოცებდა. ზარზმელის სიტყვით, განცვიფრებული გარბანელი თურმე მას და მის თანამგზავრებს ეკითხებოდა: „რამ არს ესოდენი ეს მღუღარება სულისა თქუენისად, რომელ ესრეთ გაიძულა

დიდებად სული უღალთა და უვალთა გზათა სლვადო“ (ცხოვრება სერაპიონ ზარზმელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963: 330). ამასთანავე, – დასძენს ივანე ჯავახიშვილი, – განზრახულმა საქმემ უნდა ადამიანი ისე გაიტაცოს, როგორც ვნებათა ღელვამ, როგორც ნადირობამ, რომელიც, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვით, მთლად „დაიმონებს შედგომილსა თვსს და წარტყუენულ ჰყოფს“ ხოლმე (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 348). დავით აღმაშენებელსაც სწორედ ასეთი გატაცებით სცოდნია მუშაობა. თვით წიგნების კითხვის დროსაც, რომლებშიაც, მისი ისტორიკოსის სიტყვით, თავისი თანამედროვე ცხოვრების მოვლენათა გასაგებად და გეგმების მოსაფიქრებლადც თვალსაზრისს ეძებდა ხოლმე. შინაარსი და ფიქრი ისე იტაცებდა თურმე, რომ სხვა ყველაფერი ავიწყდებოდა: „ესრეთ შეექცა კითხვასა და ესეოდენ წარიტყუენა მისგან გონებითა, რომელ სრულიად დაავიწყდა წინამდებარე საქმე“ (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 350; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 151).

აკად. ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომი „ადამიანი ძველ ქართულ მწერლობაში და ცხოვრებაში“ ქართული სამეფო და საზოგადოებრივი ცხოვრების კიდევ მრავალ საინტერესო ფაქტსა და მოვლენაზე ამახვილებს ყურადღებას.

სამართლიანად შენიშნავს ივანე ჯავახიშვილის ბიოგრაფი, პროფ. სერგო ჯორბენაძე: „როცა ჩვენი ხალხის ძველს ისტორიაზე კლასიკური უბრალოებით და ეპიკური სიღინჯით პირველ ლექციას („ადამიანი ძველ ქართულ მწერლობასა და ცხოვრებაში“) კითხულობდა ნაამაგარ უნივერსიტეტში, ივანე ჯავახიშვილს ყველაზე მეტად სწამდა ქართველი ერის მომავლის“ (სერგო ჯორბენაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბ., 1984: 134).

ცხოვრების სოციალური და პოლიტიკური პრობლემების გადაწყვეტაში საკმაოდ მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის აღზრდას. აღზრდა იმთავითვე მოზარდი თაობის ცხოვრებისათვის მომზადებას ისახავდა მიზნად. დღესაც ასეა. მაგრამ ეს პრობლემა ასე აღვივლადაც არ წყდება. ადამიანები ცხოვრებისაგან მოვლიან ყველა სიკეთეს. მაგრამ აღზრდამ იმისთვისაც უნდა მოამზადოს ახალგაზრდობა, რომ მოლოდინი და მოთხოვნა ისევე დიფერენცირებული იყოს, როგორც ადამიანები არიან ერთმანეთისაგან განსხვავებული ნიჭით, უნარით, შესაძლებლობებით. სამართლიანია, რომ საშუალო ნიჭის ადამიანს სახელმწიფო შრომას აუენახლაურებს საკმარისად. მაგრამ იგივე „საკმარისი“ ოდენობით შრომის ანაზღაურება ტალანტისათვის, რომელიც ორიგინალურ ღირებულებებს ქმნის, იქნებოდა უსამართლობა. არსებობდა შეხედულება, რომ კომუნიზმის დროს ყველა ადამიანი იშრომებდა უნარისა და შესაძლებლობების მიხედვით, ხოლო შრომა აუენახლაურდებოდათ მოთხოვნილების მიხედვით. უსამართლობა სწორედ ეს იქნებოდა. ადამიანს ღირსების გრძნობა გამოარჩევს არა მარტო დანარჩენი ცოცხალი სამყაროდან, არამედ ადამიანები ერთმანეთისაგანაც განირჩევიან ღირსების მიხედვით. „არ ყველა კაცი სწორია“, – ბრძანებს შოთა რუსთაველი. ბუნებრივია, პედაგოგიკაც მზად უნდა იყოს ამისათვის. აკად. ივანე ჯავახიშვილი ისტორიულ გამოკვლევებში ხშირად ამახვილებს ყურადღებას ავტორებზე, რომლებიც ხაზგასმით მიუთითებენ ადამიანებს შორის ბუნებრივ განსხვავებულობაზე, რაც დღეს პედაგოგიკასა და ფილოსოფიაში ცნობილია „ინდივიდუალურ თავისებურებათა“ სახელით.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი ნაშრომში „ნიკოლაოზ კათალიკოზი“ წერს: „ნიკოლაოზ კ-ზ-ს, ვითარცა ისტორიკოსს, თავისი ისტორიულ-ფილოსოფიური თეორიები და შეხედულება ჰქონია კიდევ... მისი მსჯელობა და თეორია ფრიად საგულისხმო და საყურადღებო საკითხს ეხება სხვადასხვა

ერის თანდაყოლილი ნიჭისა და მიდრეკილების შესახებ. ჩვენი ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ როგორც ადამიანთა შორის „მრავალნი რამ კვლოვნებანი იპოებიან“ და თითოეულს კაცს განსხვავებული ნიჭი და მიდრეკილება აქვს, „კაცად-კაცადსა თვს-თვსად მიუჩნს ყოველთავე თვისი საწმრობად, ამნაირადვე „ესრე სახედვე უკუე იხილეების ნათესავთაცა შორის“, ეროვნებანიც ნიჭითა და მიდრეკილებით ერთიმეორისაგან განსხვავდებიან: „რამეთუ რომელნიმე ნათესავნი ესევეითარნი არიან ბუნებით, ხოლო რომელნიმე ეგევეითარნი!“ (ივ. ჯავახიშვილი, ნიკოლაოზ კათალიკოზი, საკითხავი სუეტიისა ცხოველისად, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 103). მაშასადამე, თითოეულ ერს აქვს თავისი სამოქმედო ასპარეზი ეროვნული ნიჭითა და თვისებებით გარემოზღუდული, რომელსაც, ნიკალოზ კათალიკოსის ტერმინოლოგიით, ეწოდება „საზღვარი ტომებისა“ (ივ. ჯავახიშვილი, ნიკოლაოზ კათალიკოზი, საკითხავი სუეტიისა ცხოველისად, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 104)

ხალხებისა და ერების ბუნებრივი ნიჭიერების შესახებ, რა თქმა უნდა, დღეს ისევე მსჯელობენ, როგორც XII საუკუნის ქართლის კათალიკოსს მიაჩნდა: „თითოეულ ადამიანს განსხვავებული ნიჭი და მიდრეკილება“ აქვს. შესაბამისად, თითოეული ადამიანის როლი და ადგილი განსხვავებული იყო და იქნება საზოგადოებაში. ეს აქტუალური თემაა თანამედროვე აღზრდის თეორიაში.

თეორიულ პედაგოგიკასა და ხალხურ პედაგოგიკაში ერთ-ერთი აქტუალური თემა ყოველთვის იყო ცოდნის ჩვეულებად გადაქცევის პრობლემა. ადამიანმა ყოველთვის იმაზე მეტი იცის, ვიდრე პრაქტიკულად იყენებს. პრაქტიკაში კი ცოდნას იმიტომ ვერ იყენებს, რომ ეს ცოდნა ჩვევად არა აქვს გადაქცეული. ხშირად ირონიით იტყვიან, ფეხბურთის გულშემატკივარმა მსაჯზე და მოთამაშეზეც მეტი იცის ფეხბურთის დარგში, მაგრამ თამაში პრაქტიკულად არ შეუძლი-

ა. ეს არაა ირონია. ეს ფაქტია. ადამიანს ლაპარაკი ყოველთვის ეადვილება, მაგრამ პრაქტიკულად ყველაფრის განხორციელება არ შეუძლია.

ჩვეულებად ცოდნის გადაქცევის საკითხებსაც ეხება აკად. ივანე ჯავახიშვილი თავის შრომებში. საზოგადოებრივი ურთიერთობები, ოჯახში ცხოვრება რეგულირდებოდა როგორც ჩვეულებებით (ხალხური ტრადიციები), ისე „დაწერილი წესით“. „წესი“, – წერს აკად. ივანე ჯავახიშვილი – საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და დაწესებულებების მართვა-გამგეობის მომაგვარებელ ჩვეულებას, რიგსა და დებულებას ერქვა და არა სასამართლო კანონს“ (ივანე ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VI. თბ., 1982: 35).

ჩვეულება „ადამიანის ისეთ ქცევას ჰქვია, რომელსაც იგი უნებლიეთ მისდევს, რომელსაც იგი ჩვეულია“. მაგალითად, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების ავტორი მოგვითხრობს, რომ „ესრეთ იყო ჩვეულებამცა მის ჟამისა წინამძღუართა მამათად, რამეთუ თვნიერ დედისა ფებრონიამსგან ზრახვისა საქმედ ჴელ-ყვიან“-ო. იგივე ავტორი ფიქრობს, რომ როცა აშოტ კურაპალატმა სხვა ქალი შეიყვარა, ეს ეშმაკის ბრალი იყო, იმიტომ რომ „პირველ არა აქუნდა ეგე ვითარი ჩვეულებამ (გიორგი მერჩულე, ცხოვრებამ გრიგოლ ხანძთელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963: 297-298).

გიორგი მთაწმინდელიც მოგვითხრობს, რომ „ესე ვითარი ჩვეულებამ აქუნდა წმიდასა მამასა ჩუენსა ეფთვიმეს, რამეთუ სამთა დღეთა შეიდგულისათა – ორშაბათს, ოთხშაბათს და პარასკევსა-სენაკსა თუსსა მზისა დასლვასა პური და წყალი იკმარის“ (გიორგი მთაწმინდელი, ცხოვრებამ იოვანესი და ეფთვიმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 74).

მაგრამ „ჩვეულება“ მარტო კერძო, თითოეული ადამიანის ქცევას კი არ ერქვა, არამედ ადამიანთა მთელი ჯგუფის,

გვაროვნობის, წოდების, დასის, ან მთელი ერის ზნესა და ქცევასაც (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., 1982: 32).

„ჩვეულების“ პარალელურად, აკად. ი. ჯავახიშვილი განმარტავს „წესს“. „სიტყვა „წესი“, - წერს მკვლევარი, - სხვებზე უფრო ხშირად გვხვდება ძველ ქართულ მწერლობაში და არც გასაკვირია. „წესი“ აღნიშნავს ისეთს ცნებას, რომელიც საზოგადოებრივს, სახელმწიფოსა და საეკლესიო ცხოვრებაში მუდმივ მოქმედობს. მნიშვნელობით „წესი“ არც სამართალს, არც შჯულს და არც კანონს არ უდრის და არ ეთანასწორება. პირიქით, ძველ მწერლობაში „წესი“ და „შჯულის“ თითქმის ყოველთვის გარკვეული, განსაკუთრებული მნიშვნელობით იხმარება და ერთიმეორის მაგიერ არ ზის ხოლმე. „წესი“ ყველაზე უწინარესად ჩვეულებას ერქვა“ (გიორგი მთაწმინდელი, ცხოვრებად იოვანესი და ეფთჳმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 75-77; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., 1982: 32).

მსგავსი მნიშვნელობა აქვს „წესს“ გუარამ მამფალის სიტყვაში, რომლითაც ის გრიგოლ ხანძთელს მიმართავს: „უკუეთუ ქუეყანისა ჩუენისა ერისკაცი ვინმე, მიიწიოს იერუსალჳმდ, ანუ სსუათა წმიდათა ადგილთა და იხილოს რამე კეთილი წესი, რომელი ქრისტეანობასა შუენოდის და ჩუენ შორის არ იყოს“, - შეიძლება თუ არა ჩვენშიც თავისნებით შემოიღოსო. აქ გუარამს სარწმუნოების სიმბოლო, დოგმები და კანონები კი არა აქვს მხედველობაში, არამედ კეთილი ჩვეულება, წესრიგი (გიორგი მერჩულე, ცხოვრებად გრიგოლ ხანძთელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963: 289; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., 1982: 33).

აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიური შეხედულებების გადმოცემა დაკავშირებულია კვლევის იმ ისტორიულ კონცეფციასთან, რითაც დიდი მეცნიერი ხელმძღვანელობდა სახელმწიფო ცხოვრების არსისა და ხასიათის შესწავლისას. ამ კონცეფციის საყრდენ პრინციპს ადამიანის აღზრდილობა და მსოფლმხედველობა წარმოადგენს. მართალია, ადამიანების ცხოვრებასა და აზროვნებას განსაზღვრავს ქვეყნის ეკონომიკური, პოლიტიკური, სოციალური და კულტურული ცხოვრების დონე (ეს ეხება მასებს და არა ლიდერებს!), მაგრამ ქვეყნის ამავე საფუძვლებს, თავის მხრივ, განაპირობებს ხალხის ცნობიერება. აქედან გამომდინარე, აკად. ივ. ჯავახიშვილი წერს: მსოფლმხედველობა არის საფუძველი სამეცნიერო, სახელმწიფო, საზოგადოებრივი, პოლიტიკური, შემოქმედებითი მოღვაწეობის. აკად. ივ. ჯავახიშვილი პიროვნებაში ჭეშმარიტი მსოფლმხედველობის აღზრდას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ამას ის ცხადყოფს სახელმწიფო მოღვაწის – ჩინგიზ-ყაენის მაგალითზე. მეცნიერი ამახილებს ყურადღებას იმაზე, რომ ჩინგიზ-ყაენის მსოფლმხედველობის შეზღუდულობამ დიდი როლი ითამაშა მონღოლთა უსაზღვრო საბრძანებლის მომავალ ბედისწერაში: მეცნიერი აღნიშნავს, „ჩინგიზ-ხანმა უშველებელი საყაანო დააარსა, რომელსაც საგვარეულოსთან, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია რაიმე საერთო ჰქონოდა და თვითონ მანაც პირადად თავის თანამემამულეების გვაროვნული წესწყობილების რღვევას თავისი მოქმედებით ხელი შეუწყო, მაინც, გვაროვნული მსოფლმხედველობა მასაც, ეტყობა, იმდენად ჰქონდა ძვალ-რბილში გამჯდარი, რომ ახლად დაარსებული თავისი საბრძანებელი თავის შვილებს კერძო საგვარეულო საკუთრების მსგავსად გაუყო და თავის მახლობელ თანამებრძოლთაც უწყალობა: საყაანო ამრიგად მას ყაენის საგვარეულო საკუთრებად ჰქონდა მიჩნეული“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 39).

შუა საუკუნეებში ქართველების წარმოდგენით მსოფლიო ორ მთავარ ნაწილად იყო დაყოფილი: „ხილულ და უხილავ სოფლად“ (ძეგლისწერა, ქრონიკები II: 56). პირველს ეკუთვნოდა ყველაფერი, რაც კი „საცნაურთა და გრძნობადთა ბუნებათა“ მფლობელი იყო, მეორეს – რასაც კი „ზეთასოფლისა ძალთა ბუნებად“ ჰქონდა. ღმერთის მიერ შექმნილი ადამიანი ამ ორისავე „სოფლის“, „ყოვლისავე აგებულისა ბუნებისა“ შემაერთებული იყო. მას ჰქონდა „საცნაურ და გრძნობად ბუნების“ მქონე სხეული და უხილავი „ზეთასოფლისა ძალთა“ ბუნებოვანი სული, – აღნიშნავს ივ. ჯავახიშვილი (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., 1982: 122).

აკად. ივანე ჯავახიშვილის გამოკვლევით, შუა საუკუნეების ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება იზიარებდა ბერძენი მწერლისა და ფილოსოფოსის, გრიგოლ ნოსელის შეხედულებას ადამიანის ბუნების, მისი აგებულების შესახებ, რომელიც მას მოცემული აქვს ნაშრომში „კაცისა შესაქმე“. ეს თხზულება IX-X სს ითარგმნა ქართულად და „დიდი სახელიცა ჰქონდა ჩვენს მწერლობაში მოხვეჭილი“. ავტორის აზრით, ადამიანის სულიერი ბუნება უსრულობისაგან სისრულეს აღწევს. მას შემოაქვს ცნებები „ბუნებითი სჯული“ და „სჯული წიგნისად“. „ბუნებითი სჯული“ ადამისა და ევას შეცოდებამდე მოქმედებდა. მაგრამ შემდგომში, როცა კაცობრიობა სწორ გზას აცდა, ღმერთმა მას მოსე წინასწარმეტყველის ხელით „დაწერილი სჯული“ მისცა. მაგრამ კაცობრიობას ვერც მოსეს დაწერილმა სჯულმა უშველა: „ვერც ერთი რად... შემძლებელ იქმნა კურნებად ბუნებად (ადამიანისა), გინა თუ მტანჯველობითა და საშინელებათა, ანუ ქველის მოქმედებითა სიტკბოებათაგან“. კაცობრიობის განსაკურნებლად საჭირო იყო ღვთის განკაცება, რომელმაც „წიგნის სჯულის“ მაგიერ ისევ „ბუნებითი სჯული“ დაამკვიდრა, მაგრამ ეს იყო, ახალი ბუნებითი სჯული, რათა ადამიანის ბუნება განსპეციაკებულიყო და „თანამოქალაქე

მყენეს წმიდათა და სახლეულ ღთისა“. ეს შეხედულება ადამიანის სულიერ მხარეს შეეხებოდა, ხოლო რაკი ხორცეული სამოქალაქო საქმეები მეფეებს ეკითხებოდათ იმიტომ, რომ გრიგოლ ხანძთელის სიტყვით, „ხელმწიფენი უფალყვნა ღმერთმან ქუეყანისა განგებასა“, ამიტომ საერო სახელმწიფო მართვა-გამგეობის წესი და სამართალი მათგან მომდინარეობდა (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., 1982: 125).

ივანე ჯავახიშვილი კიდევ უფრო ღრმად წედება ადამიანის სულიერი სამყაროს ჩამოყალიბების საიდუმლოებებს, როცა მსჯელობს იმის შესახებ, თუ როგორ ვითარდება მოძრაობა ადამიანის სულიერი ბუნების უსრულობისაგან სისრულისაკენ. ის წერს: იმის დასამტკიცებლად, რომ ერთისა და იმავე ადამიანის სულიერი თვისება შეიძლება სხვადასხვა სახით გამოიხატოს, თუმცა მისი სული ერთი და იგივე რჩება, ავტორს პავლე მოციქულის აზრი მოჰყავს, რომელიც მან თავის ეპისტოლეში კორინთელთა მიმართ ასე გამოთქვა: „ოდეს ყრმა ვიყავ, ვიტყოდი ვითარ ყრმად, ხოლო ოდეს ვიქმენ მამაკაც დაუტევე სიყრმისად იგი“. ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში სული კი არ იცვლება, არამედ მისი გამოსახულება: „რამეთუ არა სხუად სრული არს ყრმისად და სხუად მამაკაცისა, არამედ უსრულ არს ყრმისა შინა და სრულ მამაკაცსა შინა“. ადამიანის სულიერი ბუნება უსრულობისაგან სისრულეს აღწევს, ანუ, როგორც ავტორი ამბობს, „გამოთლად ბუნების მის ჩუენისად სულისა—არს პირველად დაწყებად უსრულად, განსრულებასა—სრულ“ (გრიგოლ ნოსელი, კაცისა შესაქმისათვის, საქართველოს ეკლესიის 2010 წლის კალენდარი, თბ., 2010; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., 1982: 124).

საგულისხმო პარადელია: ისტორიული კვლევის მეთოდოლოგიას სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქიც შეეხო 1986 წლის საადღგომო ეპისტოლეში და აღნიშნა: „თვით ისტორიაც კი სულ უფრო ხშირად განიხილება არა

როგორც საზოგადოების ისტორია, არამედ როგორც ადამიანის განვითარებისა და სულიერი სრულყოფის ისტორია (ილია II, ეპისტოლენი, წიგნი I, თბ., 2009: 183).

პრობლემას, რომელიც თავის დროზე დასვა აკად. ივ. ჯავახიშვილმა და დღეს შეეხო საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი, მეცნიერულ პედაგოგიკაში პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭება. აღსაზრდელთა ასაკობრივ და ინდივიდუალურ თავისებურებათა შესწავლა-დადგენით იწყება აღმზრდელობითი და საგანმანათლებლო სტრატეგიის შემუშავება.

აკად. ივანე ჯავახიშვილმა, როგორც მოსალოდნელი იყო, დაწერილებით გამოიკვლია ძველ საქართველოში ასაკობრივი თავისებურებები. მაშინდელი (XI-XII ს.ს) წარმოდგენით, – აღნიშნავს მკვლევარი, – ადამიანის სიცოცხლე ორ მთავარ ნაწილად იყო გაყოფილი: პირველი იწყებოდა ბავშვის დაბადებით და გასტანდა იმ დრომდე, სანამ იგი „ჰასაკად არ მოვიდოდა“. ამ პირველი ხანის მანძილზე ადამიანს „ჩწვილი“ ეწოდებოდა. მეორე ხანას „ჰასაკი“ ერქვა და ადამიანის სიკვდილამდე გასტანდა ხოლმე. ჰასაკი სამ უმთავრეს წლოვანებას შეიცავდა, რომელთაც ეძახდნენ ხოლმე „ჭაბუკი“, „შუაკაცი“ და „ბერი“.

„ქალი ათორმეტისა წლისასა უმცრომსი, ჰასაკად მოსულად არ იწოდებოდა, „ჩწვილად“ ითვლებოდა თორმეტი წლის ქალი უკვე „ჰასაკად მოსულად“ ითვლებოდა და ამიერითგან მისი გათხოვება კანონიერად შეიძლებოდა. ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ამ შემთხვევაში „ჰასაკად მოსლვა“ სქესობივი სიმწიფის ხანას უდრის (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1982: 265).

პედაგოგიკასა და ფსიქოლოგიაში ფართოდ იკვლევენ ბუნებრივი ნიჭის პრობლემას. ნიჭი უნდა განვითარდეს. ამისთვისაა მოწოდებული პედაგოგიური პროცესი. სწავლებისა და აღზრდის მეშვეობით ხერხდება ნიჭისა და ყველა ინტელექტუალური უნარის წარმატებით განვითარება.

აკად. ივანე ჯავახიშვილის გამოკვლევები გეიგენებს, რომ ცოდნის შეძენისა და განათლების გარეშეც შეიძლება პიროვნებაში განვითარდეს ნიჭი, ოღონდ პრაქტიკული საქმიანობის მიმართულებით. სანიმუშოდ არის დასახელებული მონღოლეთის დიდი იმპერიის შემქმნელის – ჩინგიზ-ხანის მაგალითი. აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „თვით ჩინგიზ-ხანი წერა-კითხვის უცოდინარი იყო, მაგრამ მისი მნიშვნელობა კარგად ესმოდა და ყოველნაირად ცდილობდა, რომ თავისი უფლისწულებისა და თანამეგობართვის წერა-კითხვა და განათლება შეესწავლებინა (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982 წ. გვ. 40).

თანდაყოლილი ნიჭის ძალაზე მიუთითებს ივანე ჯავახიშვილი თემურ-ლენგის მაგალითზე: თემურ-ლენგს, უსწავლელობისა და გაუნათლებლობის მიუხედავად, სარდლის თანდაყოლილი დიდი ნიჭი ჰქონდა, რომელიც თავის ლაშქრის ორგანიზაციაშიც გამოიჩინა და სამხედრო მოქმედების დროსაც მარჯვედ მოფიქრებული და შეუდრეკელი ნებისყოფით განხორციელებული საომარი გეგმითაც გამოიხატებოდა (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 223).

მიუხედავად ამისა, აკად. ივანე ჯავახიშვილი ქართველ მეფეთა დახასიათების დროს განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს იმაზე, რომ ადამიანის ბუნებრივი ნიჭი აუცილებლად უნდა განვითარდეს კარგი აღზრდითა და განათლებით.

თეორიულ პედაგოგიკაში დადგენილია, რომ აღზრდა, განათლება და განვითარება სინონიმები არ არის. ეს არის სამი სხვადასხვა ცნება-კატეგორია, სამი სხვადასხვა საგანი, რომელთა აღსანიშნავად ეს კატეგორიებია შემუშავებული.

განვითარება ადამიანის თანდაყოლილი იმ ფსიქოფიზიკური უნარების განვითარებას გულისხმობს, რომელთა გარეშე ის ვერ შეიძენს ცოდნას და ვერ მიიღებს აღზრდა-განათლებას. მაგრამ შეიძლება ადამიანი იყოს განვითარებული

უნარების (აღქმა, მეხსიერება, ყურადღება, წარმოსახვა, აზროვნება, მეტყველება, მოქმედება, ნებისყოფა) მატარებელი და არ იყოს არც აღზრდილი და არც განათლებული. ამის საუკეთესო ნიმუშად სახავს აკად. ივანე ჯავახიშვილი თემურ-ლენგის პიროვნებას: რამდენადაც თემურ-ლენგი იშვიათი ნიჭის მხედართმთავარი იყო, იმდენადვე ბეცი გამოდგა, როგორც ქვეყნის მმართველი, ამასთან, მხეცი იყო თავისი ბუნებრივი თვისებებით.

სახელმწიფოებრივი, შემოქმედებითი ნიჭი მას თითქმის არ გამოუჩენია, რადგან თავისი თავისა და ახლობლებისათვის საუცხოო სასახლეების, ბაღ-წაღკოტებისა და მიზგითების აგება, რა თქმა უნდა, სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობა არ იყო. რამდენიმე ადგილას აღდგენილი ან გაყვანილი წყლის არხიც ვერ გამოისყიდდა იმ ცოდვას, რომელიც მან თავისი ლაშქრითურთ დაატრიალა ყველგან, აზიასა თუ ევროპაში, სადაც კი ფეხი შედგა.

თემურ-ლენგის ძლევამოსილებას მაშინაც მისი პირადი უარყოფითი თვისებები ამცირებდა და ახლაც, მისი სრულებით მხეცური მრისხანება და გარეული ნადირისთვისაც კი გასაოცარი გაუმაძღრობა ადამიანის სისხლის ღვრაში, უნებლიედ მისდამი ზიზღს იწვევს. თემურ-ლენგის მაგალითი პირდაპირი დადასტურებაა პედაგოგიკის ფუძემდებლის იან ამოს კომენსკის მტკიცებისა: „ადამიანი არის ყველაზე უფრო მშვიდი და ყველაზე უფრო ღვთაებრივი სულდგმული, თუ იგი მოშინაურებულია ჭეშმარიტი აღზრდით; და თუ მას არ მიუღია აღზრდა, ან ყალბი აღზრდა მიიღო, მაშინ ის არის ყველაზე უფრო ველური იმ ცხოველთა შორის, რომლებსაც დედამიწა წარმოშობს“ (კომენსკი იან ამოს, დიდი დიდაქტიკა, XXXI, 15; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., 1982: 6).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი კლასიკური პედაგოგიკის დონეზე განიხილავს ზნეობრივი აღზრდის მიზნის პრობლემას. მისი თვალსაზრისით, ზნეობრივი აღზრდის მიზანი პიროვნებაში საზოგადო და პირადი ინტერესების ჰარმონიული შეხა-

მება უნდა იყოს. როცა პირადი და საზოგადო ინტერესების პარმონია დარღვეულია, მაშინ ადამიანი ცხოველური ინსტინქტების არეალში ექცევა. ასეთ მდგომარეობაში ორი მიზეზით შეიძლება აღმოჩნდეს ადამიანი: პირველი, როცა ოჯახი უძლურია ნორმალური, საზოგადოებრივი აღზრდა მისცეს შვილს და მეორე, როცა სახელმწიფოში მოქმდილია წესრიგი, ბატონობს განუკითხაობა. აკად. ივანე ჯავახიშვილი საქართველოში წარმოქმნილი სახელმწიფო კრიზისის პირობებში მეორე მიზეზით გამოწვეულ დისპარმონიაზე საუბრობს და წერს: ასეთი ვითარება სულიერად აკნინებს და ზნეობრივად აძაბუნებს ხოლმე, ადამიანის არსებაში ეგოისტური გრძნობა და ცხოველური თავდაცვის ალლო ილვიკებს და მაშინ პირად კეთილდღეობაზე მზრუნველობა საერთოსაზე სძლევეს და სახელმწიფოებრიობა და საზოგადო ინტერესი კერძო და პირადულ სულისკვეთებას უთმობს ადგილს. სახელმწიფოს შემადგენელი ერთეული - პიროვნება - უპირველესად თავისი თავის, თავისი თემის, თავისი კუთხის გადარჩენაზე იწყებს ფიქრს და საერთო კეთილდღეობაზე მზრუნველობის მოვალეობის თავიდან აცილებას ცდილობს (ი. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 403).

ზნეობრივი აღზრდის პრობლემებს აკად. ივანე ჯავახიშვილი უაღრესად ფართო თვალსაზრისით განიხილავს. მაგალითად, ის ცხოვრებისეულ გამოცდილებასა და მის საფუძველზე გადაწყვეტილებების მიღებასაც ნებისმიერ ეტაპზე ზნეობის სფეროს მიაკუთვნებს.

კერძოდ, მონღოლთა ბელადის - ჩინგიზ-ხანის მაგალითზე აკად. ივანე ჯავახიშვილი ვრცლად საუბრობს გამოცდილების, საზოგადოდ ცხოვრებისეული გამოცდილების დიდ მნიშვნელობაზე. მეცნიერის შეხედულებით, ცხოვრებისეული გამოცდილება ადამიანის ფასდაუდებელი სიმდიდრეა. „ჩინგიზ-ხანმა კარგად იცოდა თავისი უახლოესი ადამიანების შურისმაძიებელი და თავშეუკავებელი ხასიათი და ამიტომ ურჩევდა თავის შვილებს მცირე ნოინებისა და ბეგების დასჯის დროს სიფრთხილე და აუქჩარებლობა გამოეჩინათ.

ის უფლისწულებს არიგებდა: ეს ბეგები თქვენთვის მომიცია, მაგრამ, შეიღწო ჩემნო, თქვენ ჯეულები ხართ, მათ კი ცხოვრების უკვე დიდი გზა აქვთ განვლილი. თუ რომელიმე მათგანი რამეს დააშაუვებს, მხოლოდ თქვენს სურვილს ნუ აჟეუბით და ნუ მოჰკლავთ, არამედ ჯერ შეეკითხეთ, შემდეგ ერთმანეთშიც მოითათობირეთ და მხოლოდ ამის შემდეგ, ვისაც სასჯელის ღირსად სცნობთ, დასაჯეთო.

ივანე ჯავახიშვილი სასჯელის აღმზრდელობით მნიშვნელობაზეც ამახვილებს ყურადღებას და აღნიშნავს, რომ დასჯის ღონისძიება, განსაკუთრებით – უსამართლო, მხოლოდ შურისმაძიებელს ჩამოაყალიბებს. ამიტომ ურჩევს ჩინგიზ-ხანი თავის შვილებს უფროს-უმცროსი მოხელეებისადმი ღმობიერების მსგავსი გონიერება გამოიჩინონ, მათი ბრალი ჯერ საჯაროდ გამოარკვიონ, რათა ისინი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ „რაც მათ გადახდებათ, მრისხანებისა გამო კი არ დაემართებათ, არამედ მხოლოდ მათივე დანაშაულის შედეგად“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 37).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი კიდევ უფრო ღრმად გვახედებს პიროვნების, მეტადრე, ხელისუფალის ზნეობრივი პასუხისმგებლობის არსში. ხელისუფალს უნდა ახსოვდეს, რომ არსებობს არა მხოლოდ პირადი პასუხისმგებლობა, არამედ ოჯახური პასუხისმგებლობაც. ხელისუფალის არასწორ საქციელზე მისი ოჯახის წევრები და ნათესავებიც აგებენ პასუხს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ხელისუფალს თვითნებობისა და ეგოისტური გადაწყვეტილებების მიღების უფლება არა აქვს. „თვით მონღოლთა უზარმაზარი საბრძანებლის დამაარსებელსაც მრისხანების არაერთი მაგალითი მიუცია სხვებისათვის. თვით მისივე მსჯელობით, ერთი ადამიანის დანაშაულისათვის ყველა მის მახლობელს უნდა ეგო პასუხი. ჩინგიზ-ხანის ბრძნულს გამონათქვამებში სწორედ ასეც არის აღნიშნული: ყოველ ბეგს, ე.ი. ხელისუფალს, რომელიც თავის საგამგეო საქმეებს ვერ გაუძღვება, თავის ცოლში-

ლითურთ პასუხისმგებლად ეთელი და მის მაგიერ ვისმე სხვას ამოვირჩევთ“. აქედან გამომდინარე, აკად. ივანე ჯავახიშვილი დაასკვნის: „ამრიგად, დანაშაულისათვის, პირადი პასუხისმგებლობის მაგიერ, აქ ოჯახური პასუხისმგებლობაა წესად მიღებული (ივანე ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 37).

მაგრამ ამით არ ამთავრებს აკად. ივანე ჯავახიშვილი თავის შეფასებებს და მიაჩნია, რომ იურიდიული თვალსაზრისით, „შურისძიებისა და შიშის ჩანერგვის მეტი აქ არაფერია საგულისხმებელი. ესეც კია, რომ უამისოდ ველურ თავისუფლებას მინეუელი მონღოლების თვითნებობის ალაგმვა და მოვალეობის წესიერი აღსრულების აუცილებლობის შეგნების ჩანერგვა, ალბათ, სხვა საშუალებით ვერც მოხერხდებოდა“ (ივანე ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 38).

დიდი მეცნიერის ეს მოსაზრება აღზრდის საკითხებზე ფრიად საყურადღებოა. წარსულისადმი სწორედ ასეთი მიდგომები აქცევს ისტორიას კარგ მასწავლებლად.

ზნეობრივი აღზრდის შინაარსში განიხილავს აკად. ივანე ჯავახიშვილი პიროვნების პასუხისმგებლობის შეგნებას და საზოგადო და სახელმწიფო საქმეებში პრინციპულად მისი დაცვის უნარს. თუ პიროვნება აქტიური არ არის, იმ სახელმწიფოში საზოგადოების სულიერი განვითარება შეუფერხდება. ცნობილია, რომ ახალ, მოწინავე იდეებს ხალხი კი არ შეიმუშავებს, არამედ საზოგადოების ინტელექტუალური ძალები – მოაზროვნე პიროვნებები და შემდეგ იქცევა მათი ნააზრვეი საზოგადოების საკუთრებად, პროგრესის გზაზე წარმმართველ ძალად. ამ თვალსაზრისით განიხილავს აკად. ივანე ჯავახიშვილი გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობას.

გიორგი მთაწმინდელმა, – წერს ივ. ჯავახიშვილი, – ქართული ეკლესიის წოდებრიობა დაარღვია, წოდებრივი უპირატესობა საეკლესიო საქმეში უარყო და ადამიანის პირადი ღირსება წინ წამოაყენა, თანაც ეცადა ქართული ეკლესიისათვის დემოკრატიული მიმართულება მიეცა.

შუა საუკუნეებში ყველგან, მეტადრე, საქართველოში, ასეთი მოღვაწეობისათვის დიდი გამბედაობა იყო საჭირო. თვით დასავლეთ ევროპაშიც კი, ეკლესიასა და მონასტერში დემოკრატიული მიმართულება XIII საუკუნეში დაიწყო მხოლოდ. როგორც ცნობილია, ეკლესიის წოდებრივ-პატრონჟიული წყობილება პირველად წმინდა ფრანცისკმა დაარღვია (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 191).

ამასთან, ახალი იდეების შემუშავება და ცხოვრებაში დანერგვა ყოველთვის წარმატებულად და შეუფერხებლად როდი მიმდინარეობს. სწორედ ამ შემთხვევაში სჭირდება მოღვაწეს მაღალი ზნეობრივი შეგნება, რომ წინააღმდეგობები დაძლიოს. ამასთან დაკავშირებით, აკად. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „რასაკვირველია, მას (გიორგი მთაწმიდელს), უბრალო ბერს, არ შეეძლო, არც უფლება ჰქონდა მთელი ქართული ეკლესიის წოდებრივი წესწყობილება შეეცვალა და თავითგან ბოლომდის ქრისტიანულ-დემოკრატიული მიმართულება გაებატონებინა, მაგრამ საქმე დაწყებაა და გიორგი მთაწმიდელმა აქ შემოქმედებითი თავოსნობაც გამოიჩინა, შესაფერისი გამბედაობაც და ხასიათის სიმტკიცეც. გიორგი მთაწმიდელის მიერ დაწყებული საქმე იმდენად დიადი იყო, რომ იგი არ გამქრალა, თუმცა თვით მოთავე, ჩვენი გამოჩენილი მოღვაწე, ხუთის წლის განუწყვეტლივ მუშაობის შემდგომ, მეფეს, სამღვდელოებას და ერს გამოეთხოვა და შიმშილობის დროს შეგროვილი 80 მოწაფითურთ ათონისაკენ გაემგზავრა. ჯერ კიდევ ათონში მისული არ იყო, რომ გზაზე, კონსტანტინეპოლში, მოულოდნელად გარდაიცვალა 29 ივნისს, ოთხშაბათს დღეს, 1065 წელს (ივანე ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 191).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი თავის შრომაში - „ქართული სამართლის ისტორია“ - უპირველეს ყოვლისა, სწორედ ზნეობრივი პოზიციებიდან განიხილავს ურთიერთობების (სახელმწიფო, საზოგადოებრივი, ოჯახური, პირადი) ყველა ასპექტს და გამოხატავს თავის პედაგოგიურ შეხედულებებს.

„იმ ინტენსიურ მუშაობას, – წერს აკად. ივ. ჯავახიშვილი, – რომელიც საქართველოში სამართლის მეცნიერებისა და მართლმსაჯულების სფეროში ყოფილა, იმ საერთო კულტურულ განვითარებასთან ერთად, რომელსაც ქვეყანამ XII ს.-ში ყველა ასპარეზზე მიაღწია, შეუძლებელია თავისი კვალი სასჯელთა სისტემასა და დამსჯელ საშუალებათა თვისებაზე არ დაემჩნია. ყოველი ერის სამართლის წარმატება, მეტადრე სასამართლოს, სასჯელთა სისტემასა და განაჩენის სიმკაცრეს დაეტყობა ხოლმე: რაც უფრო კულტურულად დაქვეითებულია იგი, სასჯელიც მკაცრი და ულმობელი აქვს ხოლმე. კულტურულ წარმატებასთან ერთად თანდათან შეჩაბრები და დამასახიჩრებელი „მესისხლეობა“ ქრება და მხოლოდ იშვიათ და განსაკუთრებულ დანაშაულობათათვის რჩება ხოლმე... მართლაც, თამარს გამეფებისთანავე საქართველოში არამცთუ სიკედილით დასჯა მოუსპია, არამედ, ყოველგვარი დამასახიჩრებელი და ადამიანის ბუნებისა და ღირსების დამამცირებელი სასჯელებიც. როგორც თამარის ისტორიკოსი აღნიშნავს: თამარ მეფეს თავის მბრძანებლობის დროს ტანჯგანაგიც კი არავისთვის დაუკარებინებია იმიტომ, რომ ყოველგვარ მესისხლეობას, ანუ სიკედილით დასჯას, მბნელობლობას, ე.ი. თვალთა დაბნელებას, დათხრა-დაწვასა და ასოთა მიღებას, ანუ ასოთა მოკვეთას ერიდებოდა. ერთი სიტყვით, მას ყველა სიცოცხლის მომსპობელი, დამასახიჩრებელი და ადამიანის ღირსების შემლახველი სასჯელი მოუსპია“ (ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 2002: 34; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984: 383).

გენდერული პრობლემის სიმწვავე საქართველოს ისტორიის არც ერთ ეტაპზე არ გამოვლენილა. პირიქით, V საუკუნის ქართველი მწერლის – იაკობ ხუცესის „შუშანიკის წამებაში“ ნაჩვენებია ქალის უდიდესი ავტორიტეტისა და საზოგადოებაზე ზემოქმედების უნიკალური სურათი. სარწმუნოებაშეცვლილ ვარსკენს სურს მოელ ქართლის საპიტიახშიში ხალხს ქრისტიანული რწმენა შეუცვალოს ცეცხლთაყ-

ვანისმცემლობით, მაგრამ ვერ ახერხებს, რადგან თუ შუშანიკიც არ დაგმობს ქრისტიანობას, ქართლიც არ დაგმობს და არ განუდგება ქრისტიანობას (იაკობ ცურტაველი, წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ, ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963: 11-29). საქართველოში აღზრდის ხალხური ტრადიციები განამტკიცებდა ქალის ღირსების დაცვას. უნდა ითქვას, რომ ქალის უფლებებისა და ღირსებების აღიარებაში ქართველი პოეტი შოთა რუსთაველი გაცილებით მაღლა იდგა, ვიდრე ნიჟამი განჯელი. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „ქართველი დიდებული მგოსნის აზრი მხატვრულ მწერლობაში მართლაც ახალია და ნიჟამის აზრისაგანაც თვალსაჩინოდ განსხვავდება. განთქმული პოეტი ნიჟამი ძუ და ხეად ლომებს ნაფარდში ადარებს ერთიმეორეს და ამით მათი თანასწორობის დამტკიცებას ლაშობს. შოთა, რასაკვირველია, არაფერს ამის მსგავსს არ ამბობს. თუ ნიჟამის ამით სამეფო ოჯახის წევრთა ქალ-ვაჟის თანასწორობის დამტკიცება სურდა, ძალიან შემცდარა, რადგან, ცხადია, ქალ-ვაჟი ფიზიკურად ვერ შეედრებიან ერთმანეთს და უცნაურიც იქნებოდა, რომ ომში ქალისაგან მამაკაცის თანასწორობა მოეთხოვათ. ქართველი მგოსნის აზრი ცხადია და სრულებით მკაფიოდ არის გამოთქმული: ის ქალ-უფლისწულის მამაკაც-უფლისწულთან თანასწორუფლებიანობის მქადაგებელია. როდესაც ამას წერდა, მგოსანს საქართველოს მაშინდელი პოლიტიკური ცხოვრების სინამდვილე ეხატებოდა თვალწინ. ყოველ ქართველ მკითხველს ამ სტრიქონის წაკითხვისა თუ წარმოთქმის დროს თავისი სამშობლოს სურათი წარმოუდგებოდა და მაშინვე თამარ მეფეს იგულისხმებდა“ (ი.ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956: 45).

ზნეობრივი აღზრდის ასპექტების თვალსაზრისით განიხილავს ივანე ჯავახიშვილი ქალისადმი დამოკიდებულებას საზოგადოებაში. ისტორიკოსი დაასკვნის, რომ საქართველოში ყოველთვის ღირსეულად იყო დაცული ქალისადმი

დამოკიდებულების სახელმწიფოებრივი, საზოგადოებრივი და პიროვნული ნორმები. სხვანაირად შეუძლებელია დაწერილიყო შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც, გენიალური ვაჟას სიტყვებით, „საქართველოა და საქართველო – „ვეფხისტყაოსანი“. „ვეფხისტყაოსანში“ ჰუმანიზმის ზოგადსაკაცობრიო იდეალები, პირველ რიგში, ამადლებული სიყვარულის ასპექტითაა წარმოდგენილი. ამიტომ საფუძვლიანად ფიქრობს დიდი ისტორიკოსი, რომ „რუსთაველს შემთხვევით არ ექნება თავისი ქმნილების არაკად ისეთი ამბავი აღებული, სადაც მოთხრობილია, რომ „სხვა ძე არ ესვა მეფესა, მართ ოდენ მარტო ასული“ და სადაც შეიძლებოდა ნათქვამი ყოფილიყო: „ლეკვი ღომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვადია“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 310).

შემდეგ აკად. ივ. ჯავახიშვილი უფრო დაწვრილებით წარმოაჩენს „ვეფხისტყაოსნის“ შექმნისათვის აუცილებელი წინაპირობებს და წერს: რაკი გამოირკვა, რომ დიდებული შოთა ქალთა თაყვანისცემისა და რაინდული სიყვარულის მქადაგებელი იყო, უნებლიედ იბადება კითხვა, თუ როგორ და რა ნიადაგზე უნდა აღმოცენებულიყო ამგვარი მოძღვრება. ცხადია, იმისათვის, რომ ქალის სიყვარული „ტურფა“ და მაღალ სათნოებად ყოფილიყო აღიარებული, აუცილებლად საჭირო იყო, რომ საქართველოში ვაჟს უფლება ჰქონოდა, თავისი გულის სატრფო საცოლედ თვითონ აერჩია, რომ ძლიერი ცოლქმრული სიყვარული არსებულიყო. სადაც ეს ჯერ არ არსებობდა, რასაკვირველია, იქ შეუძლებელია თავისუფალს მიჯნურობას მისთვის გზა გაეკაფა. დღეისათვის ჩვენ შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ საქართველოში ერთიცა და მეორეც IX ს. უკვე არსებობდა. მაგ. მთავარი გიორგი ჩორჩანელი, რომელმაც თავისი საყვარელი მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ „სხვსა მეუღლისა შეერთებად არღა ოდეს თავს იღვა“ და სიკვდილამდე მისი ერთგული დარჩა; ან თუნდაც გიორგი მთაწმიდელის მამა, რომელიც ქალის

სილამაზით და სათნოებით მოხიბლული, თავისთვის საცოლეს თავისუფლად ირჩევს (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, I, თბ., 1928). ამგვარ ნიადაგზე შეიძლება აღმოცენებულიყო შოთა რუსთაველის ქადაგებაც ქალის თაყვანისცემასა და მიჯნურობაზე. ქალ-ვაჟის სწორუფლებიანობის ის აზრი, რომელიც შოთა რუსთაველის უკვდავს თხზულებაში არის გამოთქმული, მეტად დამახასიათებელია XII ს. მაღალგანვითარებული ქართული აზროვნებისათვის. საყურადღებოა, რომ ქალთა სწორუფლებიანობის იდეა ქართულ მწერლობაში ადრეც არსებობდა. „წმიდა ნინოს ცხოვრებაში“ ნათქვამია, რომ ქართველთა განმანათლებელს თვით ღვთაებისაგან მოველინა ზეციერი მოციქული, რომელმაც ათ მცნებასავით დაწერილი „წიგნი“ მისცა, სადაც ნათქვამი იყო: „არცა მამაკაცება არს, არცა დედაკაცება, არამედ თქვენ ყოველნი ერთ ხართ“ (ლეონტი მროველი, ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა, ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955: 86). ხოლო ქართულს არქაოპირატიკონში წერია: „წმიდა და ერთსწორ ჰყავი მამაკაცი და დედაკაცი, ვითარცა სათნო გიჩდა შენ არა ხოლო თუ მამათა, არამედ დედათაცა მოეც მაღლი სულისა შენისა წმიდისა“ (ივ. ჯავახიშვილი თხზულებანი. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 311).

ქალის ღირსების დაფასებისა და აღიარების გამოხატულებად თვლის აკად. ივანე ჯავახიშვილი საქართველოში სახელმწიფო მოღვაწე ქალების არსებობის ფაქტს. მართლაც, საქართველოში XII საუკუნეში საქართველოში იყვნენ ქალები, მაგ. ხუაშაქ ცოქალი და კრაეაი ჯაყელი, რომლებიც სახელმწიფო საქმეებში წარმატებით იღებდნენ მონაწილეობას. ჩვენ მოგვეპოვება არაერთი საგულისხმო ცნობა, რომლებიც ნათლად ადასტურებს, რომ ქალთა გავლენას ხშირად მამაკაცთა მკაცრი მოქმედება მოუპრილდებია და კეთილშობილური იერი მიუცია. არაბი მემატიანე იბნ ალ-ასირი მოგვითხრობს, რომ 1162 წ., როდესაც ქართველებმა დვინში გაიმარჯვეს და ძლევამოსილნი, ნადავლითა და ტყვეებით დატვირთულნი, შინ ბრუნდებოდნენ, მაჰმადიანი ტყვე მამაკაცები სა-

აუგოდ სულ მთლად გააშიშვლეს და ისე წამოასხესო. მაგრამ ქართველმა ქალებმა ეს შეიტყვეს თუ არა, მაშინვე თავიანთ ქმრებს ეს საქციელი დაუწუნეს და უსაყვედურეს, რომ ისინი მაჰმადიანთ ასეთ ცუდ მაგალითს აძლევენ, რომელიც მათ შეიძლება ქართველებზე გამოიყენონ და ამ საქციელით ქართველ ქალთაც სირცხვილი ატამონ. იბნ ალ-ასირის სიტყვით, ქართველი ქალების ამ საყვედურის შემდგომ ტყვეებს თავიანთი ტანისამოსი დაუბრუნეს და ჩააცვეს. ქართველმა ქალებმა ის მაღალღმობიერება და სიბრალული გამოიჩინეს, რომელიც ასე საგრძნობი და საჭიროა ოპიანობის საშინელი სიმკაცრის დროს (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 310–312).

ივ. ჯავახიშვილი ზნეობრივი აღზრდის თვალსაზრისით განიხილავს და აძლევს შეფასებებს მრავალცოლიანობის ცალკეულ გამოვლინებებს საქართველოში. მისი შეხედულებით, მრავალცოლიანობა ქალის უფლებებისა და ღირსებების ფეხქვეშ გათელვაა, რაც უცხოა ქართული ზნეობისათვის; აკად. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „მეფეს, რასაკვირველია, ერთი ცოლი ჰყავდა. მხოლოდ მონღოლების ბატონობის დროს დიმიტრი თავდადებულმა და მისმა დიდებულებმა შემოიღეს მრავალცოლიანობა, მაგრამ ეს საშინელ უწესოებად ითვლებოდა და ჩვეულებრივ საქრისტიანო ქორწინების წესზე მტკიცედ იდგნენ. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის სიტყვებითგან ჩანს რომ თამარ მეფის მამას, გიორგი III ხასებიცა ჰყოლია, რომელთაც მაშინ „ხარტებს“ ეძახდნენ. სწორედ ერთი ამ „ხარტთაგანისა ნაშობი“ თამარის ნახევარდა მიათხოვეს სალდუხისძეს მუტაფრაღინს. ისტორიკოსის მონათხრობის კილოს ეტყობა, რომ ხარტის ნაშობი უფლისწულად არ ითვლებოდა და მეფის „კანონიერ“ შვილზე დაბლა იდგა ღირსებით: იგი იყო „რეცა სახელდებული შვილად მეფისა“ (ისტორიანი და აზმანი შარაევანდეთანი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 2002: 43; ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი. თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984: 144).

საყურადღებოა, რომ მონღოლთა ბატონობის პერიოდში მრავალცოლიანობის წესმა მხოლოდ საზოგადოების ზედა ფენაში მოიკიდა ფეხი. ხალხი, საქართველოს სამეფოს მშრომელი ნაწილი, ზნეობრივად უფრო მტკიცე აღმოჩნდა და ქორწინების ეროვნულ ტრადიციებს იცავდა.

ამდენად, საქართველოში, როგორც ქრისტიანულ ქვეყანაში, ქალისა და კაცის ურთიერთობა ქრისტიანულ მორალზე და კანონმდებლობაზე იყო დამყარებული, რომლის მიხედვითაც, დაშვებული იყო მხოლოდ საეკლესიო ჯვრისწერით გაფორმებული ქორწინება. ყველა სხვა ურთიერთობა უზნეობად ცხადდებოდა და მას მკაცრად ებრძოდნენ. თუმცა მათი აღმოფხვრა ვერ მოხერხდა, მით უმეტეს, როცა საქმე ეხებოდა „ძლიერთა ამა ქვეყნისათა“. მეფეებს ხშირად კანონიერი ცოლის გვერდით ხარჭებიც ჰყოლიათ და მათგან გაჩენილი შვილებიც ცნობილია ისტორიისათვის (ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი II, ნაკვეთი II. თორმეტტომეული, ტ. VII, თბ. 1984.).

ზნეობის მყარი პრინციპებით ხელმძღვანელობდა მეფე თამარი, როცა გვარიშვილობისა და წოდების მოტრფიალეთა წინააღმდეგ გამოდიოდა როგორც სახელმწიფო, ისე პირად ცხოვრებაში. აკად. ივანე ჯავახიშვილი საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას ამ მომენტზე: როცა საქმროდ გიორგი რუსი შეურჩიეს, მეფე თამარი სიფრთხილესა და წინდახედულობას ურჩევდა ყველას, ვინც მოითხოვდა ქორწინების დაქარებას და აღნიშნავდა: „ვითარ ღირს არს შეუტყუებელი ესე ქმნად? არა ვიცით კაცისა ამის უცხოთა ქცევა და საქმე, არცა მკედრობისა, არცა ბუნებისა და არცა ქცევისა“ (ბასილ ეზოსმოძღუარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისა, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 2002: 120; ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 255).

ივანე ჯავახიშვილი ხელნაწერ ნაშრომში – „ყოფა-ცხოვრების წესებისა და ზნე-ჩვეულებების და ნივთიერი კულტურის ისტორია“ – საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას ქარ-

თველი ერის ყოფა-ცხოვრების ერთ-ერთ სფეროზე – საურთიერთო ნორმების (ეტიკეტის) ისტორიის შესწავლის საკითხზე, ასევე, ქართული ოჯახის ზნეობრივ სიწმინდეზე, ოჯახის სიმტკიცეზე, რადგან საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ დაშლილი ოჯახი არახელსაყრელი გარემოა ღირსეულ პიროვნებად შეიღების აღზრდისათვის.

ქართული ოჯახის ზნეობრივი სიმტკიცის პირობად საპატარძლოს უმანკოება მიიჩნეოდა და მიიჩნევა. ქართველთა ეს წესი სპეციალურად ჩაუწერია XV საუკუნეში საქართველოში მყოფ გერმანელ მომარსა და მოგზაურს ჰანს შტლბერგერს. ამ ავტორის ცნობით, ქართველებს, ისევე, როგორც ოსებს და სომხებს, ჩვეულებად ჰქონდათ ცოლად მხოლოდ ქალწული მოეყვანათ (დავით სართანია, ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ეტიკეტის ისტორიის საკითხები, თბ., 2002: 163).

ივანე ჯავახიშვილი ყურადღებით ეკიდება ამ ტრადიციას და თვლის, რომ ეს წესი ძველი არ უნდა იყოს. ეს ჩვეულება მოგვიანებითაა გაჩენილი. ყოველ შემთხვევაში, ეს წესი მაღალი კულტურის დონეზე მყოფ ხალხში უნდა დანერგილიყო. ივანე ჯავახიშვილი მიუთითებს, რომ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ბევრი წარმართობისდროინდელი წესი აღმოიფხვრა და ახალი დაწესდა. სხვათა შორის, ცოლქმრობისათვის ქრისტიანობამ საეკლესიო ლოცვა-კურთხევა, გვირგვინთა კურთხევა აუცილებელ პირობად გახადა. „ამ გარემოებამ ქორწინების ზოგი ძველი წესი შესცვალა და ამით მათ პირვანდელი თვისებები დაუკარგა“ (დავით სართანია, ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ეტიკეტის ისტორიის საკითხები, თბ., 2002: 164).

ძველ საქართველოში, გარდა ფიზიკური აღნაგობისა, დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ქცევასა და აღზრდას. ივ. ჯავახიშვილს თავის „ქართული სამართლის ისტორიაში“ მოჰყავს გიორგი ხუცესმონაზონის მონათხრობი გ. მთაწმიდელის მშობლების ქორწინების შესახებ. თურმე გზად მიმავალმა გ. მთაწმინდელის მამამ იაკობმა, იხილა რა თავისი

მომავალი საცოლის მარიამის „შუენიერება ხატისა მისისა და ნარნარი იგი დაწყნარებული ქცევა მისი და განკრძალული სახე“, გადაწყვიტა მასზე ქორწინება (ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი II, ნაკვეთი II. თორმეტტომეული, ტ. VII. თბ. 1984) ამ ცნობის შესახებ ნ. ბერძენიშვილიც წერს: „მაშ, ქალს უნდა ჰქონოდა სილამაზე („შუენიერება ხატისა“), „დაწყნარებული ქცევა“ და „განკრძალული სახე“ (მორიდებულობა). აქ პირველი თვისება ბუნებრივია, ხოლო მეორე და მესამე აღზრდის შედეგია. აქ ქალის აღზრდილობის იდეალია წარმოდგენილი, რაც თავისთავად გულისხმობს აღზრდის საქმის ცოდნა-მოხმარებას მშობელთა და აღმზრდელთა მიერ“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, – მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ, 1971: 327).

ეროვნული თვითშეგნების ფორმირება რთული, ხანგრძლივი და სათუთი საკითხია. როგორც ზემოთ დავინახეთ, აკად. ივანე ჯავახიშვილი ეროვნული თვითშეგნების აღზრდას ოჯახში ისტორიული მეხსიერების აღზრდას უკავშირებს. ამ პრობლემის გაღრმავების მიზნით, დიდ მეცნიერს მეცნიერულ ბრუნვაში შემოაქვს ისტორიის ფილოსოფიის კატეგორია.

ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „რამდენადაც უფრო დიდი იყო თავზე დამტყდარი უბედურება (ლაპარაკია XV საუკუნის საქართველოზე – ავტ.) და რამდენადაც უფრო ფართოდ იყო მოდებული ხალხში და ღრმად ჩამჯდარი განსაცდელით გამოწვეული უიმედობა და სასოწარკვეთილება, ამასთანავე რამდენადაც სუსტი იყო სახელმწიფოს ხელისუფლება და ძლიერი კულტურული დაქვეითება, იმდენად უფრო ადვილად და სწრაფად მიმდინარეობდა ხოლმე და მომდინარეობს სახელმწიფოებრივობის დაშლის პროცესი. სხვადასხვა ხელშემწყობ თუ დამაბრკოლებელ, თანამდევ და მერმინდელ გარემოებებზე არის, რასაკვირველია, აგრეთვე დამოკიდებული, რომელ საფეხურამდე დაქვეითდება ასეთ

მდგომარეობაში ჩაყარდნის სახელმწიფოებრივობა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 403).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი ხალხის ზნეობრივი აღზრდის სადარაჯოზე მტკიცედ მდგარი ქართული ეკლესიის როლზეც მიუთითებს და აღნიშნავს, რომ იგი ის საიმედო ძალა იყო, რომელიც ნებისმიერ პირობებში ღირსეულად იცავდა თავის პოზიციებს.

„სადუნ მანკაბერდელის ქცევამ, - წერს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, - მეტადრე, მისმა მრავალცოლიანობამ, საქართველოს ეკლესიის კათალიკოზის, მოხუცი ნიკოლოზის, უკმაყოფილება და წყრომა გამოიწვია. ეს არც არის გასაკვირი, რამდენადაც მრავალცოლიანობა უწესობად ითვლებოდა. კათალიკოზი ბევრს ეცადა, სადუნ მანკაბერდელის ასეთი საქციელი ჯერ დარიგება-ჩაგონებით, მერე შეჩვენებითაც კი აელაგმა და მრავალცოლიანობა დაეშლევინებინა, მაგრამ კათალიკოზის ყოველი ცდა ამაო გამოდგა“ (უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, 1959: 278; ივ. ჯავახიშვილი თხზ., თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 100).

ზნეობრივი აღზრდის პრობლემებზე საუბრის დროს გვერდს ვერ აუკუვლით ზნეობრივი აღზრდილობის კრიტერიუმებზე ყურადღების გამახვილებას. ამ კრიტერიუმების ჩამოთვლა და კლასიფიკაცია დღემდე არ არის დასრულებული. აკად. ივ. ჯავახიშვილი კარგ სამსახურს უწევს პედაგოგიურ აზროვნებას იმით, რომ განსაცდელის პირობებში ადამიანის ქცევაზე აკეთებს აქცენტს.

ადამიანის ნამდვილი სულიერი და ზნეობრივი თვისებები, ყველაზე მკაფიოდ, უეჭველია, განსაცდელის დროს გამოვლავლდება ხოლმე, - წერს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, - სწორედ მაშინ ირკვევა უცილობლად, კაცის ბუნებაში პატიოსნება და გმირული თავგანწირულება ჭარბობს, თუ ცხოველურ-მხეცური მიდრეკილება მას საკუთარი თავის გარდა, ყველაფერს ავიწყებს და პირადი უშიშროება-სიმართლის გადასარჩენად მზად არის ყველა და ყველაფერი ანაცვა-

ლოს. ეს დაკვირვება საშუალებას აძლევს მეკლევარს დემეტრე II-ის პიროვნება უფრო შეუმცდარად შეაფასოს (იგ. ჯავახიშვილი თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 119).

საქართველოში ცხოვრების ყველა დონეზე ზნეობრივი კლიმატის გაჯანსაღების ერთ-ერთ მთავარ წინაპირობად აკად. ივანე ჯავახიშვილი ქართველი კაცის მაღალი ინტელექტუალური განვითარების წყალობით შექმნილ დიდ სულიერ სიმდიდრეებს მიიჩნევს. საქართველოში, რომელიც არასდროს არ ყოფილა ასმილიონიანი სახელმწიფო, ძალიან ადრე მომწიფდა საკუთარი დამწერლობის შექმნის აუცილებლობა და ქართველმა ინტელექტუალებმა შექმნეს ქართული ანბანი. საკუთარი ანბანის შექმნა მსოფლიოს 3500-ზე მეტი ენის მქონე ხალხებს შორის თოთხმეტმა ქვეყანამ შესძლო და მათ შორის არის საქართველო. ამასთან, დღემდე ცნობილ დამწერლობებს შორის ქართული ანბანი იმდენად სრულყოფილია, რომ ერთ ბგერას ერთი ასონიშნით გამოხატავს. ახლა წარმოიდგინოს მკითხველმა, რა სიმაღლეზე უნდა ყოფილიყო განვითარებული უძველეს საქართველოში განათლება, მწერლობა, ფილოსოფიური და ისტორიული აზროვნება, რომ არა მხოლოდ საკუთარი ანბანი შეექმნა, არამედ ეს ანბანი ყოფილიყო ზედმიწევნით სრულყოფილიც. ეს ჩვენი ეროვნული სიამაყეა. ეს სიამაყე იკითხება აკად. ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომებში, სადაც განიხილება ფილოსოფიური და მხატვრული აზროვნების განვითარების, და სხვა მრავალი საკითხი.

* * *

პიროვნების უზნეობის გამოვლინების ერთ-ერთი ფაქტორია მისი ეროვნული ღირსების გრძნობის დაკარგვა. თუ პიროვნება მოკლებულია ეროვნული სიამაყის გრძნობას, იგი პიროვნება აღარ არის. საგულისხმოა, რომ იაკობ გოგებაშვილიც პიროვნებისა და ხალხის ეროვნულ ღირსების დაცვა-დავიწყების შესახებ პრინციპულ შეხედულებებს ავითარებ-

და. მაგალითად, ნაშრომში „ბურჯი ეროვნებისა“ აჭარლებსა და შავშელ-ერუშელებს შორის შედარებაში დიდი პედაგოგი აქცენტს ხალხის ეროვნულ შეგნებაზე აკეთებს და წერს: „შავშელ-ერუშელები ძველ საუკუნეებში განთქმულნი იყვნენ თავისი მამაცობით, გამბედაობით, ვაჟკაცობით და შეადგენდნენ წინა ბურჯს საქართველოსას. მაგრამ შემდეგში მათ ძალაუნებურად უღალატეს ეროვნებას და დედაენას, გასცვალეს იგი ოსმალურს ენაზედ და ჩვეულებაზედ, და რა შედეგი მოიმკეს? ვისაც ბ.ნ. ყაზბეგის მოგზაურობა წაუკითხნია ყოფილს ოსმალეთის საქართველოში, ეცოდინება რომ ეხლა შავშელ-ერუშელები ყოვლად საცოდაენი, მხდალნი და წყალწაღებულნი არიან. წინათ მათ შურის თვალით უყურებდნენ მეზობელნი, ახლა კი დაბრიყვებულნი და მასხრად აგდებულნი ჰყავთ. სრულიად სხვა სურათსა ეხედავთ აჭარაში. მართალია, აჭარლებმაც სარწმუნოება შეიცვალეს, მაგრამ ენასა და ეროვნებას არ უღალატეს და თავით ფეხებამდის დარჩნენ ქართველებად. და დახეთ, რა ვაჟკაცობით, გამბედაობით და მხნეობით არიან შემკულნი“ (იაკობ გოგებაშვილი, რწ. თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1990: 34).

უზნეობის გამოხატულებად მიაჩნია აკად. ივანე ჯავახიშვილს საქართველოს ისტორიაში ცნობილი, გასომხებული ქურთი სადუნ მანკარბედელი, რომელიც ყოველგვარ ეროვნულ ღირსებას მოკლებული მოხელეა.

სადუნ მანკარბედელი, – წერს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, – შთამომავლობით გასომხებული ქურთი, სომხურს გარდა, ქართულის, სპარსულისა და მონღოლურის კარგი მცოდნე იყო. სწორედ ასეთი ხანისა და ასეთი პოლიტიკური ვითარებისათვის იყო გამოსადეგი ეს მხნე და შეუდრეკელი ნებისყოფით აღჭურვილი, თანაც, ნიჭიერი ადამიანი. დაწინაურება-გამდიდრებისათვის მისთვის გამოსადეგი საშუალების ზნეობრივი ღირებულების გარჩევით ის მანცდამაინც არ იწუხებდა თავს. მისი ეროვნებაც თითქოს საჭიროებისამებრ იცვლებოდა და მონღოლს ის თანამიმამე მონღოლად ეჩვენებოდა, სომეხთან სომეხი, ქართველთან ქართველი

იყო. სადაც რა უჯობდა იმის გამოყენება იცოდა. ის, იმ ხანისათვის დამახასიათებელი უეროვნებო, საკუთარ აღზევება-გამდიდრების წადილით შეპყრობილი პიროვნებათაგანი იყო (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 98).

მაგრამ, აკად. ივანე ჯავახიშვილის შეხედულებით, როცა ხალხი არ იყიწყებს თავის ეროვნულ ვინაობას და ღირსებას, უკიდურესი გაჭირვების მიუხედავად მაინც ახერხებს აღორძინებას, ამას ეროვნული გენის უკედავება პქვია. ეს კარგად ჩანს ისტორიკოსის მიერ XV საუკუნის საქართველოს დახასიათებიდან.

XV საუკუნე საქართველოსათვის უბედურების საუკუნე იყო. აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „მაშინდელი საქართველოს კულტურული დაქვეითების მთელი სიღრმე იმაშიც ნათლად მოჩანს, რომ XV საუკუნისა და უფრო ადრინდელი ხელნაწერების ანდერძებსა და მინაწერებში წერისაცა და მართლწერის დიდი უეცოობაა საგრძნობი. ზოგიერთს მაშინდელს უცხოეთში გამგზავრებულს პირსაც კი თავისი სახელისა და გვარის სწორად დაწერაც კი აღარ შესძლებია. რა გასაკვირველია, რომ ასეთ პირობებში ამ საერთო კულტურული დაქვეითების წყალობით ქართული მხატვრული და საისტორიო მწერლობაც დადუმებული იყო“. ამ ფაქტის აღნიშვნის შემდეგ დიდი ისტორიკოსი, თითქოს წყვილიაღში ნათელი სხივის შემოჭრას გრძნობდეს, აგრძელებს მსჯელობას: „ეს კი არ არის გასაკვირველი, არამედ უფრო ის გარემოება, რომ ამ ჯოჯოხეთური პირობებისა და მიუხედავად, ქართველი ხალხი არ დაიდუშა და მაშინაც ცდილობდა დამტყდარი უბედურებისათვის თავი დაედწია, რომ ქართული ხელოვნების ზოგიერთ ღარგებში მაშინაც ყოფილან კიდევ ისეთი წარმომადგენლები, რომელთაც თავიანთი მაღალხარისხოვანი შემოქმედების ნიმუშები დაგვიტოვეს. ამაში დასარწმუნებლად, – აღნიშნავს მეცნიერი, – თუნდაც ულუმბოს ეკლესიის იმდროინდელი კედლის მხატვრობისა და ალექსანდრე I დიდის ბრძანებით გაკეთებული ნაჭელი სურა-

თებით შემკულნი დიდი ოქროს ჯვარის დასახელება(კ კმარა, რომელნიც მათ შემქმნელ ხელოვანთა იშვიათ ნიჭსა და მაღალ ცოდნას უ(კილობლად ცხად-ჰყოფენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 464).

თავის მრავალრიცხოვან შრომებში ზნეობრივი აღზრდის პრობლემატიკას აკად. ივანე ჯავახიშვილი ყოველთვის ფართო თვალსაზრისით უდგება.

პირველ რიგში, აღსანიშნავია, რომ ზნეობას ისტორიკოსი განიხილავს არა მხოლოდ როგორც პედაგოგიურ კატეგორიას, არამედ განიხილავს სახელმწიფოს პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ასპექტების ერთიანობაში. თავისი კაპიტალური ნაშრომის მესამე ტომში ისტორიკოსი ზნეობაზე სწორედ ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გათვალისწინებით წერს: „ხანგრძლივმა ომმა და მტრის მტარვალობამ მოსახლეობის გაბოროტებასა და გააუებას, მის გონებრივ-ზნეობრივს დაქვეითებასაც შეუწყო ხელი, რათგან, მშვიდობიანი ნაყოფიერი მუშაობის მაგიერ, ადამიანი მაშინ უნებლიედ უნდა იარაღის გამუდმებით ტრიალსა და სისხლის ღვრას მისჩვეოდა. ომის საშინელება და ქვეყნის მწარე სინამდვილე აიძულებდა ველურებას შეჰკუებოდა და, წინანდელი კულტურული ყოფა-ცხოვრების მაგიერ, გამოქვაბულებსა და სახიზნარებში ყოფნას შეჰრიგებოდა, სწავლისა და განათლებისათვის, მწერლობისა და ხელოვნებისათვის ასეთს პირობებში ვის შეეძლო მოეცალა ანდა ვის ექნებოდა ამისათვის გული და ხალისი“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 458).

ხალხისა და პიროვნების ზნეობრივი აღზრდის პრობლემებზე ამავე პოზიციიდან აგრძელებს ისტორიკოსი მსჯელობას და ავითარებს თავის შეხედულებებს იმის შესახებ, რომ ხალხის კეთილზნეობრივი ცხოვრება შესაძლებელია ძლიერ, დამოუკიდებელ სახელმწიფოში, რომელიც ძლიერ ეკონომიკურ ბაზას ემყარება. აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერს: მეტად დამახასიათებელია და საგულისხმოა აგრეთვე ის მაღალი ზნეობრივი მოძღვრება, რომელიც გავრცელებული ყოფილა

X-XII სს. საქართველოში და რომლის გულმოდგინე მიმდევარნიც ყოფილან ჩვენი დიდებული გვირგვინოსნები დავით აღმაშენებელი და თამარ მეფე.

ხელმწიფე, მონარქი საკუთარი ქვეყნის, საკუთარი ერის სახეა. „ერის ღირსებას და მის სიმტკიცეს ღირსეული ადამიანები განაპირობებენ: ბედნიერია ის ქვეყანა, სადაც ასეთი პიროვნებების სიმრავლეა“, – ბრძანებს საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი (ილია მეორე, 2012 წლის „საშობაო ეპისტოლე“).

ქართულ მწერლობაში ფართოდ არის წარმოჩენილი კარგად აღზრდილი ადამიანის ფასი: „ათასად კაცი დაფასდა, ათიათასად ზრდილობა, თუ კაცი კაცად არ ვარგა, ცუდია გვარიშვილობა“, „ნიჭს აძლევს მხოლოდ ზენა კაცს და არა გვარიშვილობა“. „გახსოვდეს ვისი გორისა ხარ“ – ამ მარგალიტებს ქართველ მწერალთა თხზულებებიდან სწავლობენ ახალგაზრდები. საქართველოში, – აღნიშნავს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, - განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ მეშვიდრე უფლისწულის აღზრდისა და სამეფოდ მომზადების საკითხს. ისინი „ყოველითა ჴელითა მარჯვე და ნასწავლი“ უნდა ყოფილიყვნენ, მსგავსად „სახლიშვილობისა მათისა“ (ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 2002). მეფეს, როგორც ჩანს, მოეთხოვებოდა: კარგი მშვილდოსნობა, ცხენოსნობა, მოასპარეხეობა, რაინდობა, ზრდილობა და მწიგნობრობა. ამ ცნებებში, – დასძენს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, – სამხედრო და სარაინდო საგნები, როგორც ვხედავთ, ჭარბობს. თვით დავით აღმაშენებელი საკუთარ სწავლა-განათლებას ასე ახასიათებდა: „მე შორს ვარ სწავლულებისა და მეცნიერებისაგან, ვითარცა მხედრობათა შინა აღზრდილი“-ო. ივანე ჯავახიშვილის შეხედულებით, დავით აღმაშენებელი თავისთავს უსწავლელად იმიტომ თვლიდა, რომ საღვთისმეტყველო მწერლობაში დახელოვნებული არ იყო, თორემ სასულიერო მწერლობაც კარგად იცოდა და, მისივე ისტორიკოსის სიტყვით, „საღთონი წერილნი... რაოდენნი პოვნა გარდამოღებულად ენასა

ქართულთასა სხუათა ენათაგან, ძუელნი და ახალნი... შეიყვარნა და შეითდსნა... რომელ... იგინი იყენეს მისსა საზრდელ“ (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984: 145).

მემკვიდრე უფლისწულის აღზრდისა და სამეფოდ მისი მომზადების შინაარსზე აკად. ივანე ჯავახიშვილი განაგრძობს მსჯელობას და მიაჩნია, რომ ქვეყნის პირველი პირის მომზადება ხელისუფლებისათვის პრინციპული მნიშვნელობის საკითხია. ამიტომ წერს: „მარტო საღმრთო წერილის ცოდნით ადამიანი, მით უფრო, მეფე, მაშინაც ვერას გახდებოდა და სახელმწიფო მართვა-გამგეობის საქმეს პირნათლად ვერ გაუძღვებოდა. ამისათვის უფლისწულს უნდა წინდაწინვე გულდასმით შეესწავლა ყველა ის „მართებანი და განსაგებელნი“, რომელნიც „ეთხოვებიან მეფესა“, გაეცნო საქმეების წარმოება, საჭურჭლეთა შემოსავალ-გასავლის წესრიგი, სალაშქრო და სამხედრო განწყობანი და მოსაზღვრე სახელმწიფოების მოციქულთა მიღება-დარბაზობის წესი“... დასასრულ უფლისწული შესაფერისად მომზადებული უნდა ყოფილიყო, რომ სახელმწიფო მართვა-გამგეობისათვის ზოგადი გარკვეული მიმართულება მიეცა, სახელმწიფო შორსმჭვრეტელობა შეეძინა, რისთვისაც ფართო განათლება იყო საჭირო. თვით ისტორიკოსიც ამტკიცებს, რომ დავით აღმაშენებლის ბრძნული მოქმედება სწორედ მეფის ღრმა განათლების შედეგი იყო... მეფე თავისი ქვეყნისა და სხვა ხალხების წარსულ ცხოვრებაში ჩახედული უნდა ყოფილიყო და წარსულის გამოცდილებითაც ეხელმძღვანელა. ერთი სიტყვით, ქართველი უფლისწულები საერო და სახელმწიფო საფუძვლიან განათლებას იძენდნენ (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984: 145-146).

ამ საკითხზე ესოდენ ვრცლად იმიტომ ვსაუბრობთ, რომ აღვნიშნოთ: სახელმწიფოს მართვა, ყველა დროში, იქნება ეს

მონარქიული თუ რესპუბლიკური მართვა-გამგეობა, მოითხოვდა და მოითხოვს სპეციალურ აღზრდა-განათლებას. მაგალითად, თანამედროვე კლასიკური დემოკრატიის ქვეყნებში იშვიათად არის შესაძლებელი ხელისუფლების სათავეში ისეთი პიროვნების მოხვედრა, რომელსაც მართვა-ხელმძღვანელობის გარკვეული საფეხურები არ გაუვლია. საქართველოშიც უნდა ამავდღეს ამომრჩეველისა და პოლიტიკური პარტიების პასუხისმგებლობა, როდესაც პრეზიდენტის არჩევისა და არჩევნების საკითხი წყდება. თანამედროვე სახელმწიფოს მართვაც მეცნიერებაა. ამიტომ პრეზიდენტი სწორედ სიბრძნით დაჯილდოებული, ცხოვრების ცოდნით სავსე, საერო და სასულიერო განათლებით გამორჩეული, ენერგიული, დინჯი დიპლომატი და პოლიტიკურად შორსმჭვრეტელი პიროვნება უნდა იყოს. პოლიტიკურმა პარტიებმა ამ თვისებების გათვალისწინებით უნდა შეარჩიონ საპრეზიდენტოდ ქვეყნის ლიდერი, ხოლო საბოლოო გადაწყვეტილება ამომრჩეველზეა. ქვეყნის მმართველის პიროვნებაში ღირსებები ერთმანეთს კი არ ჩაენაცვლებიან, არამედ ერთმანეთს უნდა ავსებდნენ. თუ ისტორია კარგი მასწავლებელია, ჩვენც კარგი მოწაფეები უნდა ვიყოთ მისი, მითუმეტეს, რომ ვართ დავით აღმაშენებლისა და თამარის ქვეყნის შვილები. კარგად აღზრდილ ხელმწიფეთა ქვეყანაში ზნეობრივ ხასიათს ატარებს ისეთი სოციალური ინსტიტუტებიც, როგორიცაა წყალობა, შეწყალება, დახმარება, შეწირვა და ა.შ. დავით აღმაშენებელიც, თამარ მეფეც უხეად გასცემდნენ წყალობას, მაგრამ არა სახელმწიფო ბიუჯეტიდან, არამედ საკუთარი ნაწარმის გაყიდვიდან შემოსული თანხებით. ქართველ მეფეთა კარზე მორალური პრინციპებით დამკვიდრებული ეს შეხედულება თაობიდან თაობას გადაეცემოდა. ეს ის მოძღვრება იყო, რომელიც ადამიანს უკარნახებდა, რომ მხოლოდ საკუთარი, პირადი შრომითა და შემწეობით შეძენილი ფული იყო უმწიკლო და წმინდა, რომ მხოლოდ ამ გზით მონაგები ქონება შეიძლებოდა ღვთისთვისაც სათნო ყოფილიყო, როდესაც ადამიანს ჰსურდა თავისი დავრდომილი მოყვასისათ-

ვის ხელი გაემართა და ქველმოქმედებით, წრფელი გულით დახმარება გაეწია, მას უეტკელად ამ ფაქიზი გზით შექნილი ფული თუ ქონება უნდა მოეხმარა. მაშასადამე, იმდროინდელი შეხედულებით, მხოლოდ ხელსაქმესა და ნაჭირნახულებს თან ახლდა სრული ზნეობრივი სიფაქიზე და თვით მეფეებიც კი საქართველოში ცდილობდნენ თავიანთ თავზე და ქველმოქმედებისათვის საკუთარი შრომით შექნილი ფული დაეხარჯათ. ცხადია, რომ ეს მშვენიერი და მომხიბლავი აზრი მუშაკაცის, მიწისმოქმედისა და ხელოსნის ცხოვრების მძიმე ტვირთს აკეთილშობილებდა და ზნეობრივი სიწმინდის შარაყანდელსა და მიმზიდველობას ანიჭებდა.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი ნორმალური სახელმწიფოს მმართველობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფუნქციად ხალხის სოციალური პრობლემების მოწესრიგებას მიიჩნევს. ის იმოწმებს ღაშა-გიორგის დროინდელ ქართველ მემპტიანეს, რომელიც ფაქტებზე დამყარებული შთაბეჭდილებით წერს: თამარის დროს „იყო მდიდრად ესე სამეფო, რომელ აზნაურის ყმანი მათთა პატრონთა სწორად იმოსებოდესო... ხოლო ვინც მაინც ცხოვრებისა ან ბუნებისგან დაჩაგრული და დაგლახაკავებული იყო, იმაზე თვით სახელმწიფო ზრუნავდა (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984: 297).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი თავის გამოკვლევებში ეხება ქვეყნის არა მხოლოდ სამხედრო, სახელმწიფო, საზოგადოებრივ, პოლიტიკურ და ეკონომიურ საკითხებს, არამედ დაწერილებით გვაწვდის მეფეთა და ვაზირთა, გამოჩენილ სახელმწიფო, სამხედრო და საეკლესიო მოღვაწეთა პიროვნულ დახასიათებას. მის თხზულებებში სისტემატურად ჩნდება ასეთი თავები: „გიორგი V-ის პიროვნება და გამეფების გარემოება“, „გიორგი-ღაშას ზოგადი დახასიათება“, „მწიგნობართუხუცესი ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელი“, „დეპეტრე II თავდადებულის პიროვნების ზოგადი დახასიათება“, „ბაგრატ V და გიორგი VII როგორც პოლიტიკოსები“ და ა. შ. მაგ. ერთ-ერთ თავში – „ბიოგრაფიული ცნობები მეფეთა-მე-

ფე ალექსანდრესა და მისი სახლობის შესახებ“ განხილულია შემდეგი საკითხები: „ალექსანდრე მეფის ბებია-აღმზრდელი, „ალექსანდრე მეფის მამისშვილობა“, „ალექსანდრეს სახლობა“, „ალექსანდრე მეფის თანამეცხედრე“ და ა.შ. (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 242-268)

აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიური მრწამსი და შეხედულებები შედარებით სრულად გამოვლინდა საქართველოს მეფეების პირადი და სახელმწიფო ცხოვრების, პიროვნული და მოქალაქეობრივი თვისებების დახასიათებისადმი მიძღვნილ ნაშრომებში. ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა პარაგრაფი - „დავით აღმაშენებლის პიროვნება, შინაური პოლიტიკა და საკულტურო მოღვაწეობა“. გამოკვლევა იწყება მეფის განათლების დახასიათებით: დავით აღმაშენებელს თავისი თავი „უსწავლელ“, „მსოფლიონ“, „მხედრობთა შინა“ გაზრდილ კაცად მიაჩნდა. რასაკვირველია, ეს თავმდაბლობით მოსდიოდა. სინამდვილეში, ის ნამდვილად განათლებული ადამიანი იყო. შემდეგ მეფის განათლების სიღრმესა და მასშტაბებზე გვესაუბრება მეცნიერი და აღნიშნავს, როგორც დავითი კარგად იცნობდა არა მხოლოდ ქრისტიანულ მწერლობას, არამედ მაჰმადიან მეცნიერთა თხზულებებსაც. ის რელიგიაშიც კარგად იყო გარკვეული, როგორც ქრისტიანულში, ისე მუსულმანურში. ყურანის კომენტარებთან დაკავშირებითაც კი ეკამათებოდა ხოლმე სასულიერო პირებს. დავითის ისტორიკოსი აღნიშნავს, რომ მეფემ „არათუ ქართული საერო მწერლობა, არამედ მან „საღმრთონი წერილნიც“ მდიდრად შეიკრიბნა რაოდენნი პოვა გადმოღებული ენასა ქართულსა სხუათა ენათაგან ძუელნი და ახალნი ვითარცა სხუამან პტოლუმეოს და სტკებოდა მათის კითხვით“ (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 347; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 210).

დავით აღმაშენებელი პირად ცხოვრებაში აგრძელებდა განათლების იმ ტრადიციას, რომელიც დაკავშირებულია IX საუკუნის დიდი საეკლესიო მოღვაწის, გრიგოლ ხანძთელის, პიროვნებასთან. მისი ცხოვრების აღმწერი მწერალი და ისტორიკოსი გიორგი მერჩულე აღტაცებული იყო იმით, რომ გრიგოლ ხანძთელი აღჭურვილი იყო არა მხოლოდ საეკლესიო განათლებით, არამედ საერო მეცნიერული ცოდნითაც: „ხოლო გულისკმეიერობამ სწავლისამ განსაცუფრებელი იყო ფრიად, რამეთუ მსწრაფლ ხოლო დაისწავლა დავითნი და ჳმითა სასწავლელი სწავლამ საეკლესიომ, სამოძღუროდ. ქართულსა ენასა შინა ყოველი დაისწავლა და მწიგნობრობამცა ისწავა მრავალთა ენათამ და საღმრთონი წიგნნი ზე-პირით მოიწუართნა. ხოლო სიბრძნეცა იგი ამის სოფლისა ფილოსოფოსთამ ისწავა კეთილად და რომელი პოვის სიტყუამ კეთილი, შეიწყნარის, ხოლო ჯერკუალი განაგდის, და განითქუა სისრულე იგი მისი სახელოვნად ყოველთა შორის“ (გიორგი მერჩულე, ცხოვრებამ გრიგოლ ხანძთელისამ, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963: 250). პედაგოგიკურ მეცნიერებაში გრიგოლ ხანძთელის განათლების შინაარსი შეფასებულია როგორც სრული განათლების ტრადიციის დასაწყისი. დავით აღმაშენებელი ამ ტრადიციის ერთგული გამგრძელებელი იყო.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი ყურადღებით იკვლევს დავით აღმაშენებლის ისეთ თვალსაჩინო ღირსებებს, როგორიცაა წიგნიერება და წერს: დავით აღმაშენებელი მთელს თავის თავისუფალ დროს სიკვდილამდე წიგნების კითხვას და გონებრივ მუშაობას ანდომებდა. კითხვა ფიქრი იყო.. დიდებული მეფისათვის წიგნები აუცილებელ სულიერ საზრდოს წარმოადგენდა: „შემდგომად სერობისა ნაცულად ძილისა ანუ სხუასა რასამე საქმისა“ ჩვეულებად ჰქონდა „კითხუა წიგნთა“. ამასთანავე წიგნები ყველგან თან დაჰქონდა ხოლმე „დღე და ღამე მიმოსლვათა შინა მიმდებთა, ღაშქრობათა მოუწყენელთა, შრომა განუსუენებელთა წიგნები ეტვირთა

სიმრავლესა ჯორსა და აქლემთასა და, სადა გარდაჯდის ჰონესა, პირველ ყოვლისა წიგნი მოაქუნდიან ხელითა (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 348). ამასთან, ხაზგასმით არის აღნიშნული ისიც, რომ დავითი იყო ამ წიგნების არა გადამკითხველი, არამედ ღრმადგონიერი მკითხველი (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 212).

დავით აღმაშენებელს ჩვეულებად ჰქონია, წიგნს რომ წასაკითხავად აიღებდა თურმე, „რაჟამს დაასრულის, ნიშანი დასუის ბოლოსა წიგნისასა“ (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 349) და ამ ნიშნების მიხედვით შეიძლებოდა ადამიანს გამოერკვია – რომელი წიგნი რამდენჯერ ჰქონდა წაკითხული.

დავითი, როგორც წიგნიერი კაცი, წიგნით სარგებლობის სხვადასხვა ფორმას მიმართავდა: როდესაც თითონ დაიღლეოდა და „თუალნი დაშურიან, სასმენელნი ანაცვალნის“ და სხვას გადასცემდა ხოლმე ხმამაღლა წასაკითხავად (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 348). ივანე ჯავახიშვილი წერს: „ჩვენს გვირგვინოსანს განსაკუთრებით საისტორიო თხზულებების კითხვა ჰყვარებია, რომელშიც „გარდასულთა საქმეთა და პირველ ყოვითა მეფეთა... შემთხუეულნი“ ამბები იყო მოთხრობილი“ (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 350).

დავით აღმაშენებელი ცდილობდა წარსულის ცოდნის მიხედვით ბრძნულად „გარდასრულთა შემსგავსნი მომავალნი“ განეჭვრიტა, ისტორიული მაგალითით და გამოცდილებით ესარგებლა და იმისდაგვარად ემოქმედა.

როგორც ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი სრულიად მართალი იყო, როდესაც ამტკიცებდა, რომ სწორედ ეს გონებრივი მუშაობა და საისტორიო თხზულებების შესწავლა, „წერილთა მეცნიერებანი და გარდასრულთა საქმეთა შემეცნებანი“ შეელოდა სახელოვანს მეფეს, რომ „კუერთხი მეფობისა“ საქართველოში „ესოდენ დამდაბლებული, ესოდენ ძნელი და ნამდვილ-ვე დიდი

განსაგებელი, ეპყრა ესრეთ მაღლად“ და სახელმწიფო უაღრეს ძლიერებასა და აყვავებამდე მიიყვანა“. ამ მხრივ, დავით აღმაშენებელი მართლაც რომ ბრძენი და განათლებული მმართველი, შეგნებული და შორსმჭვრეტელი პოლიტიკოსი იყო (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 350; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 212).

აკად. ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიური შეხედულებები იკითხება „დავით აღმაშენებლის პიროვნების, შინაური პოლიტიკისა და საკულტო მოღვაწეობის“ აღწერა-დახასიათებაში. მეცნიერი თვლის, რომ ხალხის ზნეობრივი ამაღლების, ხალხის კულტურული ცხოვრების გაფართოებისა და სახელმწიფოში მეცნიერული აზროვნების განვითარებისათვის ბრძოლა მოზარდების აღზრდის ის აუცილებელი გარემოა, რომელიც ახალგაზრდობას უქმნის ხელსაყრელ პირობებს ჯანსაღი პიროვნული თვისებების ჩამოყალიბებისათვის. ამ თვალსაზრისით, უნიკალურია დავითის ინიციატივით რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების მოწვევის იდეა. ამ კრებაზე მან თანამდებობიდან გადააყენა უღირსი მღვდელმთავარნი მთავარწარჩინებულთა შთამომავალობისანი და ამით გვარიშვილობის მნიშვნელობა ეკლესიის მსახურთათვის უარყო, ხოლო პირადს ღირსებას შესაფერისი პატივი და უფლება მიანიჭა.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი თვლის, რომ საზოგადოებრივი აზრის გაჯანსაღებას, ახალგაზრდობისათვის სტიმულის მიცემას და ამით საქვეყნო საქმის წარმატებას ემსახურებოდა დავით აღმაშენებლის რეფორმები სახელმწიფო მართვის სისტემაში. „მეფე სამოხელეო წესწყობილებაში იმავე მოძღვრების განხორციელებას ლამობდა, რაც მან რუის-ურბანისის საეკლესიო კრების დახმარებით საქართველოს საეკლესიო წეს-წყობილებაში განახორციელა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 215) და დააწინაურა ახალგაზრდები პირადი ღირსების გათვალისწინებით.

საზოგადოებრივი აღზრდის თვალსაზრისით, აკად. ივანე ჯავახიშვილი საგანგებოდ ვრცელ ადგილს უთმობს დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობაში გელათის აკადემიის დაარსებისა და პოეტებისათვის თავშესაფრის აგების, პოეტებისათვის ქონებრივი დახმარების გაწევას. ეს ფაქტი დღესაც აქტუალურია. თანამედროვე ქართული მწერლობის მოღვაწეები დღესაც საჭიროებენ ხელისუფლების მხრიდან ანალოგიურ მხარდაჭერას, რომ არაფერი ვთქვათ დავითის მიერ „სუფიებისა და პოეტებისათვის“... სადღესასწაულო მეჯლისის გამართვაზე.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი ცალკე საუბრობს დავით აღმაშენებლის პირადი მაგალითის აღმზრდელობით ძალაზე. მეფე მამაცი მეომარი და გულადი მხედართმთავარი იყო. მას მოულოდნელი და სწრაფი სამხედრო მოქმედება უყვარდა, ომში უშიშარი იყო და თავის ჯარს ყოველთვის თავგანწირულად წინ მიუძღოდა ხოლმე და პირადი მაგალითით ამხნევებდა და ხიბლავდა ყველას (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 215).

ადამიანებში პიროვნების აღზრდა ხანგრძლივი და სათუთი საკითხია და პედაგოგიკური მეცნიერება ფაქტიურად პიროვნების აღზრდის მეცნიერებაა, მაგრამ ხელისუფალმა, როგორც ამას აკად. ივანე ჯავახიშვილი დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობაზე დაკვირვებით გვიჩვენებს, ასევე უნდა იზრუნოს ხალხის აღზრდაზეც. სხვათა შორის, ეს პრობლემა პედაგოგიკურ სფეროში იან ამოს კომენსკიმ შემოიტანა XVII საუკუნეში და ხალხის აღზრდისა და აღზრდელობის 22 ნიშანზე მიუთითა. დავით აღმაშენებლის ეპოქაში პედაგოგები ამ თემაზე არ მსჯელობდნენ, მაგრამ მსჯელობდა და მისი გადაწყვეტისათვის იღვწოდა დავით აღმაშენებელი. აკად. ი. ჯავახიშვილი წერს: „ავიდა თუ არა დავით აღმაშენებელი სამეფო ტახტზე, იმთავითვე მან ხასიათის დიდი სიმტკიცე გამოიჩინა... „და ლიპარიტ ამირა ორგულობისათვის ჯერ საპყრობილეში ჩასვა, მერე ხელმეორე დანაშაულისათვის „ორ წელს პყრობილ იყო“, შემდეგ საქართველოდან ექ-

სორია ჰყო და საბერძნეთში წასვლის ნება მისცა“ (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 325; ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 214). ასევე პრინციპულად მიუდგა დავით აღმაშენებელი ურჩ აზნაურთა ხასიათის გამოსწორებას. აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „დავით აღმაშენებლის სახელმწიფო სიბრძნე და შორსმჭვრეტელობა იმითაც მტკიცდება, რომ მან აზნაურთა ურჩობის ტექშიარიტი ბუნება და თვისება შეიგნო. ძველი ქართული მატრიანეების გადაკითხვამ და თანამედროვე ცხოვრების დაკვირვებამ დიდებული მეფე დაარწმუნა, რომ „ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველთაგან. თვისთა უფალთა, რამეთუ რაჟამს განდიდდნენ, განსუქენ და დიდება პოვონ და განსუენება, იწყებენ განსრახეად ბოროტისა“ (ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 359). სახელოვანი მეფე დარწმუნებულა, რომ დიდგვარიან აზნაურ-მოხელეთა ურჩობა შემთხვევითი მოვლენა კი არ იყო, არამედ საზოგადო. მართლაც, დიდებული აზნაურები ცდილობდნენ წინანდელი უპირატესობა შეენარჩუნებინათ. ხოლო რაკი სრულიად საქართველოს მეფის უფლების გაძლიერებას შედეგად მათი ბატონობისა და გავლენის შეზღუდვა მოჰყვებოდა ხოლმე, ამიტომ დიდგვარიანი აზნაურ-მოხელეები ცდილობდნენ, რომ მეფე მეტისმეტად არ გაძლიერებულიყო და მუდამ მათი ნების ყურისმგდებელი ყოფილიყო“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 214). დავით აღმაშენებელმა ძლიერი ხელით ალაგმა დიდაზნაურთა ეს ანტისახელმწიფოებრივი სულისკვეთება, სახელმწიფო აპარატი გაწმინდა მათგან და მათ ადგილზე დააწინაურა პიროვნული ღირსებებით დაჯილდოებული დაბალი წრის წარმომადგენლები.

მეფეთა ადამიანური ცხოვრების დახასიათებით გამოირჩევა აკად. ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომი „გიორგი-ლაშას ბუნების თავისებურებანი და მისი პოლიტიკური საქმიანობა. გიორგი-ლაშას ზოგადი დახასიათება“.

მეფის დახასიათებას ავტორი მისი დედისერთობაზე ხაზგასმით იწყებს იმ პედაგოგიური მოსაზრებით, რომ დედისერთების აზრდას მრავალი თავისებურება ახლავს. სწორედ ამ თავისებურებების აღნიშვნით იწყებს მეფის პიროვნების გაცნობას დიდი ისტორიკოსი. ის წერს: „სამწუხაროდ, რაინდული სულისკვეთებითა და პატიოსნებით უხეად დაჯილდოებული ლაშა-გიორგი, ვითარცა დედისერთა ვაჟიშვილს სწევია, განებივრებული და თავისნათქვამა ჭაბუკი გამოდგა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 1-3).

აკად. ი.ჯავახიშვილის დახასიათებით, გიორგი-ლაშა „თავისუფალი აზროვნების მიმდევარი“ ახალგაზრდა მეფე იყო. „ლაშა-გიორგი გულადი, მებრძოლი, გულწრფელი და რაინდული სულისკვეთებით გამსჭვალული ჭაბუკი, განათლებული, ხელოვნებისა და სახიობა-გასართობის მოყვარული ადამიანი და დამოუკიდებელი, თავისუფალი აზროვნების მიმდევარი პიროვნება იყო (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 5).

ლაშა-გიორგის შემდგომი დახასიათება ემყარება ხასიათის მემკვიდრული გადაცემის კონცეფციას. ეს კონცეფცია დიდხანს ბატონობდა პედაგოგიურ მეცნიერებაში. მაგრამ დამტკიცდა, რომ ბავშვის ხასიათი ძირითადად ყალიბდება ოჯახში, მშობელთა მაგალითის მიხედვით. ხასიათი აღზრდის საგანია. ი.ჯავახიშვილი ფიქრობს, რომ ხასიათი ლაშა-გიორგის დედისაგან მემკვიდრეობით გადმოეცა. ამიტომ წერს: დედისაგან მას (ლაშა-გიორგის) გულკეთილობა და ღმობიერება ჰქონდა თანდაყოლილი. ქართული სისხლის სამართლის სასჯელთა სისტემაში დიდებული თამარის მიერ განხორციელებული ცვლილება, რომლითაც მან სიკვდილით დასჯა და დამასახიზრებელი, თუ ადამიანის ღირსების გამაწილებელი სასჯელები აღკვეთა, გიორგი ლაშასაც მტკიცედ ჰქონდა დაცული (ივ. ჯავახიშვილი თხზ., თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 5).

1) აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ის, რაც ივ. ჯავახიშვილს მემკვიდრულ ღირსებად მიაჩნდა, სინამდვილეში იყო ოჯახში აღზრდილობის ნიშან-თვისებები, ცოცხალი მაგალითის სა-
ფუძველზე შეძენილი ნიშან-თვისებები.

2) ლაშა-გიორგის ნაკლოვანებებზე ყურადღების გაძლიერება, როგორც პროფ. ბიჭიკო დიასამიძემ ცხადყო, მომდინარეობს ლაშა-გიორგის იმ თანამედროვეთაგან, ვინც ლაშა-გიორგიმ ჩამოაშორა სახელმწიფო მართვას. ცხადია, თამარის დროს განებიერებული ზოგიერთი მოღვაწე ადვილად ვერ ურიგდებოდა ახალი მსოფლმხედველობის პოლიტიკოსის და სახელმწიფო მოღვაწის – ლაშა-გიორგის ახლებურ ნაბიჯებს და, ბუნებრივია, მის მიერ გადადგმული ყოველი ნაბიჯი უზნეობად და დაუსაბუთებლად მიაჩნდა (ბიჭიკო დიასამიძე, საქართველოს „ოქროს ხანის“ შექმნადილები, ბათუმი, 2008: 44-48). ეს შეფასებები კარგად ჩანს შემდეგ დახასიათებაში: „ვითარცა დედისერთა ვაჟიშვილს და ნებიურად აღზრდილს უფლისწულს, ლაშა-გიორგის თანდათანობით თავისნათქვამი და თვითნება ადამიანისათვის დამახასიათებელი ნაკლი გამოაჩნდა, თავის გარემოშიც თანდათანობით თავისი თანამოაზრე თანამოასაკენი შემოიკრიბა, დედის ნაცადი ხელისუფლები კი ჩამოიცილა (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 5).

ივ. ჯავახიშვილი ვრცლად ეხება ლაშა-გიორგის სამიჯნურო გატაცებას და გულწრფელობას სიყვარულში. ევლისციხეში ყოფნისას ლაშა-გიორგის ერთი მომხიბლავი გათხოვილი ქალი უნახავს. მის გაცნობას ჭაბუკი მეფის გულში იმდენად ღრმა სიყვარულის გრძნობა ჩაუნერგავს, რომ თავი ვერ შეუკავებია, ქმრისთვის ცოლი წაურთმევია და თავისთან წაუყვანია. ამ ევლისციხელი ქალისაგან მას ვაჟიშვილიც კი შეძენია, რომელსაც სახელად დაეთოი უწოდა. ადვილი წარმოსადგენია, რა შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა მაშინ მეფის ამ საქციელს, რომელიც ქვეშევრდომისაგან გვირგვინნაკურობი ცოლის წართმევას წარმოადგენდა. ეს იყო დანაშაული, რომლისთვისაც, ჩვეულებრივი მოქალა-

ქვე კი, საქართველოში კანონის წინაშე პასუხს აგებდა. ამიტომაც, ეწვირები და ეკლესიის უმაღლესი წარმომადგენელნი თხოვნით ეწვივნენ მეფეს, ცოლი ისევ ქმრისთვის დაებრუნებინა. თვითონ კი, ცოლი 'შეერთო ქართული სახელმწიფო სამართლით. მეფეს თავისი ქვეშეყრობის ცოლად შერთვა არ შეეძლო, თანამეცხედრედ მას რომელიმე სამეფო საგვარეულოს ასული უნდა მოეყვანა. ლაშა-გიორგიმ მისულთ თავის სატრფოს განტყვეებაზე გადაჭრით უარი განუცხადა. ველისციხელ ქალს ის თავის ცოლად თვლიდა და სამღვდელოების დარიგების მოსმენა არც კი მოისურვა. როდესაც ვაზირები და ეკლესიის მესვეურნი სიტყვით ვერაფერს გახდნენ, მათ იმავე საშუალებას მიმართეს, რომელიც IX საუკუნეში კლარჯეთის უდაბნოთა განთქმულმა არქიმანდრიტმა გრიგოლ ხანძთელმა აშოტ დიდი კურაპალატის წინააღმდეგ გამოიყენა: სასახლეში მივიდნენ, ველისციხელი მანდილოსანი გამოიყვანეს, ქმარს დაუბრუნეს და ჭაბუკ მეფეს, ამგვარად, მისი გულის სატრფო ჩამოაშორეს.

საერო და საეკლესიო ხელისუფლების მმართველ წრეებს იმედი ჰქონდათ, რომ ლაშა-გიორგი ამის შემდეგ მაინც შეირთავდა ცოლს, მაგრამ ეს მოლოდინი არ გამართლდა, სხვა ქალის შერთვა მეფემ არ ისურვა და სიკვდილამდე უცოლოდ დარჩა.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი ღირსეულად უფასებს ჭაბუკ მეფეს ამ ერთგულებას და წერს: „ეს ამბავი ლაშა-გიორგის გატაცების გულწრფელობასაც და სიყვარულის გრძნობის სიღრმე-სიძლიერესაც ამტკიცებდა, ისევე, როგორც კანონიერი და უკანონო ცოლობისადმი და თვით ეკლესიის მოძღვრებისადმი ამ შემთხვევაში თავისებურს დამოკიდებულებასა და თავისუფალ აზროვნებასაც მკაფიოდ ამჟღავნებდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 6).

მაგრამ დიდი ისტორიკოსი იმასაც არ ტოვებს ყურადღების გარეშე, რასაც ზოგჯერ ვითარება აკისრებს პიროვნებას. ლაშა-გიორგი, როგორც მეფე, შეზღუდული იყო საზოგადოებრივი აზრით და ამისათვის მას ანგარიში უნდა გაე-

წია. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „ნიჭიერ მწერალს, შესაძლებელია, ზემომოთხრობილი „ვისრამიანის“ მსგავსი მომხიბლავი, თანაც სოციალური პრობლემებით დაყურსული რომანისათვის გამოუყენებინა კიდევაც. ლაშა-გიორგის, როგორც ქვეყნის მესვეურს, არ უნდა დავიწყებოდა, რომ მის მოვალეობას ქვეშევრდომების კანონის შელახვის მაგალითის მიცემა არ შეადგენდა და რომ მას უფლება არ ჰქონდა თავისი პირადი ბედნიერება უმწეო მოქალაქის უბედურებაზე აეგო“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 6). აკად. ივანე ჯავახიშვილი ერთხელ კიდევ ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ საზოგადოება ქვეყნის მმართველს ვერ მიუტევებს იმას, რაც კერძო პირს შესაძლებელია ეპატიოს. ამიტომაც იყო, რომ ლაშა-გიორგის საქციელს თანამედროვეთა შორისაც მითქმა-მოთქმა გამოუწვევია.

ამრიგად, აკად. ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიური თვალსაზრისით, აღზრდაში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს პიროვნების უფლებისა და მოვალეობის შეგნების აღზრდას. პიროვნების თავისუფლება ყველაფრის წინაშე თავისუფლებას არ გულისხმობს. პიროვნებას მოვალეობაც გააჩნია და, პირველ რიგში, იგი თავის მოვალეობას უნდა ასრულებდეს. პასუხისმგებლობის აღზრდა ყველა მოქალაქის აღზრდის ხერხემალი უნდა იყოს.

მეფის ადამიანური თავისებურებების დახასიათების თვალსაზრისით, საგულისხმოდ გვეჩვენება მეფე რუსუდანის შესახებ ივანე ჯავახიშვილის მიერ აღნიშნული საკითხი: პირველ რიგში, დიდი ისტორიკოსი თელის, რომ არსებობს მემკვიდრეობით მშობლისაგან შვილზე დამახასიათებელი ნიშან-თვისებების გადაცემის შესაძლებლობა. რუსუდანის შესახებ ის წერს: სახელოვანი დედისაგან მას (რუსუდანს-ავტ.), ეტყობა უფრო სილამაზე ჰქონდა დამკვიდრებული, ვიდრე სხვა მისი მაღალი გონებრივი და ზნეობრივი თვისებები (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 9). „მაღალი გონებრივი და ზნეობრივი თვისებები“ მემკვიდრეობით არ გადადის.

რუსუდანის სამეფო ღირსებების ნაკლოვანებათა გამო სახელმწიფოში გაჩნდა ეროვნული ინტერესების შეგნების დეფიციტი. დიდგვაროვან აზნაურთა და საქვეყნოდ გამრიგე მსხვილ მოხელეთა საგვარეულოებს შორის მეტოქეობა და ქიშიცი კი იყო შეპარული. ასეთ პირობებში, შეუთანხმებლობასა და საკუთარ კეთილდღეობა-განდიდებაზე ოცნებაში უნდა სახელმწიფოს კეთილდღეობაზე ზრუნვის, მოვალეობის შეგნება გამჭრალიყო და ქვეყნის წარმატებისა და გამაგრებისათვის დაუცხრომელი საქმიანობა, რა თქმა უნდა, მოღუწებული იქნებოდა. ამის შედეგი იყო, რომ სამეფო კარის დიდგვირნი ხშირად პირადი კეთილდღეობის ინტერესებიდან გამოდიოდნენ, როცა გარიგებებს დებდნენ უცხო სახელმწიფოთა მესვეურებთან (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 17).

ნაშრომში – „საქართველოს სახელმწიფო დიდი მემკვიდრეობისა და ფართო პოლიტიკურ ამოცანებისათვის შეუფერებელ მემკვიდრე-მესვეურთა ხელში: გიორგი IV და რუსუდანი“ – აკად. ივანე ჯავახიშვილი სპეციალურად გამოყოფს ერთ პარაგრაფს – „ამირსპასალარისაგან მტრისათვის თვითნებურად დამორჩილების სამარცხვინო მაგალითის მიცემა და მონღოლებთან ბრძოლის ჩაშლა“ და მთლიანად ხელმწიფის კომპეტენტურობის დეფიციტის გამოვლენაზე საუბრობს. მკვლევარი აღნიშნავს: იმით, რომ რუსუდანი სახელმწიფო საქმეებში გამოუცდელი იყო, ისარგებლეს მისმა მოხელეებმა და ქვეყნის საზიანოდ მრავალი არასწორი ნაბიჯი გადადგეს. იმის მაგივრად, რომ გაერთიანებულიყვნენ და ერთიანი ძალით დახვედროდნენ მონღოლებს, საქვეყნოდ გამრიგე მსხვილ მოხელეთა საგვარეულოები ურთიერთქიშპობით და მეტოქეობით იყვნენ დაკავებულნი. მათში გამჭრალი იყო სახელმწიფოს კეთილდღეობაზე ზრუნვის მოვალეობის შეგნება და მხოლოდ საკუთარ განდიდებაზე ოცნებობდნენ. საქართველოს მხედართმთავრობის სისუსტის გამო ქართული ციხე-ქალაქები ცალ-ცალკე აღმოჩნდნენ მტრის

პირისპირ და ადვილად დამარცხდნენ. სამარცხვინო და უგუნური ნაბიჯი გადადგა თავისი საქციელით საქართველოს მთავარსარდალმა ავაგ მხარგრძელმა, რომელმაც თვითნებურად და ნებაყოფლობით, დამორჩილებისა და სამარცხვინო დანებების თხოვნით მონღოლთა ნოინს მოსალაპარაკებლად მოციქული მიუგზავნა. მეფისა და მთავრობის შეუკითხავად და ნებადაურთველად გადადგმული ეს ნაბიჯი ქვეყნის ღალატს უდრიდა. მაგრამ მთავარსარდალის საზრუნავს უკვე ქვეყნის კეთილდღეობა აღარ შეადგენდა—პირადად მას ისიც აკმაყოფილებდა თუ მისი ნებაყოფლობითი დამორჩილების შემდგომ, მონღოლები მთელ საგამგეო ქონებას შეუნარჩუნებდნენ და მისი საგამგეო და საპატრონო ქვეყნის წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებას შეწყვეტდნენ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 20).

როცა ქვეყანას მტკიცე ხელი არ მართავს, ღალატი და უწყესრიგობა ფართოდ იკიდებს ფეხს. ესეც მეფის პირადი პასუხისმგებლობის საკითხია, — თელის აკად. ივანე ჯავახიშვილი და წერს: „როდესაც ამირსპასალარი, სახელმწიფოს მთელი სამხედრო ძალაუფლების ხელში მქონებული თანამდებობის პირი ასე მოიქცევა, რა გასაკვირველია, რომ სხვებსაც ასეთი მაგალითისათვის მიეძაძათ! მტრის წინაშე მეორე ქედისმომხრელი მანდატურთუხუცესი შანშე მხარგრძელი აღმოჩნდა, რომელმაც მონღოლებთან თავისი შეთანხმების მოსაგვარებლად შუამავლობა ამ საქმეში უკვე გამოცდილს, ავაგ ამირსპასალარს მიანდო. რა თქმა უნდა, ესეც მონღოლთა მთავარსარდლობისათვის ფრიად სასიამოვნო გარემოება იყო მით უმეტეს, რომ დამორჩილების პირობები იგივე რჩებოდა, რაც ავაგთან იყო დადებული. შანშეს განადგურებული ანისი დაუბრუნდა (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 18).

აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის, როგორც ისტორიკოსის, შრომებში ყოველთვის ველოდებით საკითხების ორიგინალურ, ფართო თვალსაზრისით განხილვას. მათში ჩვენს ყურადღებას იქცევს ფილოსოფიური, ფსიქოლოგიური და პედაგოგიკური შეხედულებების სიმდიდრე. ამჯერად, დიდი ისტორიკოსის გამოკვლევაში, იმედის აღმზრდელობითი მნიშვნელობის საკითხს შესახებით. „უიმედოდ სიცოცხლე, – წერს ივანე ჯავახიშვილი, – თუ მთლად შეუძლებელ არა, უხალისო ცხოველურ არსებობად იქცევა ხოლმე. რამდენადაც ძლიერია იმედი, იმდენადვე უფრო ძლიერია ამ იმედის გაცრუებით გამოწვეული სასოწარკვეთილება. დიდი, სტიქიის მსგავსი უბედურების, ან ძლიერი მტრისაგან დამარცხების შემდგომ, ხსნისა და გამოსავლის უიმედობის გრძნობა და შიში, ზოგჯერ დამარცხებული, გაჭირვებაში ჩაყარდნილი ერის ნებისყოფას სტეხს“ (ივ. ჯავახიშვილი თხზ., თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 247). აქედან გამომდინარე, იმედის სულისკვეთების აღზრდას ადამიანებში, აკად. ივ. ჯავახიშვილი, სახელმწიფო პოლიტიკის დონეზე გაიაზრებს.

თეორიულ და პრაქტიკულ პედაგოგიაში ფართოდ არის ცნობილი მიბაძვის თეორია. აღზრდაში მიბაძვის საკითხი მოიცავს არა მხოლოდ ბავშვობის ასაკს, როცა ბავშვი მიბაძვით თამაშობს და თამაშით სწავლობს, არამედ საზოგადოებაში მიბაძვის ჩვეულების არსებობასაც, რომელიც ხშირად სერიოზული შედეგებით (ან დადებითი, ან უარყოფითი) მთავრდება. აკად. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „უძველეს დროში ქართველებს სხვადასხვა უცხო ერთან, მაგალითად, ასურელებთან, ბერძნებთან, სომხებთან და მრავალ სხვასთან მეგობრული ან მტრული მეზობლობა ჰქონდა და, მაშასადამე, ქართულ წარმართობას, ზნე-ჩვეულებას და თქმულებებს ამ

მეზობლობის კვალი უნდა ემჩნეოდეს. ჩვენს ხალხს ეს წაბა-
ძულობის კანონი ცხოველებზეც კი აქვს შემჩნეული და
თვით მოველნაც მშვენიერად აქვს დახასიათებული: „ცხენი
ცხენთან რომ დააბა, ან ფერს იცვლის, ან ზნესაო“. ადამიან-
თა და ერთა სულიერი თვისებაც იმგვარია, რომ ყველაფერს
ერთიმეორისაგან ითვისებენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორ-
მეტ ტომად, ტ. I, თბ., 1979: 78).

* * *

აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიკურ შეხედუ-
ლებებში გამოკვეთილი ადგილი უჭირავს მსოფლმხედველო-
ბრივ (პოლიტიკური, ეროვნული, ქრისტიანული) საკითხებს.
დიდი მეცნიერი გვასწავლის, რომ მსოფლმხედველობა ეს ის
მექანიზმია, რომლის მიხედვით ხალხი წყვეტს როგორც პი-
რად, ისე საქვეყნო პრობლემებს. რაც უფრო ძლიერია ხალ-
ხის სახელმწიფოებრივად ორგანიზებული ცხოვრება, შესა-
ბამისად, უფრო აქტიურ როლს თამაშობს მსოფლმხედვე-
ლობრივი ასპექტი, და პირიქით, რაც უფრო სუსტია ქვეყნის
სახელმწიფოებრივი ორგანიზებულობა, ადამიანები მით უფ-
რო ნაკლებად ზრუნავენ თავიანთ ფორმირებაზე. შეგრძნებე-
ბამდე დასული ადამიანები მსოფლმხედველობაზე, ჯანსაღ
საზოგადოებრივ იდეალებზე არ საუბრობენ.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი კონკრეტული ისტორიული
ფაქტებით მსჯელობს ხალხისა და მეფეების პოლიტიკური
მსოფლმხედველობის მნიშვნელობაზე სახელმწიფო და სა-
ზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ის წერს: „დიდ ხელისუფალთა
სახელმწიფოებრივი და ზოგადეროვნული ინტერესის სრული
მივიწყებისა და თავისი სამსახურებრივი მოვალებების შეგ-
ნების ესოდენი დაკარგვის დროს, მხოლოდ სამცხის ერის-
თავთ ერისთავმა იოანე-ყუარყუარა ციხისჯვარელ-ჯაყელმა
შეინარჩუნა ორივე ეს თვისება: სიმტკიცე გამოიჩინა და
მტრის წინაშე ქედი არ მოიხარა. ასეთი წინააღმდეგობის გა-
მო, მონღოლების მთელი მრისხანება სამცხეს დაატყდა

თავს. საქართველოს ამ თემის რბევა-აოხრება ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 21).

პოლიტიკური მსოფლმხედველობის დასუსტების შედეგად წარმოქმნილ სიძნელეებზე ლაპარაკობს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, როცა შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიას წარმოსახავს. ეროვნული და პოლიტიკური მსოფლმხედველობის დაქვეითებამ საქართველოს დაშლა დააჩქარა.

თუმცა მეფის მოწინააღმდეგე დიდგვაროვანი აზნაურები თავის სამშობლოსათვისაც ზრუნავდნენ, მაგრამ მაინც მათთვის პირადად და წოდებრივის თვალსაზრისითაც სრულიად საქართველოს მეფის უფლების გაძლიერება ხელსაყრელი არ იყო და ამ ნიადაგზე მიმდინარეობდა გამწვავებული ბრძოლა მეფეთა და დიდებულ აზნაურთა შორის.

სულ სხვანაირად დატრიალდებოდა საქართველოს ბედ-ილბალი, დიდებულ აზნაურებს რომ ძლიერი საზოგადოებრივ-ეროვნული თვითშეგნება ჰქონოდათ და პირადი თავმოყვარეობა და წოდებრივი სარგებლობა საქართველოს საზოგადო კეთილდღეობისათვის შეეწირათ.

ვინ მოსთვლის, რაოდენი ძალა იკარგებოდა მაშინ ტყუილ-უბრალოდ და უნაყოფოდ ამ ძმათა ბრძოლაში! გავიხსენოთ, რომ ბაგრატ IV-მ ლიპარიტის შიშით ორჯერ თავი მია-ნება საქართველოს დედაქალაქ თბილისს და მტრის ხელში დატოვა და მაშინ ჩვენ ნათლად წარმოვიდგენთ, თუ რამდენად დამღუპველი იყო საქართველოსათვის დიდებულ აზნაურთა ბრძოლა მეფის წინააღმდეგ. უბედურება ის იყო, რომ ამ ბრძოლის დროს დიდებული აზნაურები არავითარ საშუალებას არ ზოგავდნენ, უცხო სახელმწიფოს, საქართველოს მეტოქე სამეფოს დახმარებასაც კი არ თაკილობდნენ, ოღონდ თავიანთი საქმე გაეკეთებინათ. ასეთი საქციელი რომ სამშობლოს და საქართველოს ღალატი იყო, ამაზე ფიქრით ბევრი მათგანი, როგორც ეტყობა, თავს არ იწუხებდა. მეტად დამახასიათებელია, რომ ისეთი გამოჩენილი მოღვაწეც კი, როგორიც იყო ერისთავთ-ერისთავი ლიპარტი, ბერძენთა კე-

ისრის მაშველი ჯარით ებრძოდა ბაგრატ მეფეს და სამშობლო ქვეყანას აოხრებდა (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983: 168).

XV საუკუნეში, ერთიანი საქართველოს ნაცვლად, სამეფო-სამთავროებად დაშლილი ქვეყანა ეკონომიკური და კულტურული დაქვეითების გზას დაადგა. ეს აისახა ხალხის ეროვნულ მსოფლმხედველობაშიც. „ასეთ პირობებში, – წერს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, – თითოეული თემი ხშირად უნებლიეთ თავის ქერქში უნდა მომწყედულიყო და ვიწროდ შემოფარგლულს კულტურულ (კხოვრებასა და მეურნეობას უნდა შესწევოდა. ამას ჩვენი ერის მსოფლმხედველობაც უეცრად უნდა დაეკნინებინა, ყოველი სამეფო-სამთავროს მკვიდრნი თანდათანობით მისი საკუთარი კუთხის ინტერესთა დამცველად გაეხადა და საერთო ეროვნულ ინტერესებზე ზრუნვა-გულშემატკივრობას გადაეხვია“ (ივ. ჯავახიშვილი თხზ., თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 405).

ნაშრომის ერთ-ერთ თავში – „საქართველოს კულტურული დაქვეითების ნიშნები“ (XV ს.) - აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „ადამიანის ეგოისტურმა გრძნობამ და მხოლოდ პირად გადარჩენა-კეთილდღეობაზე ზრუნვამ სძლია და თემობრივმა განკერძოებამაც სახელმწიფოებრივისა და ეროვნული მთლიანობის შეგნებას აჯობა (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 464).

მსოფლმხედველობის საფუძველზე გამწვავებული იდეოლოგიური ბრძოლა საშიშია არა მხოლოდ სახელმწიფოში, არამედ ოჯახშიც. ახლო წარსულიდან ჩვენ კარგად გვახსოვს ლამის ოჯახის დონემდე დასული დაპირისპირებები „ზეიადისტებად“ და „ანტიზეიადისტებად“. ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა პოლიტიზებულ ვითარებაში. ანალოგიურ ფაქტს ადასტურებს აკად. ივანე ჯავახიშვილი V საუკუნის იბერიაში.

V ს. იბერიაში ისეთი გამწვავებული ბრძოლა იყო ქრისტიანობასა და ცეცხლთაყვანიშვნის შორის, რომ ოჯახში განხეთქილება სუფევდა და ერთი ნაწილი მასღეა-

ნობას ემხრობოდა, მეორე – ქრისტიანობას იცავდა (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. 1, თბ., 1979: 324).

* * *

აღზრდის ეროვნული ხასიათი, რომელზეც აკად. ივანე ჯავახიშვილი ყოველთვის ხაზგასმით საუბრობს, საქართველოში, კომუნისტური ხელისუფლების წლებში, შეიცვალა აღზრდის კლასობრივი ხასიათის იდეოლოგიით. ეს იყო ისტორიული სინამდვილის დამახინჯება. ბუნებაში არ არსებობს კარგი ქართველის ორ ჯგუფად დაყოფის პრაქტიკა. დავით აღმაშენებელი, მეფე თამარი და რიგითი ქართველი გლეხი ერთნაირი საზომით აფასებდა სიკეთეს, ბოროტებას, სამშობლოს ინტერესებს და მოღალატეთა საქციელს, ზნეობას და უზნეობას. ახლა კონცეფცია აღზრდის კლასობრივი ხასიათის შესახებ მოხსნილია მეცნიერებაში და, შესაბამისად, იზრდება ჩვენი ინტერესი აკად. ივანე ჯავახიშვილის შრომებში წარმოდგენილი საკითხისადმი აღზრდის ეროვნული ხასიათის შესახებ.

დიდი მეცნიერი და პედაგოგი ივანე ჯავახიშვილი საგულისხმო თანმიმდევრობას ამკვიდრებს პიროვნებისა და ხალხის ეროვნული ცნობიერების აღზრდაში. ივანე ჯავახიშვილი თვლის, რომ ეროვნული ცნობიერება უნდა იწყებოდეს ოჯახში ისტორიული მეხსიერების განვითარებით. აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერს: დღევანდელი ქართველის ისტორიული მეხსიერება ძალზე სუსტია. იშვიათად შეხვდებით კაცს, რომელსაც მის გვარში 5-6 წინაპრის დასახელება შეეძლოს. აკად. ივანე ჯავახიშვილის აზრით, თუ ოჯახებში დამკვიდრდება გენეალოგიის სწავლების ტრადიცია, შთამომავლობას უფრო სრულყოფილი წარმოდგენა ექნება თავისი გვარიშვილობის ისტორიაზე და წინაპრებზე. ეს რომ რეალურად შესაძლებელია, ამას ის მონდოლთა მაგალითზე ცხადყოფს: „საგვარეულოს თითოეულმა მონდოლმა წევრმა თავისი გვარის პირველი წინაპრის სახელი და შთამომავლობითი შტო

ზედმიწევნით იცოდა, რადგან ამას ბავშვობითგანვე უფროსი წევრები, დედ-მამა უპირველესად, უმცროსებს ასწავლიდნენ. ამის წყალობით გვაროვნული მიკუთვნილობის გრძნობა მონ-ლოლებს ღრმად ჰქონდათ გულში ჩანერგილი, რასაც მონ-ლოლთა თავგადასავლისათვის უადრესი მნიშვნელობა ჰქონდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982: 28).

აღზრდის ეროვნული ხასიათის თავისებურებებზე აკეთებს აქცენტს აკად. ივანე ჯავახიშვილი, როცა ვახტანგ VI საკანონმდებლო მოღვაწეობას იკვლევს და წერს: „კანონმდებელ მეფეს განმარტებული აქვს, თუ რა მიზანი ჰქონდა, როდესაც ძველი ქართული და უცხოური სამართლის წიგნების ერთად თავმოყრის შემდგომაც, მან მაინც ახალი ქართული სამართლის წიგნის შედგენა აუცილებელ საჭიროებად მიიჩნია. ამის მიზეზად საქართველოსათვის უცხოური სამართლის ნორმების გამოუდგეარობას ასახელებს, რადგან საქართველოს ყოფაცხოვრებას ეს კანონები არ შეეფერებოდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., 1982: 113), ამასთან დაკავშირებით, ის იმოწმებს ვახტანგ მეფის განმარტებას: „ვინათგან ქართველთა წესნი და ქცევანი სხვა რამე არს და არა მიჰგავს სხვათა ქვეყნისა რიგთა და ქცეულებათა, სხვა არს დადებული და თავადი, სხვა არს სისხლი და სიკუდილი, სხვა არს ღალატი და უკადრისი, ამათ ესევეითარისა სამართალნი სხვათა განაჩენთა შინა მოკლედ იპოების და მათი წიგნი უფროს ჩვენდა უხმარ არს“ (სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა, ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963, §204 მინაწერი).

* * *

აკად. ივანე ჯავახიშვილს ხელნაწერი ნაშრომი - „ყოფაცხოვრების წესებისა და ზნე-ჩვეულებებისა და ნივთიერი კულტურის ისტორია“ - მეცნიერულად შეისწავლა ისტორი-

კოსმა დავით სართანიაშვილმა ნაშრომში „ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ეტიკეტის ისტორიის საკითხები“ (2002 წ.).

პროფ. დავით სართანიას განმარტებით, ეტიკეტი არის ქმედება ან ქმედებათა ერთობლიობა, რომელიც მხოლოდ ადამიანთა ყოფით ურთიერთობაში ფიქსირდება, არის უაღრესად დეტალიზებული, აქვს შესრულების საველეებო ხასიათი და შემადგენელ ელემენტებს ახასიათებთ ზუსტი თანმიმდევრულობა დროსა და სივრცეში (დავით სართანია, ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ეტიკეტის ისტორიის საკითხები, თბ., 2002: 13).

ქართული ეტიკეტის მეკლევარმა – ივანე ჯავახიშვილმა უხვად დააგროვა მასალები სამეფო კარის ეტიკეტის შესახებ და აღნიშნა, კერძოდ, იმერეთიდან ქართლში მეფე ლუარსაბ II იმიტომ გადმოვიდა და მიუვიდა შაჰ-აბასს, რომ იმერეთის მეფე გიორგიმ ლუარსაბ მეფესთან თანამყოფობაში ფეხი-ფეხზე შემოიღო. ძველ საქართველოში უფროს-უმცროსის შორის ეს უზრდელობად ითვლებოდა. ქართლის მეფე უფროსად თვლიდა თავის თავს ქვეყნის პოლიტიკური დაშლილობის დროსაც (ვ. გაბაშვილი, ივანე ჯავახიშვილის სემინარები, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, 1976: 157–174). მეორე მაგალითი ეხება 1614 წელს მომხდარ ამბავს, როდესაც ირანის შაჰი აბას I დიდი ლაშქრით ქართლ-კახეთს შემოესია. კახეთის მეფე თეიმურაზ I და ქართლის მეფე ლუარსაბ II იძულებული გახდნენ იმერეთში გახიზნულიყვნენ, სადაც მათ მასპინძლობდა იმერეთის მეფე გიორგი. ვახუშტი ბატონიშვილის გადმოცემით, „იტყვიან, რამეთუ ისხდნენ მეფენი ერთად, მაშინ გიორგი მეფემან მოიხადა ქუდი და შემოიდგა ფეკი მუკლსა ზედა. ესე იუკადრისა მეფემან ლუარსაბ და შეირაცხა უპატიოდ და არარად შერაცხად და იტყოდა: „რა იგი ნებავეს მტერსა ჰყოს, ხოლო უმცირესსა ჩემისაგან არა დავითმინო“. და არარად უსმინა გიორგი მეფესა და წარვიდა ვითარცა მწყურალი“ (ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941;

დავით სართანია, ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ეტიკეტის ისტორიის საკითხები, თბ., 2002: 15).

აკად. ივანე ჯავახიშვილის თვალსაზრისით, „ჩვეულება“ ადამიანის ისეთ ქცევას ჰქვია, რომელსაც იგი უნებლიედ მისდევს, რომელსაც იგი ჩვეულია მკვლევარი დავით სართანია სვამს კითხვას – მაინც რა გახდა ასეთი მძაფრი კოლიზიების გამომწვევე ეტიკეტის დარღვევა, რატომ აქცევს ამ ფაქტებს პრინციპულ ყურადღებას ივ. ჯავახიშვილი? – იმიტომ, რომ ეტიკეტი განასახიერებს იმ ფასეულობებს, რომელთა იგნორირება ყოველთვის მწვავედ აღიქმებოდა. უფროსის წინაშე უმცროსი მოკრძალებით უნდა იყოს – ეს იყო მოქმედი ნორმა (დავით სართანია, ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ეტიკეტის ისტორიის საკითხები, თბ., 2002: 38).

* * *

აკად. ივანე ჯავახიშვილი ხელნაწერ ნაშრომში ეხება ასევე საქართველოში სწავლებისას დასჯის მეთოდს და „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემზე დაყრდნობით ასკვნის: „სწავლა-განათლების დროს სრულებით ურჩთა ცემა ანუ გუემა, როგორც მაშინ ეწოდებოდა, ძველად სრულებით ბუნებრივ საშუალებად ითვლებოდა, ჯუანშერის მიერ ვახტანგ გორგასლის სეფე-სიტყვად მოყვანილს შემდეგი სიტყვებიდანაც ჩანს: „ვითარცა რა მამა წერთჳნ კეთილშობილსა კეთილითა ზედა საქმეთა უკუეთუ არა კეთილად აღასრულებდეს სწავლასა მამისა თვისასა, გუემის მამამან გუემითა და სწავლითა, რათა ასწავოს ყოველი კეთილი, ეგრეთ გწურთნა ჩუენ ღმერთმან“ (ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა მეფისა, ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955; დავით სართანია, ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ეტიკეტის ისტორიის საკითხები, თბ., 2002: 150).

ეს ტრადიციული თემაა არა მხოლოდ ძველი საქართველოს, არამედ ინიერციით გრძელდება თანამედროვე საქარ-

თველოშიც. უცოდინარობისათვის ბავშვს მასწავლებელიც სჯის და მშობელიც.

სწავლებისა და აღზრდის პროცესი ჩვეულებრივი, ადამიანური ურთიერთობების სფეროა. ამ სფეროს მთავარი ორგანიზატორი არის მასწავლებელი. აკად. ივანე ჯავახიშვილი დიდი ყურადღებით ეკიდებოდა მასწავლებლის მომზადებას პედაგოგიური პროცესის მართვისათვის. „მასწავლებლის მოწოდება და წოდება, – წერდა ივ. ჯავახიშვილი, – იმდენად მაღალი და დიდია, რომ ის, ვითარცა მომავალი თაობის აღმზრდელი, საუკეთესოდ და ფართოდ უნდა იყოს განათლებული, თავისი სპეციალობის მეცნიერების უკანასკნელ მიღწეულობათა მცოდნე და მისი წარმატების თვალყურის მდევნელი; მხოლოდ ასეთი პირი აასრულებს პირნათლად თავის მოვალეობას“ (დავით გვრიტიშვილი, ივანე ჯავახიშვილი, თბ., 1968: 145). მასწავლებელი ასწავლის და ამით ამყარებს ურთიერთობას მოსწავლესთან, და რამდენადაც კარგად მიდის სწავლების პროცესი, რამდენად საინტერესო ღირსებებით გამოირჩევა მასწავლებელი, იმდენად საინტერესოა მათი ურთიერთობა. მაგრამ მისი შემდგომი განვითარება დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი მუყაითობით გამოირჩევა მოსწავლე, როგორი წარმატებით ავლენს მოსწავლე შეძენილ ცოდნას და იყენებს მას პრაქტიკაში.

მასწავლებელი–მოსწავლის, მოსწავლე–მშობლის და მასწავლებელი–მშობლის ურთიერთობებზე ნარკვევები იწერება, მრავალ დეტალს აქცევენ ყურადღებას, მაგრამ, ჩვენი აზრით, მყარი საფუძველი, რომელსაც შეიძლება საიმედოდ დაეყრდნოს ეს ურთიერთობები, არის ღირებულების განსაზღვრა, ანუ რა არის ის მთავარი, რასაც ჩვენს შორის კარგი ურთიერთობის დამყარება მოჰყვება. სკოლასა და ოჯახს შორის, მასწავლებელსა და მოსწავლეს შორის დამაკავშირებელი მთავარი ღირებულება არის ცოდნა. მასწავლებელმა კარგად უნდა ასწავლოს, რომ მოსწავლემ ღრმა და

ფართო ცოდნა შეიძინოს, მოსწავლე მუყაითად უნდა ისწავლოს, რომ შეძენილი ცოდნა ცხოვრებაში გამოიყენოს.

ამ ღირებულების მნიშვნელობა კარგად უნდა ჰქონდეს გააზრებული სკოლასაც და ოჯახსაც. მათ შორის ურთიერთობის საზომი უნდა იყოს მთავარი ღირებულების რეალიზაციისათვის გაწეული შრომა. მოსწავლე თუ ცოდნის შეძენისათვის მოტივირებული არ არის, ოჯახმა მიზეზი ჯერ ოჯახში და საკუთარ შვილში უნდა ეძიოს, შემდეგ – მასწავლებელსა და სკოლაში. დასჯა, ამ შემთხვევაში, არის მოკლე გზა არასასურველი ფაქტის აღმოსაფხვრელად. სინამდვილეში, დასჯა არ არის საიმედო აღმზრდელობითი ძალა მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის. ზოგჯერ მასწავლებელი, ხშირად კი ოჯახი, უძლურია ცოდნაზე მოსწავლის გულაყრის მიზეზების გამოძიებაში და მიმართავს დასჯას. ივანე ჯავახიშვილიც ბუნებრივად თვლის ფიზიკურ დასჯას და ამიტომ უკომენტაროდ ტოვებს „ქართლის ცხოვრებიდან“ ამოკრეფილ ცოდნას. სინამდვილეში, მეტი სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ მას, რაც ბუნებით თანდაყოლილ უნარებზეა დამოკიდებული. პედაგოგიკის მამამთავარი იან ამოს კომენსკიც არ გამოორიცხავდა დასჯას, მაგრამ არა უცოდინარობისათვის, არამედ უზნეობისათვის. ადამიანურ ღირსებათა იერარქიაში იან ამოს კომენსკი ცოდნაზე წინ ზნეობას აყენებდა და ამბობდა: „ის, ვინც მეცნიერებაში წინ მიდის, მაგრამ ზნეობაში ჩამორჩება, უკან უფრო მიდის, ვიდრე წინ“.

ცოდნის შეძენა ძალზე რთული და ძნელი პროცესია. მოსწავლე, რომელიც ვერ წვდება ცოდნის, როგორც საზოგადოებრივი ღირებულების, მნიშვნელობას, რომ ის სწავლობს არა მხოლოდ თავისთვის, არამედ სახელმწიფოსთვის, საზოგადოებისთვის, მასთან მუშაობაში უნდა ჩაერთოს სკოლის პედაგოგიკტივთან და მშობელთან ერთად სკოლის ფსიქოლოგი, სკოლის ექიმი. მოსწავლე ყოველმხრივ უნდა იყოს სწავლისათვის მომზადებული – სულიერად, ინტელექტუალურად, ფიზიკურად. მაშინ არ დაგვჭირდება დასჯა, რომე-

ლიც არასდროს და არაეისტვის სასურველი ღონისძიება არ ყოფილა და მომავალშიც არ იქნება.

აკად. ივანე ჯავახიშვილს დიდი დამსახურება მიუძღვის დამოუკიდებელ და დემოკრატიულ საქართველოში (1918–1921) სკოლის გაეროვნულობისა და მშობლიურ ენაზე სასკოლო სახელმძღვანელოების მომზადებაში.

დემოკრატიული საქართველოს სკოლას მემკვიდრეობით გადმოეცა რუსეთის იმპერიის ბატონობის ხანაში შექმნილი როგორც საგანმანათლებლო სისტემა, ისე სასკოლო სახელმძღვანელოები. საჭირო იყო ქართული შინაარსი შეეძინა ახალ სკოლას. უნდა დამუშავებულიყო როგორც ახალი განათლების შინაარსი, ისე, შესაბამისად, უნდა მომზადებულიყო არა თარგმნილი, არამედ ორიგინალური სახელმძღვანელოები. ამ დიდი ამოცანის გადასაწყვეტად ივ. ჯავახიშვილი მიიწვიეს დემოკრატიული მთავრობის „სასწავლო კომიტეტი“. მეცნიერმა თავის გარშემო შემოიკრიბა მოწინავე სპეციალისტები – პედაგოგ-მეთოდისტები და მეცნიერ-მუშაკები. ამასთან დაკავშირებით, ივ. ჯავახიშვილი 1920 წელს წერდა: „ჩვენი უახლოესი მიზანია „სკოლას ავაცდინოთ უვარგისი სახელმძღვანელო და სამაგიეროდ მივცეთ საღი და შესაფერისი“. ამ მიზნით, ივ. ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით ჩამოყალიბდა ქართული სასკოლო სახელმძღვანელოების კომისიები:

1. საზოგადო ისტორიისა (შ. ნუცუბიძე, დ. უზნაძე, გ. ნათაძე და სხვ.)
2. საქართველოს ისტორიისა (კ. კეკელიძე, ივ. ჯავახიშვილი, ე. თაყაიშვილი, ს. კაკაბაძე და სხვ.)
3. ქართული ენისა და ლიტერატურისა (ელ. ყიფშიძე, აკ. შანიძე, გ. ახვლედიანი და სხვ.)
4. უცხო ენებისა და ლიტერატურისა (ილ. ყიფშიძე, აკ. შანიძე, გ. ახვლედიანი და სხვ.)

5. მათემატიკისა (ა. რაზმაძე, გ. ნიკოლაძე და სხვ.)

6. ფიზიკა-ქიმიისა (ა. დიდებულიძე, ი. მოსეშვილი, რ. ნიკოლაძე-პოლიექტოვისა, ა. ჯავახიშვილი, გ. ნიკოლაძე და სხვ.)

7. ბიოლოგიური დარგებისა და ჰიგიენისა (ზ. ყანჩაველი, გ. გედევანიშვილი, რ. ნიკოლაძე-პოლიექტოვისა, ა. ალადაშვილი, ა. ნათიშვილი და სხვ.).

ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით, ამ კომისიის მიზანი იყო „ყოველმხრივ სერიოზული მუშაობის მეოხებით შემუშავებული, პედაგოგიურ-მეთოდურად გამართული სახელმძღვანელოების შედგენა-გამოცემა“ (ტ. სარიშვილი, ახალგაზრდობის აღზრდის აქტუალური საკითხები, თბ., 1978: 446).

აკად. ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიური შეხედულებების მეცნიერული სიღრმე თვალსაჩინოდ გამოვლინდა XX საუკუნის 20-იან წლებში საქართველოში დასაეღეთიდან შემოთავაზებული პროექტის „კომპლექსური სწავლებისადმი“ კრიტიკულ დამოკიდებულებაში. მისი შეხედულებით, „კომპლექსური სწავლება“ ვერ უზრუნველყოფდა სასწავლო დისციპლინის და, აქედან გამომდინარე, თვით ცხოვრების მოვლენათა ერთიან ლოგიკურ ურთიერთკავშირში წარმოდგენას. მასში მოცემული იყო „ხელოვნური შეკოწიწება მოვლენათა და საგანთა“. ივანე ჯავახიშვილის აზრით, „სხვადასხვა საგნის დაკავშირება შეიძლება და სასურველიცაა, მაგრამ თვით საგანს თავისი სახე არ უნდა დაეკარგოს“. კომპლექსური მეთოდი არღვევს სწავლების უმნიშვნელოვანეს პრინციპს – სისტემატურობის პრინციპს. ასეთი სწავლებით ახალგაზრდები ვერ ღებულობდნენ სისტემატურ, ჩამოყალიბებულ ცოდნას ამა თუ იმ დისციპლინაში. „კომპლექსური მეთოდი, – შენიშნავდა აკად. ივ. ჯავახიშვილი, – მოგვაგონებს ძველ ენციკლოპედიურ მეთოდს. ყველა საგნის დაკავშირებას შეიძლება მეტად ხელოვნური და უსიცოცხლო ხასიათი მიეცეს, საგნის სწავლებამ დაკარგოს თავისი სახე და მნიშვნელობა. ბავშვები ჩასმულნი ამ კომპლექსური მეთოდით სწავლებაში, ბევრ საგანში უვიცრად დარჩებიან“. როცა

ამ პრობლემაზე მსჯელობდა, დიდი მეცნიერი არ გამოირიცხავდა კომპრომისსაც და წერდა: „ყოველ შემთხვევაში, კომპლექსური მეთოდი სასარგებლო იქნება საბავშვო ბაღში, რომლისთვისაც სისტემატური ცოდნის მიღება არ არის დამახასიათებელი“ („ცისკარი“, №11, 1986).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი ყოველთვის დიდი სიფრთხილით ეკიდებოდა ნაჩქარევ გარდაქმნებს სასწავლო-აღმზრდელობით პროცესში. ის წინა პლანზე აყენებდა სწავლებისა და აღზრდის მეთოდთა კვლევა-ძიებას; მისი აზრით, ჩვენს სკოლებში იყენებდნენ სხვა ხალხებისა და სხვა პირობებისათვის შემუშავებულ მეთოდებს, რომლებიც არ ითვალისწინებდა „ჩვენი ბავშვების სულიერ თავისებურებებს, ჩვენი ენის და ჩვენი ბუნების მრავალფეროვნებას“, ამიტომ ინსტიტუტმა იმ მეთოდებისა და გზების ძებნას უნდა მიჰყო ხელი, რომელნიც ზემოაღნიშნული სამი მთავარი პირობის: 1) საპედაგოგო მეთოდებისა და ბავშვების სულიერ-გონებრივ აღზრდასთან დაკავშირებული საკითხები; 2) საქართველოს გაერთიანებული საყოველთაო სწავლა-განათლებისათვის მასწავლებელთა მომზადება; 3) პედაგოგიური ლიტერატურისა და ცნობისმოყვარეობის გაღვიძება და აღორძინება – მიხედვით ჩვენს სკოლებში საუკეთესოდ უნდა იყოს ცნობილი“, – წერდა ივ. ჯავახიშვილი (ე. „ცისკარი“, №11, 1986).

აკად. ივანე ჯავახიშვილს არ გამოუქვეყნებია პედაგოგიური ხასიათის ნაშრომი ახალგაზრდობის პატრიოტული და ინტერნაციონალური აღზრდის და აღზრდის კლასობრივი პრინციპის შესახებ. მაგრამ, ისტორიკოსმა დავით სართანიამ დაადგინა, რომ დიდი მეცნიერის პირად არქივში ინახება ხელნაწერი ნაშრომები, რომლებშიც ივანე ჯავახიშვილი არ იზიარებს ინტერნაციონალიზმის ყალბ შინაარსს, არ იზიარებს საზოგადოების ანტაგონისტური კლასებისაგან შედგენილობის იდეოლოგიას.

„ნამდვილი ინტერნაციონალურობა, ანუ მსოფლეროვნულობა არც ყოფილა და არც არის, არამედ დიდი და პოლი-

ტიკურად თუ კულტურულად გაბატონებული ეროვნებების ნაციონალურობით პატარა და უფრო სუსტ ეროვნებათა და ტომთა ეროვნულობის შეგნებულად თუ შეუგნებლად-სტიქიურად, ფარულად თუ ცხადად დაჩრდილვა და წაღვეკვა“ (დ. სართანია, ივანე ჯავახიშვილის ანტისაბჭოთა თვალსაზრისი, გაზ. „ჩვენი მწერლობა“, 2003 წ. 11-17 აპრილი).

ასევე არამეცნიერულად მიაჩნია დიდ ისტორიკოსს სოციალური კლასების მარქსისტულ-ლენინური დეფინიცია. „კლასობრივ დარაზმულობასთან ერთად, სხვაგვარი შეკავშირებაც არსებობს და ერთი და იგივე პირი, როგორც მუშა, მაგალითად, კლასობრივად ზოგიერთ საკითხში შეიძლება პროლეტარებთან იყოს დაკავშირებული, სხვაფრივ კი, ვითარცა წერილი მესაკუთრე, ან იმავე დროს ვაჭრობის მიმდევარი მესაკუთრეებთან იყოს დაკავშირებული. აღამიანთა შორის სრული და მკაცრი ინტერესთა წინააღმდეგობა აბსტრაქტული მსჯელობის ნაყოფი უფროა, ვიდრე ცხოვრების უტყუარი სინამდვილე, თანაც რთულ გარემოებათაგან მხოლოდ ერთი გარემოებისა და ცნების მიხედვით აღამიანთა ურთიერთშორისი დამოკიდებულების გათვალისწინება“ (დავით სართანია, ივანე ჯავახიშვილის ანტისაბჭოთა თვალსაზრისი, გაზ. „ჩვენი მწერლობა“, 2003 წ. 11-17 აპრილი).

ამდენად, საესებით გასაგებია, თუ რატომ აუხირდნენ ქართული ისტორიოგრაფიის კლასიკოსს კომკავშირელი რეფორმატორები და ბურჟუაზიული ისტორიკოსის იარლიყით რატომ გამოაძევეს 1931 წელს მის მიერვე დაარსებული უნივერსიტეტიდან. გამოაძევეს იმის გამო, რომ თავის ლექციებზე და გამოქვეყნებულ შრომებში არ იყენებდა მარქსისტულ კატეგორიებს, არ აღიარებდა აღზრდის კლასობრივ ხასიათს, არ ექცეოდა კომუნისტური იდეოლოგიის სტერეოტიპულ ჩარჩოებში.

აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიკური და საგანმანათლებლო მოღვაწეობის უმნიშვნელოვანესი სფეროა ბრძოლა ქართული უნივერსიტეტის დაარსებისათვის და ამ

გზით ქართველთა ინტელექტუალური შესაძლებლობების ჩაყენება ქვეყნის აღორძინების საქმეში.

ივ.ჯავახიშვილი გამოდის ლექცია-მოხსენებებით და საზოგადოებას უმტკიცებს ქართული უნივერსიტეტის დაარსების აუცილებლობას. „დაბაღსა და საშუალო ეროვნულ სკოლას, – აღნიშნავდა იგი, – ბუნებრივი და საღი განვითარება არ შეუძლიან, თუ რომ ეროვნულ განათლებას უმაღლესი სამეცნიერო დაწესებულება, ეროვნული უმაღლესი სასწავლებელი არ აგვირგვინებს“ (დავით გვრიტიშვილი, ივანე ჯავახიშვილი, თბ., 1968: 197).

1917 წლის 12 მაისს თბილისში და 17 მაისს ქუთაისში აკად. ივანე ჯავახიშვილმა წაიკითხა მოხსენება თემაზე „ქართული უნივერსიტეტის დაარსების აუცილებლობის შესახებ“.

მოხსენების დასაწყისში ივ. ჯავახიშვილმა მიმოიხილა ქართული კულტურის მდგომარეობა XI-XIII საუკუნეებში, როდესაც მან განვითარების უმაღლეს დონეს მიაღწია. ამ პერიოდში სწავლა-განათლების მძლავრი კერები (უმთავრესად ეკლესია-მონასტრებთან) არა მარტო საქართველოში (შიომღვიმე, გელათი, იყალთო, შატბერდი, წყაროსთავი და სხვ.), არამედ უცხოეთშიც (პეტრიწონი, ათონის მთა და სხვ.) არსებობდა. თითოეული სახელოვანი მონასტერი „მეცნიერების რომელიმე დარგით იყო განთქმული, თავისი განსაკუთრებული მიმართულება ჰქონდა“. ამით მომხსენებელს სურდა რაც შეიძლება სწორი და სრული წარმოდგენა მიეცა თბილისის მომავალი უნივერსიტეტის დანიშნულებაზე. საქართველოს ღირსეული მოღვაწეები ერთხმად უჭერდნენ მხარს ქართული უმაღლესი სასწავლებლის დაარსებას, მაგრამ ზოგიერთი პოლიტექნიკური ინსტიტუტის დაარსებით (ნიკო ნიკოლაძე), ზოგი სამეცნიერო აკადემიის დაარსებით იყო დაინტერესებული. ივანე ჯავახიშვილი დინჯად იცავდა თავის შეხედულებებს უნივერსიტეტის დაარსების შესახებ და აცხადებდა, რომ დასავლეთ ევროპის ქვეყნებშიც ჯერ უნივერსიტეტები დაარსდა, ხოლო აკადემიები შემდეგ შეიქმნა. სა-

მეცნიერო აკადემიისა და უნივერსიტეტის ერთდროულად შენახვა იმდროინდელ საქართველოში პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო. ივანე ჯავახიშვილი დაბეჯითებით აცხადებდა, რომ უნივერსიტეტთან შემდგომში შესაძლებელი გახდებოდა სასოფლო-სამეურნეო და ტექნიკური ინსტიტუტების დაარსება. მეცნიერის აზრით, „ქართული უნივერსიტეტი ერთსა და იმავე დროს სამეცნიერო კვლევა-ძიების და ცდის დაწესებულებაც უნდა იყოს და უმაღლესი სამეცნიერო დაწესებულებაც, სადაც მეცნიერების შესწავლა და სამეცნიერო მუშაობის მეთოდებისა და პრაქტიკის შეთვისება შესაძლებელი იქნება“ (ივანე ჯავახიშვილის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., 2002).

მკვლევარმა ნარგიზა ფხაკაძემ სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა აკად. ივანე ჯავახიშვილს, როგორც საიუნივერსიტეტო განათლების ორგანიზატორს და მიუთითა, რომ უმაღლესი განათლების დარგში ივანე ჯავახიშვილის კომპეტენტურობის ერთ-ერთი მკაფიო გამოვლინებაა მის მიერ 1917 წელს შედგენილი თბილისის უნივერსიტეტის პირველი წესდება, რომლის ოც მუხლში ჩამოყალიბებული დებულებები ეხება უნივერსიტეტის ავტონომიას, მის თავდაპირველ სტრუქტურას, მშობლიურ ენაზე განათლების მიღების აუცილებლობას, პროფესორ-მასწავლებელთა განათლების ცენზს და კვალიფიკაციას, უნივერსიტეტში მიღების წესებს და სხვა (ნ. ფხაკაძე, ივანე ჯავახიშვილი – საიუნივერსიტეტო განათლების სულისჩამდგმელი, ჟ. „ცისკარი“, №11, 1986).

ივანე ჯავახიშვილი თავიდანვე მაღალ ამოცანებს უსახავდა უნივერსიტეტს. „ქართულ უნივერსიტეტს და ქართულ მეცნიერებას შეუძლია საჭირო თავისებურებაც გამოიჩინოს და მსოფლიო შემოქმედებაში საკუთარი წვლილიც შეიტანოს“, აცხადებდა მეცნიერი და თვლიდა, რომ ამ მიზნის მისაღწევად არ კმარა მარტო სხვა ქვეყნების მეცნიერების კვალდაკვალ დევნა, პასიური განმანათლებლობა. საჭიროა უნივერსიტეტი თვითონვე იყოს მეცნიერების დაწინაურებისა და შემოქმედების აქტიური მონაწილე. ამიტომ იგი საუნივერ-

სიტეტო განათლების მთავარ დანიშნულებას ფუნდამენტურ მეცნიერებათა შესწავლასა და განვითარებაში ხედავდა.

„არც ერთ ეროვნებას და ქვეყანას არ შეუძლია შეუჩერებელი კულტურული ზრდა, თუ მას შესაფერისად განვითარებული და მუდამ წარმატებაში მყოფი მეცნიერება არ აბადია, – წერდა იქ. ჯავახიშვილი. – ერის ყოველი წარმატება, თვით ნივთიერი კულტურის სფეროშიც კი, თეორიული მეცნიერების წარმატებასა და აღორძინებაზეა დამოკიდებული“ (ქ. „ცისკარი“, №11, 1986).

აკად. ივანე ჯავახიშვილის თეორიულ-ისტორიული შეხედულებები სწავლების, აღზრდისა და განათლების შესახებ განმტკიცებული იყო მისივე პრაქტიკულ-პედაგოგიური მოღვაწეობით. ივანე ჯავახიშვილის, როგორც ლექტორ-პედაგოგის, თემა ცალკე შესწავლის საგანია. ამჯერად, მკითხველს ვთავაზობთ მისი რამდენიმე ყოფილი სტუდენტის მოგონებას. პროფესორი მისიელ ჩიქოვანი თაობათა შთამავგონებელს უწოდებს ლექტორ ივანე ჯავახიშვილს და წერს: „ენისა და ლიტერატურის განყოფილების სტუდენტებს ივანე ჯავახიშვილი საქართველოს ისტორიის კურსს გვიკითხავდა. როცა ჭადარიტ მოსილი მეცნიერი ფართო დერეფანში გამოჩნდებოდა, უნივერსიტეტის პირველი სართულის ყველაზე დიდი აუდიტორია, რომელშიც ახლა მეცნიერ მუშაკთა დარბაზია მოწყობილი, ყელამდე აივსებოდა სხვადასხვა ფაკულტეტის მსმენელებით. ლექციას ესწრებოდნენ ასპირანტები, უნივერსიტეტის პედაგოგები და შორი თუ ახლო ქალაქებიდან ჩამოსული მკვლევარ-მოღვაწენი. რადგან, ძალიან ხშირად, დასაჯდომი ადგილის შოვნა ჭირდა, ჩვენ ძირითადი კურსის სტუდენტები, აუდიტორიაში ადრე შევედიოდით და წინა გრძელ მერხებს ვიკავებდით. მეფური იერსახის მქონე მეცნიერი შემოვიდოდა თუ არა აუდიტორიაში, თავს მოკრძალებულად დაჰხრიდა, მსმენელებს მიესალმებოდა. ფანჯარასთან ფეხზე მდგომთ შეათვალიერებდა და გრძელ მაგიდას შუაში მიუჯდებოდა.

ხელები წინ ეწყო და ისტორიულ მოვლენათა გულწარმტაც სურათს გადმოსცემდა. ტექსტის კითხვისას არასდროს შემიმჩნევია ეფექტისათვის გამიზნული მოძრაობა და ზეაწეული მეტყველება. ჩემს მეხსიერებაში ივანე ჯავახიშვილი დიდი ინტელექტის, ანალიზისა და ისტორიკოსის მკაცრი საბუთიანობის განსახიერებად არის წარმოდგენილი. მისი საუნივერსიტეტო ლექცია ნამდვილი სკოლა იყო სიტყვის უმაღლესი და უფაქიზესი გაგებით. ორი საათის მანძილზე აუდიტორიაში ბუზის გაფრენის ხმას გაიგონებდით. ყველა სულგანაბრებული მისდევდა რთული მსჯელობის ლაბირინთებს და ივანესებური ტკბილქართულით იხიბლებოდა.

მსმენელებით სავსე აუდიტორია მხოლოდ მაშინ შეირხეოდა და ამეტყველდებოდა, როცა ზარის შემდეგ ივანე ჯავახიშვილი ფეხზე წამოდგებოდა და ფართო ანალიზით ნასიამოვნები, მტკიცე ნაბიჯით დერეფანში გავიდოდა“ (კრებული „ივანე ჯავახიშვილი“, მიძღვნილი აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი, თბ., 1977: 93).

საინტერესო მოგონებებს გვაწვდის ივანე ჯავახიშვილის კიდევ ერთი ყოფილი სტუდენტი, პროფესორი აბელ კიკვიძე. ის წერს: „ლექციებს იგი კითხულობდა დარბაისლური, მიმზიდველი ენით, ხმა სუსტი ჰქონდა, მაგრამ მსმენელი იტყოდა, მეტი ხმა არც არის საჭიროო. ივ. ჯავახიშვილი ლექციების კითხვის დროს იჯდა. ფაქიზად ჩაცმული, მისი მაღალი შუბლის ქვეშ გამოკრთოდა ლამაზი თვალები და მეტყველი ბაგე, თითქოს მადლს აფრქვევდა აუდიტორიაში. გასაოცარი მეხსიერება ჰქონდა, რაც განაპირობებდა მის ზეპირმეტყველებას ლექციებისა და სამეცნიერო საჯარო მოხსენებების კითხვის დროს“ (კრებული „ივანე ჯავახიშვილი“, მიძღვნილი აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი, თბ., 1977: 117).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი, როგორც ლექტორი, საინტერესო თვალთახედვით არის წარმოდგენილი მისი ყოფილი სტუდენტის, პროფ. შოთა მესხიას მოგონებებში. შ. მესხიას გადმოცემით, ივ. ჯავახიშვილის ლექციებს ახასიათებდა მა-

ღალი მეცნიერულობა, სიახლე, აზრის საოცარი დახვეწილობა, გამართულობა და სიცხადე. „იგი ლექციაზე ყოველთვის მოდიოდა სხედასხვა სახის წყაროებიდან გაკეთებული ამონაწერებისა და საკუთარი დაკვირვების, ანალიზის შედეგებით. სტუდენტები მუდამჟამს ეგრძნობდით, რომ ეს დიდი მეცნიერი ჩვენთან წასაკითხი ლექციისათვის საგანგებოდ ემზადებოდა. ყოველივე ეს კი კიდევ უფრო ზრდიდა იმ დიდ პატივისცემას, რომლითაც იგი სარგებლობდა სტუდენტ ახალგაზრდობაში“.

აკად. ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიური მოღვაწეობის დიდ ღირსებაზე მეტყველებს არასაღიქციო პერიოდში სტუდენტებთან დამოკიდებულების სტილი. „ივ. ჯავახიშვილი, – იგონებს შ. მესხია, – ყოველთვის პოულობდა დროს ჩვენთან სამუშაოდ, არა მარტო სავალდებულო სასემინარო საათებში (რასაც საერთოდ არასდროს არ გვიცდენდა), არამედ სხვა საათებშიც და საკუთარ ბინაზეც. გულისყურით კითხულობდა და ასწორებდა ჩვენს ნაშუშევრებს, გვესაუბრებოდა როგორც თითქმის თანატოლებს და გვაძლევდა შენიშვნებს... რაც მთავარია, შენიშვნები, როგორი მწვავე კრიტიკაც არ უნდა ყოფილიყო, ისინი არასოდეს თქმულა ჩვენი, დამწყები მკვლევარების შეურაცხმყოფელი ფორმით, პირიქით, მისი ყოველი შენიშვნა კიდევ უფრო გვამხნევებდა და ამაშიც იყო ივ. ჯავახიშვილის, როგორც მასწავლებლის და აღმზრდელის ძალა“ (ე. „ცისკარი“, №11, 1986).

ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიური სიბრძნის გამომხატველ არაერთ ფაქტს ეხედებით მის შესახებ გამოქვეყნებულ მოგონებებში, მაგრამ თავისი მნიშვნელობით განუმეორებელ შემთხვევად გვესახება მოღალატე მოსწავლისაკენ ივანე ჯავახიშვილის მხრივ პირველი ნაბიჯის გადადგმა. ივანე ჯავახიშვილის მემკვიდრე, არქიტექტორი თაღხუჯ ჯავახიშვილი იგონებს: „როდესაც პაპა უნივერსიტეტიდან გამოაძევეს, ერთ-ერთ გაზეთში გამოქვეყნდა წერილი, სადაც ავტორი წერდა, საქართველოში ისტორიოგრაფია არ არსებობდა, გარკვეული ცდები იყო ბურჟუაზიული მეცნიერებისა, რომ

რაიმე გაეკეთებინათ, მაგრამ ეს არ შეეფერებოდა მარქსისტულ-ლენინურ მეცნიერებასო. მთელი საშინელება ის იყო, რომ ამ წერილს პაპას საყვარელი და ნიჭიერი მოსწავლე წერდა. თურმე ახლობლები ივანეს ამ გაზეთს უმაღლედნენ, მაგრამ საბოლოოდ მაინც ნახა და ძალიან შეწუხდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ კი, მშვიდად უთქვამს, მოქალაქეობრივი სიმამაცე ყველას არ ყოფნისო. როგორც ამბობენ, ის კაცი ასეთ საქციელს ძალიან განიცდიდა, პაპას ახლოს აღარ ეკარებოდა. ივანე ჯავახიშვილი ისევე რომ აღიარეს და პატივი დაუბრუნეს, შესარიგებლად ნაბიჯი თვითონ ივანემ გადადგა. ერთხელ, მაძიდაჩემმა მიაძმო, აგარაკზე ვიყავით, მაძიანებმა მითხრა, თურმე ისიც აქ ისვენებს, მასთან წავიდეთ და მოვინახულოთო. მართლაც წასულან. იმ კაცს ივანე რომ დაუნახავს, ნერვიულობისაგან გათეთრებულა. მეორე დღეს მაძიდაჩემს მისი დედა შეხვედრია, რომელიც გადახვევია მას და უთქვამს, თუ დაიჯერებთ, იმ წერილის გამოქვეყნების შემდეგ პირველი დამე იყო, როცა მშვიდად დაიძინაო“ (ე. „სარკე“, 2003 წ. 3-9 დეკემბერი).

ახალგაზრდობისადმი, კერძოდ, უნივერსიტეტის სტუდენტებისადმი, დამოკიდებულებაში ნათლად იხატება აკად. ივანე ჯავახიშვილის პედაგოგიური სიბრძნე. მხედველობაში გვაქვს საბჭოთა ხელისუფლების წინადადება უნივერსიტეტის საბჭოს უფლებების შეზღუდვისა და მასში კომუნისტი სტუდენტების ჭარბად წარმოდგენის შესახებ, რაც გარკვეულ უკმაყოფილებას იწვევდა აკად. ივანე ჯავახიშვილში. მისი აზრით, უფლებები და მოვალეობები ოპტიმალურად უნდა იყოს შეხამებული. ცუდი იქნება, თუ მათ, ვინც ყველაზე უკეთ იციან უნივერსიტეტის საქმე და ამ საქმეზე გული შესტკივათ, ვისაც სამეცნიერო-სასწავლო ტვირთი და ზნეობრივი პასუხისმგებლობა აწევთ – სამეცნიერო საბჭოში იმდენივე უფლება მიენიჭებათ, რამდენიც გარეშე დაწესებულე-

ბათა წარმომადგენლებს და სტუდენტ-ყმაწვილკაცობას. ივანე ჯავახიშვილი წინააღმდეგი არ იყო უნივერსიტეტის მართვა-გამგეობაში სტუდენტი ახალგაზრდობის მონაწილეობისა, მაგრამ მოითხოვდა ზომიერებას, რადგან მიაჩნდა, რომ 16–21 წლის გამოუცდელ ახალგაზრდებს უნივერსიტეტის რთული საქმე ბოლომდე არ ესმით და ამიტომ უნივერსიტეტის მართვა-გამგეობაში მათ არ უნდა მიეცეთ იმდენივე უფლება, რამდენიც იმათ, ვინც მუდმივად მონაწილეობს უმაღლესი სკოლის სასწავლო-სამეცნიერო საქმიანობაში. „თუ ყოველი დაწესებულების მართვა-გამგებლობა მცოდნე პირთა და ამ საქმის სპეციალისტთა უნდა ეკისროთ, მით უმეტეს ეს დებულება დაცული და განხორციელებული უნდა იყოს უმაღლეს სასწავლებელში, სადაც ცოდნა მეცნიერების უმწვერვალესი სათავეა, სადაც უზენაესი კულტურის ძვირფასი მცენარე უადრეს მზრუნველობასა და მოვლას მოითხოვს“ – წერდა ივ. ჯავახიშვილი.

„ზემოთქმული, – შენიშნავს მკვლევარი ნარგიზა ფხაკაძე, – ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ივ. ჯავახიშვილი რამდენადმე უნდობლობას უცხადებდა სტუდენტ ახალგაზრდობას, პირიქით, მას უსაზღვროდ სწამდა ახალგაზრდობის შემოქმედებითი პოტენციალის, მისი უფროსი თაობის გამოცდილების. „სიბრძნის ბრძმედად გაკაჟებულ“ მეცნიერთა წვლილის. ახალგაზრდობის ენთუზიაზმი და ინიციატივა უნდა შეერწყას ძველი თაობის საუკეთესო ტრადიციებს, უნდა განხორციელდეს „მჭიდრო სულიერი კავშირი“ თაობათა შორის“ (ჟ. „ცისკარი“, №11, 1986).

აკად. ივანე ჯავახიშვილის სანიმუშო ღირსებებზე მეტყველებს მისი მზრუნველი დამოკიდებულება ცნობილი რუსი ისტორიკოსის, საქართველოს ერთგული მეგობრის, დიდი ქართველი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის, ნიკო ნიკოლაძის სიძისა და პირველი ქართველი პროფესორის – რუსუდან ნიკოლაძის მეუღლის – მიხეილ ალექსანდრეს ძე პოლივექტოვისადმი.

მიხეილ პოლიევქტოვს და ივანე ჯავახიშვილს ჯერ კიდევ პეტერბურგის უნივერსიტეტიდან ახლო მეგობრობა აკავშირებდათ. შემდეგ მიხეილ პოლიევქტოვის სახით ჩამოყალიბდა სახელოვანი მეცნიერი. იგი ევროპის დიდ ცენტრებში დაეუფლა ხელოვნების ისტორიას, მუშაობდა ვატიკანის, ტურინის, ვენეციის, ბერლინის, დრეზდენის, კოპენჰაგენის, ვენის, სტოკჰოლმის არქივებში, იკვლევდა რუსეთის საგარეო პოლიტიკურ ისტორიას ევროპის ქვეყნებთან. საქმის დიდი სპეციალისტი, 1918 წელს მონაწილეობდა საარქივო რეფორმის ჩატარებაში და საარქივო საქმის მთავარი სამმართველოს დაარსებაში. ასეთი დიდი მასშტაბის სპეციალისტი რუსეთში სამოქალაქო ომით გამოწვეული არახელსაყრელი პირობების გამო თბილისში გადმოვიდა საცხოვრებლად და სამოღვაწეოდ. დაუკავშირდა ნიკო ნიკოლაძის ოჯახს, ცოლად შეირთო მისი ქალიშვილი რუსუდანი და საუკეთესო ოჯახი შექმნა. პერიოდულად, ცოლქმარი – მიხეილ პოლიევქტოვი და რუსუდან ნიკოლაძე ცხოვრობდნენ სამტრედიის რაიონის სოფედ დიდ ჯიხაიშში, სადაც ამჟამად გახსნილია ნიკო ნიკოლაძის სახლ-მუზეუმი.

1919 წლის 9 აგვისტოს პროფესორმა მიხეილ პოლიევქტოვმა სოფ. დიდი ჯიხაიშიდან დეპეშა გაუგზავნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის დეკანს, პროფ. ივანე ჯავახიშვილს, რომელშიც თბილისის უნივერსიტეტში მოღვაწეობის მზადყოფნას გამოთქვამდა. ნიჭიერი მეცნიერის წინადადებას დაუყოვნებლივ გამოეხმაურა პროფ. ივანე ჯავახიშვილი, მიიწვია უნივერსიტეტში, დანიშნა რუსეთის ისტორიის კათედრის გამგედ და ყოველმხრივ ზრუნავდა მისი საცხოვრებელი პირობებისა და სამეცნიერო მოღვაწეობის ხელშეწყობისათვის. უეკურადღებოდ არ ტოვებდა თუნდაც უმნიშვნელო ინფორმაციას, რაც პროფ. მიხეილ პოლიევქტოვის მოღვაწეობას შეეხებოდა. 1926 წლის ზაფხულში ბორჯომში დასასვენებლად მყოფმა ივანე ჯავახიშვილმა წაიკითხა გაზეთ „ზარია ეოსტოკაში“ დაბეჭდილი პატარა ცნობა სათაურით „ისტორიული დოკუმენტ-

ბი“, რომელშიც მოკლედ იყო მიმოხილული პროფესორ მიხეილ პოლიევქტოვის მუშაობა მოსკოვის არქივებში. ამ ცნობის წაკითხვის შემდეგ, ივანე ჯავახიშვილმა დიდი კმაყოფილებისა და მადლიერების გრძნობით აღსავსე წერილი მიწერა მიხეილ პოლიევქტოვს, სადაც აღნიშნავდა, თუ რამდენად ძვირფასი იყო ქართველი ისტორიკოსებისათვის მისი ყოველი ნაშრომი; სოხოვდა, გაერკვია, ხომ არ იყო მოსკოვის არქივებში დაცული მასალები რუსეთისა და ქართლის სამეფოებს შორის ურთიერთობაზე. წერილის დასასრულს, ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „თქვენი სახელი, როგორც იტყვიან, ოქროს ასოებით ჩაიბეჭდება ჩვენს ისტორიოგრაფიაში და თქვენი შრომები ქართველოლოგიებისათვის – კავკასიასთან და აღმოსავლეთთან რუსეთის ურთიერთობის მკვლევართათვის – ნიადაგსახმარი წიგნები იქნება“ (ს. ჯორბენაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბ., 1984: 418-420).

საპასუხო წერილში მიხეილ პოლიევქტოვი ივანე ჯავახიშვილს წერდა: „თქვენი აზრი ჩემი უკანასკნელი შრომების შესახებ ჩემთვის ფრიად ძვირფასია. ვიტყვით, რომ არა მე ვანებიერებ ქართველმცოდნეებს, მე მანებიერებს ბედი. აკი საარქივო ძებნა თავისებური ჭაბუკარია. თუკი ის ბედნიერი ნომრები, რომლებიც აქამდე მე მიხდებოდა ამომეღო, შესაძლო დახმარებას აღმოუჩენენ საქართველოს ისტორიკოსებს, ეს გულში მე დიდ სიხარულს მომგვრის. ვიმეორებ იმას, რომლითაც დავამთავრე მე წინასიტყვაობა ჩემის „ტოლოჩანოვისა“: „გახარებული ვიქნები, თუკი რაიმეთი შემიძლია გადაუხადო ყველა იმ კარგისათვის, რასაც მე შევხვდი საქართველოში“ (ს. ჯორბენაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბ., 1984: 418-420). მიხეილ პოლიევქტოვმა, რომელმაც კარგად იცოდა ევროპული ენები, საქართველოში მის მიმართ გამოვლენილი ყურადღების სანაცვლოდ წარმატებით შეისწავლა ქართული ენა იმ დონემდე, რომ ექსპედიციიდან დაბრუნებული საანგარიშო მოსხენებებს ქართულ ენაზე წერდა (ს. ჯორბენაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბ., 1984: 418).

აკად. ივანე ჯავახიშვილის, როგორც ზნეობრიობის ეტალონის, დახასიათებისათვის საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენს მისი დამოკიდებულება დამსახურებული მეცნიერ-ისტორიკოსის – მოსე ჯანაშვილის მიმართ.

ურთიერთობა მოსე ჯანაშვილსა და ივანე ჯავახიშვილს შორის არაკეთილგანწყობით დაიწყო. XX საუკუნის დასაწყისში, როდესაც ივანე ჯავახიშვილი სამეცნიერო ასპარეზზე გამოვიდა, ქართული კულტურის ღვაწლმოსილი მუშაკი – მოსე ჯანაშვილი მაინცდამაინც დიდი სიხარულით არ ხვდებოდა მისი ნაშრომების გამოსვლას, აეჭვებდა მკვლევრის ნიჭი და შესაძლებლობები. მოსე ჯანაშვილმა განსაკუთრებით მწვავედ გააკრიტიკა ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომი „ანდრია მოციქულისა და წმინდა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“. მიუხედავად ამისა, ივანე ჯავახიშვილი საქმიანად თანამშრომლობდა მოსე ჯანაშვილთან ამხანაგობა „ცისკარში“, რომლის მიზანი „ქართული ენციკლოპედიის“ გამოცემა იყო. მართალია, სხვადასხვა მიზეზის გამო, ენციკლოპედიის გამოცემა ვერ მოხერხდა, მაგრამ მოსე ჯანაშვილმა თანდათან ირწმუნა ივანე ჯავახიშვილის უდიდესი სამეცნიერო ტალანტი და მისი შრომების ერთგულ მკითხველად იქცა. 1916 წელს გამოქვეყნებულ ივანე ჯავახიშვილის ახალ ნაშრომს – „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა“ - მან მაღალი შეფასება მისცა და „საკვირველი წიგნი“ უწოდა.

ქართული უნივერსიტეტის გახსნას მოსე ჯანაშვილმა გაზეთ „საქართველოში“ საგანგებო პუბლიკაცია უძღვნა, რომელშიც მიმოიხილა უნივერსიტეტის დაარსებაში ივანე ჯავახიშვილის როლი და ღვაწლი. აკად. ივანე ჯავახიშვილი კი „ქართულ მძიმე ღრმად მხვენელი გუთნის გუთნისდენისა“ და „კანდელის ამთიებული გმირის“ ეპითეტებით შეამკო.

ექვთიმე თაყაიშვილის ემიგრაციაში წასვლის შემდეგ, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების თავმჯდომარედ ივანე ჯავახიშვილი აირჩიეს. ამ საზო-

გადოების მუშაობაში აქტიურად მონაწილეობდა მოსე ჯანაშვილიც. ის სისტემატურად კითხულობდა მოხსენებებს.

1930 წლის 2 მაისს საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებამ, ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით, საქართველოს საენათმეცნიერო საზოგადოებასთან ერთად საზეიმოდ აღნიშნა მოსე ჯანაშვილის დაბადების 75 წლისთავი. ზეიმზე სიტყვა ივანე ჯავახიშვილმაც წარმოთქვა. მან ხაზი გაუსვა იმას, თუ რა უმძიმეს პირობებში უხდებოდა მოსე ჯანაშვილს და მის თანამედროვე რამდენიმე ენოუზიასტ მკვლევარს მუშაობა. ივანე ჯავახიშვილის თქმით, „მოსე ჯანაშვილის მხრიდან ნახევარი საუკუნის განმავლობაში გატაცებით მუშაობა, თანაც ძალ-ღონისა და მხნეობის შენარჩუნება, მართლაც რომ ნამდვილ გმირობას წარმოადგენდა“ (ივანე ჯავახიშვილის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., 2002).

ორი ღირსეული ადამიანის ურთიერთობის ეს ლამაზი, შეუფერადებელი ისტორია საუკეთესო მაგალითია მაღალ ზნეობაზე დამყარებული ქცევის ნორმებისა. კრიტიკა არავისთვის და არასოდეს ტკბილი არ ყოფილა. კრიტიკას არ ახლავს სიამოვნება, მაგრამ როცა ადამიანები მაღალი ზნეობის პრინციპებით ცხოვრობენ, მათ შორის ყოველთვის მაღლე იფანტება გაუგებრობის ბურუსი და ცხოვრება მათ ნათელ ფერებში წარმოუდგებათ.

აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი იყო არა მხოლოდ დიდი მეცნიერი, არამედ დიდი პედაგოგი მეცნიერების ახალგაზრდა კადრების აღზრდის დარგში. სწორედ მისი დიდი პედაგოგიური აღლოს წყალობით, ბევრი ნიჭიერი ახალგაზრდა წარმატებით შეუდგა სამეცნიერო კარიერას. ამის ერთ-ერთ საუკეთესო მაგალითად მიჩნეულია აჭარის მკვიდრის, ჯემალ ნოღაიდელისადმი, ივანე ჯავახიშვილის დამოკიდებულება. პროფესორი სერგო ჯორბენაძე, გამოკვლევაში „ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა“, იგონებს 1929 წელს: „მესამეკურსელი სტუდენტი ჯემალ ნოღაიდელი, საქართველოს ძირძველი კულტურული მხარის, აჭარის შვილი,

ლექციის შემდეგ გაუბედავად აწვდის ლექტორს ლამაზად გადათეთრებულ ხელნაწერებს. აჭარის ეთნოგრაფიული ყოფის აღწერაა მათში. შემდეგი ლექცია მესამე დღესაა. გასაგებია, სტუდენტის დელეა დიდი მასწავლებლის მიერ განაჩენის გამოტანის მოლოდინში. ეს დღეც დადგა. ლექციის დამთავრებისთანავე ივანე ჯავახიშვილი თვითონ მიდის უკანარიგში მორცხვად მყოფ სტუდენტთან. არათუ მოწონებას გამოთქვამს წაკითხული ტექსტით, არამედ შემდეგი პარასკევისათვის სთავაზობს მოხსენების წაკითხვას საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების საერთო კრებაზე (ს. ჯორბენაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბ., 1984: 417).

სანამ მომხსენებელს სიტყვას მისცემდა, თაემჯდომარემ, ივანე ჯავახიშვილმა, გამოაცხადა, რომ ჯერად ნოღაიდელი აჭარის მკვიდრია. იგი ჩვენი უნივერსიტეტის წარწინებული სტუდენტი და დიდადა დაინტერესებული თავისი კუთხის – საქართველოს ამ განუყოფელი ნაწილის – ფოთლორისა და ეთნოგრაფიის მასალების შეკრებითა და დამუშავებით. ამ დარგის პირველ აჭარელ მკვლევართან შეხვედრამ კიდევ მეტი გულთბილობა გამოიწვია მომხსენებლის მიმართ. ერთი საჯარო სხდომა როდი დარჩა საკმარისი. შემდეგ პარასკევს კიდევ დაინიშნა საერთო კრება. ყველა უწონებს ნაშრომს ახალგაზრდა მკვლევარს, ქება არ დაუკლია თავის შემაჯამებელ სიტყვაში ივანე ჯავახიშვილს. გადაწყდა ამ მასალების დაბეჭდვა. ასე წარმოაჩინა, – დასძენს პროფ. სერგო ჯორბენაძე, – ივანე ჯავახიშვილმა ნიჭი სტუდენტისა, რომელიც აჭარის ეთნოგრაფიის შეუდარებელი მკვლევარი გახდა და რომელმაც დიდი წვლილი შეიტანა შესანიშნავი მრავალხმიანი სიმღერების მიგნებასა და მეცნიერულ აღწერაში“ (ს. ჯორბენაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბ., 1984: 417).

ივანე ჯავახიშვილი, როგორც პიროვნება და როგორც მეცნიერი, ჩამოყალიბდა ქართულ ტრადიციულ ოჯახში და ევროპის ერთ-ერთ სახელოვან, პეტერბურგის უნივერსიტეტში. კარგმა აღზრდამ და ფართო განათლებამ თაემდაბლობი-

სა და კეთილშობილების კლასიკური ნორმებით დაამშვენა. აკად. ივანე ჯავახიშვილი ცოცხალი განსახიერება იყო საუკეთესო პიროვნების ისტორიულად მდიდარი ტრადიციული იდეალისა.

პროფ. ტიტე სარიშვილის ნაშრომიდან – „ივანე ჯავახიშვილის საგანმანათლებლო მოღვაწეობა და პედაგოგიკური შეხედულებანი“ მკითხველისათვის ცნობილი გახდა ფაქტი, რომელშიც ნათლად ვლინდება აკად. ივანე ჯავახიშვილის თავმდაბლობისა და კეთილშობილების იგავითუწვდომელი სინამდვილე.

1915 წლის აპრილში „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ თავმჯდომარემ, ბატონმა გიორგი ყაზბეგმა, თხოვნითა და წინადადებით მიმართა ივანე ჯავახიშვილს, პრემიაზე წარმოედგინა თავისი ნაშრომის – „ქართველი ერის ისტორიის“ ორტომეული. ეს თხოვნა დიდი პატივისცემით მიიღო სახელოვანმა მეცნიერმა, მაგრამ კონკურსში მონაწილეობაზე უარი განაცხადა, მიუხედავად იმისა, რომ კონკურსში გამარჯვებულს სოლიდური ფულადი თანხაც გადაეცემოდა.

1915 წლის 15 აპრილს ივანე ჯავახიშვილმა შემდეგი შინაარსის წერილი გაუგზავნა „ქ.შ.წ.კ.გ.ს“ გამგეობის თავმჯდომარეს – გიორგი ყაზბეგს: „ყოვლად პატივცემულო ბატონო გიორგი! დიდად გმადლობთ თქვენცა და წ-კ. გ. საზოგადოების გამგეობის წევრებსაც იმ წერილისათვის, რომლითაც თქვენ, კეთილ ინებეთ და წინადადებას მაძლევთ ჩემი „ქართველი ერის ისტორია“ (ორივე წიგნი) საპრემიოდ წარმოდგენილ თხზულებათა სიაში მოვათავსო. მაგრამ ჩემდა სამწუხაროდ, ამ თქვენი სურვილის აღსრულება არ შემიძლიან პრინციპიალური მოსაზრების გამო. პრემიები ყველგან და ჩვენიშაც, რასაკვირველია, იმიტომ არის დაწესებული, რომ ახალგაზრდა მკვლევარნი ან წაახალისონ, ან ქონებრივი დახმარება გაუწიონ შრომის დასაბუჟდად და სამეცნიერო მუშაობის განსაგრძობად. მე, ჩემდა საბედნიეროდ, ისედაც შეძლებისდაგვარად ვმუშაობ და ჩემთვის არც რაიმე

წახალისებაა საჭირო და არც ქონებრივი დახმარება: უნივერსიტეტის დოცენტობა მე თუმცა დიდს არა, მაგრამ მაინც სახსარს მაძლევს. ამისთანა პირობებში ზნეობრივად შეუძლებლად მიმანია სხვებს, რომელთაც წახალისებაცა და დახმარებაც სჭირიათ, შეეცდილო.

მე კარგად ვიცი, რომ საზღვარგარეთაც და რუსეთის აკადემიებში და სხვა შესატყვის დაწესებულებებში ბევრს ჩემზე უფრო მეტად დამსახურებულსა და ქონებრივად უზრუნველყოფილ მეცნიერებს წარუდგენიათ ხოლმე საპრემიოდ თავიანთი თხზულებები, მაგრამ მე ყოველთვის ასე ვფიქრობდი და ეხლაც მგონია, რომ აქ საქებური არაფერია და მათს მაგალითს მე ვერ წავებაძაფ. აი ის მოსაზრებანი, რომელიც მაიძულებს ჩემი უკანასკნელი თხზულება საპრემიოდ არ წარმოვადგინო.

კვლავ მადლობას მოგახსენებთ გულწრფელად იმ კეთილშობილებისათვის, რომლითაც გამოწვეულია თქვენი წინადადება...

თქვენი გულწრფელი პატივმცემელი ივანე ჯავახიშვილი“ (ტ. სარიშვილი, ახალგაზრდობის აღზრდის აქტუალური საკითხები, თბ., 1978: 459).

აღზრდის მნიშვნელობასთან დაკავშირებული ივანე ჯავახიშვილისეული შეხედულებების შესწავლის ეს მცდელობა, ბუნებრივია, უნაკლო და უხარვეზო არ იქნება. დარწმუნებული ვართ, მომავალში კვლავ არაერთხელ მიუბრუნდებიან ამ საკითხს სწავლული პედაგოგები და ისტორიკოსები, რათა უფრო სრულყოფილი სურათი წარმოუდგინონ მკითხველს დიდი ისტორიკოსისა და განმანათლებლის აღნიშნული შეხედულებების შესახებ.

სიმონ ჯანაშია

(1900–1947)

ცნობილი ისტორიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1941 წ.), სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1943 წ.), მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე. სიმონ ჯანაშია დაიბადა 1900 წლის 26 (13) ივლისს, სოფელ მაკვანეთში (ოზურგეთის რაიონი), ნიკოლოზ ჯანაშიას (1872-1918) ოჯახში. ახალგაზრდობის წლები სიმონმა ძირითადად აფხაზეთში გაატარა, სადაც პედაგოგიურ მოღვაწეობას

ეწეოდა მამამისი, ნიკოლოზ ჯანაშია – ქართულის მასწავლებელი, ცნობილი ეთნოგრაფი და საზოგადო მოღვაწე იყო. 1918 წელს, როდესაც დაარსდა ქართული უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილმა ნიკოლოზ ჯანაშია აფხაზური ენის პედაგოგად მოიწვია. სამწუხაროდ, ის იმავე წელს გარდაიცვალა.

საფუძვლიანი პირველდაწყებითი განათლება სიმონმა ოჯახში მიიღო. თავდაპირველად სენაკის ქართულ სკოლაში სწავლობდა, შემდეგ კი – სოხუმის რეალურ სასწავლებელში, რომელიც დაამთავრა 1918 წელს. მამის სიკვდილის შემდეგ, 1918 წელს, დედასთან – ელენე მუჯირთან ერთად ის საცხოვრებლად გადმოდის თბილისში.

1918 წელს სიმონ ჯანაშია ახლად გახსნილ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჩაირიცხა სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტზე, სადაც, ივანე ჯავახიშვილის რჩევით,

ერთდროულად ორ სპეციალობას ეუფლება - ისტორიასა და ენათმეცნიერებას. სადიპლომო შრომასაც ამ ორ დარგში წერს: „ქართული ფეოდალური ქცევის წესები მეთვრამეტე საუკუნეში“ და „შეთანხმებისა და მართვის წესები ქართლის მოქცევაში“. 1922 წელს, პირველი გამოშვების კურსდამთავრებული, ივანე ჯავახიშვილის წარდგინებით, საპროფესოროდ მოსამზადებლად დატოვეს უნივერსიტეტში.

ამ პერიოდში მისი ჯანმრთელობა საგრძნობლად შეირყა. ახალგაზრდა ნიჭიერ მეცნიერს ექიმებმა „უმწვავესი ფორმის დაქანცულობის“ დიაგნოზი დაუსვეს. უნივერსიტეტმა მას მატერიალური დახმარება გაუწია და ხანგრძლივი დროით სამკურნალოდ გაგზავნა.

1926 წელს სიმონ ჯანაშია მიიწვიეს უნივერსიტეტში აფხაზური ენის ლექტორად, სადაც 1937 წლამდე მოღვაწეობდა. აფხაზეთში გაზრდილმა, აფხაზური დედაენასავით იცოდა.

ამავე დროს, სიმონ ჯანაშიას დაევალა ისტორიის დარგის სტუდენტებისთვის წყაროთმცოდნეობის კურსის წაკითხვა, ამ დროდან მოყოლებული, თითქმის სიცოცხლის ბოლომდე კითხულობდა საქართველოს ისტორიის ზოგად კურსს, კავკასიის მთიელ ხალხთა ისტორიას, ატარებდა სპეციალურ კურსებს საქართველოს ძველი და შუა საუკუნეების ისტორიის სხვადასხვა საკითხზე. ის იყო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კურსდამთავრებულთაგან პირველი პროფესორი.

1930 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭომ ს. ჯანაშია დოცენტად აირჩია, ხოლო 1935 წელს - საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგედ და პროფესორად. 1936-37 წლებში ის უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კაბინეტის გამგეა. 1939 წელს ს. ჯანაშია დაინიშნა საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის თავმჯდომარის მოადგილედ.

1936-41 წლებში სიმონ ჯანაშია ხელმძღვანელობდა საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის

ინსტიტუტს (ენიმკი). 1943 წელს გახდა საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი.

1941 წლიდან იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ერთ-ერთი დამფუძნებელი, მისი პირველი ვიცე-პრეზიდენტი. 1941-1943 წლებში ხელმძღვანელობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიისა და ენათმეცნიერების ინსტიტუტს, ხოლო გარდაცვალებამდე ხელმძღვანელობდა ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტს. ორჯერ იყო წარდგენილი სახელმწიფო პრემიაზე, მინიჭებული ჰქონდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის დამსახურებული მოღვაწის წოდება.

მრავალმხრივი იყო აკად. სიმონ ჯანაშიას მეცნიერული მოღვაწეობა. წლების მანძილზე ის იკვლევდა ძველი და ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის პრობლემებს. მის შრომებში სრულიად ახლებურადაა გაშუქებული ქართველთა ეთნოგენეზისის, კლასებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბების, ფეოდალიზმის გენეზისის საკითხები.

სიმონ ჯანაშიამ ახალი ეტაპი შექმნა ქართველთა ეთნოგენეზის პრობლემის კვლევაში. აკად. ივანე ჯავახიშვილის შემდეგ მან წამოაყენა და დაასაბუთა მოსაზრება წინა აზიის მონათესავე სამყაროში კულტურული და სახელმწიფოებრივი ცენტრების სამხრეთიდან ჩრდილოეთში გადანაცვლებისა და ქართველთა ავტოქტონობის შესახებ, დაადგინა პირველი ქართული სახელმწიფოების სოციალური ბუნება, საფუძვლიანად განიხილა ქართველი ერის ჩამოყალიბების პრობლემა, უარყო ლიტერატურაში გამოთქმული არასწორი თეაღსაზრისი, რომ ქართველები XIX საუკუნის 60-იან წლებში დასახლდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე და, სულაც არ წარმოადგენენ ადგილობრივ, ავტოქტონურ მოსახლეობას.

აკად. სიმონ ჯანაშიამ საგანგებოდ შეისწავლა საქართველოს ურთიერთობა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, ბიზანტიასთან, არაბთა სახალიფოსთან, განსაზღვრა არაბთა მფლობელობის ეტაპები საქართველოში, ბიზანტიასთან

ურთიერთობის ფორმები („არაბობა საქართველოში“, 1936), რამდენიმე ნაშრომში საგანგებოდაა განხილული დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორია და წარმონეწილია კოლხეთის, ეგრისისა და აფხაზთა სამეფოების ისტორიის ცალკეული პერიოდები („აფხაზთა სამეფოს წარმოშობის დროისა და ვითარების შესახებ“, შრომები, ტ. II, 1951 წ.; „კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობები ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა შესახებ“).

აკად. სიმონ ჯანაშია სპეციალურად იკვლევდა აფხაზეთის ისტორიას, აფხაზეთისა და აფხაზების როლს და ადგილს საქართველოს ისტორიაში („უზენაესი ღვთაება აფხაზური სახელწოდების ფორმისათვის“, „აფხაზთა სამეფოს ისტორიიდან“, „გეორგი შერვაშიძე, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“-1939 წ.).

მრავალფეროვანია აკად. სიმონ ჯანაშიას, როგორც ენათმეცნიერის, სამოდვაწეო სფერო. იგი მოიცავს ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებისა და ნორმალიზაციის, ქართული კულტურულ-ისტორიული ტერმინების, გვართა და გეოგრაფიულ სახელთა გავრცელების, წარმოშობის, ისტორიისა და ეტიმოლოგიის, აგრეთვე, ქართველურ ენათა იბერიულ-კავკასიურ ენებთან ისტორიულ-გენეტიკური ურთიერთობის საკითხებს. აკად. სიმონ ჯანაშიამ საფუძველი ჩაუყარა აფხაზურ-ადიღეურ ენათა მეცნიერულ შესწავლას. მისი დიდი დამსახურებაა სვანურ ენაში ადიღეურ ენათა, კერძოდ, ყაბარდოულის, ფენის გამოყოფა და სვანურ ბრუნებაში ადიღეური სისტემის დადგენა.

აკად. სიმონ ჯანაშიამ მნიშვნელოვანი შრომა გაწია საქართველოს ისტორიის წყაროთა გამოცემის, უცხოური წყაროების ცნობების ქართულად თარგმნის თუ მათი წყაროთმცოდნეობითი ანალიზის ხაზით. მან არაერთი შრომა მიუძღვნა ქართული კულტურის ისტორიას, ისტორიის გეოგრაფიულ საკითხებს.

აკად. სიმონ ჯანაშია ხელმძღვანელობდა არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას საქართველოში. 1940 წლიდან სათავეში ჩაუდგა მცხეთის ტერიტორიაზე დაგეგმილ არქეოლოგიურ

სამუშაოებს. მოპოვებული ახალი მასალის ანალიზი აისახა მის შრომებში და „საქართველოს ისტორიის“ სახელმძღვანელოში (1943 წ.).

სიმონ ჯანაშიამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა თბილისის ისტორიის შესწავლაში, თბილისის გადელაქა-ლაქების ისტორიასთან დაკავშირებული ძირითადი პრობლემებისა და ქალაქის შემდგომი ზრდის საკითხებში. პირველმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ „აელაბარი“, ისევე, როგორც „ისანი“, არაბული წარმოშობის ძველი სახელწოდებაა. „ისანი“ ციხეს ნიშნავს, ხოლო „აელაბარი“ - სასახლეს. აკად. სიმონ ჯანაშიას რედაქციით გამოიცა თბილისის 1500 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული „თბილისი“ (1947 წ.).

აკად. სიმონ ჯანაშია დაკრძალულია ქართველ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა მთაწმინდის პანთეონში.

* * *

ნებისმიერი საზოგადოების ისტორიული ცნობიერება, ძირითადად, კარგ აღზრდასა და განათლებასთან არის დაკავშირებული. არც ერთი ხალხის ისტორიაში დღემდე არაფერი შექმნილა ღირებული კარგი აღზრდისა და განათლების გარეშე. შემთხვევითი არ იყო, რომ 1943 წელს, როცა ფაშისტური არმიები ჯერ კიდევ უტევდნენ საბჭოთა კავშირს, მოსკოვში გაიხსნა რუსეთის პედაგოგიკურ მეცნიერებათა აკადემია, რომლის წინაშე დაისვა ზოგადი პედაგოგიკის, სპეციალური პედაგოგიკის ისტორიის, ფსიქოლოგიის, სასკოლო პიგიენისა და დაწყებითი და საშუალო სკოლების ძირითადი დისციპლინების სწავლების მეთოდების პრობლემების შესწავლის ამოცანა (ა. კონსტანტინოვი, ე. მედინსკი, მ. შაბაევა, პედაგოგიკის ისტორია, თბ., 1964 წ. გვ. 538). ხელისუფლება დარწმუნებული იყო იმაში, რომ სახელმწიფოს რეალური სიძლიერე განისაზღვრება არა მხოლოდ თანამედროვე შეიარაღებით, არამედ ხალხის საბრძოლო სულისკვეთების ხა-

რისხითაც, რაც კარგად აღზრდისა და სწავლების პირდაპირი შედეგია.

ამ თვალსაზრისით ესწავლობთ აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას პედაგოგიური ძიებების შედეგებს. მართალია, მეცნიერ-ისტორიკოსს არ შეუქმნია სპეციალური თეორიული ტრაქტატი აღზრდისა და სწავლების შესახებ, მაგრამ შექმნა გამოკვლევები, რომელშიაც ჩამოაყალიბა კომენტარები აღზრდის შესახებ და რომელშიც კარგად იკითხება ავტორის პედაგოგიური კონცეფციები. ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა ნარკვევები „შეხედულება ფეოდალური აღზრდისა და განათლების შესახებ და მათი წესები XVII საუკუნის საქართველოში“ (სიმონ ჯანაშია, შრომები, ტ. II, თბ., 1952 წ.), „აამსთაშაარა-ზრდილობა“ (სიტყვასიტყვით, აზნაურული ქცევა, სიდარბაისლე) (სიმონ ჯანაშია, შრომები, ტ. IV, თბ., 1968 წ.) აგრეთვე, შრომები: „ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში“ და „ადრინდელი ფეოდალიზაციის პროცესი“ (სიმონ ჯანაშია, შრომები, ტ. I, თბ., 1949 წ.).

აკად. სიმონ ჯანაშიას პედაგოგიური კრედოს წარმოსადგენად დიდი მნიშვნელობა აქვს მის გამოკვლევას „შეხედულება ფეოდალური აღზრდისა და განათლების შესახებ და მათი წესები XVII საუკუნის საქართველოში“.

ამ ნაშრომს პირველად გამოეხმაურა პროფესორი ვალერიან ითონიშვილი წიგნში „სიმონ ჯანაშიას ღვაწლი ქართულ ეთნოგრაფიაში“ (ვალერიან ითონიშვილი, სიმონ ჯანაშიას ღვაწლი ქართულ ეთნოგრაფიაში, თბ., 1991 წ.). ავტორი, ძირითადად, თავისი ნაშრომის სათაურიდან გამომდინარე, ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით განიხილავს სიმონ ჯანაშიას კვლევის შედეგებს. თუმცა „ზნეობის“ მეცნიერული დეფინიცია, რომელსაც პროფ. ვ. ითონიშვილი წარმოგვიდგენს, საერთოა პედაგოგიკისა და ეთნოგრაფიისათვის. ამიტომ ჩვენ დავზოგავთ დროს და მკითხველის ყურადღებას და არ გავიმეორებთ ზნეობის, ზნე-ჩვეულებების შინაარსის შესახებ სიმონ ჯანაშიას შეხედულებების მიმოხილვას. ამას მკითხველი უკვე იცნობს პროფ. ვალერიან ითონიშვილის

ნაშრომიდან. აღვნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ სიმონ ჯანა-
შია, როგორც დიდი მეცნიერი, კრიტიკული მიდგომის პრინ-
ციპიდან გამომდინარე, ერომანეთისაგან განასხვავებს ზნეო-
ბის საერთო განმარტებასა და საკუთრივ არჩილ მეფის კონ-
ცეფციას ზნეობის შესახებ. სიმონ ჯანაშიას შეხედულებით,
„ზნე“, „ზნეობა“ არჩილს გამოყენებული აქვს არა ყოველგვა-
რი, არამედ საჭირო თვისების, დადებითი ხასიათის ცოდნის
აღსანიშნავად. არჩილ II – მეფე და პოეტი წერს:

„ზნეობა-საქციელები, არ ბნელობს, არის ნათელი...

ეს უნდა კაცმან იცოდეს, მის მის დროს რაა საქნელი“.

(*არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6,*
თბ., 1989: 561; ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. I, 1949: 492).

მკვლევარმა მეფე-განმანათლებლის ამ ტრაქტატში აღ-
ზრდისა და სწავლების საგულისხმო მეთოდიც აღმოაჩინა,
რომელსაც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს პოეტი.
ეს არის ადვილიდან ძნელზე გადასვლის მეთოდი, რომელიც
ერთნაირადაა საჭირო როგორც სწავლებაში, ისე აღზრდაში.
„მასწავლებელმა მოსწავლეებს სასწავლო ერთბაშად კი არ
უნდა გაუძნელოს, არამედ იგი თანდათანობით ადვილიდან
ძნელზე უნდა გადავიდეს... ამიტომ არის, რომ თვითონაც თა-
ვისი საგანი „ხარისხ-ხარისხ ამელელად“ დაულაგებია და
ის ნაწილი თავის თხზულებისა, რომელიც თვით მას უმნიშ-
ვნელოვანესად მიაჩნია, ე.ი. ზნეობა საღვთო, ბოლოში მოუქ-
ცევია: „ამად ვსთქვი ასრე გვიანად კარგები, ძნელად საცოდ-
ნი“ (ძვირად მინახავს ამათი სრულად და კარგად ნაცოდნი)
(*არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ.*
6, თბ., 1989: 568).

აკად. სიმონ ჯანაშია არ იფარგლება თხზულების შინა-
არსის გადმოცემით: ის კრიტიკული განსჯის მეთოდით განი-
ხილავს არჩილის თხზულებას. პირველ რიგში, „საქართვე-
ლოს ზნეობანის“ ნორმების კლასიფიკაციას ახდენს და
წერს: „ავტორი თავისი თხზულების საგანს ორ დიდ ჯგუ-
ფად ჰყოფს: 1. ზნეობა საღვთო, ე.ი. ის წესები, რომელთა
მიხედვით უნდა მოიქცეს ადამიანი თავის დამოკიდებულება-

ში ღმერთთან და 2. სამხედრო, ე.ი. საერო“ (არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6, თბ., 1989: 564). შემდეგ აღზრდის შინაარსის გამოკვლევას გეთავაზობს აკად. სიმონ ჯანაშია.

როგორც ცნობილია, საერო ფეოდალის აღზრდა დაახლოებით ერთნაირი შინაარსით ხორციელდებოდა ევროპის დაწინაურებულ ქვეყნებში. დასავლეთევროპელი საერო ფეოდალის აღზრდის შინაარსი ცნობილი იყო „შვიდი სარაინდო სათნოების“ სახელით. მასში შედიოდა: 1. ცხენოსნობა, 2. ცურვა, 3. შუბის ფლობა, 4. ფარიკაობა, 5. ნადირობა, 6. ჭადრაკის თამაში, 7. ლექსების თხზვა და სიმღერა (ა. კონსტანტინოვი, ე. მედინასკი, მ. შაბაევა, პედაგოგიკის ისტორია, თბ., 1964: 32).

თუ დასავლეთ ევროპის „შვიდი სარაინდო სათნოებიდან“ მოზარდის საერთო განვითარებისათვის არც ერთი არ ისახავდა გონებრივი განათლების მიზანს და მთლიანად ორიენტირებული იყო ფიზიკურ გაწვრთნილობაზე, ქართული ფეოდალური აღზრდის შინაარსში საკმაოდ ფართოდ არის წარმოდგენილი „ენისა და წიგნის“ ცოდნის მოთხოვნები. მიმოიხილავს რა აღზრდის შინაარსის ძირითად მიმართულებებს, აკად. სიმონ ჯანაშია წერს: „ასეთი რთული და მნიშვნელოვანი მოვალეობების ასასრულებლად, რასაკვირველია, საჭირო იყო სათანადო განვითარება და განათლება და, მართლაც, ამ მხრივ, არჩილი საკმაოდ დიდ მოთხოვნებს უყენებს იმათ, ვისაც „ზნეობის სწავლა სურთ“ (არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6, თბ., 1989: 562). სიმონ ჯანაშია დაწვრილებით ჩერდება მოზარდის გონებრივი აღზრდის შინაარსის პრობლემაზე და არჩილს დიდ დამსახურებად უთვლის ამ პრობლემის სრულად წარმოჩენას. კერძოდ, განათლებული ქართველის ცნებაში უნდა იგულისხმებოდეს ქართული დამწერლობის (ხუცური, მხედრული, მრგლოვანი ასომთავრული) ცოდნა, „აზგარიში და რიცხვითი ცოდნა“, „მსატერობა და მონახაზობა“ და განსაკუთრებით, უცხო „ენისა და წიგნის ცოდნა“. „წიგნის ცოდ-

ნაში“ თანაბარი მნიშვნელობა ენიჭება სასულიერო და საერო ლიტერატურის ცოდნას. ყველა ამ პრობლემის ეროვნული მნიშვნელობის გათვალისწინებით, აკად. სიმონ ჯანაშია საჭიროდ თვლის, რაც შეიძლება ვრცლად მიაწოდოს თავის მკითხველს არჩილის მოსაზრებანი და გამოკვლევაში მიმართავს ვრცელ ციტირებას არჩილის თხზულებიდან:

„ენა და წიგნი რამდენი ვინც იცის, ესეც იმდენად ჩაეგდოთ თვითო ზნეობათ, სხვის ქვეყნის ამბის მოსმენად. მაშ ერთად როგორ ვიტყოდეთ, იკითხონ სხვადასხვა ენად! ვინ სხვას ვერ ასმენს, ის ისმენს, იქ დაიწყებენ მიდენად. მწიგნობრობა ჭრელ-სადაგი, ჭრელ ძილისპირთა გარდათქმა, მსმენელობა, მთარგმნელობა, ღრმის სიტყვის ადვილგამოთქმა, ხუცყურის და მხედრულისა სხვადასხვაობს თვითოსა თქმა, კანანახი ხმამაღალი სჯობს, ყინჩვილად ნუ იქათმა! მწერლობა ხუცურს და მხედრულს, იცით, უნდა

სხვადასხვა და
მგრგლოვანს, ყვაეისფრჩხილოვანსა, ასომთავრულს,
სმენ თავადა,

მხატვრობა, მონახაზობას არეინ ჩააგდებს ავადა,
გარეშე წიგნის კითხვაზედ ხმა ავად ნუ იხავედა“

(არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6, თბ., 1989: 554)

საკითხთა ამ თემატურ რკალში სიმონ ჯანაშია განიხილავს სიბრძნის დაუფლების პრობლემას. არჩილ მეფე სიბრძნეში, ჩვეულებრივ, საერო და სასულიერო განათლებას გულისხმობს. მისი ცნობილი სტრიქონებია:

„ორი არის სიტყვის ცოდნა, სამღვდელო და საერო,
სამღვდელოსა მცოდინარე საერიოს მოერიოს.

ამათ ორთავ სცოდნებიათ, დაუწაგრაეთ მით სწორიო“.

(არჩილი, გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა, ქართული მწერლობა, ტ. 6, თბ., 1989: 339).

ეს იდეა პოეტმა გამოთქვა პოემაში „გაბაასება თეიმურაზისა რუსთველთან“ და ტაეკში „ამათ ორთავ სცოდნებიათ...“ იგულისხმებიან რუსთაველი და თეიმურაზ I, რომლებიც

ფლობდნენ როგორც საერო, ისე სასულიერო განათლებას და ამ სრული განათლების წყალობით წარმატებულნი იყვნენ სხვებთან შედარებით. მაგრამ როცა აკად. სიმონ ჯანაშიას ნაშრომი იწერებოდა, საბჭოთა საქართველოში ტაბუდადებულად ითვლებოდა საერო და სასულიერო განათლების შერწყმით მიღებული სრული განათლების კონცეფცია. ჩვენი აზრით, ამით უნდა აიხსნას ის, რომ როცა აკად. ს.ჯანაშია წერს: „არჩილი „სიბრძნეს“ ხმარობს ვიწრო მნიშვნელობით, ღვთისმეტყველებისა თუ სასულიერო განათლების აღსანიშნავად“, ის იძულებულია ხარკი გადაუხადოს საბჭოთა საქართველოში გაბატონებულ იდეოლოგიას და არ გააღრმავოს მსჯელობა საერო და სასულიერო განათლების სინთეზის საფუძველზე ცხოვრებისეული სიბრძნით ქართველის აღზრდის აუცილებლობის შესახებ.

მისი აზრით, არჩილის „საქართველოს ზნეობანი“ ქართველი ფეოდალის აღზრდას ისახავს მიზნად. „ეს წესები და ეს თვისებები, – წერს აკად. სიმონ ჯანაშია, – მოუცილებელი სამკაულაა ადამიანისათვის, რომ ის მისაღები წევრი იყოს არსებული ფეოდალური საზოგადოებისა... ზრდილი ადამიანი სასიამოვნო პირია საზოგადოებისათვის და საყვარელი ყმა მეფისა და ბატონისათვის“ (არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6, თბ., 1989).

აკად. ს. ჯანაშია დაწერილებით აანალიზებს საერო ფეოდალის აღზრდის შინაარსს და ჩვენთვის ცხადი ხდება, რომ საერო ფეოდალის აღზრდა საქართველოში იმავე შინაარსით ხდებოდა, როგორც იმ დროის ევროპაში იყო აღიარებული. XVII საუკუნის საქართველოშიც საერო ფეოდალის აღზრდა, ძირითადად, ფიზიკურ და ზნეობრივ წრთობაზე იყო ორიენტირებული. სიმონ ჯანაშია წერს: „ქართველი ფეოდალი თავისუფალ დროს სხვადასხვა თამაშობაში (ასპარეზობა, ტანვარჯიშობა ანუ ფუნდრუკი. – საბას ტერმინოლოგიით, – „მღერა“ ანუ „ყუმარი“) და ლხინში ატარებდა. თავისი ხასიათით ამავე ჯგუფს ეკუთვნის ნადირობაც“.

სიმონ ჯანაშიას პედაგოგიკური შეხედულებები კარგად ჩანს არჩილის ნაწარმოებისადმი მიძღვნილ კომენტარებში. როგორც წესი, კომენტატორი საკვლევ ნაწარმოებში სწორედ იმ პრობლემებს წამოწევს წინ, რომელიც, პირველ რიგში, კარგად ეხმიანება მის შეხედულებებს. ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა აკად. სიმონ ჯანაშიას მსჯელობა ასპარეზობისა და ტანვარჯიშის შესახებ: „ასპარეზობასა და ტანვარჯიშობას გართობაზე მეტი მნიშვნელობა ის ჰქონდათ, რომ ისინი ერთგვარს წინასწარს სამხედრო სკოლას წარმოადგენდნენ, სადაც იმდროინდელი მეომარი (ჩვეულებრივ, ფეოდალი) სწავლობდა იარაღის ხმარებას, ცხენზე ჯდომას, სიცქეპტესა და სიმარჯვეს მოძრაობაში და სადაც იგი საზოგადოდ სხეულს ივითარებდა“ (არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6, თბ., 1989: 552).

სიმონ ჯანაშია, ისევე, როგორც არჩილი, გონებრივი ხასიათის გასართობს უწოდებს „ჭადრაკისა და ნარდის მღერას“ (არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6, თბ., 1989: 553). მათი ცოდნაც „კარგ ზნედ“ ითვლებოდა.

აკად. სიმონ ჯანაშია „სამასსამოცდახუთი ზნეობიდან“, რომელთაც არჩილი ასახელებს, განსაკუთრებული ყურადღებით ქართული სუფრის წეს-კანონებს ეკიდება და წერს: „განსაკუთრებული შემთხვევისათვის გამართულს პურისჭამას თუ ლხინს, რასაკვირველია, თავისი წესები ჰქონდა, ერთის მხრივ – მასპინძლისათვის და მეორეს მხრივ – სტუმრისათვის სავალდებულო. მასპინძელს უნდა შეეძლოს: „გარიგება მარაქისა, მის მის ალაგს კაცის დასმა“. მასვე „სუფრის ბარაქიანობაც“ მოეთხოვება. კერძოდ, სტუმრისათვის და, საზოგადოდ, სუფრის წესია „საამოვნო ჭამა და სმა“, „წმიდად ჭამა“ და „დიდი სმა“. მაგრამ ვისაც ეს „დიდი სმა“ ზოგიერთი სამწუხარო შედეგის თავიდან აუცდენლად არ შეუძლია, ის სათანადოდ უნდა დაისაჯოს და შერცხვენილ იქნას. ყველამ უნდა იცოდეს, რომ ბევრგან არ უნდა „ხილის დაჭრა, ბეჭის გათლა, დანის მოსმა“ და შეეძლოს კიდევაც

ამაების გაკეთება. ძველ ქართულ სუფრასთან, – განაგრძობს მეცნიერი-ისტორიკოსი, – განუერყვლად იყო დაკავშირებული „ზმა და ხუმრობა“ და არჩილიც მოითხოვს თვითუღლისაგან ამათს ცოდნას და შესაფერისად თავის დაჭერას: სუფრაზე მხიარულება და გულგაშლილობაა საჭირო. სიცილი, სხვის ზმისა მალე გაცინება, „ქარგის აზნაურიშვილისა სიტყვისა არ გამგუნება“, „მუნასიბი ლექსი“ (შესაფერისი სიტყვა-პასუხი) და საზოგადოდ, სანდომი სულიერი განწყობილება – აუცილებელი თვისებებია სუფრაზე და ბოლოს, სავალდებულოა, საერთოდ „მანსპინძლობისა“ და მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული, „ჩუქების“ წესების ცოდნა“ (არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6, თბ., 1989: 551-552).

აკად. სიმონ ჯანაშია „საქართველოს ზნეობანის“ შინაარსში ცალკე აჯგუფებს ქცევის წესებს „მოვაგლახარისათვის“, ანუ მათთვის, „ვისაც ან პირადად ეწვია უბედურება ან ვინც ვალდებული იყო სხვის მწუხარებაში მონაწილეობა მიეღო“. სიმონ ჯანაშია კრიტიკული პოზიციებიდან განიხილავს ამ თემატურ რეალში მოაზრებული წესებისადმი არჩილის დამოკიდებულებას და წერს: „ეს უბედურება ადამიანის სიკედილს გულისხმობს. ასეთი შემთხვევისათვის „მოტირობა, გლოვის წესი, ზარი-ახა ზნედ დაიდო“, ამბობს ჩვენი ავტორი და დასძენს: „უსარგებლო მკედრის და ცოცხლის ეს ჩვეულება „ერთმანეთის“ წაბაძვით დაწესდაო“. „გარკვევით არ ჩანს, - განაგრძობს სიმ. ჯანაშია, - რას უარყოფს არჩილი, მთლიანად გლოვისა და ტირილის წესებს, თუ მხოლოდ „ზარსა და ახას“ გმობს. ალბათ, უფრო უკანასკნელი უნდა ვიგულისხმოთ, ვინაიდან იმ დროს გლოვის საერთო წესებს ისეთი მნიშვნელობა ჰქონდათ მოპოვებული, რომ საჭკვოა, არჩილს ისინი სულ ზედმეტად ჩაეთვალა. თუმცა ჩვენთვის ცნობილია, რომ დაახლოებით ნახევარი საუკუნის შემდგომ კათალიკოს ანტონის მიერ მოწვეულმა კრებამ აკრძალა „ტირილი და უჯერო კერპური გლოვა“ (არჩილი, სა-

ქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6, თბ., 1989: 553).

სიმონ ჯანაშიას პედაგოგიური შეხედულებები ეროვნული კულტურის ტრადიციებიდან მომდინარეობს. საგულისხმოა, რომ არჩილის თხზულების („საქართველოს ზნეობანი“) კომენტარებისა და კრიტიკული შესწავლის დროს საგანგებოდ ჩერდება ზნეობრივი კოდექსის ეროვნულ ხასიათზე და გარკვეულად სვამს კითხვას: არჩილის მიერ აღწერილი ყველა წესი ქართულ ნიადაგზე განვითარდა თუ ზოგიერთი მათგანის წარმოშობა საქართველოს გარეთ არის საძიებელი? ამ კითხვის დასმას უეჭველად აქვს საფუძველი. მაგალითად, ცალკეულ ჩვევებს ხალხი ყოველთვის იძენს მეზობელი ან დამპყრობელი ხალხებისაგან. კერძოდ, მიუთითებენ, რომ ბილწსიტყვაობის ჩვევები საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანიდან გავრცელდა. სახელითა და მამის სახელით მიმართვის ჩვევები საქართველოში რუსეთის იმპერიაში შესვლის შემდეგ დამკვიდრდა. მაგრამ ის მაღალზნეობრივი წეს-ჩვეულებანი, რომელთაც არჩილი სთავაზობს ქართველ მკითხველს, სიმონ ჯანაშიას გამოკვლევის მიხედვით, მხოლოდ ეროვნული კულტურის ნაყოფია და ისტორიკოსიც ეროვნული სიამაყის გრძნობით წერს: „ეს ზრდილობა წმინდა ქართული ზრდილობაა და სხვა ქვეყნებთან მას კავშირი არა აქვს“. ამასთან დაკავშირებით, მკვლევარი იმოწმებს არჩილის პოეტურ სიტყვებს: „საქართველოში იტყვიან სამას სამოცდა ხუთსაო, ზნეობას სხვას არ აგდებენ ქვეყნისას, თუ არ მათსაო“. „ამ განცხადებას, – შენიშნავს აკად. სიმონ ჯანაშია, – ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს“ (არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6, თბ., 1989: 568; ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. IV, თბ., 1968).

აღზრდის პრაქტიკულ საკითხებს ეხება აკად. სიმონ ჯანაშია აფხაზურ ეთნოგრაფიაში მისაღმების ჩვევებსა და შინაარსზე საუბრის დროს. მეცნიერი ღირსეულად აფასებს აფხაზურ ეთნოკულტურას. ჩვენც ვიზიარებთ ამ სულისკვეთებას, რადგან დარწმუნებული ვართ, ტრაგედია, რომელიც

აფხაზეთში დაგვიტრიალდა, პოლიტიკოსების სინდისზეა. შეიძლებოდა მისი თავიდან აცილება. ხალხი, თუ არ მოწამლავენ მის ცნობიერებას პოლიტიკური ინსინუაციებით, მშვიდობიანად და მეგობრულად იცხოვრებს და იურთიერთებს მეორე ხალხთან. აფხაზ ხალხთან ასეთი ურთიერთობის აღდგენისათვის უნდა ვიშრომოთ დღესაც, რაშიც, უთუოდ, სასარგებლო სამსახურს გეიწევს სიმონ ჯანაშიას გამოკვლევები აფხაზი ხალხის ისტორიაში, კულტურასა და ეთნოგრაფიაში. „აფხაზური მისაღმება და მისი სხეადასხვა ფორმა რთული და მრავალსახოვანი ნაწილია თავისთავადაც თავისებური აფხაზური ზრდილობისა და თავაზიანობის ვრცელი კოდექსისა, რომელიც თავისი სირთულით და სასტიკი გარდუვალობით გაახსენებს მეთვალყურეს განთქმულ „ჩინურ (კერემონიებს“ (ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. IV, თბ., 1968: 158).

„აფხაზური ზრდილობისა და თავაზიანობის კოდექსის“ მიხედვით, „აფხაზი ყოველი ცალკე შემთხვევისათვის ხმარობს მისაღმების შესაფერის ფორმას და მათი ერთმანეთში აღრევა ყოველად შეუძლებელია“. მეკვლევარი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ასაკს, უფროს-უმცროსობის მომენტს ურთიერთობებში.

უფროს-უმცროსობის მომენტი მთავარი ზნეობრივი პარამეტრია ურთიერთობებში და განსაკუთრებით დაფასებულია იგი კავკასიის ხალხთა კულტურაში. აქედან გამომდინარე, აკად. სიმონ ჯანაშია წერს, რომ აფხაზებში მკაფიოდ არის დადგენილი, თუ ვის ეკუთვნის ანუ ეკისრება პირველობა მისაღმებაში, მოკითხვაში და სხვ. კერძოდ, „უმცროსი ყოველთვის პირველი მოახსენებს საღამს, სამაგიეროდ, საღამთან მიუცილებლად დაკავშირებულ მოკითხვას (ჯანმრთელობის ვითარების შესახებ) ჯერ უფროსი ეტყვის უმცროსს და მხოლოდ შემდეგ მოიკითხავს უმცროსი მორიდებით“. სიმონ ჯანაშიას დაკვირვებით, უმცროსს არც ამის უფლება აქვს ყოველთვის. თუ ის ნამდვილად კარგად აღზრდილი არ არის და არ არის ღირსეულად მიჩნეული, უფ-

როსს ვერ ჰკადრებს მოკითხვას (ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. IV, თბ., 1968: 158).

საინტერესოდ მიიჩნევს მკვლევარი მამაკაცსა და ქალს შორის დამოკიდებულების აღზრდის აფხაზურ ტრადიციასაც: „ქალი არასოდეს არ აკოცებს მამაკაცს, რაც უნდა მახლობელი ნათესავი იყოს ეს უკანასკნელი. არც ქალები ჰკოცნიან ერთმანეთს: „ერთადერთი მიღებული ფორმა ამ შემთხვევაში არის გადახვევით მხარზე (მარცხენაზე) კოცნა, მაგრამ აქაც უფრო პატივცემულ პირებს აკოცებენ მხარზე უფრო დაბლა, ან შუა მკერდზე, პასუხად თავზე აკოცებენ“ (ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. IV, თბ., 1968: 159).

აფხაზური მისაღმების სხვა ასპექტებიც არის დასახელებული აკად. სიმონ ჯანაშიას ეთნოგრაფიულ ჩანაწერებში. ამ მისაღმების შინაარსი ყურადღებას იქცევს თავისი სიღარბისლითა და ღოცვაზე აქცენტირებით. აფხაზი აფხაზს ღოცავს შრომით საქმიანობაში:

„ყანის თოხნის, ცუდით მუშაობის, და საერთოდ მუშაობის დროს ეტყვის „ბზია უუიტ“ – კარგიმც გიქმნია“.

ურმიანს ეტყვიან: „მეტიმც მოგიტანია“.

ხეზე მკრეფავ კაცს ეტყვიან: „მშვიდობით ჩამოდი“.

პირუტყვის გამდენს ეტყვიან: „ცოცხლად გედენოს“.

მწყემსს ეტყვიან: „ცოცხლად გეძოვებინოს“.

როცა წველაზე შეესწრებიან, ეტყვიან: „მეტიმც მოგიწველია“.

იქ, სადაც მკედარი ასვენია ან საფლავს ჭრიან, საღმის მიუცემლად მივლენ.

ძილის წინ იტყვიან: „ტკბილი ძილი მოგეცეს“.

ახალ დაბადებულისას იტყვიან: „თქვენში ბედნიერი ყმა დაბადებულიყოს“.

ახალცოლშერთულს ტოლი ეტყვის: „ბედიანი ქალი ღმერთმა მოგცეს“. „ბედნიერი ქალი მოგეყვანოს“ (ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. IV, თბ., 1968: 160-161).

აკად. სიმონ ჯანაშია ოჯახური აღზრდის ასევე საყურადღებო ტრადიციებს წარმოაჩენს აფხაზურ ყოფაში.

ჩვენს ყურადღებას იქცევს ოჯახური ერთობის განმტკიცების პრობლემები, რომლებიც ოჯახში ახალი წევრის მიღებასთან არის დაკავშირებული. მხედველობაში გვაქვს რძლის შემოსვლა ოჯახში. იმისათვის, რომ ოჯახის წევრებს შორის დამოკიდებულება კელაენდებურად მტკიცე და დაურღვეველი იყოს, რძალი უნდა შეეთვისოს ოჯახში დამკვიდრებულ ტრადიციებს. ამ მიზნით, აფხაზეთში „რძალი ქმრის ნათესავეებს სახელებს უცვლის. დედამთილს მიმართავს „ნანაჲ“. მამამთილს – „კაკა“ (ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. IV, თბ., 1968: 162).

„თავადაზნაურობაში რძალი ახლა მამამთილს ეძახის „დადაჲ“, ზოგჯერ გლეხობაშიც. „ნანაჲ“-იც უფრო აზნაურულია. გლეხობაში ძველად დედამთილს რძალი პირდაპირ „ნან“-ის ეძახოდა, მამამთილს კი – „პაჲ“ (ეხლა „დედა“, „ბაბა“) უმცროს მაზლს რძალი ეძახის „პაჭკუნ“.

ცოლ-ქმარი ერთმანეთზე სხვისი თანდასწრებით მრავლობით რიცხვში ლაპარაკობს“ (ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. IV, თბ., 1968: 167).

როგორც ვხედავთ, ქცევისა და ურთიერთობების ამ ეტიკეტში ყველგან თავაზიანობის, თავმდაბლობის, მორიდებულობის აღზრდის ამოცანებია ხაზგასმული. ცხოვრებისათვის ახალგაზრდა ადამიანის მომზადება თავის მთავარ მისიად აქვს დასახული აფხაზურ ოჯახს.

სიმონ ჯანაშიას პედაგოგიურ შეხედულებებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს გაძიძავეებისა და ორი ხალხის კულტურული ტრადიციების საფუძველზე აღზრდის პრობლემას. ეჭვი არ არის, რომ ამ ტრადიციების მეცნიერულ დამუშავებას საქართველოში სინამდვილეში პედაგოგიურთან ერთად პოლიტიკური მნიშვნელობაც აქვს. მრავალეროვნულ საქართველოში ქართული ორიენტაციის აღზრდის პრობლემა დაკავშირებულია მრავალ ისეთ საკითხთან, რასაც სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს ერთიანი, ძლიერი, დემოკრატიული საქართველოს მშენებლობისათვის. ამ ტრადიციების შესუსტებამ უკანასკნელი ათწლეულების მანძილზე სამწუ-

ხარო და სავალალო შედეგები მოუტანა საქართველოს. პირველ რიგში, მივიღეთ საქართველოში მცხოვრები არაქართველი ეთნიკური ჯგუფის გაუცხოება, შემდეგ კი – დაპირისპირება და საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევა.

გამოკვლევაში გიორგი შარვაშიძის შესახებ აკად. სიმონ ჯანაშია ვრცლად ეხება ქართულ გარემოში აღზრდის ტრადიციას და აღნიშნავს, რომ ამის საფუძველს ქართული სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესების საყოველთაოდ გაცნობიერება წარმოადგენს. ასე მაგალითად, აფხაზი ტომი, რომელიც X საუკუნის შუა წლებისათვის, როგორც სამეფო, დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა, ხოლო შემდეგ, როცა იგი მხოლოდ სამთავრო იყო, „მთლიანად არის მოქცეული ქართული კულტურის წრეში“ და IX საუკუნის მეორე ნახევრიდან სახელმწიფოს მწიგნობრობისა და ეკლესიის ენა არის ქართული“ (ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. VI. თბ., 1988: 26).

სხვა ადგილას მეცნიერი წერს: „ქართულის ცოდნა, რა თქმა უნდა, უმთავრესად თავადაზნაურობას ახასიათებდა. იმიტომ, რომ ქართული იყო კულტურის ენა“. აკად. სიმონ ჯანაშია ამასთან დაკავშირებით იმოწმებს ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვებს აფხაზების შესახებ: „ენა საკუთარი თვისი აქუსთ, არამედ უწყიან წარჩინებულთა ქართული“.

ქართული კულტურისადმი პატივისცემა აფხაზურ არისტოკრატიაში განსაკუთრებით გაძლიერდა XIX საუკუნეში. აფხაზეთის მთავრის კანცელარია ქართულად მუშაობს. რუსული ოფიციალური ცნობებითაც, უკანასკნელი მთავარი მიხეილი კავკასიის მმართველობასა და მის წარმომადგენლებს ჩვეულებრივად ქართულად მიმართავს. „ქართული ენის ასეთი ფუნქცია აფხაზეთში ქვეყნის მრავალსაუკუნოვანი კულტურულ-ისტორიული განვითარების ნაყოფი იყო“ (ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. VI. თბ., 1988: 35).

გიორგი შარვაშიძემ ცხრა წლის ასაკში უკვე იცოდა ქართული წერა-კითხვა, ხოლო ორი ხალხის სულიერი კულტურის სამყაროში აღზრდამ მისი სახით საქართველოსათ-

ვის აღზრდილი აფხაზის ტიპური სახე გამოაქანდაკა. ამ სულისკეთების გამო საფუძვლიანად შენიშნავს აკად. სიმონ ჯანაშია, რომ გიორგი შარვაშიძის მხატვრულ სახეში დომინირებს „სხედასხვა ქართველი თემის ერთობის იდეა ქართველთა სახელმწიფოში“. „აზრი სხედასხვა „ქართველი თემის“ ერთობისა მთლიანად სახელმწიფოში, – წერს აკად. სიმონ ჯანაშია, – დამუშავებული უნდა ყოფილიყო საქართველო–აფხაზეთის ურთიერთობის მაგალითზე“. ერთ დაუმთავრებელ პოემაში „გვადანის ციხე“ გიორგი შარვაშიძე აფხაზთა მთავრის გვადანის სულისკეთებას ასე გვიხატავს:

„დიდი ხანია, რაც რომ გვადანი
საქართველოსთან ცდილობს კავშირსა...
ეს იყო ის დრო, როს საქართველო
აღმოსავლეთით დასავლეთამდე
ქუხდა ქებული და სასახელო
საყვირი სცემდა კიდეთ კიდემდე.
აღმაშენებლის დროს დიდებისა,
ზედ კურთხეული ესუა ბეჭედი
და კაცთმოყვარე კეთილ მცნებისა
წინაშე ყველამ დახარა ქედი!“

აკად. სიმონ ჯანაშიას პედაგოგიური შეხედულება დღესაც სიცოცხლისუნარიანია იმიტომ, რომ იგი მართალი და ეროვნულია.

ნიკო ბერძენიშვილი

(1894-1965)

ნიკოლოზ (ნიკო) ბერძენიშვილი დაიბადა 1894 წლის 9 იანვარს ჩოხატაურის რ-ნის სოფ. გოგოლე-სუბანში.

1906 წელს, ბათუმის გიმნაზიაში სწავლის დროს, მოსწავლეთა რევოლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობის გამო ის გიმნაზიიდან გარიცხეს და ბათუმში ცხოვრება აუკრძალეს. მხოლოდ თებერვლის რევოლუციის შემდეგ – 1917 წელს დაასრულა გიმნაზიის კურსი.

1920 წელს შევიდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტზე, რომელიც დაამთავრა 1926 წელს. ივანე ჯავახიშვილის შუამდგომლობით ის დატოვეს საქართველოს ისტორიის კათედრაზე საპროფესოროდ მოსამზადებლად. 1938 წელს დისერტაციის დაუცველად მიენიჭა ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხი. 1939 წელს აირჩიეს თსუ-ს საქართველოს ისტორიის კათედრის პროფესორად.

1934 წლიდან მუშაობდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის კავკასიათმცოდნეობის ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომლად. ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას ქუთაისის პედაგოგიურ ინსტიტუტში (1935-1938), თბილისის პუშკინის სახელობის პედაგოგიურ ინსტიტუტში (1938-1940). 1939 წლიდან იყო ნ. შარის სახელობის ენის, ისტორიული და მატერიალური კულტურის ისტორიის განყოფილების

ფილების გაბეგე. 1941–1958 წლებიდან ხელმძღვანელობდა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის ისტორიის განყოფილებას, ხოლო 1956–1963 წლებში – ისტორია-გეოგრაფიის განყოფილებას. ამასთან, 1948–1965 წლებში იყო ამავე ინსტიტუტის დირექტორი, 1946–1956 წლებში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგეა, 1951–1957 წლებში კი არის საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ვიცეპრეზიდენტი.

ბერძენიშვილის თაოსნობით მოხდა მეცნიერული კვლევის გეგმაზომიერი დიფერენციაკია, მომზადდა ისტორიკოსთა კადრები. მისი თანაავტორობით დაიწერა საქართველოს ისტორიის პირველი სასკოლო სახელმძღვანელო (1943). 1958 წელს, მისივე რედაქტორობითა და თანაავტორობით, გამოიცა ნაშრომი „საქართველოს ისტორია“.

ნ. ბერძენიშვილმა, ივანე ჯავახიშვილთან და სიმონ ჯანაშიასთან ერთად, ახალი ეტაპი შექმნა XX საუკუნის ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ბერძენიშვილის კვლევის სფერო მოიცავდა საქართველოს ისტორიის თითქმის ყველა დარგსა და ეპოქას. საგანგებო კვლევა ჩაატარა მან თბილისის შემოგარენის შესასწავლად. აქვს ვრცელი გამოკვლევა აგარათა ციხის შესახებ, რომელშიც აღნიშნულია, რომ XI-XIII საუკუნეების წყაროებში მოხსენიებული „აგარანი“ თბილისის კუთვნილი დაბებისა და მიწების აღსანიშნავად იხმარებოდა, რომ აგარანი, კერძოდ, კოჯორსა და მის მიდამოებს ერქვა, ხოლო „აგარათა ციხე“ – კოჯრის ციხეს. ბერძენიშვილი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში მუშაობის (1929–1936) დროს სათანადო დავთრებში თვითონვე ატარებდა მუზეუმში ახლად შემოსულ თუ ადრევე არსებულ დოკუმენტებს, რომელთა შორის ასეულზე მეტი დოკუმენტი თბილისის ეხებოდა. სწორედ მაშინ გადაწყვიტა – მან ამოეკრიფა და გადაეწერა ეს საბუთები ცალკე გამოსაცემად. ნიკო ბერძენიშვილის პირად არქივში დაცულია მისი ხელით ან მისი დავალებით სხვათაგან გადაწერილი მრავალი თბილისური დოკუმენტი. მხოლოდ მოგვიანებით

მოხერხდა ამ დოკუმენტების გამოსაცემად მომზადება. თეალსაჩინოა მეცნიერის წვლილი საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პრობლემათა მეცნიერულ შესწავლაში: წამოაყენა დებულებები ფეოდალური ხანის (VI-XIX სს.) საქართველოს ისტორიის ძირითადი პრობლემების შესახებ; გააშუქა ფეოდალური ეპოქაში მწარმოებელი კლასის ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებული კონკრეტული მოვლენები; დაადგინა ბატონყმობის დამკვიდრების დრო; ახლებურად ახსნა სათავადოების ჩამოყალიბების საკითხი, კერძოდ, დაასაბუთა, რომ სათავადოების წარმოშობა საქართველოს ისტორიის გარკვეულ საფეხურზე შექმნილი „ჩიხის“ შედეგი იყო და არა პროგრესისა, როგორც მანამდე ფიქრობდნენ. ასევე, ახლებურად გააშუქა რუსეთ-საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის, XIX საუკუნის საქართველოს საზოგადოებრივი-პოლიტიკური მოძრაობის ისტორია და სხვა მრავალი პრობლემის საკვანძო საკითხები. ბერძენიშვილს დიდი ღვაწლი მიუძღვის საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის, როგორც მეცნიერების, შემდგომ განვითარებაში. მის კვლევა-ძიებათა მთავარი საგანი იყო ფეოდალური საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული განვითარების საკითხები.

6. ბერძენიშვილის შრომებმა - „ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში“ (1937), „ნარკვევი XIII-XVI საუკუნეების საქართველოს ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ისტორიიდან“ (1938, რუს. ენაზე), „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე“ (1944), „XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან“ (1944), „კლასობრივი და შინაკლასობრივი ბრძოლის გამოვლინება საქართველოს საგარეო-პოლიტიკურ ურთიერთობაში“ (1955) და სხვ., აგრეთვე, ისტორიული დოკუმენტების მრავალრიცხოვანმა პუბლიკაციებმა - განსაზღვრა ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის მეცნიერული კვლევის მიმართულება უკანასკნელი ათწლეულების მანძილზე.

6. ბერძენიშვილი ნაყოფიერ საზოგადოებრივ მოღვაწეობას ეწეოდა. იყო საქართველოს ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის სამეცნიერო საზოგადოების შექმნის ინიციატორი და მისი უცვლელი თავმჯდომარე, მიღებული აქვს სხვადასხვა სახელმწიფო ჯილდო და პრემია. დაკრძალულია თბილისში, ქართველ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა მთაწმინდის პანთეონში. თბილისში არის ნიკო ბერძენიშვილის ქუჩა. 1982 წელს ბათუმის სამეცნიეროკელევით ინსტიტუტს მიენიჭა ნიკო ბერძენიშვილის სახელი.

ნიკო ბერძენიშვილი, როგორც აღვნიშნეთ, ფართო თვალსაწიერის მეცნიერი-ისტორიკოსია. ის იკვლევს ცხოვრებას მთელი თავისი მრავალფეროვნებით, ამიტომ, ბუნებრივია, მას არ შეიძლებოდა უყურადღებოდ დარჩენოდა აღზრდა-განათლების საკითხებიც. მეცნიერს ეკუთვნის სპეციალური გამოკვლევა „მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ (გიორგი ათონელის ბიოგრაფიის მიხედვით)“, რომელიც მოხსენების სახით წარედგინა პედაგოგიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის სახალხო განათლების ისტორიის სექციას. მისი სრული ტექსტი გამოქვეყნდა კრებულში „სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში“ (მასალების კრებული I, ტფილისი, 1937 წ.; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, — მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ, 1971: 327).

პედაგოგიური ასპექტების გათვალისწინებისა და მეცნიერების აღმზრდელობით და საგანმანათლებლო ფუნქციებს შორის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ საგულისხმო მოსაზრებებს ხშირად ეხედებით ნ. ბერძენიშვილის ისეთ გამოკვლევებში, რომლებშიც წმინდა ისტორიული პრობლემატიკა არის დასმული. მხედველობაში გვაქვს გამოკვლევა

„რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე“. ამ ნაშრომის შესავალში ნათქვამია: „უეჭველია, საპატიო საფუძველი მოეპოვება ისტორიულ ნაწარმოებთა მკითხველი საზოგადოების სურვილს, რათა სამშობლოს გარდასული ამბავი წინაპართა გმირობის წარმტაც ეპოსს წარმოადგენდეს“. მაგრამ მეცნიერი იქვე მიუთითებს, რომ „ერთი საქმეა ფართო მკითხველი საზოგადოების პატრიოტული სურვილი ან კიდევ პედაგოგიური მოსაზრებები და სულ სხვა საქმეა ისტორიული სინამდვილის მეცნიერული შესწავლა, სადაც უნდა განხილულ-წარმოჩენილ იქნას ეს სინამდვილე მთელი მისი სიაკვარგით“ (ნ. ბერძენიშვილი, ტ. IV, თბ., 1967: 5).

ნიკო ბერძენიშვილის პედაგოგიური ძიების მთავარი შედეგები, ჩვენი აზრით, არის შემდეგი:

1. აღზრდის სოციალური ფუნქციის ისტორიული მნიშვნელობა. ნიკო ბერძენიშვილმა, ქართული არისტოკრატიის ჩამოყალიბების ისტორიული პროცესის მაგალითზე, დამაჯერებლად ცხადყო კარგი აღზრდის სოციალური ფუნქციის უტყუარი ისტორიული მნიშვნელობა. როგორც ცნობილია, მარქსისტული ისტორიოგრაფია არისტოკრაციას განიხილავს, როგორც გვარიშვილობით ან სიმდიდრით წარჩინებულთა პრივილეგირებულ ზედაფენას. ნ. ბერძენიშვილმა მნიშვნელოვნად გააფართოვა ჩვენი წარმოდგენა არისტოკრაციის, განსაკუთრებით, ქართული არისტოკრაციის, ფორმირების პროცესზე. ამ თვალსაზრისით, გვარიშვილობასა და სიმდიდრესთან შედარებით, მან წინა პლანზე წამოაყენა აღზრდის მნიშვნელობა. ის ეთანხმება აკად. ნიკო მარის მოსაზრებას, რომ XII საუკუნეში გახშიანებულ იდეაში – „ათასად გვარი დაფასდა, ათი ათასად ზრდილობა“ – ასახულია ქართული ჰუმანიზმის პოლიტიკური შინაარსი. ნიკო ბერძენიშვილი თავს უყრის უამრავ ისტორიულ მასალას და დაასკვნის: „ის ფაქტი, რომ ზრდილობა ასე ძვირად ფასობდა ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებაში, რომ ზრდილობას აქ აგრე დიდი პატივი ედო, მხოლოდ იმის მაჩვენებელი კი არ

იყო, რომ ეს საზოგადოება მაღალგანვითარებული იყო, არამედ იმისაც, რომ ამ საზოგადოებაში შესასვლელი კარები დახშული არ იყო, რომ ზრდილობით ადამიანს ამ საზოგადოებაში შემოსვლის საშუალება ჰქონდა, ზრდილობა ხომ გვარიშვილის პრივილეგია არ იყო, მართალია, მოყმეობა-ჭაბუკობა, როგორც წესი, აზნაურის საქმე იყო, მაგრამ არც ვინმე „ღირსის“, თუნდაც აზნაურის ყმის (აფრიდონ) ან „ყივჩაღის“ წარჩინება, გააზნაურება და მისი გაზრდა იყო აკრძალული და მეფეები ამ ხერხს არაიშვიათად მიმართავდნენ“... შემდეგ იგი კონკრეტული მაგალითების დასახელებით ცხადყოფს კარგი აღზრდის შედეგად მთელი რიგი გვარების გააზნაურების ისტორიულ ფაქტს: „საკმაოა ჩაუკვირდეთ საქართველოს აზნაურთა გვარებს, ერისთავებიდან უბრალო აზნაურობამდე და ჩვენ დავინახავთ ფრიად საგულისხმო სოციალურ მოვლენას: მთიელები (დონაური, ჭაუჭავაძე, ზანდუკელი, სიდამონიძე, ტატიშვილი, ბიბილური, ფიცხელაური, ჩოფიაშვილი, ღუდუშაური და ვინ იცის კიდევ რამდენი), ხოლო კიდევ უფრო მეტი, რაჭა-იმერეთის თავადაზნაურობა ხომ სულ გააზნაურებულ-გაპატიოსნებულ არიან მეფეთა მიერ ერთგულება-სამსახურის საფუძველზე. ასე რომ, საქართველოში ფეოდალური საზოგადოება კასტობამდის არასოდეს მისულა და აზნაურთა წოდებაში შესასვლელი არასოდეს დახშულა“ (ნ. ბერძენიშვილი, ტ.VII, თბ., 1974: 82-89).

2. აკად. ნიკო ბერძენიშვილის გამოკვლევით დადგენილია სასკოლო ასაკის საწყისი პერიოდი – შვიდი წელი. გიორგი ათონელის ბიოგრაფის მიხედვით შესრულებულ გამოკვლევაში – „მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ“, იგი წერს: „გიორგის დედ-მამამ პირველი ქალი, თეკლა, შვიდი წლის როცა შეიქმნა, მონასტერში წაიყვანა, წინამძღვარმა აიყვანა ის და „ვითარცა შვილი თვისი კეთილად აღზარდა“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, – მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ, 1971: 327). გიორგი და-

ბადებამდის მონაზვნად იყო შეწირული (მარიამს, გიორგის დედას, ძილში ეჩვენა: შვილი გაყოლება, გიორგი დაარქვი და ღმერთს შეწირეო), როგორც კი „იქმნა იგი შვიდი წლის, აღთქმამ იგი აღასრულეს მშობელთა მისთა და მასვე ზემოცნებულსა მონასტერსა ტაძრისს დისა თუხისა თანა ღმერთისა შეწირეს, და ჰმადლობდეს ღმერთსა მიმცემელსა კეთილისა მის ნაყოფისასა“ (გიორგი მცირე, ცხოვრებად გიორგი მთაწმინდელისაჲ, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 113).

აღნიშნული მონაცემების საფუძველზე, ბერძენიშვილი დაასკვნის: „შვიდი წელი, როგორც ჩანს, მიღებული ყოფილა საკმაო პასაკად, რომ ბავშვი დედ-მამამ მოიცილოს და აღსაზრდელად გასცეს. ჩანს, სწავლა-აღზრდა იწყება შვიდი წლიდან“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, – მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ, 1971: 328).

აქვე აღვნიშნავთ იმასაც, რომ ბერძენიშვილის გამოკვლევით, პირველად დადგინდა ძველ საქართველოში შემუშავებული ასაკობრივი პერიოდიზაციის სქემა, რომლის მიხედვით, ექვს პერიოდს გაივლის ადამიანი დაბადებიდან მოხუცებულობამდე:

„1. პასაკი – ჩჩვილი (შვიდ წლამდე)

2. პასაკი – ყრმა

3. პასაკი – ჭაბუკი

4. პასაკი – სრული

5. პასაკი – განმწყესებული

6. პასაკი – მოხუცებულობის

სასწავლო ასაკია პირველი სამი.

50 წელი სიბერედ არ ითვლება“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, 1971: 327)

3. სწავლების ასაკობრივი პერიოდის განსაზღვრასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული სასკოლო ცხოვრების ისეთი არსებითი მომენტი, როგორიცაა კლასი. ამ პრობლემას ქართული პედაგოგიკის ისტორიკოსთა შორის პრინციპული

ყურადღება პირველად სწორედ ნიკო ბერძენიშვილმა მიაქცია. გიორგი ათონელის ბიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ აღზრდის გვერდით და მისგან განცალკევებულად პატარა გიორგი „უწყეს სწავლათაცა საეკლესიოთა და სამღვდლოთა, რომელთა შინა უმეტეს ყოველთა ქასაკის-სწორთა მისთასა წარემატა“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967). აკად. ნიკო ბერძენიშვილი ასკვნის: „აქედან შეიძლება გვეფიქრა, რომ აქ ჩვენ სკოლასთან გვაქვს საქმე, რომ ხახულის ღაერასთან არის სკოლა, სადაც ქასაკით სწორნი (ერთი ხნისანი) სწავლობენ „სწავლათა საეკლესიოთა და სამღვდლოთა“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, – მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ, 1971: 333). ძველ საქართველოში სკოლის არსებობის პრობლემაზე საუბრით საფუძვლიანი გამოკვლევა შედარებით ადრე გამოაქვეყნა აკად. კორნელი კეკელიძემ. ძველ საქართველოში ჰქონდათ სკოლები. საძიებელია ის, თუ როგორი ფორმით ტარდებოდა სწავლება იმ სკოლებში: საკლასო-საგაკვეთილო სისტემით თუ ჯგუფურ-ინდივიდუალური წესით. ეს საკითხი სრულად მხოლოდ 1954 წელს გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში გაარკვია ვლადიმერ ჭანტურიამ (ვლ. ჭანტურია, თბ., 1954).

როგორც ვხედავთ, ამ საკითხს ორი ათეული წლით ადრე მიაქცია ყურადღება ნიკო ბერძენიშვილმა და რომ არა ტერმინების აღრევა (კლასის ნაცვლად სკოლა), 30-იანი წლების ქართულ პედაგოგიურ მეცნიერებაში უკვე ცნობილი იქნებოდა სწავლების საკლასო-საგაკვეთილო სისტემის ჩანასახების საკითხი საქართველოში. საგულისხმოა, რომ „გაკვეთილის“ ტერმინის წამოწევაც მას ეკუთვნის: „თვით გიორგის „გაკვეთილი შეუქმნა“ და სიმტკიცე თვისითა ხელით დაუწერა“, მაგრამ ამას არ მოსდევს მკვლევრის მიერ „გაკვეთილის“ დახასიათება.

4. მოძღვარი და მასწავლებელი.

ჩვენში დღესაც არ არის მთელი სიზუსტით გარკვეული მსგავსება და განსხვავება შინაარსისა, რასაც შეიცავენ ცნებები – „მოძღვარი“ და „მასწავლებელი“. „პედაგოგიკის შესავალში“ აღნიშნულია: „ძველ საქართველოში მასწავლებლის აღმნიშვნელ ცნებად სხვადასხვა დროს იხმარებოდა მამამძუძე, დედამძუძე, მოძღვარი“ (პედაგოგიკის შესავალი, თბ., 1978: 4). ჩანს, ავტორები არ იცნობენ ნ. ბერძენიშვილის შრომას „მასალები XI საუკუნის სწავლა-აღზრდის შესახებ (გიორგი ათონელის ბიოგრაფიის მიხედვით). ავტორი აღგენს, რომ „მოძღვარი“ არ არის „მასწავლებელი“. მოძღვარი, მკვლევრის დაკვირვებით, მოწაფის მოღვაწეობის წარმმართველია და არა მისი საღმრთო წერილის მასწავლებელი, ეს დასკვნა მეცნიერს გამოაქვს გიორგი ათონელის ბიოგრაფიის ამ მიწიშებიდან: „გიორგი შავ მთას მივიდა. ის ამ დროს 25 წელს გადაშორებული იყო. 18-წლოვანი სწავლის შედეგად, ის სავსებით „განათლებული“ კაცი იყო. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, „ყოვლისა პირველად იწყო ძიებად წინამძღურისა მოძღურისა სულიერისა, რამეთუ უწყოდა, ვითარმედ, თვნიერ მოძღურისა არა არს ცხორებაჲ სულისაჲ და წარმართებაჲ მონაზონებისაჲ და პოვა მთასა საკურველსა ნაპრალსა შინა კლდისასა ბერი წმიდაჲ შეყენებული, ვითარცა გურიტი უბიწოჲ და ტრედი უმანკოჲ, კაცი ზეცისაჲ და ანგელოზი ქუეყანისაჲ“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 121; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ, 1971:332).

ამ მასალაზე დაყრდნობით, ნიკო ბერძენიშვილი აკეთებს ვრცელ განზოგადებას და უფრო საგნობრივად წარმოგვიდგენს განსხვავებას „მოძღვარსა“ და „მასწავლებელს“ შორის: „მოძღვარი უპირატესად წეს-სათნოების მაგალითია და მასწავლებელი, მწვრთნელია, აღმზრდელია და არა წიგნის (თუნდაც საეკლესიო) მასწავლებელი. მასწავლებელს ძველ ქართულად „მასწავლებელი ერქვა“ და არა მოძღვარი. მოძღვა-

რი ის იყო, ვინც მიუძღოდა ვისმე, წარმართავდა საითკენმე (აქედან: „დამოძღვრა“ ნიშნავს სწორ, უცთომელ გზაზე დაყენებას). ამიტომაც მოხდა, რომ მოძღვარი ეწოდა ისეთ პირს, რომელსაც ჩვეულებრივ თავიანთ ცოდვებს (სულიერს თუ ხორციულს, ე.ი. ფიქრს, აზრს, ზრახვებს თუ მოქმედებას), გაანდობენ, ის კიდევ სათანადო წესებს და გზებს უჩვენებდა „სულით შეურევბულს“ „წარწყმედისაგან“ თავის დასაღწევად. მოძღვარი ეს იყო „სულისა... კეთილისა მასწავლელი და უწესობისა დამაყენებელი“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, – მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ, 1971: 333). აქვე ის იმასაც აღნიშნავს, რომ, რა თქმა უნდა, მოძღვარი „მეცნიერი უნდა ყოფილიყო საეკლესიო სწავლათა, რომ ვინმე დაემოძღვრა, რომ მოძღვრობა შესძლებოდა. მით უფრო დიდი სათნოებითა და მეცნიერებით აღჭურვილი უნდა ყოფილიყო დიდი მონასტრების მოძღვართ-მოძღვარი, რომელიც მთელი ორგანიზაციის გონებრივ ცხოვრებას წარმართავდა. ამიტომაც უნდა რქმოდეს მოძღვართ-მოძღვარს პრონი (რაც ბრძენს ნიშნავს). XVI ს. დასაწყისს გელათის მოძღვართ-მოძღვარს ილარიონს პრონი ეწოდება (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, – მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ, 1971: 333).

ფრიად საგულისხმოდ და საყურადღებოდ გვესახება ნიკო ბერძენიშვილის მიერ მოსწავლისათვის თანდაყოლილი და შეძენილი თვისებების შესახებ საკითხის დასმა. გიორგი ათონელის ბიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ „ვეითარცა მორჩი კეთილი აღმოცენებასვე თვსსა თანა ყოფადსა მას წარმატებასა აუწყებს ქუყანის-მოქმედთა“, ასევე გიორგი „მოასწავებდა წინადაწარვე გამოღებად ნაყოფსა მას, რომელი ყოფად იყო, რამეთუ სიმახვლითა და მოსწრაფებითა გონებისა-თა საგონებელ იყო მხილველთაგან, თუ აღეუაყებასა თანა მყესეულად ნაყოფსა გამოიღებსო“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 112-113). „მაშ, – შენიშნავს მკვლევარი, – მაშინდელი პედაგო-

გიური შეხედულებებით, ნერგი უნდა ყოფილიყო „კეთილი“, რომ აღმოცენებისასვე თავისი მომავალი წარმატება ეუწყებინა“, ე.ი. ადამიანს დაბადებითვე დაჰყვებოდა „სიკეთე“, ანუ ბუნებრივი ნიჭი, რომელიც საწინდარი იყო კეთილი ნაყოფის გამოღებისა. ასეთ ბუნებრივ ნიჭად ითვლებოდა „სიმახვილე და მისწრაფება (ე. ი. სისწრაფე) გონებისა“, მაგრამ ამისთვის თანდაყოლილი ნიჭი არ კმაროდა: აუცილებელი იყო „აღზრდა კეთილად“ და გიორგიც, „ვითარცა ახალნერგი შუენიერი იზარდებოდა მონასტერსა მას შინა. და ისწავლიდა წერილითა საღმრთოთა დედაკაცისა მისგან ღირსისა, დისა თვისისა“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967: 113).

ბუნებრივია, თანდაყოლილი და აღზრდით შეძენილი თვისებების ერთმანეთისაგან განსხვავების თვალსაზრისით ამახვილებს მეცნიერი ყურადღებას ქალის დახასიათების ეპიზოდზე. იაკობმა, გიორგის მამამ, ახალგაზრდობაში თრი-ალეთში ნახა ქალი; „იხილა რად შუენიერებად ხატისა მისისა და ნანარი იგი და დაწყნარებული ქცევად მისი და განკრძალული სახე“, მოეწონა ის და მშობლებს მისი ხელი სთხოვა. „მაშ, – შენიშნავს ამასთან დაკავშირებით აკად. ნიკო ბერძენიშვილი, – ქალს უნდა ჰქონოდა სილამაზე (შუენიერება ხატისა), „დაწყნარებული ქცევა“ და „განკრძალული სახე“ (მორიდებულობა). აქ პირველი თვისება ბუნებრივია, ხოლო მეორე და მესამე აღზრდის შედეგია“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, – მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ, 1971: 327). ნ. ბერძენიშვილი მიუთითებს, რომ თანდაყოლილი და აღზრდით შეძენილი ღირსებებით ქალის შემკობა თავისთავად გულისხმობს აღზრდის ფორმების ცოდნა-მოხმარებას მშობელთა და აღმზრდელთა მიერ.

6. აკად. ნიკო ბერძენიშვილის პედაგოგიურ ძიებებში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი ღირსეული მასწავლებლისა და იდეალური მოწაფის დახასიათებას. მეცნიერს ფრიად საგულისხმოდ და საყურადღებოდ მიაჩნია ის,

რომ ძველ საქართველოში მასწავლებელს არჩევდნენ იმის მიხედვით, თუ როგორი ცოდნისა და ზნეობისა იყო ის. ეს მასწავლებელნი ყოველთა მიერ „წამებული“ იყვნენ, როგორც ცოდნით, ისე ზნეობით წამებულინი.

ასევე უნდა გამოირჩეოდეს მოსწავლე გულმოდგინებით, მისწრაფებითა და გონების სიმახვილით. „მოსწავლისათვის მოსწრაფება-გულისმოდგინება აუცილებელია, მაგრამ, თუ მას სიმახვილე გონებისა არ დაჰყვება, ის „ორკერძოვე სრულქმნილი“ ვერაა. ასე, რომ, ერთი მხარეა ბუნებრივი ნიჭი – გონების სიმახვილე, მეორე არის სურვილი და შრომისმოყვარეობა. ამათი სინთეზი იძლევა სრულქმნულობას (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, – მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ, 1971: 335).

აკად. ნიკო ბერძენიშვილი ნაშრომში – „მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ“ (გიორგი ათონელის ბიოგრაფიის მიხედვით), მრავალ სხვა საინტერესო საკითხზეც ამახვილებს ყურადღებას. მიუთითებს, რომ მათი სრულყოფილი შესწავლა-გამოკვლევისათვის საჭიროა დრო და წინარე საუკუნეთა ანალოგიური მასალების შეკრება და გაანალიზება. აკად. ნიკო ბერძენიშვილის ეს ანდერძი ღირსეულად აღასრულეს პედაგოგ-მკვლევართა მომდევნო თაობებმა.

ლევან სანიკიძე

(1925–2005)

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი (1966 წ.), პროფესორი (1996 წ.), მწერალი ლევან სანიკიძე ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის დამთავრების (1948 წ.) შემდეგ მრავალმხრივ ნაყოფიერ სამეცნიერო-შემოქმედებით და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას ეწეოდა. მას ხშირად იწვევდნენ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტში ისტორიის ფაკულტეტზე სახელმწიფო საგამოცდო კომისიის თავმჯდომარედ. ბათუმელი კოლეგები მისგან მდიდარ ცოდნას და გამოცდილებას იძენდნენ.

1975 წლიდან ლევან სანიკიძე თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მსოფლიო ისტორიის კათედრას განაგებდა. იმ პერიოდიდან ის ქართული ინტელიგენციის თვალსაჩინო წარმომადგენელი ხდება. 2005 წელს ლევან სანიკიძე 80 წლის ასაკში პირნათლად წარუდგა აწ უკვე ზეციურ საქართველოში დამკვიდრებულ სახელოვან წინაპრებს, მაგრამ ის სააქაოში დღემდე რჩება, როგორც პოპულარული მეცნიერი და მწერალი.

ლევან სანიკიძის პირველი მეცნიერული მონოგრაფია „კონტოს სამეფო“ 1956 წ. გამოიცა, ხოლო მისი პირველი პიესა „გაიუს გრაკი“ სცენაზე დაიდგა 1957 წ.

ლევან სანიკიძის კალამს ეკუთვნის მრავალი მეცნიერული, მხატვრული და პუბლიცისტური ნაწარმოები, მაგრამ საყოველთაო აღიარება ავტორს „უქარქაშო ხმლებმა“ მოუტანა. მწერალი და პუბლიცისტი რეგულარულად შეფასებას აძლევს ამ წიგნს: „უქარქაშო ხმლებით“

ლევან სანიკიძემ ეროვნული სიამაყე მოგვეგვარა და თვით-რწმენა განგვიმტკიცა“ (რ. მიშველაძე, მინაწერები სატელე-ფონო წიგნზე, თბ., 1996: 7).

„უქარქაშო ხმლები“ შექმნილია ბელეტრისტიკისა და ისტორიული მეცნიერების მიჯნაზე. ლევან სანიკიძე არ იტყვის, რომ მეფე დავით აღმაშენებელი გარდაიცვალა 1125 წელს. „უქარქაშო ხმლების“ ავტორი იტყვის: „1125 წელს საქართველოს მოუკვდა დავით აღმაშენებელი“.

* * *

საუბარი თემაზე – „ქართველი ისტორიკოსები აღზრდის შესახებ“ – ვერ იქნება სრული ლევან სანიკიძის წიგნის „309 ქართული სირცხვილის“ განხილვის გარეშე.

სირცხვილი ზნეობრივი კატეგორიაა, რომლითაც ადამი-ანი ემიჯნება ცხოველთა სამყაროს. ცხოველთა სამყაროსა-გან ადამიანის გამოყოფის არსებით ნიშნად დიდხანს იყო მიჩნეული ადამიანის აზროვნების უნარი – „ადამიანი მოაზ-როვნე ცხოველია“. შემდეგ უფრო დაზუსტდა ეს დებულება და ცხოველთა სამყაროდან ადამიანის გამოყოფის არსებით ნიშნად მიჩნეულ იქნა ადამიანისათვის დამახასიათებელი იარაღის (შრომის, საბრძოლო) კეთების უნარი და წერდნენ: „ადამიანი იარაღის მკეთებელი ცხოველია“, მაგრამ ცხოველ-თა რომელიმე სახეობამ (მაგალითად, მაიმუნზე) ხანგრძლივი წვრთნისა და ვარჯიშის შედეგად შეიძლება გააკეთოს მარ-ტივი სახის შრომის ან საბრძოლო იარაღი, მაგრამ ის ვერა-სოდეს ვერ გახდება ზნეობრივი არსება, რადგან მისთვის ყოველთვის უცხო იქნება სირცხვილის გრძნობა. ცხოველმა არ იცის „დედა“, „მამა“, „ძმა“, „და“. ცხოველმა არ იცის დრო, არ იცის სიკვდილი, მაშასადამე, არ იცის, რომ სიკ-ვდილის შემდეგაც დარჩება მისი ხსოვნა, რომ ამისათვის სი-ცოცხლეში უნდა მოასწროს კეთილად მოსაგონარი საქმეე-ბის გაკეთება. რადგან ცხოველმა ეს არ იცის, მას არც სირ-ცხვილის განცდა შეიძლება აქონდეს. ცხოველთა სამყარო-

დან ადამიანის გამოყოფის ერთადერთ არსებით ნიშნად XX საუკუნის მეორე ნახევარში ქართველმა მეცნიერმა, აკადემიკოსმა ავლიპი ზურაბიშვილმა წამოაყენა იდეა ადამიანის, როგორც ზნეობრივი არსების, შესახებ და დაასაბუთა, რომ ცხოველთა სამყაროდან ადამიანს გამოარჩევს ზნეობა. მისი ფორმულირებით, ადამიანი ზნეობრივი არსებაა.

რას ემყარება ზნეობა, რომლის დასუსტებას ან გაქრობას ბუნებრივად მოჰყვება უზნეობა? ზნეობის ასეთ საფუძველს წარმოადგენს სირცხვილი. ადამიანი უზნეოდ იქცევა, როცა ჰკარგავს სირცხვილის შეგრძნებას. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ეკითხულობთ: „სირცხვილი – გრძნობა, განცდა, რომელსაც იწვევს რაიმე უხერხული, სათაკილო მდგომარეობა ან საძრახისი. შეუფერებელი საქციელის ჩადენის შეგნება“ (ქეგლ, ტ. VI: 1063).

ლევან სანიკიძის „309 ქართული სირცხვილი“ სათაურ-შივე შეიცავს მკითხველის ზნეობრივი აღზრდის დიდ მიზანს, რადგან სირცხვილის განმარტებაში არსებით მოტივად სწორედ საძრახისი, შეუფერებელი საქციელია მიჩნეული. ასეთი საქციელის შეგნება მხოლოდ ადამიანს ახასიათებს. თუ მან ამის შეგნება დაკარგა, ის ჰკარგავს ზნეობრივ სახეს. „309 ქართული სირცხვილი“ საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიიდან ამოკრებილი ფაქტებით ღრმად გვახედებს ადამიანის სულიერ სამყაროში, რომელიც, ჯერჯერობით, მეცნიერების არც ერთ დარგს (ეთიკა, ფსიქოლოგია, პედაგოგია) დღემდე ბოლომდე არ ამოუცნია. ამ გზაზე „309 ქართული სირცხვილი“ საყურადღებოა იმით, რომ იგი თითქმის არ ტოვებს უყურადღებოდ ადამიანის ცხოვრებაში არც ერთ ქცევას, რომელშიც ვლინდება უსირცხვილობის მომენტი. უსირცხვილობა უღვეს საფუძველად ღალატს, მტრობას, გაუტანლობას, ეგოიზმს, პირადი ამბიციების გაზვიადებას, პატივმოყვარეობას და ა.შ. „309 ქართული სირცხვილის“ ანალოგიური ქანრისა და შინაარსის ნაწარმოები ჯერ არ დაწერილა ქართულ ენაზე, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქართველი პოეტისა და მეფის – არჩილ მეორის

პოემას „საქართველოს ზნეობანი“, რომელშიც პოეტურად არის ჩამოყალიბებული ქართველთა ზნეობრივი კოდექსი. ავტორის მიზანია მკითხველის აღზრდა. ამისათვის ის მიმართავს პოზიტიურ მასალებს. ამავე მიზანს ისახავს ისტორიკოსი ლევან სანიკიძეც, მაგრამ მძაფრი ნეგატიური მასალებით. მწერალ რევაზ მიშველაძეს მიაჩნია, რომ ეს წიგნი უნიკალური მოვლენაა არა მარტო საქართველოში: „მე არც კი ვიცი, სხვაგან დაწერილა თუ არა მსგავსი წიგნი დიდ ეროვნულ სირცხვილებზე, არადა, ყველა ერის ისტორია საკვება ანალოგიური მაგალითებით, თუ სხვა ქვეყანაში არ შექმნილა მსგავსი წიგნი, მით უმეტეს, დიდია „309 ქართული სირცხვილის“ მნიშვნელობა (რ. მიშველაძე, მინაწერები სატელეფონო წიგნზე, თბ., 1996: 6).

ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე თავის წიგნს იწყებს შესავალი წერილით „სირცხვილის გამო“. ავტორი ემყარება შეხედულებას – როცა ადამიანები და მთლიანად ხალხი კარგავს თავის უმთავრეს ფუნქციას და გადაეშვება მისთვის უცხო სფეროში – პოლიტიკურ ენებათაღელვაში და ხელს იღებს მატერიალური, სულიერი და ინტელექტუალური დოვლათის შექმნაზე, ემსგავსება ფუნქციადაკარგულ არსებას – ერი იქცევა ხალხად, ხალხი იქცევა ბრბოდ.

ასეთი საბედისწერო მომენტი ერთხელ კიდევ დაუდგა ქართველ ხალხს XX საუკუნის მიწურულს. საბჭოთა იმპერიიდან თავდახსნილ დამოუკიდებელ საქართველოში, 1991–1992 წლებში, დამოუკიდებლობისათვის ორსაუკუნოვანი ბრძოლის დამაგვირგვინებელ ეტაპზე გააქტიურდა პოლიტიკური ცხოვრების რიტმი, მაგრამ პოლიტიკაც, როგორც ცნობილია, პროფესიაა, რომელსაც განათლებული, საქმის მცოდნე და ერთგული ადამიანები უნდა ემსახურებოდნენ. სამწუხაროდ, პოლიტიკური აზროვნების დეფიციტმა ზნეობრივი საყრდენები მოშალა ქვეყანაში. მსგავს შემთხვევაში, ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე იტყვის: „მაშ, პანსირცხვილი – ყოველი სირცხვილი ქართველთა შინა! დაცემა, დაქვესკნელება სამსაფეხუროვანი:

- ერი („ეთნოს“, „ნაციო“) აღარ არის ერი;
 - აღარც ხალხი („დემოს“, „პოპულუს“);
- არამედ, უკვე ბრბო („ოხლოს“, „პეულგუს“).

როცა ხალხი ბრბოდ იქცევა და პოლიტიკა შურისძიებად ყალიბდება, სირცხვილს სირცხვილი ემატება. შურისძიებად გადაქცეული პოლიტიკის ყველაზე დიდ სირცხვილად ისტორიკოსი თვლის ქართველი ხალხის სულიერი მამის – ილია ჭავჭავაძის მკვლელობას 1907 წელს. „როგორ განმეორდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობათა კრახი და სირცხვილი საუკუნის დასაწყისისა საუკუნის დასასრულს–ხალხის 87 პროცენტით არჩეული პრეზიდენტის დამხობა... როგორ დაანგრის, დასწევს და დაარბიეს „უმაძაცესმა და უკეთილშობილესმა“ ქართველებმა თავისი სატახტო ქალაქი, უფრო სასტიკი ნგრევით და რბევით, ვიდრე ეს ჩაუდენიათ უცხოელ მტრებს – ხაზარებს, სარკინოზებს თუ ყიზილბაშებს“.

ასეთი საფრთხე ყოველთვის წარმოიშობა ქვეყანაში, როცა მმართველები საკუთარ პოლიტიკურ ამბიციებს ქვეყნის ინტერესებზე მაღლა აყენებენ და მსოფლიო პოლიტიკის სიურცეში შემოწმებულ კოჰაბიტაციის პრინციპს არ ემორჩილებიან. „იმისტებად“ და „ამისტებად“ დაყოფილი საზოგადოება დიდხანს ვერ შეინარჩუნებს სიმშვიდეს.

ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე უფრო შორს მიდის და ხალხის ბრბოდ გადაქცევის გამოვლინებად თვლის დემოკრატიული არჩევნების შედეგებისადმი უნდობლობას, რაც, საბოლოოდ, დემორალიზაციამდე მიდის.

მასობრივი პოლიტიზაციის აღზევებაში ისტორიკოსი ბრალს თავად პრეზიდენტსაც სდებს: „ამ იდეალურმა პრეზიდენტმა როგორ დაჰყო და დაანაკუწა ერი „თვისი“ სრული კაცთმოძულებით „მტრებად“ და „მოყვრებად“, „აგენტებად“ თუ „კონტრაგენტებად“. როგორ მოუწოდა შიშით ატანილმა თავის „მოყვარე საქართველოს“ თავის „მომტერე საქართველოს“ წინააღმდეგ სისხლის საქცევად და გააჩაღეს ურთი-

ერთ ხოცვა-ჟლეტა“ (ლევან სანიკიძე, 309 ქართული სირცხვილი, თბ., 1992: 3).

დიდებიდან დაცემამდე ერთი ნაბიჯიღა აღმოჩნდა საკმარისი და ამ ერთ ნაბიჯსაც ისტორიკოსი სამართლიანად უწოდებს სირცხვილს..

ამ „სათაკილო მდგომარეობის ან საძრახისი შეუფერებელი საქციელის ჩადენისაგან არასდროს არ არის დაზღვეული ხალხი, თუ მისი ცნობიერება დაშორდა რეალობის შეგრძნების უნარს, რაც ყოველთვის გამოავლენს პოლიტიკაში მოსულ განაწყენებულ კაცს. პოლიტიკა ხელოვნებაა და მისი, როგორც პროფესიის, დაუფლება, დიდ ცოდნას და შრომას მოითხოვს. ამგვარი პოლიტიკისა და პოლიტიკოსის დეფიციტი ყოველთვის წარმოშობს გონივრულობის, რეალობის აღქმის დეფიციტს და იწყება ხალხის მასობრივი პოლიტიზაცია. ჩვენ კი მოწმენი ვხდებით, როგორ კვებავეს არაპროფესიონალიზმი უზნეობას. ამის თვალსაჩინოდ წარმოდგენას ისახავს მიზნად ლევან სანიკიძის „309 ქართული სირცხვილი“. წიგნი დატვირთულია აღმზრდელობითი იდეებით. ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე ხელმძღვანელობს გარკვეული პედაგოგიური კონცეფციით“ – უნდა აღიზარდოს არა მხოლოდ ცალკეული პიროვნებები, არამედ მთლიანად ხალხი.

არაპროფესიული პოლიტიკური აზროვნების ანტისახელმწიფოებრივ შედეგებზე, როგორც სამარცხვინო საქციელზე, მეტყველებს 1-4 სირცხვილი.

1. „ქრისტეშობამდე III საუკუნის მეორე მეოთხედი. მცხეთაში საქართველოს სამეფო ტახტზე ზის საურმაგ, ძე დიდი ქართველი ხელმწიფის, ფარნავაზისა.

გამეფებისთანავე, საურმაგს ქვეყნის შიგნითვე ქართველი ერისთავები აუჯანყდნენ. აჯანყების „მოტივი“ ასეთი ყოფილა: ჩვენთვის, ერისთავებისათვის, სასიკეთო არ არის, რომ ჩვენ, ქართველები, ჩვენსავე ნათესავ ქართველს ვემსახუროთო. ამას ის გვირჩევნია, ვინმე უცხო მოვიდეს, ხარკი ვაძლიოთ და იმან იბატონოსო, – და გადაეწყვიტათ ქართველებს ქართველი მეფის მოკვლა.

ეს იყო სირცხვილი, მაგრამ უბედურება იყო ის, რომ ამ სირცხვილმა ახალი სირცხვილი ჩაადენინა საკუთარი ხალხის წინააღმდეგ მეფე საურმაგს.

2. ამ გასაოცარ და გაუგონარ „მამულიშვილურ“ განაზრახს მეფემაც შესატყვისი „მამულიშვილობითა და პატრიოტობით“ უპასუხა: ქართველებს ჩრდილოკავკასიელი ღურძუკები და ოსები მიუსია. „მიუსია და ვერავენ წინააღუდგა მას, და მოსრნა განდგომილნი მისნი“ („309 ქართული სირცხვილი“: 6).

3. ქვეყანა რომ ასე „დააწყნარა“, საურმაგმა სამომავლოდაც „დაამდაბლნა ქართლოსიანნი“ და მათ ნაცვლად აღამაღლა და დაიახლოვა უცხოელნი. „გამრავლებულ ყვნა ღურძუკნი, ნათესავნი კავკასისნი“.

4. ბოლოს, საკუთარ ნათესავ ქართველთაგან თავი რომ სამუდამოდ მშვიდად დაეგულებინა, საურმაგმა მთელი ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა ნახევარი („ყოველთა კავკასიის ნათესავთა ნახევარნი“) საქართველოს სამანებს გადმოღმა გადმოიყვანა, დიდოეთ-მთიანეთიდან ეგრის-სვანეთამდე დაეწულიანად ქართულ მიწებზე დაასახლა და დაამკვიდრა მისანდობელად თვისად („309 ქართული სირცხვილი“: 6).

ამიერიდან მეფობდა მშვიდად მეფე საურმაგ – „სირცხვილისა სირცხვილითა დამთრგუნველი გვირგვინოსან-სირცხვილოსანი“. ეს და სხვა მრავალი ანალოგიური ფაქტი, რომელსაც გვაწვდის ისტორიკოსი, ერთხელ კიდევ მიუთითებს, რაოდენ მნიშვნელოვანია პროფესიონალიზმი პოლიტიკურ მართვაში. მთლიანად არაპროფესიული პოლიტიკის გამოვლინება იყო ერისთავთა მოქმედება – „გვირგვინია ქართველი მეფის მაგიერ სხვა მოვიდეს სახელმწიფოს სათავეში და მას ვემსახუროთ“. პროფესიული პოლიტიკის დეფიციტი იკითხება საურმაგის მუდრისძიებაშიც – უცხო ძალის დახმარებით თავისიანთა გაჟლეტა.

ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე პოლიტიკური ბრძოლების ეპიზოდებში ყოველთვის ზნეობას წამოსწევს წინა პლანზე

და უზნეობის გამოვლენის ყოველ ფაქტს სირცხვილს უწოდებს.

ავტორი თვლის, რომ უზნეობა არ ეპატიება არც პოლიტიკოსს, არც ხელისუფალს, მით უმეტეს, თუ ეს ერთი დედამისი შვილებს შორის ურთიერთობას ეხება. მიზანი არ ამართლებს საშუალებას, თუ იგი უზნეობის სტრატეგიით არის ჩადენილი.

967 წელს გარდაიცვალა აფხაზეთის მეფე ლეონ მესამე, რომელსაც დარჩა ორი ძე – დემეტრე და თეოდოსი. მამის სიკვდილის ჟამს თეოდოსი კონსტანტინეპოლს იყო და აფხაზთა სამეფო ტახტი დემეტრემ დაიჭირა.

„თეოდოსი ძმის გამეფებას არ შეურიგდა და ბიზანტიიდან სასწრაფოდ წამოემართა ქუთაისისკენ. სამცხიდან გასულაც ვერ მოასწრო, რომ იქვე მიუხტნენ დემეტრესაგან წარგზავნილი მოლაშქრენი... თეოდოსიმ სიკვდილს გამოასწრო, ქართლში შევიდა და მამისციხის ძლიერ ფეოდალს, ადარნასეს შეეხიზნა. სამი თვე ადგა მეფე დემეტრე მამისციხეს. მერე თეოდოსი სიცოცხლის გარანტიით გამოვიდა და ისევ სამხრეთ საქართველოში შეაფარა თავი.

მაინც არ იქნა და არ შეურიგდა თეოდოსი თავის უიღბლო წილხვედრს. ერთხელ კიდევ სცადა ბედი, ამჯერად კი კახეთში ჩავიდა კვირიკე ქორეპისკოპოსთან.

მაშინ დემეტრემ შეუთვალა კვირიკეს: რაკი ჩემი ძმა ბიზანტიიდან ჩამოვიდა, ჩვენს შორის ბრძოლა არ დამთავრდება ავი კაცების მეოხებითო. ამიტომ გთხოვ, ჩემი ძმა შენი შუამდგომლობით მე მომანდე და სიტყვას გაძლევ, ჩვენ თვითონ თანასწორად გავიყოფთ ჩვენს სამეფოსო.

კვირიკემ შუამდგომლობა იკისრა. თეოდოსის უთხრა – „მე ვიყო მეძიებელი შენი სისხლისაო“ – და გადასცა იგი დემეტრეს.

ორივე მხარემ საჯაროდ დაიფიცა მცხეთაში, სვეტიცხოვლის წინაშე, კათალიკოსის, მღვდელმთავართა და წარმომადგენელთა საკრებულოს თანდასწრებით. მაგრამ დემეტრე უზ-

ნეო აღმოჩნდა, რაკი მეტოქე ძმა ხელში ჩაიგდო, ფიცის გატეხვა არად ჩააგდო და თეოდოსს თვალები დათხარა.

ამის შემდგომ ფიცისგამტეხ მუფეს დიდხანს არ უცოცხლია. 975 წელს იგი გადაეგო უშვილოდ და უპიროდ. აფხაზეთის სამეფო დარჩა უსინათლო და უმწეო თეოდოსის საპატრონოდ. ისტორიკოსი პიროვნების ზნეობის გარანტიებს არ უკავშირებს გვარიუშილობას, არც კარიერას. თანამდებობა არ იძლევა იმის გარანტიას, რომ პიროვნება ზნეობრივ კანონს არ დაარღვევს. მაგალითად, 1027 წელს საქართველოს სამეფო ტახტზე დაჯდა ცხრა წლის მეფე ბაგრატ მეოთხე. მეფის მცირეწლოვანობით ისარგებლეს ტაოელმა დიდებულებმა და მათგან „რომელნიმე ციხოვანნი და რომელნიმე უციხონი“ კონსტანტინეპოლს გაიქცნენ, ბიზანტიის კეისარ კონსტანტინე მერვეს ეთაყვანეს და „ამ რჩეულმა ქართველებმა“ თავი ქართველი მეფისაგან „განდგომილად გამოაცხადეს“. ყველანი იყვნენ „დიდებულნი“, მაგრამ ამ მოღალატეთა შორის ყველაზე დიდნი მაინც იყვნენ საეროთაგან ეჩე კარიჭის ძე, სამღვდელთაგან იოანე ბანელი (ბანას ეპისკოპოსი). ბიზანტიის კეისარმა კონსტანტინე მერვემ 1028 წელს საქართველოს ასაოხრებლად დიდძალი ჯარი გამოგზავნა. ამჯერად, კიდევ ორმა ქართველმა დიდაზნაურმა შეირცხვინა თავი ღალატით – ჩანჩახა ფალელმა და არჯეყან პოლაღას ძემ. პირველმა გარყელობის ციხე ჩააბარა მტერს, მეორემ – წერეფთის ციხე.

ქართველებმა ბიზანტიელები დაამარცხეს და უკუაქციეს. მოღალატე ქართველებს ისღა დარჩენოდათ, „უცხოელებს უცხოეთშივე წაჰყოლოდნენ შერცხვენილი სიცოცხლის უცხოეთში დასასრულებლად“.

ლევან სანიკიძის შეხედულებით, აღზევება, კარიერული წინსვლა ზოგიერთ პიროვნებაში იწვევს ზნეობრივი პრინციპების მოშლას და დემორალიზაციას. ამიტომ ამახვილებს ის ყურადღებას მოღალატეთა შორის დიდებულების რაოდენობაზე. მთელი წიგნის მანძილზე ყველა ღალატი, რომელიც მიმართულია სახელმწიფოს ერთიანობისა და ეროვნული ინ-

ტერესების წინააღმდეგ, ჩადენილია მხოლოდ დიდი მოხელეების, ერისთავებისა და ერისთავთერისთავების მიერ. ისტორიკოსი განაგრძობს: „1040 წლის მახლობლად, მეფე ბაგრატ მეოთხე განდგომილი კახეთ-ჰერეთის შემოსაერთებლად წარემართა. წარმატებებიც დიდი ჰქონდა და, ის იყო, საქართველოს ეს აღმოსავლეთი მხარეც ერთიანი ქართული ტახტის მფლობელობაში უნდა მოქცეულიყო, რომ ამ დიდ სამამულო-შიელო საქმეს ხელი შეუშალა კლდეკარის ძლიერი ერისთავთერისთავის, ლიპარიტ ბაღვაშის ღალატმა“ (იქვე: 9).

ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე თავის წინამორბედ ქართველ ისტორიკოსთა შორის პირველია, ვინც სასწაულებს, როგორც ღვთის რწმენის ერთ-ერთ საყრდენს, ისტორიულ მნიშვნელობას ანიჭებს. „ერთხელ, – წერს ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე დავით აღმაშენებლის შესახებ, – რომელიღაც ციხისათვის ბრძოლის ჟამს, შუადღის სიცხეში, მეფე პერანგის ამარა გამოვიდა კარვიდან. მკერდზე მცირე ოქროს ხატი უბრწყინავდა მთავარანგელოზისა. ზედ ქართული ასომთავრულით ეწერა, „ღმერთო, ყოვლისა დამბადებელო, აღიდე შენ მიერ გვირგვინოსანი დავით, აფხაზთა და ქართველთა, ჰერთა და კახთა მეფე, მზე ქრისტიანობისაი, ამინ“. კართან შედგა და უეცრად სადღაცოდან ნასროლმა ქვიშურმა გაიზუზუნა... მეფის შიშველ მკერდს წივილით დააცხრა ისარი იგი... თითქოს პიტალომ აისხლიტაო, ძირს დევცა ისარი იგი ჭვინტმოქცეული.

ისარი სწორედ ამ ხატს მოხვედროდა.

სიკვდილს ხელი მოსცარვოდა“ (იქვე: 21).

ხატმა სიკვდილისაგან იხსნა დავით აღმაშენებელი.

მეორე სასწაული. განდგომილ თორღვა პანკელს ჭიქურმა შუაჰკად მიუგზავნა ბერი ხორნაბუჯელი. ხორნაბუჯელმა მტკიცე ფიცით აღუთქვა თორღვას ერთგულება. „მე მომენდე, მე წამომყევ და მტკიცე ფიცს გაძლე, მეფე არაფერს გავნებსო. თორღვამ უთხრა: „რასაც მე მიზამ, ხორნაბუჯელო, იგივეს მოგიზღავედესო გიორგი ესე. მე მარტოხელა, უშიშრო კაცი ვარ და უმემკვიდრეოდ გადავეგები. დაე,

შენც და შენი ოჯახიც ჩემებრ უშვილძიროდ გადაეგოს, თუ ჩემი ღალატი გულში გედოსო. ისევ წარბშეუხრელად შეჰყი-ცა ხორნაბუჯელმა ერთგულება და მეფესთან წამოიყვანა თორღვა.

„ღამით მოაჭენეს ცხენები ტაბახმელას, სადაც იდგა მეფის სასახლე. სასწრაფოდ ჭიქურის ბრძანებით შეიპყრეს თორღვა პანკელი, წარიყვანეს კლდე-კართა და იქედან გადასწეხეს... ბერი ხორნაბუჯელს კი აუხდა თორღვა პანკელის ნაწყევარი... ერთადერთი შვილი ჰყავდა, შალვა, „კაცი სიკეთე აღმატებული“ ჯერ შალვას დაეხოცნენ შვილები, მერე თვითონაც დაიდუპა თათრებთან შეტაკებაში და ამნაირად უმკვიდრო შეიქმნა სახლი ხორნაბუჯელისა“ (იქვე: 40).

მწერალი და ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე კიდევ ერთ გარემოებას აქცევს ჩვენს ყურადღებას. კერძოდ, იმას, რომ სასულიერო სამსახური მაღლა უნდა იდგეს საერო მოღვაწეთა პოლიტიკურ ინტერესებზე. ისტორიკოსი უამრავ მაგალითს იმოწმებს იმის დასამტკიცებლად, რომ სასულიერო პირების ჩარევას პოლიტიკურ ორთაბრძოლაში შეიძლება ზნეობრივი მარცხი მოჰყვეს სახელმწიფოს ინტერესების საწინააღმდეგოდ. რა თქმა უნდა, არსებობს გამონაკლისებიც. თანამედროვე საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელი, უწმინდესი და უნეტარესი ილია II არა მარტო აღმატებული სასულიერო მოღვაწეა, არამედ აღიარებული პოლიტიკოსი და დიპლომატიური სიბრძნით დაჯილდოებული მოაზროვნე, რომელიც ყოველთვის ღირსეულად წარმოადგენს საქართველოს, მის ეროვნულ ინტერესებს საერთაშორისო შეხვედრებზე. ხოლო თვით საქართველოში უწმინდესი და უნეტარესი სანდო და საიმედო ძალაა პოლიტიკურ ძალთა შორის ნორმალური, ადამიანური ურთიერთობების განმტკიცებისათვის. მაგრამ ყველა სასულიერო პირს არ ძალუძს ამოდენა ტვირთის ტარება.

სწორედ პოლიტიკაში ჩართვამ ჩაადენინა ღალატი მაწყვერელ ეპისკოპოსს, როცა საქმე თბილისის გათავისუფლებას ეხებოდა. 1046 წელს თბილისელმა ქრისტიანებმა ბაგ-

რატ მეფე ტფილისის გასათავისუფლებლად მიიწვიეს. „ბაგრატიც შევიდა ქალაქში, თუმცა ისანი გაუძალიანდა. მაშინ მეფემ ისანი დალაშქრა, მაგრამ ზურგიდან ლიპარიტ კლდე-კარელმა ისევ აღმართა ღალატის მახვილი. მეფე იძულებული გახდა ტფილისი მიეტოვებინა და ჯავახეთისაკენ დაძრულიყო. გზაზე, აწყურთან, მაწყვერელმა ეპისკოპოსმა მესხთა ჯარი აახლა მეფეს, მაგრამ რა, როგორც კი ლიპარიტი გამოჩნდა, მაწყვერელმაც საქართველოს გამაერთიანებელ მეფეს უღალატა და მოღალატე ერისთავს შეერთო და შეეზრახა“ (გვ. 10). სასულიერო მოღვაწე პოლიტიკურ ბრძოლებში ჩარევამ ღალატის გზაზე დააყენა... საესეებით გასაგებია ისტორიკოსის თვალსაზრისი – სასულიერო მოღვაწე დაპირისპირებული ძალების პოლიტიკაზე მალეა უნდა იდგეს. მან ზნეობის გზაზე უნდა დააყენოს ქრისტესმიერი ძმა და არავითარ შემთხვევაში მონაწილეობა არ უნდა მიიღოს პოლიტიკურ ბრძოლაში.

ლევან სანიკიძის „309 ქართული სირცხვილი“ მრავალ პედაგოგიურ შეხედულებას ეხმაურება, კერძოდ, აქ შთამბეჭდავად არის წარმოდგენილი მამის პირადი მაგალითი, როგორც აღზრდის საშუალება (ამ შემთხვევაში – ცუდად აღზრდის).

შვილის აღზრდაში მშობლის მაგალითს დიდი ძალა აქვს, მეტადრე, მშობლისა, რომელიც დიდი გავლენით სარგებლობს საზოგადოებაში და სახელმწიფოში. ამის ნიმუშს წარმოადგენს კლდეკარის ერისთავ ბაღვაშთა ოჯახი. ეს გვარი თითქოს მოღალატედ დაიბადა და ბაღვაშთა ყოველი ახალი თაობა ახალ სამარცხვინო ღალატს სჩადიოდა საქართველოს მეფეების წინაშე.

კლდეკარის ერისთავების ოჯახიდან მომდინარე თაობების პერმანენტული ღალატის სიმრავლის გამო მკითხველს შეიძლება გაუჩნდეს ეჭვი – ღალატი ბაღვაშთა გვარისათვის მემკვიდრული თვისება ხომ არ არის? ამ ეჭვს აძლიერებს ისტორიკოსის რამდენჯერმე მინიშნება, რაც მხოლოდ ავტორის სუბიექტურ განწყობილებას გამოხატავს და არა აღ-

ზრდის კანონზომიერებას. ერთ ადგილზე ისტორიკოსი წერს: და კელაე შეიპყრო მეფემ ღალატსა და უკეთურობაზე ჯიშით და საწოლითვე წრთობილი დიდაზნაური, ორი წელი ამყოფა საპყრობილეში, სასიკვდილოდ მაინც ვერ გაიმეტა და ექსორიჰყო – ბიზანტიაში გაასახლა. იქვე, უცხოებაში დაასრულა თავისი ავი წუთისოფელი კლდეკარის ავმა ბატონმა... დარჩა ძე ერთი, სახელად ლიპარიტი, რომელიც დავითმა მამის საბატონოზე დასვა საბატონო მემკვიდრეობით; იქნებ ამ ერთს მაინც – რატი ლიპარიტესძეს მოეხერხებინა ერთგულება მეფისა და თავის დაღწევა იმ მარადმოღალატური ბაღვაშური სინდრომისაგან“ (ლევან სანიკიძე, 309 ქართული სირცხვილი, 1996: 16).

ისტორიკოსის ამ კატეგორიული მტკიცების მიუხედავად, აღვნიშნეთ, რომ ღალატი არ არის და არც შეიძლება იყოს მემკვიდრეობითი თვისება. ამ ფაქტების სიმრავლეში დასტურდება მშობლის პირადი მაგალითის დიდი როლი შვილების მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში, თუ, ამავე დროს, მამა დიდი ავტორიტეტით სარგებლობს საზოგადოებასა და სახელმწიფოში. როცა ასეთი გავლენიანი დიდაზნაური გადაწყვეტს საქართველოს მეფის წინააღმდეგ გამოსვლას, პირველ რიგში, ის საკუთარ ოჯახში და ნათესავ-მეგობართა სანდო წრეში ცდილობს ამ გამოსვლის მორალურ და პოლიტიკურ დასაბუთებას, რომ ის იბრძვის საქართველოს მეფის მხრივ საერისთავოს მიმართ გამოვლენილი უსამართლობის წინააღმდეგ. ასეთი დასაბუთება შთაბეჭდილებას ახდენს შვილების პოლიტიკურ მსოფლმხედველობაზე და მამის მიერ ეითომდა უსამართლობის წინააღმდეგ დაწყებული ბრძოლის ბოლომდე მიყვანას საკუთარი ღირსების საქმედ თვლიან შთამომავლები. ვფიქრობთ, ამით აიხსნება ბაღვაშთა ყოველი ახალი თაობის მიერ ჩადენილი ღალატი საქართველოს გამაერთიანებელი მეფეების მიმართ.

პირველი დიდი ღალატი ბაღვაშთა ოჯახიდან ჩაიდინა ლიპარიტ ბაღვაშმა საქართველოს გამაერთიანებელი მეფე ბაგრატ მეოთხის წინააღმდეგ 1040 წლის მახლობლობად.

1047 წელს ბრძოლა განახლდა. ლიპარიტ ბაღვაშმა ისევ გამოიხმო კონსტანტინეპოლიდან დემეტრე, მაგრამ ბრძოლის დაწყების წინ მოულოდნელად მოკვდა დემეტრე. ბრძოლა მაინც შედგა. ის მეფემ წააგო. ლიპარიტ ბაღვაშმა ისარგებლა ამით და მეფის თანამებრძოლი დიდებულები დაატყვევა. დამარცხებულმა მეფემ გამარჯვებულ ქვეშევრდომთან შერიგება სცადა, მაგრამ მოღალატე ქვეშევრდომმა მეფე ახლოსაც არ გაიკარა. ლიპარიტი მოხერხებითა და შექმნილი ვითარების გამოყენებით ისე დაუახლოვდა ბიზანტიის კეისარს, თითქოს საქართველოს სამეფო ტახტზე არაფერი იჯდა. კეისარის ჯარების დახმარებით მეორეჯერაც დააკარგინა ლიპარიტ ბაღვაშმა ბაგრატ მეფეს ტფილისი. ამის შემდეგ, სამეფო ტახტზე დავით აღმაშენებლის ასვლამდე, ბაღვაშების ოჯახს არ მოუშლია მეფის ღალატი. დავითი აღმაშენებლის უპირველესი მომტერე მოღალატე აღმოჩნდა ისევ კლდეკარის ერისთავი ლიპარიტ ივანესძე, შვილიშვილი იმ ლიპარიტისა, ადრე დავითის პაპას, ბაგრატ მეოთხეს რომ უმწარებდა წუთისოფელს. „ახალმა ლიპარიტმა, – წერს ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე, – კვლავაც მისი „მოღალატური ჯიშით“ იწყო მათივე მამულ-პაპულთა კვალთა სღვა“, – და განუდგა დავით მეფეს.

ჭაბუკმა ხელმწიფემ ღალატის გზაზე შემდგარი თანამემამულის გამობრუნება ჯერ მშვიდობიანი შეგონებით სცადა, მაგრამ არაფერი არ გამოვიდა. ლიპარიტ ბაღვაშმა არ შეისმინა სიტყვა „პატრონისა“. არ ინება „გულისხმისყოფა კეთილისა და განუხრელად დაადგა ყოველსა გზასა არაკეთილსა“. რაკი არ დაიშალა, დავითმა ინება: „გაწურთნა მოღალატისა“. მისი ბრძანებით ლიპარიტი შეიპყრეს და დილეგს წააგდეს. და იყო ასე პყრობილი ერისთავთერისთავი „ჟამ რაოდენიმე“. უზნეო მაგალითებზე აღზრდილი, თითქოს წინაპართა ანდერძის აღმასრულებელი ლიპარიტი ნიშუშია იმისა, თუ სანამდე მიიყვანს ადამიანს პირადი ამბიციია, წინაპართა ავი საქმეების უპირობოდ მიღება და აღსრულების მცდელობა (ლევან სანიკიძე).

გაუბედაობა და შიშიც ღალატია ბრძოლის ველზე და მისგან ნატამი სირცხვილი თაობიდან თაობას გადაეცემა შერცხვენილის გეარიშვილობაში.

1125 წელს ხვარაზმ-შაჰი ჯალალ ად-დინი 200-ათასიანი ჯარით დაიძრა საქართველოსაკენ. მეფე რუსუდანმა შეკრიბა ქართველთა ჯარი და მთავარსარდლობა დააყვანა ათაბაგი ივანე მხარგრძელს. მეფემ დროშა მას გადასცა.

1125 წლის აგვისტოს, დვინის ჩრდილოეთით, სოფელსა და ციხე-სიმაგრე გარნისთან ერთიმეორის პირისპირ დადგნენ 200 000 მუსლიმანი და 60 000 ქართველი. ქართველთა დამარცხების საფრთხე რეალური იყო. მაშინ შალვა ახალციხელმა აფრინა შიკრიკი ამირსპასალარ ივანე მხარგრძელთან: „მტერი უთქალავად მოდის, ჩვენ შეუდარებლად უმცირესნი აღმოვჩნდით, ამიტომ გთხოვთ ისწრაფოთ და ჩამოგვეშველოთ მთავარის ძალებითო.

პასუხის მოსულამდე თავშეკაევა არც უფიქრიათ ახალციხელებს. „მათ არღარა რიდეს სიმრავლესა სულტნისა სპათასა“ „და იქმნეს ძლიერნი ომნი“. ივანე მხარგრძელი ომში არ ჩაება. „სიბერე მორეოდა ივანეს, ფარულად მონაზვნობასაც შესდგომოდა. მეომრული იღბალიც აღარ მოსდევდა ძეგლებურად. ეჭვი და შურიც ჩასცივებოდა ბებერი სარდლის გულს, ძალიან შორს გადაესწრო მისთვის მამაცთა შორის უმამაცესს და უკეთილშობილესს-შალვა ახალციხელს“ („309 ქართველთა სირცხვილი“: 30). ივანე მხარგრძელის შურსა და ეჭვს, სიბერესა და გაუბედაობას ქართველთა დამარცხება მოჰყვა. ბრძოლის დამთავრების შემდეგ მოვიდა მთავარსარდალი. „4000 ქართველი იწვა სამგზის უმეტეს მუსლიმთა შორის. ივანე ათაბაგი მხარგრძელი, ქართველთა მთავარი, ხელშეუხებელი ძალებით, ხმლის დაუძვრელად გაშორდა ბრძოლის ველს. იგი გაიქცა მიჯნისს და იქ ჩაიკეტა იქაურ ციხეში.

ეს იყო ყველაზე დიდი, საბედისწერო ღალატი, რომელიც კი იმ დღემდე განეცადა საქართველოს“ (იქვე: 32). შიშმა და გაუბედაობამ ჩაადენინა უზნეობა ვაჟა ფშაველას პოე-

მის „ბახტრიონის“ პერსონაჟს წიწოლას, რომელიც გამოექცა ბრძოლას და დაიმსახურა სასტიკი შეფასება: „წიწოლას დანაშაული აწვედენილია ცამდინა“.

„309 ქართული სირცხვილის“ მიხედვით, სირცხვილის ჩადენა ადვილია, მხოლოდ გმირობაა ძნელი. ასეთი სირცხვილის მარადსაწყევარი მაგალითია დაკავშირებული რუსუდან მეფის სახელთან.

1230 წელს საქართველოს საზღვრებს თათარ-მონღოლთა ჯარები მოუახლოვდა. ამით შეშინებული მეფე რუსუდანი თბილისიდან სასწრაფოდ ქუთაისს გადაიხიზნა. გაქცევის წინ, რუსუდანმა ტფილისის დაცვა მუხასძეს ჩააბარა და ბრძანებაც „მეფური“ და გმირული“ დაუტოვა: თუ თათრებმა დმანისამდე მოატანონ, ტფილისი ცეცხლს მიეცი და შენც თავს უშეკლეო (იქვე: 34).

ამ სირცხვილს ვერაგულს ვერ დავარქმევ. ეს სირცხვილი უნიჭობით, უსწეობითა და სამეფო საქმის უმეცრებით არის გამოწვეული. ანალოგიური სირცხვილი ყოველთვის დაემართება წარმომადელობით თავმომწონე და აღზრდა-განათლების დეფიციტით გამორჩეულ ადამიანს.

მწერალი და ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე უდიდეს ქართულ სირცხვილად მიიჩნევს ქართველისაგან ქართველის მტრობას, საქართველოში ნიჭიერი კაცის დამცირებას, ეროვნული ინტელექტუალური სიმდიდრის ვერდაფასებას. ფაქტია, რომ მცირერიცხოვანი ხალხები სწორედ ინტელექტუალური სიმდიდრით იმკვიდრებენ ადგილს მსოფლიო კულტურასა და მეცნიერებაში, აი, ამის არცოდნა, არგათვალისწინება და არდაფასება ყოველთვის იყო სირცხვილი და სირცხვილად დარჩება მომავალშიც. „309 ქართულ სირცხვილში“ ეროვნული ინტელექტუალური სიმდიდრის ფასის არცოდნას და არდაფასებას, როგორც ეროვნულ სირცხვილს, საკმაოდ ვრცელი ადგილი უჭირავს ლევან სანიკიძის შრომებში.

ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში ცნობილია ნეოპლატონური მიმდინარეობა, რომელიც XI საუკუნის 90-იან წლებში კონსტანტინეპოლში ბიზანტიის საერო და სასული-

ერო საჭეთმპყრობელობამ „ერესად“ გამოაცხადა და ნეოპლატონიკოსებს დევნა დაუწყო. დევნილთა შორის აღმოჩნდა ქართველი ფილოსოფოსი იოანე, რომელმაც ამის გამო კონსტანტინეპოლი დატოვა და თავი შეაფარა პეტრიწონს (ბულგარეთი), სადაც ადრე ქართული კოლონია და სავანე დააარსა ქართველმა სამხედრო-პოლიტიკურმა მოღვაწემ გრიგოლ ბაკურიანისძემ. იქ დამკვიდრდა ფილოსოფოსი იოანე და აქედანვე დაერქვა მას „პეტრიწი“, „პეტრიწონელი“. თითქოს აქ, ქართველთა შორის, უნდა ეპოვა მას სიკვდილამდე მყუდრო თავშესაფარი (ლ. სანიკიძე, 309 ქართული სირცხვილი, 1996: 19).

სახელოვანმა ფილოსოფოსმა ათი წელიწადი დაჰყო პეტრიწონის სავანეში, მაგრამ ვაი, ასეთ ყოფას. ისტორიკოსი ლევან სანიკიძე შენიშნავს: „იყო კელავეც მოუსვენარი, უფრო მოუსვენარიც და დევნილიც, ვიდრე იქ, კონსტანტინეპოლში, სადაც დევნიდნენ ბერძნებიც, ქართველებიც; აქ კი, პეტრიწონში, მხოლოდ ქართველები ერჩოდნენ და ეს დევნა გაცილებით უფრო საძნელო და სამძიმო იყო, რადგან ეს დევნა და მტრობა იყო ქართული... კლასიკური ქართული დევნა... ქართველისა ქართველის მიმართ (და არასოდეს საუცხოო უცხოელის მიმართ!) ენდოგენურ შურზე დამყნილი ქართული მტრობა... მხოლოდ და მხოლოდ ქართველთა შორის...

ამის გამო მთელი დარჩენილი სიცოცხლის მანძილზე მწარედ გოდებდა დიდი მეცნიერი და მოაზროვნე იოანე პეტრიწი: „ქართველებმა მე, ქართველს, იმის ნაცვლად, რომ გვერდში ამომდგომობდნენ, გახარებოდათ თვისტომის დახელოვნება და გონების ხედავაში, ნუგეშინი იცათ, გავემხნევებით, ლხინი ლხინად აღექვათ და ტკივილი ტკივილად... ამის მაგიერ მათ მტრობა და დევნა გამიჩაღეს. მაგრამ ვაი, რომ უვიცნი და უმეცარნი არიან ეს უბედურნი! ჯერ, მარტივად სასწავლოთაითა უმეცარნი, მერე, რაც მთავარია... საკუთარ უმეცურებისა უმეცარნი. დემოკრიტეც ხომ ამას ამბობდა: ავაღმყოფობა ხომ ძნელია, უფრო ძნელია უმეცრება

თვითონ ამ ავადმყოფობისაო. და რომ მე ქართველები ასე მტრულად არ მომქცეოდნენ, მათგან რომ მტრობის მაგიერად რაიმე თანასიყვარული და შეწევნაი მქონებოდა, მაშინ გენახათ, როგორ მე „ენაიმიცა ენისადა გამეწყო და ხედვაიმცა ფილოსოფოსთა განცდისაი მეარისტოტელურა!“ (იქვე: 20).

მსგავსი ეპიზოდები მრავალმხრივ საფიქრალსა და საზრუნავზე მიაქცევს ჩვენს ყურადღებას. პირველ რიგში, ხალხი მთლიანად, და არა ერთეული ადამიანები, უნდა იყოს განათლებული, რომ დიდი ნიჭის მქონე თვისტომი ღირსეულად დააფასოს. ამისათვის სახელმწიფომ უნდა იზრუნოს, რათა ქვეყნის მოსახლეობას მიეცეს საშუალება მიიღოს ფართო სისტემური განათლება, ან სახელმწიფოს სათავეში მდგომი ადამიანები უნდა იყვნენ მეცნიერულად მოაზროვნე, მცოდნე, ინტელექტუალური შრომისა და ღვაწლის დაძვასებული. ისტორიკოსი წერს: „ბოლოს დავით აღმაშენებელმა იხსნა იოანე პეტრიწორელი: გელათს მიიწვია და დაამკვიდრა სამოღვაწეოდ არისტოტელობაზე მეოცნებე და „გაუცხოებულ თანამემამულეებზე“ გულნატკენი დიდი ქართველი ფილოსოფოსი“ (იქვე: 20).

ანალოგიურ ფიქრებს აღძრავს ის ფაქტი, როცა თბილისის ტრაგედიის დროს (1991 წ.) საზოგადოების შეგნებულმა ნაწილმა ვერ აიტანა ძმებს შორის შუღლი, გაუტანლობა. ახალგაზრდა ექიმმა გია აბესაძემ, შერიგების ათასნაირი უშედეგო მცდელობის შემდეგ, რუსთაველის გამზირზე ბენზინი გადაისხა და თავი დაიწვა – იქნებ ახლა მაინც გამოუხიზლდნენ ქართველები და ერთმანეთის სისხლი აღარ დაღვარონო... მისი მცდელობის შედეგი ნულის ტოლი აღმოჩნდა, რადგან საზოგადოება არ აღმოჩნდა მომზადებული ჯანსაღი ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობისათვის.

ამრიგად, „309 ქართული სირცხვილი“, როგორც საკითხავი მასალა, უდავოდ მძიმე პროცესია მკითხველისათვის, სამაგიეროდ, მისი სწორად გააზრება და მისგან სწორი დასკვნების გამოტანა სულიერად და ზნეობრივად აამაღლებს მკითხველს. ამ წიგნს უნდა იცნობდეს არა მარტო მკითხ-

ველთა მასების ფართო წრე, არამედ ყველა დროის ხელისუფლების პირველი პირებიც.

* * *

„309 ქართულ სირცხვილში“, რომელიც ჩვენ ძალიან მოგვწონს თავის დანიშნულებით, ვხვდებით ისეთ პრობლემებს, რომელთაც დღესაც არ დაუკარგავს ინტერესი მეცნიერთა შორის. ეს არის ადამიანის შესაძლებლობათა საიდუმლო. მეცნიერება არ იცნობს მისი გამჟღავნების ტექნოლოგიას. რომ არ მოეღიწო, იქ გაამჟღავნებს ადამიანი თავის შესაძლებლობათა მაქსიმუმს, თავის თავს. ფიქრობენ, რომ დიდი სახელმწიფო თანამდებობისათვის ადამიანს სჭირდება კარგი აღზრდა და სპეციალური განათლება. გარკვეული გამოცდილება სახელმწიფო მართვის სისტემაში მუშაობის რაღაც დონეზე მაინც. მაგრამ ყოველთვის ეს ასე არ ყოფილა თურმე. სრულიად გამოუცდელ და სათანადო აღზრდა-განათლების მიუხედავად, შეიძლება უბრალო მოხელეში სახელმწიფო მართვის დიდი ნიჭი აღმოვაჩინოთ, ამას ადასტურებს ფაქტი, რომელიც 1252 წელს მოხდა. ბათო ყაენმა ოქროს ურდოში გაიწვია დავით ულუ. თბილისის სასახლეში ქმრის მოლოდინში დარჩა უშვილო დედოფალი, სახელად ჯიგდახათუნი, წარმოშობით მონღოლი ქალი. მეფეს, დედოფლის გვერდით, სახელმწიფოს გამგებლად ვინმე უნდა დაეტოვებინა და დატოვა მანამდე საეცებით უჩინარი თანამდებობის კაცი. ამ თანამდებობას ერქვა „მესტუმრე“, მანდატურთუხუცესის ერთ-ერთი ხელქვეითი მოხელე ვინმე ჯიქური, რომელსაც დავით ულუ თურმე იმდენად ენდობოდა, რომ სახელმწიფო მართვა-გამგეობა სწორედ მას ჩააბარა ოქროს ურდოში გამგზავრების წინ (ლევან სანიკიძე, 309 ქართული სირცხვილი, 1996: 39).

მესტუმრე ჯიქური მეფის დაბრუნებამდე სახელმწიფოს განაგებდა „გაგებითა დიდითა“. ის დიდი ენერგიისა და ჭკუა-გონების მქონე მმართველი აღმოჩნდა. ამ „მდაბიომ“

ლაგამი ამოსდო ზოგიერთი ფეოდალის თავგასულობას. სახ-
რჩობელის საშუალებით ქვეყანაში აღკვეთა ქურდობა და
აეზაკობა. ქვეყნის იმჟამინდელი სიღატაკის უამს სახსრებიც
გამონახა და ისანში ბრწყინვალე სასახლეც კი აღაშენა. ჯი-
ქურს სახელი იმან გაუთქვა, რომ ღარიბ-ღატაკებს და
ქვრივ-ობლებს ეხმარებოდა თურმე ხელგაშლილად.

მხოლოდ ეს იყო: ჯიქურმა თორღვა პანკისელს ვერაფე-
რი მოუხერხა, რომელსაც მაღლა ეჭირა თავი მეფის მხარ-
დაჭერით. თორღვას დავით ულუსაგან კახეთი ჰქონდა სამ-
მართველოდ ნაბოძები. ახლა კი, როცა მეფეს უცხოებაში
შეაგვიანდა, თორღვამ გადაწყვიტა, მეფე ცოცხალი აღარ
დაბრუნდებაო, პანკისში გამაგრდა და კახეთი თავის დამოუ-
კიდებელ საკუთრებად გამოაცხადა. ნაადრევად გაუქმდავნიდა
ავი ნაფიქრალი გულზვიად ერისთავს. დავით ულუ ურდო-
დან უვნებელი დაბრუნდა. ბათო ყაენს დიდის პატივით ჰყო-
ლია თავის გვერდით, ერთად სადილობდნენ თურმე, ყველა
სათხოვარიც შეუსრულებია, სუქური საჩრდილობელიც კი
უწიქნია, რისი ქონების უფლებაც მხოლოდ ყაენებს ჰქონიათ
(იქვე: 40).

დავით ულუს საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ჯი-
ქურმა თორღვასაც მიხედა და მტკვარში გადააჩეხვინა. მძიმე
იყო ამ გადაწყვეტილების მიღება და სისრულეში მოყვანა,
მაგრამ აუცილებელი იყო სახელმწიფოს ინტერესებისათვის.

აქვე ვთქვათ ისიც, რომ ნიჭიერი, გონიერი, მაგრამ მა-
ინც მდაბიოს ასე აღზევებას არ შეურიგდა ქართული საზო-
გადოება. პირველ რიგში, მას აუმხედრდა დედოფალი გვან-
ცა. მოვიდა თუ არა სასახლეში, დავით ულუს მეუღლემ –
დედოფალმა გვანცამ, აღმაცერად დაუწყო ცქერა სასახლის
კარზე განდიდებულ მესტუმრე ჯიქურს. მაღლე „მტერ იყვნენ“
ერთმანეთისა. გვანცა დედოფალს მხარს უჭერდნენ „გააზნა-
ურებული მდაბიოსაგან“ შევიწროებული დიდგვაროვნებიც.

„ერთ დღეს სუმბატ ორბელმა აუწყა მეფეს: მესტუმრე
ჯიქური მონღოლ არღუნ ნოინთან არის იდუმალ კავშირში,
მისი საშუალებით ყაენმა იცის, ვითომც შენ დიდძალი სა-

განძური გაქვს გადანახული და ვითომ მონღოლთაგან განდგომისთვისაც ემზადებოდეთ.

უსაზღვრო რისხვამ შეიპყრო ბუნებით მალეგრწმენი მეფე. მაშინვე ჯიქურის მოყვანა ბრძანა. ღამით დაეცნენ თავზე ჯიქურს. სახლ-კარი დაუქციეს და თვითონ მხარგაკრული მიიყვანეს ისნის სასახლეში.

მეფე აივანზე იჯდა და მტკვარს გადასცქეროდა. როცა ჯიქური გამოიყვანეს, მისკენ არც გაუხედავს, ნიშანი მისცა და წამსვე მტკვარში ისროლეს ჯიქური... მაგრამ ამით არ დამთავრებულა ჯიქურის ისტორია...

დილით თბილისელები გაოცებით ათვალიერებდნენ მდინარის ნაპირზე გარიყულ ცხედარს. დამმარხავიც არავინ ჩანდა უშვილძიროდ გადაგებული ადამიანისა, რომელიც ცოტა ხნის წინ საქართველოს ყოვლისშემძლე პირველ კაცად ითვლებოდა მეფეთა შემდგომ. მაგრამ მაინც გამოუჩნდა ჭირისუფალი განუკითხავად განწირულ ჯიქურს. ეს იყო ყველაზე დიდი ჭირისუფალი – ხალხი – ღარიბნი, უპოვარნი, ქერივ-ობოლნი... ყველა, ვისზედაც თვითონ ჭირისუფლობდა ჯიქური ჟამსა აღზევებისასა.

შეკრბეს ყოველი გლახაკი და ობოლ-ქერიენი, მეფეს მოციქული მიუგზავნეს და ჯიქურის გვამის დატირება-დაკრძალვის ნება ითხოვეს.

მეფემ დასტური მისცა.

დიდის ამბით და ზარ-ზეიმით გააპატიოსნა მდაბიო ხალხმა მისი მფარველი გმირის უსამართლოდ შერისხული და გვემუღი გვამი“ (იქვე: 40).

ჯიქურის მაგალითი ცხოვრების დიდი გაკვეთილია. ადამიანის ღირსების შეფასებაში არ უნდა ჩაერიოს შური და ეჭვი. პირველ რიგში, ხელისუფალმა უნდა იცოდეს ნიჭიერი და გონიერი კაცის ფასი, როგორც ეს დავით აღმაშენებელმა იცოდა.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

წყაროები:

1. არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, ქართული მწერლობა, ტ., VI, თბ., 1989.
2. არჩილი, გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა, ქართული მწერლობა, ტ. VI, თბ., 1989.
3. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941.
4. ბატონიშვილი იოანე, ხუმარსწავლა (კალმასობა), წ. I, თბ., 1990.
5. ბატონიშვილი იოანე, ხუმარსწავლა (კალმასობა), წ. II, თბ., 1991.
6. ბასილი ეზოსმოძღუარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 2002.
7. გიორგი მცირე, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967.
8. ზარზმელი ბასილ, ცხოვრებამ სერაპიონ ზარზმელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963.
9. იოანე საბანისძე, მარტვილობამ ჰაბო ტფილელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963.
10. ისტორიანი და აზმანი შარაგანდედთან, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 2002.
11. მროველი ლეონტი, ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა, ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955.
12. მერჩულე გიორგი, ცხოვრებამ გრიგოლ ხანძთელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963.
13. მთაწმინდელი გიორგი, ცხოვრებამ იოვანესი და ეფთჳმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, თბ., 1967.

14. ნიკოლაოზ კათალიკოზი, საკითხავი სუეტის ცხოველისად, ტფილისი, 1908.
15. ნოსელი გრიგოლ „შესაქმისათვის კაცისა“, თბ., 2010.
16. ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II. 1959.
17. სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა, ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963.
18. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955წ, I, 2002.
19. ქართლის ცხოვრება, ტ. II. თბ., 1959წ., II, 2002.
20. ქართული სამართლის ისტორია, II, თბ., 1965.
21. ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963.
22. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955.
23. ცურტაველი იაკობ, წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისად, ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1963.
24. ძეგლისწერა, თედო ჟორდანია, ქრონიკები, II, 1898.
25. ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955.
26. 1259 წლის რკონის სიგელი, თ. ჟორდანია, ქრონიკები, II, 1898.

ლიტერატურა

27. ბარათაშვილი ნიკოლოზ, ჩემი რჩეული, ტ. 48, თბ., 2012.
28. ბერძენიშვილი ნიკოლოზ, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, თბ., 1967.
29. ბერძენიშვილი ნიკოლოზ, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VII, თბ., 1974.
30. ბარამიძე ალექსანდრე, იოანე ბატონიშვილის ბიოგრაფიიდან, “ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, თბ., 1952.
31. ბიბილეიშვილი იური, პედაგოგიკის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, ბათ., 2011.
32. გოგებაშვილი იაკობ, რჩეული თხზულებანი. ტ. II, თბ., 1990.
33. გურამიშვილი დავით, დავითიანი, ჩემი რჩეული, ტ. 89, თბ., 2013.
34. გვრიტიშვილი დავით, იოანე ჯავახიშვილი, თბ., 1949.

35. გაბაშვილი ვ. ივანე ჯავახიშვილის სემინარები, “მაცნე”, ენისა და ლიტერატურის სერია. 1976. №3.
36. დიასამიძე ბიჭიკო, „საქართველოს „ოქროს ხანის“ შუქმრდილები“, ბათ., 2008.
37. ვაჟა ფშაველა, პოემა „ბახტრიონი“, თბზულებანი, თბ., 1986.
38. იოსელიანი ოტია, ჩემი რჩეული, ტ. 21, თბ., 2012.
39. ითონიშვილი ვალერიან, სიმონ ჯანაშიას დეაწლი ქართულ ეთნოგრაფიაში, თბ., 1991.
40. კარნეგი დეილი, როგორ მოვიპოვოთ მეგობრები და როგორ ვიმოქმედოთ ადამიანებზე, თბ., 1992.
41. კიუნგი პანს, მსოფლიო ზნეობა მსოფლიო პოლიტიკისა და მსოფლიო ეკონომიკისათვის, თბ., 2002.
42. კაკულია შალვა, ადამიანის პრობლემა ივანე ჯავახიშვილის მეცნიერულ მემკვიდრეობაში, თბ., 1977.
43. კომენსკი იან ამოს, რჩეული პედაგოგიური თხზულებები, ტ.11, თბ., 1958.
44. კომენსკი იან ამოს, („დიდი დიდაქტიკა“ XXXI,15), თბ., 1949.
45. კონსტანტინოვი ა., მედინსკი ე., შაბავეა მ., პედაგოგიკის ისტორია, თბ., 1964.
46. კრებული, მიძღვნილი აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი, თბ., 1977.
47. ლორთქიფანიძე ნიკო, ჩემი რჩეული, ტ. 83, თბ., 2013.
48. მჭედლიძე ირინე, ივანე ჯავახიშვილი უნივერსიტეტში სტალინმა დააბრუნა, ჟურნ. „სარკე“, 2003, 9 დეკემბერი.
49. პედაგოგიკის შესავალი, თბ., 1978.
50. ჟურნ., „ცისკარი“, 1986, №11.
51. ჟურნ., „სარკე“, 2003, 3–9 დეკემბერი.
52. სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში, მასალების კრებული, I, თბ., 1937.
53. სართანია დავით, ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ეტიკეტის ისტორიის საკითხები, თბ., 2002.
54. სართანია დავით, ივანე ჯავახიშვილის ანტისაბჭოთა თვალსაზრისი, გაზ. „ჩვენი მწერლობა“, თბ., 2003, 11-17 აპრილი.
55. სარიშვილი ტიტე, ივანე ჯავახიშვილის საგანმანათლებლო მოღვაწეობა და პედაგოგიური შეხედულებანი, წიგნში „ახალგაზრდობის აღზრდის აქტუალური საკითხები, თბ., 1978.

56. ფხაკაძე ნარგიზ, ივანე ჯავახიშვილი საუნივერსიტეტო განათლების სულისსამდგმელი, ჟურნ. „ცისკარი“, №11, 1986.
57. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. V, 1990.
58. ქიქოძე გერონტი, ეტიუდები და პორტრეტები, თბ., 1958.
59. ქუთათელაძე ლ., იოანე ბაგრატიონის „ქართული ლექსიკონი“, თბ., 1976.
60. შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1957.
61. შამილაძე ე., მიმინოშვილი ო., საქართველოს ეთნოლოგიის ისტორია, ტ. I. თბ., 2009.
62. წერეთელი აკაკი, ჩემი რჩეული, 2012.
63. ჭანტურია ვლადიმერ, XI-XII სს. ქართული პუმიანიზმის პედაგოგიკა, ბათუმი, 1954.
64. ჭავჭავაძე ილია, ერი და ისტორია, გაზ. „ივერია“, ტფ., 1888.
65. ჭავჭავაძე ილია, I, ჩემი რჩეული, ტ. 42, თბ., 2012.
66. ჯავახიშვილი ივანე, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956.
67. ჯავახიშვილი ივანე, ადამიანი ძველ ქართულ მწერლობასა და ცხოვრებაში, კრ. „ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები“, თბ., 1956.
68. ჯავახიშვილი ივანე, ნიკოლაოზ კათალიკოზი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956.
69. ჯავახიშვილი ივანე, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 1956.
70. ჯავახიშვილი ივანე, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1953.
71. ჯავახიშვილი ივანე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. I, თბ., 1979.
72. ჯავახიშვილი ივანე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983.
73. ჯავახიშვილი ივანე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982.
74. ჯავახიშვილი ივანე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. IV, თბ., 1996.
75. ჯავახიშვილი ივანე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., 1982.
76. ჯავახიშვილი ივანე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984.

77. ჯაფახიშვილი ივანე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977.
78. ჯაფახიშვილი ივანე, ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., 2002.
79. ჯანაშია სიმონ, შრომები, ტ. I, თბ., 1949.
80. ჯანაშია სიმონ, შრომები, ტ. II, თბ., 1952.
81. ჯანაშია სიმონ, შრომები, ტ. IV, თბ., 1968.
82. ჯორბენაძე სერგო, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯაფახიშვილისა, თბ., 1984.

სარჩევი

შესავალი	3
უმთააღმწერელი	7
ვახუშტი ბატონიშვილი	46
იოანე ბატონიშვილი	70
ივანე ჯავახიშვილი	111
სიმონ ჯანაშია	226
ნიკო ბერძენიშვილი	244
ლევან სანიკიძე	256
გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა	277

გამომცემლობის დირექტორი – ნანა ხახუტაიშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი – ლალი კონცელიძე
ტექნიკური რედაქტორი – ედუარდ ანანიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 18.11.2013

ქაღალდის ზომა 60X84 1/16

ფიზიკური თაბახი 17.7

ტირაჟი 70

დაიბეჭდა უნივერსიტეტის სტამბაში

ქ. ბათუმი, ნინოშვილის 35